

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Loma tehtaan varjossa

Anu-Hanna Anttila

Loma tehtaan varjossa

Teollisuustyöväestön
loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely
Suomessa 1930–1960-luvuilla

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA
HELSINKI

Biblioteca Historica 93

Taitto Eija Högman

ISSN 1238-3503

ISBN 951-746-783-4

Hakapaino Oy, Helsinki 2005

Loma

Moraalisäätely

Teollisuuden sosiaalinen toiminta

Työväestö

Vapaa-aika

Vuosilomalainsäädäntö

ESIPUHE

Tutkijan työssä työ ja vapaa-aika eivät erotu toisistaan selkeästi, vaan tutkimus imee mukaansa vaatien aikaa ja yksinäisyyttä. Tutkimus syö huomiota lähes kaikelta muulta ja muilta, se on intohimo, joka vie kauemmas mutta myös eteenpäin. Tutkijan työ on myös itsekkyyttä, mutta toisinaan itsekkyyks johtaa yhteiseen iloon, kuten nyt. Aloitin väitöskirjani teon vuonna 2000. Alusta asti työyhteisöni Turun yliopiston sosiologian laitoksen kannustava, keskusteleva ja hauska ilmapiiri on auttanut jaksamaan. Kiitos teille työtoverit!

Lisäksi kohdennan kiitokseni tarkemmin seuraaville:

Professori Seppo Pöntiselle yleisestä pitkämielisyydestä ja avarakatseisuudesta – parasta ohjausta on osuvien kysymysten esittäminen. Professori Pekka Sulkuselle innostuksesta ja uuden oppimisesta. Väitöskirjani esitarkastajille professori Pauli Kettuselle ja emeritus-professori Tarmo Koskiselle asiantuntevista ja kriittisen kannustavista palautteista. Dosentti Hannu Ruonavaaralle ja professori Harri Melinille rakentavista kommentteista.

Vuosina 1999–2004 käydyistä imponoivista keskusteluista ja teoriaistunnoista Interventoryhmän tutkijakollegoille Alina Allastelle, Piia Jallinojalle, Tuula Kekille, Antti Maunulle, Johanna Mäkelälle, Mirja Määtälle, Elina Pajulle, Riikka Perälälle, Mika Saastamoiselle, Tuukka Tammelle, Christoffer Tigerstedtille, Kalle Toiskalliolle, Heli Vaaraselle ja Katariina Warpeniukselle.

Vuodesta 1998 toimineen historiallisen sosiologian työryhmän jäsenille Jutta Ahlbeck-Rehnille, Marja Anderssonille, Ralf Kauraselle, Pekka Rantaselle ja Kari Teräkselle aktiivisesta yhteistyöstä. Timo Peuhkurille, Kristiina Kuussaarelle ja Anu Suorannalle muun muassa tutkimuksentekoa koskevista lukemattomista päähkäilyistä ja keskusteluista.

Tutkimusaineiston hankintaan liittyen Valtioneuvoston arkiston, Työväenarkiston, ELKA:n, SEA:n ja Rautatiemuseon väelle avusta ja opastuksesta. Paperiliiton Valkeakosken ammattiosasto 45:n aktiiveille, Turun Kankureiden jäsenille sekä Karhulan tehtaiden vapaa-ajantoinimiston ja Lomaliiton toimiston väelle pääsystä yksityisiin arkistoihin. Elokuva-asiantuntemuksen jakamisesta SEA:n tutkijalle Ilkka Kippolalle.

Kansalliseen ja kansainväliseen työläinsäädäntöön liittyvästä konsultaatiosta professori Martti Kairiselle. Ammattiyhdistysliikkeen toisen maailmansodan jälkeisiä tietoja koskevasta avusta SAK:n historiankirjoittajalle Tapio Bergholmille. Englanninkielisen yhteenvedon tarkastuksesta Marion Fieldsille. Sakari Andersénille, Katja Heikkilälle, Jaana Sirénille ja muille tutkimusavustajinani toimineille, joiden apu lehtiarkistojen uumenissa, haastattelujen teossa ja purkamisessa on ollut korvaamatonta.

Täysipainoisen väitöstutkimustyön mahdollistaneille rahoittajille, joita ovat olleet Alfred Kordelinin Säätiö, Emil Aaltosen Säätiön Teollisen kulttuurin rahasto, Kansan Sivistysrahasto, Suomen Kulttuurirahaston Varsinais-Suomen rahasto, Tu-

run Yliopistosäätiö ja Työsuojelurahasto. Perille pääseminen on edellyttänyt myös välietappeja. Viikkojen työskentelyrauhan tarjoamisesta Uimahallin Majalle, Gasthaus Omapohjalle, Majasaaren ja Untolan lomapaikoille sekä Paperiosasto 45:n toimistolle.

Vanhemmilleni Marja-Liisa ja Jorma Anttilalle kannustamisesta. Ei tullut elokuvaa... Veljelleni Riku-Pekka Anttilalle perheineen nauruista ja avusta.

Ainolle, ilon tuomisesta ja uuden opettamisesta. Sakarille ruuvaamisesta, vääntämisestä, säätämisestä ja hinkkaamisesta.

Omistan väitöskirjani Sirkalle, Lissulle ja Ainolle sekä muille työläisäideille ja heidän tyttäriilleen.

Turussa ystävänpäivänä 14.2.2005

Anu-Hanna Anttila

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	13
1.1. Kolme metaforaa	13
1.2. Historiallisen sosiologian tutkimusote	19
1.2.1. Teorian keskeisyys ja rajaus	20
1.2.2. Konstruoitu narratiivi	21
1.2.3. Sosiologinen ”historiaherkkyys”	23
1.3. Tutkimuksen rakentuminen	26
1.3.1. Tutkimuskysymykset	26
1.3.2. Yleistäminen, sisältö ja aineistot	28
1.3.3. Historiallisuus ja tieto	32
2. TYÖ VAPAUDEN ESTEENÄ JA MAHDOLLISTAJANA	35
2.1. Pyrkimys vapauteen ja joutilaisuuteen	35
2.2. Työväestö moraalisaätelyn kohteena	39
2.2.1. Moraalisäätely	40
2.2.2. Kansallisvaltion valistusurakat	43
2.3. Työväenliikkeen itsensäätely	46
2.3.1. Moraalinen ylemmyys	46
2.3.2. Päämääränä luokkatietoinen työläinen	48
2.4. Työn rationalisointi ja vapaa-ajan moraalisaätely	51
2.4.1. Tieteellinen liikkeenhoito	52
2.4.2. Työ- ja sukupuolikuri	54
3. LOMA KULTTUURISEN KAMPPAILUN JA EROTTAUTUMISEN KENTTÄNÄ	58
3.1. Sivilisoituminen ja eronteot	58
3.1.1. Sivilisoitumisprosessi	59
3.1.2. Kulttuurinen valuma ja kansallisten ihanteiden kieppi	61
3.2. Lomailun porvarilliset ihanteet	64
3.2.1. Porvarillinen sielu terveessä ruumiissa	64
3.2.2. Pako kaupungista maalle	66
3.2.3. Kulttuurinationalistinen paluu luontoon	68
3.3. Loma luokkatietoisena erottautumisena	70
3.3.1. Kulttuurinen eronteko ja integraatio	71
3.3.2. Kohti massakulttuurista vapaa-aikaa	74
3.3.3. Työväenliikkeen kaksoisstrategia	78
4. LAILLINEN OIKEUS VUOSILOMAAN	86
4.1. Työlainsäädäntö määritteli vapaa-aikaa	87
4.1.1. Palkollissäännöstä työlainsäädäntöön	87
4.1.2. Kansainväliset sopimukset käynnistävät selvitystyön	88
4.2. Oikeus yhtämittäiseen ja palkalliseen vuosilomaan	91

4.2.1. Ensimmäinen vuosilomalaki vuonna 1939	91
4.2.2. Sota-ajan osa-lomat	92
4.3. Loma- ja vapaa-ajan reformit sodan jälkeen	94
4.3.1. Vuosilomalain kolmas tarkistus	94
4.3.2. Epävakaat vuodet	95
4.3.3. Loma-aika pitenee, työviikko lyhenee	96
5. SOSIAALIPOLIITTINEN INTERVENTIO LOMANKÄYTTÖÖN	100
5.1. Sosiaalipoliittinen interventio	101
5.1.1. Poliittinen kysymys lomasta	101
5.1.2. Lomankäyttökomitea ratkaisemaan vuosilomakysymystä	103
5.2. Lomaorganisointiin mallia maailmalta	106
5.2.1. Markkinaohjautuva malli	106
5.2.2. Valtiojohtoinen malli	109
5.2.3. Yhdistysvetoinen malli	112
5.2.4. Eroista yhtäläisyyksiin	116
5.3. Lomaresurssit kotimaassa	117
5.3.1. Vapaat kansalaisjärjestöt	118
5.3.2. Terveyttä kylpylöistä	119
5.3.3. Sivistystä kansanopistoista	122
5.4. Sosiaalipolitiikka vapaa-ajan politiikkana	125
5.4.1. Oma lomahuollon malli	125
5.4.2. Vapaa-ajan tarpeen määrittely	129
6. TYÖVÄEN LOMA- JA VAPAA-AJAN ORGANISOINTI	136
6.1. Loma- ja vapaa-ajanorganisoinnin kaksoisstrategia	136
6.1.1. Työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjaileva liike	136
6.1.2. Työväenmatkailu	137
6.1.3. Oma lomatuotkimuskomitea	141
6.2. Lomaliitto työväenlomailun asialla	142
6.2.1. Lomankäytön Keskusliitto perustetaan	142
6.2.2. Loma äideille	144
6.2.3. Kohteiden suosio	146
6.3. Lomapropagandaa	149
6.3.1. Kirjasia ja näyttelyitä	149
6.3.2. Lomapropagandaa lyhytelokuvissa	151
6.4. Lomamatkailu- ja säästökerhot	157
6.4.1. Lomakerho Kankurit	158
6.4.2. Lomakerhotoiminnan virhearviot	165
6.5. Loman mahdollistuminen tehtaan varjossa	167
6.5.1. Valkeakosken paperiväki lomalle	167
6.5.2. Untolassa tavataan	172
6.6. Työväen lomatoiminnan anti	175
6.6.1. ”Omaehtoinen” toimintakulttuuri	175
6.6.2. Vapaa-ajan organisoinnin politiikka	178

7. TYÖN JÄLKEEN	180
7.1. Teollisuuden vapaaehtoinen sosiaalitoiminta	180
7.1.1. Tehdaspaternalismi loman takaajana	180
7.1.2. Sosiaalitoimistot perustetaan	184
7.2. Teollisuuden vapaaehtoinen lomahuolto	188
7.2.1. Tehtaan suojassa	189
7.2.2. ”Me kaikki” lomalle	193
7.2.3. Äidit ja lapset leireillä	195
7.2.4. Perhelomat ”omissa” mökeissä	199
7.3. Työnantajien intressit yhteiseksi hyväksi	202
7.3.1. Välilliset työvoimakustannukset	202
7.3.2. Intressiteoria käytännössä	206
7.4. Kansallinen etu ja yhteinen hyvä	211
8. LOMA TEHTAAN VARJOSSA	214
8.1. Lomatoiminnan järjestäminen	214
8.1.1. Lomaorganisoinnin kenttä	214
8.1.2. Vallan verkostot	216
8.2. Loma- ja vapaa-ajan diskursiivinen rakentuminen	220
8.2.1. Virkistäytyminen	221
8.2.2. Vapautuminen	222
8.2.3. Diskurssien intressisidonnaisuus	224
8.3. Demokraattisen loma- ja vapaa-ajan organisoinnin kausi	226
LÄHTEET	229
ASETELMAT, KUVIOT JA TAULUKOT	254
LIITTEET	255
ENGLISH SUMMARY	259

Ja näin vähitellen jälkiä jättäen katoan maailmasta
jonka varjot lyhenee ja palaa puhki
jälkikuva luomilla viivähtää
Aurinko on kaikennäkevä tähti
jota me vain emme pysty näkemään

Tommi Liimatta (2002): *Aurinko kaikennäkö*

1. JOHDANTO

1.1. KOLME METAFORAA

Loma tehtaan varjossa -nimi on tarkkaan harkittu. Ensinnäkin nimi viittaa suomalaiseen työväen kulttuuriin, onhan se varioitu Toivo Pekkasen työväenkirjallisuuden klassikosta *Tehtaan varjossa* (1932). Pekkasen teokset sijoittuvat sosiaalhistoriasta tuttuihin yhteiskunnallisten muutosten ja murrosten aikaan, ja hän analysoi etenkin teollistumisen ja kaupungistumisen vaikutuksia ihmisten elämään. Pekkaselle työläinen on yksilö, joka ei alistu passiivisena kohtaloonsa vaan pyrkii itsensä sivistämisen ja kehittämisen avulla parantamaan asemaansa muuttuvassa yhteiskunnassa. Tässä mielessä otsikko viittaa tutkimukseni keskeiseen teoreettiseen ulottuvuuteen, säätelyyn, joka täsmentyy alaotsikossa *Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*.¹

Nimivariaatio ei ole ensimmäinen laatuaan. Historioitsija Pertti Haapala valitsi väitöskirjansa otsikoksi *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (1986). Haapalalle tehdas näyttäytyy valon, sähkön ja paremman tulevaisuuden metaforana, ei siis niiden esteenä tai haittana. Muuten tehtaan varjossa -konstruktiota on käytetty lähinnä teollisuusyhdyskuntien historiikkien sekä muistelmien otsikoissa. Näiltä osin nimi viittaa suomalaisen työväenhistorian, sosiaalhistorian ja historiallisen sosiologian tutkimusaloihin, joista Haapalan (1986; 1989) ohella tämän tutkimuksen sisältöön ja muotoutumiseen ovat eniten vaikuttaneet Pauli Kettusen (1986; 1994a; 1994b; 1997; 1998a; 1998b; 2001a; 2001b; 2002a; 2002b; 2004), Risto Alapuron (1973; 1987; 1994; 1998a; 1998b), Hannu Ruonavaaran (1993; 1995; 1998), Kari Teräksen (1992; 2001; 2003) ja Matti Peltosen (1992; 1996a; 1996b; 2002; 2004) tutkimukset.

Kolmanneksi otsikko viittaa sosiaalitieteelliseen työelämän tutkimuksen perinteeseen. Toisen maailmansodan jälkeisestä suomalaisen sosiaalitutkimuksen historiasta löytyy tutkimuksia, joissa on joko suoraan tai välillisesti käsitelty teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-ajan kysymyksiä. Näiden tekijöinä ovat olleet maan eturivin sosiaalitieteilijät: Heikki Waris (1973/1932; SA 1940:8), Leo Paukkunen (1955; 1964; 1967), Yrjö Littunen (1962) ja Raili Ruusala (1964). Kun Wariksen ja Ruusalan näkökulma lomaan on ollut sosiaalipoliittinen ja Littusen sosiologinen,

---

1 Olen työni alaotsikossa määritellyt tutkimukseni koskevan teollisuustyöläisiä. Tämä siitä syystä, että vuosilomakysymys on kohdentunut erityisesti teollisuustyöväestöön eikä samassa määrin maatalouden työväestöön, vaikka 1950-luvun alussa maataloudesta elantonsa hankki yli puolet työikäisistä ja vain viidesosa työskenteli teollisuuden palveluksessa. Suomi oli pitkään sangen maatalousvaltainen maa. Vuonna 1960 kuitenkin enää reilu kolmasosa sai elantonsa maataloudesta. (Ks. *Suomalaiset* 1985, 104.) 1950–1960-luvuilla kaikista ammatissa toimivasta väestöstä työskenteli työntekijäasemassa peräti 42–43 % (emt., 106). Kun tekstissä viitataan lomakysymyksen kohdalla työväestöön, tarkoitan juuri teollisuustyöväestöä.

Paukkusen tutkimuksia on määritellyt enemminkin taloustiede. Amerikkalaisesta sosiaalitutkimuksesta vaikutteita saaneita tutkimuksia leimaa työn ja vapaa-ajan suhteen tarkastelu, joten loma on ollut työn tarpeille alisteinen myös tutkimusasetelmissä. Myös 1950-luvulla heränneessä työelämän tutkimuksissa sivuttiin usein loma- ja vapaa-ajan problematiikkaa.² Loma- ja vapaa-aika ovat siten saaneet 1950–1960-luvuilla tehdyissä sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa määritelmänsä juuri suhteesta työhön. Historiallisesta luonteesta johtuen tutkimukseni kiinnittyi tässä mielessä työelämän tutkimuksen alaan, vaikkakin tarkastelen vapaa-ajan ja työn välistä suhdetta nimenomaan vapaa- ja loma-ajan näkökulmasta.

1980-luvulla loma- ja vapaa-ajankysymystä alettiin käsitellä sosiaalitieteissä osana elämäntapatutkimusta, jota tehtiin vielä monelta osin luokkaspesifistä näkökulmasta. Suomalainen elämäntapatutkimus haki teoreettista tukea etenkin Pierre Bourdieu’ltä (1984/1979); habituksen, distinktion sekä kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman käsitteitä hyödynnettiin ahkerasti. Maun, vallan ja luokan välisen suhteen analysointi bourdieu’läisittäin näkyy esimerkiksi elämäntapatutkimuksissa (esim. Roos & Rahkonen 1985a; 1985b; Roos, Rahkonen & Seppälä 1989). Myös Pirkkoliisa Ahposen ja Marja Järvelän (1983), Pekka Sulkusen (1980; 1992), Matti Kortteisen (1982; 1992), Antti Kasvion (1982) ja monien muiden sosiologisia tutkimuksia leimaa luokkaspesifin elämäntavan ja/tai työn ja vapaa-ajan välisen suhteen analyysi. Erityistä huomiota sai työväestön keskiluokkaistumisen tutkiminen. Tuolloin löydettiin uudelleen Paul Lafargue (1981/1880), joka manifestoi työläisten oikeutta joutilaisuuteen ja laiskuuteen. Hiukan myöhemmin nostettiin esiin myös joutilasta luokkaa analysoinut Thorstein Veblen (2002/1899) sekä sivilisoitumisprosessia kuvannut Norbert Elias (2000/1939).³ Tarkastelen heidän klassikoiksi muodostuneita tekstejään suhteessa työväestön vapaa-ajan ja loman määrittelyyn.

Nykyinen kulttuurintutkimuksen alaan lukeutuva vapaa-ajan tutkimus pohjaa pitkälti marxilaista perintöä olevaan kulttuuritutkimukseen. Stuart Hallin ja muiden birminghamilaisten johdolla alettiin eritoten alakulttuurien tutkimuksessa hyödyntää Antonio Gramscin teoria ideologisesta kamppailusta ja hegemoniasta (ks. Hall 1992). Lähestyn Gramscin intressiteorian avulla teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisisäätelyä. Tutkimukseni kulttuuri- ja identiteetti-teoreettisena taustana on siten vapaa-ajan kulttuurintutkimus (*leisure studies*). Etenkin luokkaspesifiin kulttuurintutkimuksen alaan sijoittuvat tutkimukset ovat vaikuttaneet työni sisältöön. Näistä tärkeimmät ovat Orvar Löfgrenin (1984; 1994a; 1994b; 1999; 2001), Chris Rojekin (1985; 1989a; 1989b; 1992; 1995), Jonas Frykmanin (1993; 1994/1979), Victoria de Grazian (1981; 1993) sekä Ellen Furloughin (1998) tutkimukset.

Loma tehtaan varjossa -pääotsikon sanat voidaan ymmärtää myös toisiinsa suhteessa olevina metaforina. Jari Aro (1999) toteaa, ettei metafora ole vain kieltä vaan enemmän, sillä se ”tekee tuntemattoman tutuksi ja tutun tuntemattomaksi”. Meta-

2 Näistä tutkimuksista mainittakoon Jouko Siiven (1954), Paavo Kolin (1955), Mauno Koiviston (1956), Vesa Laakkosen (1958) ja Paavo Seppäsen (1958) väitöstutkimukset.

3 Eliasin sivilisoitumisteoriaa on hyödynnetty enemmän tai vähemmän eksplisiittisesti sosiaali- ja kulttuurihistoriallisissa tutkimuksissa (esim. Heikkinen 1991; Meinander 1994; Koskela 2002).

fora viittaa tapoihin, joilla voidaan kuvata inhimillisen ajattelun käsitteellisiä jäsenyksiä, esimerkiksi sosiologian sosiaalisen toiminnan analysointiin valjastamia käsitteitä tai arkielämän abstrakteja käsitteitä, kuten aika ja muutos. (Emt., 139–140.) Hahmottelen loman, tehtaan ja varjon metaforien avulla tutkimukseni sosiaalishistoriallisia ja käsitteellisiä taustoja seuraavassa lyhyesti.

Loma

Loma viittaa pisimpään yhtämittaiseen vapaa-ajan jaksoon, joka katkaisee palkkatyöläisen työvuoden. Kun vapaa-aika tarkoittaa työnteon ulkopuolista työstä vapaata aikaa, loma viittaa niin ikään arjen työntäyteiseen elämään, jossa vapaa liittyy työnteon väleihin, työn lomaan. Jako ei ollut tarpeellinen maatalousyhteiskunnassa, jossa ei ollut kellolla ”ajastettua työtä” (Pohjanen 2002). Esimerkiksi sadonkorjuu vaati jatkuvaa tilannearvioita senhetkisistä ja ennustetuista lämpötiloista, tuulista, sateista ja työvoiman saatavuudesta. Tällaisessa tehtäväsuuntautuneessa yhteisössä ei eroteltu ”työtä” ja ”elämää” toisistaan, vaan ne sekoittuivat yhdeksi kokonaisuudeksi. (Thompson 1996, 162.) Tämä löi leimansa myös kansankulttuuriin. Työnteon ja lepoajan rytmittämistä määrittivät vuodenkierto ja sääolosuhteet. Työn, puhdetöiden ja levon rytmittämän arjen katkaisivat vuoden mittaan vain erilaiset pyhät ja juhlat.⁴ Lomapäivät olivatkin aiemmin juuri pyhäpäiviä, mistä kieli englannin lomaa tarkoittava *holiday* (vrt. *holy days*).

Karl Marxin *Pääomassa* (1974/1890) esittämän näkemyksen mukaan kapitalismin toiminnan edellytyksenä on, että työläinen myy työvoimansa työnantajalle, joka maksaa työläiselle rahallisen korvauksen, mutta saa itse työn tulokset. Teollisessa tuotannossa ei ole ollut kyse hyväntekeväisyydestä vaan taloudellisen voiton maksimoinnista, joten työajan arvon määräytyminen rahallisesti on ollut sekä työnantajien että työntekijöiden valvonnan kohteena. Samalla myös työajan ulkopuolisen ajankäytön kontrollointi, säätely tai ohjailu on lisääntynyt. Ajankäyttö on sidottu työläisen tärkeimpään ominaisuuteen, tuottavuuteen, mikä on merkinnyt selkeää erontekoa työ- ja vapaa-ajan välille (Adorno 1981, 13–17).

Siirtyminen kellon säätlemään palkkatyöyhteiskuntaan on merkinnyt muutosta myös arjen jäsentymiseen. Päivittäinen, viikoittainen ja vuotuinen työ jaetaan työ-, lepo- ja vapaa-aikaan. Loma-, lepo- ja vapaa-ajan myöntämiseen liittyy aina vallankäyttöä. Ennen työntekijä- ja työnantajapuolten neuvottelu- ja sopimusyhteyksien luomista työelämän suhteet kärjistyivät muun muassa siksi, ettei työläisillä ollut oikeutta tarvittavaan lepoon – riittävästä taloudellisesta toimeentulosta puhumattakaan.

Englannin kielen vapaa-aikaa tarkoittava sana *leisure* viittaa vallankäyttöön, se on peräisin latinasta ja tarkoittaa ”annetaan lupa tai sallitaan” (Seabrook 1988, 2). Saman ajatuksen sisältää suomen vapaata tarkoittava sana *lupa*, kuten myös ruotsin kielen lupapäivä (*lovdag*). Tällainen valtasuhde on vallinnut isännän ja palkkoli-

---

4 Käsite arki viittaa jokapäiväiseen, jolloin se sisältää työtä ja lepoa, mutta on samalla myös juhlan vastakohta. Toisaalta arki ja arkinen liitetään myös kotiin ja yksityisen alueeseen, kun taas ei-kotona tehtävä työ kuuluu julkisen alueelle.

sen, teollisuuspatruunan ja työläisen sekä opettajan ja oppilaan välillä. Alistetussa asemassa olevan oman ajan (loma- ja vapaa-ajan) käyttö ja sen myötä elämän rakentuminen ovat olleet valtaapitävien tahojen päätäntävällän alla. *Leisure* sisältää luvan lisäksi myös vapauden (Kelly 1990, 25), mutta vapaus ei tarkoita joutoaikaa vaan itse valittua harrastuneisuutta ja omatoimisuutta. Sen sijaan englannin *free time* ja ruotsin *fritid* viittaavat työn ulkopuoliseen aikaan, joten niissä korostuvat enemmän lepo, rentoutuminen ja työstä toipuminen (vrt. Heinonen 2004, 35–39). Vapaa voi tarkoittaa kuitenkin paitsi vapautta työstä myös rahasta. *Spare time* viittaa ansaitsemiseen sekkin, sillä koska aika on rahaa ja sitä voi säästää, se kannattaa käyttää hyödyllisesti.

Ajatus lomasta lupana on säilynyt sangen pitkään, sillä vasta lakisääteisen palkallisen vuosiloman saaminen on vakiinnuttanut loman työläisten oikeudeksi. Loma- ja vapaa-ajan lisääntymisen myötä säätely ja kontrolli ovat siirtyneet enemmän organisoinnin ohjailuun ja käyttötapojen määrittelyyn. Tähän viittaa myös vapaa-ajan uusintavaa voimaa tarkoittava termi *recreation*, joka merkitsee virkistäytymistä ja rentoutumista. Modernissa palkkatyöyhteiskunnassa työ määrittyy uuvuttavaksi, raskaaksi, puuduttavaksi ja stressaavaksi, joten siitä on toivuttava. Vapaa-aika on alistettu työlle, josta toipuminen ja virkistäytyminen on tehtävä ”oikein”. Tätä tarkoitusta varten on olemassa jotakin arvokasta hyväksi ja ”oikein” käytetyksi määriteltävää loma- ja vapaa-aikaa, jonka avulla työläinen jaksaa tehdä työnsä paremmin. Vielä voimakkaammin työnteon normatiivinen ensisijaisuus näkyy termissä *idle time*, joka viittaa joutoaikaan ja on siten virkistämisen vastakohta. Modernissa teollisessa yhteiskunnassa ei tuottavan yksilön aikaa ole tarkoitettu joutenoloon, joten tuottamaton lorviminen ei ole sallittavaa vaan saattaa johdattaa huonoille teille.

Tehdas

Tehdas on Haapalaa (1986) lainatakseni ollut työläisille valon tuoja. Se antoi paitsi työn ja leivän myös mahdollisti järjestäytymisen ja sivistyksen. Tehdas voidaan ymmärtää myös modernisaatioteorioiden pohjalta laajempuna konstruktiona, uuden modernin ajan symbolina, jonka avulla työläisellä on mahdollisuus rakentaa itse oman luokka-asemansa, johon ei synnytä kuten säätyyn. Tehdas on samalla metafora työväestön järjestäytymiselle sekä myös luokkatietoiselle sivistykselle. (Kettunen 1994, 32–35.) Työläinen kykenee myös kasvattamaan itseään ja muuttamaan yhteiskuntaa parempaa tulevaisuutta ajatellen. Toisaalta metafora viittaa aina myös auttamattomasti palkkatyösuhteen epäsuhtaan, alistussuhteeseen, jossa työntekijät ovat olleet riippuvaisia työnantajan tahdosta ja hyväntekeväisyydestä.

Sosiaalishistorioitsija E.P. Thompson on nostanut esiin huomion teollisen tuotantoelämän tarvitsemasta kelvollisesta työvoimasta. Tämä edellytti sitä, että työläisten oli sisäistettävä *teollinen aikakuri* sekä toisaalta myös uuden luokkatietoisien työläisen identiteetti. Aikakuria voidaan kutsua laajemmin *teolliseksi työkuriksi*, sillä ajankäytön tarkkailun lisäksi se sisältää oletuksen työläisten toiminnan sisällön suunnitelmallisuudesta, kurinalaisuudesta ja järkipärisyydestä. Nämä ominaisuudet tuli jokaisen modernin teollisuusyhteiskunnan jäsenen omaksua. (Thompson

1981, 887–888; 1999, 58; Giddens 1987, 150–151.)⁵ Thompsonin analyysi koskee Iso-Britanniaa, jossa teollistumisen pitkän ajanjakson mukana muokkautui myös kansankulttuuri uusien olosuhteiden mukaiseksi.⁶

Tehdas muutti työnteon luonteen. Suomessa teollistuminen käynnistyi kuitenkin sangen myöhään. Vaikka tehdastyö muutti työntekijän yhteiskunnallisen aseman luokka-asemaksi, muilla elämänalueilla pysyttiin vielä pitkään sääty-yhteiskunnan käytännöissä. Suomalainen työväestö ei muodostanut yhtenäistä luokkaa, jota olisivat yhdistäneet yhteiskuntanäkemykset, taloudellinen asema tai kulttuuri. (Haapala 1986, 100.) Myöskään suomalainen työväen kulttuuri ei ollut kehittynyt sisällöllisesti erityisen omintakeiseksi (ks. Alapuro 1994, 103). Tähän lie-nee vaikuttanut agraariset perinteet, jolloin tehtaanpatruuna omi isännän paikan työläisen elämässä. Myös työväestön vaiheittainen siirtyminen maaseudulta teollisuuden piiriin on leimannut työväestön kulttuuria, jossa näkyvät vanha maaseudun kansankulttuuri, ajattelutavat ja uskomukset.⁷

Satu Apo (1997, 14–17) on esittänyt, että vielä 1800-luvun loppupuolella suurimmalla osalla suomalaisista oli ikiaikaisia käsityksiä ja mielikuvia, joiden rinnalle heidän maailmankuvaansa oli tuotu kansanvalistuksen, opetuksen ja oman lukutaidon avulla myös moderneja vaikutteita. Perinteiset kansankäsitykset heijastuivat joidenkin työläisten ajatteluun. Esimerkiksi rikastuminen oli sanktioitu, sillä se ei saanut olla keneltäkään pois, jolloin vain periminen tai kaupankäyntiin rinnastetut naimakaupat olivat yhteisössä soveliaita rikastumisen tapoja. Agitaatiopuheet moraalittomien porvareiden riistosta upposivat kansanihmisiin. Sosialismin aatteet levisivät ilmeisesti vahvimmin juuri rikastumiseetiikan omaksuneen uuden työväestön keskuuteen.

Koska Suomessa ei ollut Iso-Britannian tapaan ehtinyt kehittyä erityisen oma-leimaista työväenkulttuuria, se ei myöskään ollut teollisen aikakurin omaksumisen esteenä. Omintakeisen työväenkulttuurin sijaan maiden väliltä löytyy yhtäläisyyksiä siirtymävaiheissa, jolloin maaseudun maaton työväki siirtyi teollisuus- ja kaupunkikeskuksiin. Maaseudun käsityöammattikuntien perinnäistavat näkyivät teollisessa ympäristössä. Käsityöalojen kollektiiviseen perinteeseen kuului ”omapäinen ajankäyttö”, jolloin esimerkiksi rituaalisen juomisen avulla uhmattiin kelloa

5 E.P. Thompson on analysoinut teoksessaan *The Making of the English Working Class* (1981/1963) minkälaisia vaikutuksia, jaettavia kollektiivisia kokemuksia, teollistumisella oli brittityöläisille. Thompson kartoittaa työväestön moraalista talousoppia sekä arkipäivän vastarintaa.

6 Tarkemmin Thompson pureutuu teolliseen aikakuriin esseessään ”Aika, työkuri ja teollinen kapitalismi” (Thompson 1996, 157–197), jossa hän kuvaa, miten siirtymä oli Iso-Britanniassa erityisen pitkä ja täynnä konflikteja.

7 Tässä tutkimuksessa tarkoitan kulttuurilla jonkin kansanosan tai alaryhmän elämäntapaa, en siis puhu kulttuurista taiteena. Tällainen määritelmä on lähellä Paul Willisin (1977, 171–179) käsitystä, jossa kulttuurisia käytäntöjä tarkasteltaessa korostetaan elämäntapaa kokonaisuutena ja etenkin niiden merkityksellistä ulottuvuutta. Willis puhuu *kollektiivisesta subjektiviteetista*, jolla hän tarkoittaa sitä, että kulttuuri on juuri jonkun tietyn ryhmän omaisuutta. Tämä ryhmä voi tarkoittaa niin kansaa kuin kansansaakin sekä myös ryhmää, jolla on oma alakulttuurinen tapa elää ja toimia. Melko lähellä Willisin näkemystä on myös Bourdieun määritelmä (1984, 23–25), jossa kulttuuri koetaan nimenomaan kollektiiviseksi jatkuvuudeksi ja yhdenmukaisuudeksi. Bourdieun mukaan kulttuuri on kulttuuripääoman uusintamista, jossa ihmiset ovat sitä mitä tekevät (emt. 23). Näiden määritelmien puitteissa tarkoitan työväenkulttuurilla tässä tutkimuksessa työväen elämäntapaa, toimintaan ja identiteettiin liittyvää kokonaiskäsitystä.

ja ylläpidettiin omaa tehtäväsuuntautunutta aikakäsitystä. Esimerkiksi joutenolo ja juopottelu saattoivat venyä pitkälle ”pyhään maanantaihin” (Thompson 1996, 175–176). Suomessakin työ- ja vapaa-aika lomittuivat toisiinsa teollisesta aikakurista poikkeavalla tavalla, jolloin esimerkiksi työmaajuopottelun avulla liu’utettiin vapaa-aika työajan sisälle. Siirtymävaihe koettiin Suomessa myöhemmin kuin Iso-Britanniassa. Lisäksi kehitys oli tapauskohtaisesti hyvin eriaikaista.

Kari Teräksen (2001, 50–55) mukaan Suomessa teollisen aikakurin omaksumista vaikeuttivat juuri kansankulttuuriset perinnäistavat. Tehtaan sisällä ne näkyivät tulokastavoissa, joiden avulla uudet jäsenet sosiaalistettiin sekä ammattitehtäviin että työkollektiiviin. Teollisen aikakurin omaksumiseen pyrittiin vaikuttamaan muun muassa uudenaikaisella työnjaolla ja koneellistamisella, jolloin käsityöläisten mahdollisuus kontrolloida omaa työtään ja työtahtiaan väheni. Ammattikunnan kurinalaistumisen myötä aikakurin halveksunnasta alettiin puhua menneen ajan ilmiönä, joka ei kuulunut luokkatietoisien järjestäytyneen työläisen tapoihin. Tehdas loi edellytykset työelämän suhteiden jäsentymiselle, sillä teollisen aikakurin omaksuminen oli ammatillisen järjestäytymisen ehto. Toisen, uudenaikaisen kuri-ajattelua ilmentävän mullistuksen toi tehtaan sisälle rätinalisointi, jossa toteutettiin taylorismin ja fordismin ideoita.

Varjo

Varjon metafora luotaa enemmänkin tutkimukseni näkökulmaan ja asetelmaan kuin edelliset kaksi metaforaa. Tehdas toi työläiselle valon, mutta kun ”loma on tehtaan varjossa”, viittaa varjo kahteen ulottuvuuteen. Ensinnäkin varjo viittaa vapaaseen aina työnteon lomassa, jolloin lomaa ja vapaa-aikaa ei ole ilman työtä. Tämä lähtökohtainen asetelma on löydettävissä vuosilomalainsäädännöstä, työelämän käytännöistä sekä sosiaalitieteellisestä työelämän tutkimuksesta. Toiseksi varjo suojaaa työläisiä sääntelemättömän markkinatalouden auringolta, jonka paahteessa heitä voitaisiin riistää aina nääntymiseen asti, sitten hyljätä ja korvata uusilla. Tässä mielessä varjon metafora liittyy laajempaan yhteiskunnan ja kansalaisten elämäntavan muutokseen.

Modernin yhteiskunnan muotoutumisen edellytyksinä ovat olleet etenkin kapitalismin kehitys ja palkkatyöyhteiskunnan syntyminen sekä teknologiset innovaatiot. Teollinen massatuotanto on tuonut yhä useamman ulottuville erilaisia tuotteita ja koneita ja synnyttänyt myös monenlaisia tarpeita ja houkutuskuksia. Työväenliikkeen näkökulmasta katsottuna tehtaan mukanaan tuoman järjestys ja kuri haluttiin ulottaa myös tehtaan ulkopuolelle, sillä työläisen haluttiin oppivan olemaan oman elämänsä herra – ei isännän, viinan tai kulutushysterian orja.

Varjo on metafora modernin markkinatalouden synnyttämille sääntelyn muodoille: suomalaisen hyvinvointivaltion sosiaalilainsäädännölle, työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen toiminnalle, teollisuustyönantajien huoltotyölle sekä järjestöjen tekemälle vapaaehtoistyölle. Tutkimukseni *Loma tehtaan varjossa* -otsikko ilmentää tällaista toimintaa sen kaikissa muodoissa. Valtiollisen sosiaalipoliitikan kehittäminen on tarkoittanut sitä, että tehtaanisännän määräysvaltaa on pyritty rajoittamaan (Waris 1973, 12). Tässä muutoksessa työväestö ei ole ollut pelkkä toiminnan kohde, vaan päinvastoin, aktiivinen muutoksia ajanut toimijataho. Var-

jo on kuitenkin myös jäänne, sillä vuosikymmenten aikana teollisuustyönantajat ovat ulottaneet määrittelyvaltansa myös työn ulkopuolisen alueelle.

Varjo merkitsee lisäksi rajausta, sillä olen jättänyt tutkimukseni ulkopuolelle kaupallisen loma- ja vapaa-ajan tarjonnan. Tarkastelen sitä vain sen verran, mitä asiayhteys kulloinkin vaatii. Raja markkinatalouden ”auringon” ja hyvinvointivaltion sääntelyn välillä linjaa tutkimuskohdettani ja niitä näkökulmia, joista sitä tarkastelen. Jos taas olisin keskittynyt tutkimuksessani loma- ja vapaa-ajan teollisuuden ja kaupallisen turismin tutkimiseen, tutkimukseni nimi olisi voinut olla ”lomatehtaan varjossa”. Rajausta on samalla myös tietoinen aikarajaus, sillä aina 1960-luvulle lopulle asti loma- ja vapaa-ajan toiminnan organisointi oli pitkälti erilaisten järjestöjen ja yhteisöjen varassa. Vasta suomalaisen yhteiskunnan suuren murroksen myötä 1960-luvun lopulta eteenpäin voidaan puhua laajoja kansanjoukkoja koskevasta turismista ja kansainvälisemmästä ”lomatehtailusta”.

1.2. HISTORIALLISEN SOSIOLOGIAN TUTKIMUSOTE

Historiallinen sosiologia määrittyy suhteessa historiantutkimukseen ja sosiologiaan kahdella tavalla. Ensinnäkin historiallisen sosiologian alan tutkimusta leimaa eksplisiittinen suhde teoriaan (Ruonavaara 1993, 11–14; 1995, 260), jolloin teorian käyttö tehdään koko tutkimuksessa näkyväksi. Toiseksi historiallisen sosiologian tutkimuksissa historiaa käytetään sosiologisiin tarkoitukseen (Delanty & Isin 2003, 3). Lisäksi historialliselta sosiologialta odotetaan erityistä ”historiaherkkyyttä”, joka edellyttää perusteellista olosuhteitten ja tapahtumien kuvausta. Mutta miten historiallisen sosiologian alan tutkimuksessa voidaan huomioida sosiologian teorioiden yleistämisen taso ja historiaherkkyys tapahtumien tai muutosten ainutlaatuisuudelle samanaikaisesti? Tähän kysymykseen kiteytyy niin kutsuttu historiallisen sosiologian dilemma. (Ruonavaara 1995.) Dilemman ytimenä on juuri kahden tieteenalan lähtökohtaisesti hankala yhteensovittaminen käytännön tasolla.

Haluan kuitenkin korostaa, että lähtökohtaisten erontekojen sijaan voidaan puhua myös sosiologia- ja historiatieteiden lähentymisestä. Näiden alojen välillä vaihdetaan niin aineistoja, menetelmiä kuin teorioitakin.⁸ Lisäksi tieteidenvälisestä eronteosta on siirrytty kulttuurintutkimuksellisen monitieteisyyden vaiheeseen niin sanotun *kielellisen käänteen* myötä, joka koettiin sosiaali- ja kulttuuritieteissä 1980–1990-lukujen vaihteen jälkeen. Sosiaalitieteissä on koettu myös suoranainen ”historiakäännös”, jolloin on kiinnostuttu yleisemminkin historiasta menneisyyden

---

8 Pertti Haapalan (1989, 15–18) mukaan sosiaalishistoriassa on kysymys historiantutkimuksen tuomisesta yhteiskuntatieteisiin. Haapala määrittelee sosiaalishistorian olevan yhteiskunnan historiallista tutkimusta, jolle on usein tyypillistä kokonaisvaltaisuuden, rakenneanalyysin ja poikkitieteellisuuden lisäksi juuri teoreettisuus ja yleistäminen. Hänen mukaansa sosiaalishistorian yleisimmät tutkimusalueet ovat: yhteiskunnan makrotalous, teollistumisen historia, agraariyhteiskunta, väestönkasvu, väestön liikkuvuus, perhe ja sukupuoli, elinolot, sosiaaliset ongelmat, luokat ja kollektiivinen toiminta.

tutkimuksena, kuvailevan materiaalin löytöpaikkana sekä uusien tapaustutkimusten kohteena (ks. Pierson 2004, 4–6).

1.2.1. TEORIAN KESKEISYYS JA RAJAUS

Charles Tillyn (1981, 5) mukaan historiallinen sosiologia kohtaa erilaisia haasteita, jotka liittyvät kollektiivisen toiminnan, yhteiskuntarakenteen muutoksen sekä historiallisen käytännön analyysiin. Otan tässä esimerkiksi muutoksen, sillä historiallisen sosiologian alaan kuuluva tutkimus kohdistuu useimmiten johonkin yhteiskunnalliseen muutosprosessiin, historialliseen tapahtumaketjuun tai tapahtumaan (Burke 1992, 130–131). Sosiologiassa on yhteiskunnallista muutosta selitetty usein yleisten modernisaatioteorioiden avulla. Modernisaatio juurtaa moderni-käsitteestä, jolla on ajallisesti muuttuva merkitys, sillä se päivittyy uudelleen nykytilanteessa. Arto Noron mukaan (1986, 7–8; 1993, 44) moderni voidaan määritellä kolmella oppositioparilla: uusi/vanha, nykyinen/entinen ja ohimenevä/ikuinen. Modernisaatiolla tarkoitetaan usein yhteiskunnallisen järjestelmän eriytymistä omalakisiksi alajärjestelmiksi, joiden toiminta liittyy kuitenkin myös suhteessa toisiinsa.⁹ Modernisaatiolla viitataan siten paitsi yhteiskunnan toimintojen eriytymiseen myös muutokseen, joka voidaan havaita vain suhteessa johonkin edelliseen tilanteeseen, jota voidaan nimittää myös kaudeksi. (Kettunen 1994a, 77–78; Kerkelä 2004.)

Historiallisessa sosiologiassa on kritisoitu modernisaatioteorian kaltaisia yleisiä tai universaaleja teorioita, jotka Arthur Stinchcombe (1978) on nimennyt *epokaalisiksi teorioiksi*. Kun modernisaatioteoriat näyttävät yleisinä muutoksen metateorioina, suurina kertomuksina, on niiden alajärjestelmiä usein tarkasteltu omalakisina kokonaisuuksinaan, esimerkiksi kulttuurista irrallaan sosiaalisesta ja taloudellisesta ulottuvuudesta tai sosiaalista unohtaen vaikkapa poliittinen ulottuvuus. Tämän tyyppinen kategorisointi ja pilkkominen johtavat Michael Mannin (1986) mukaan siihen, että yhteiskunta voidaan kuvitella kiinteäksi kokonaisuudeksi, jossa jokaisella osalla on erikseen määritelty itsenäinen tehtäväalueensa eli funktionsa. Epokaalisten teorioiden ongelmana on juuri se, että niissä kadotetaan yhteiskunnan ja sosiaalisen toiminnan kaoottinen luonne. Asiat eivät yleensä näyttyädy samanaikaisina kehityskaarina yhteiskunnan eri toimialueilla, eri maissa tai edes yhden maan eri kolkissa. Myöskään kaikki inhimillinen toiminta ei ole rationaalista, eivätkä kaikki toiminnan tulokset ole riippuvaisia vain inhimillisistä toimijoista, vaan niihin voivat vaikuttaa myös ihmisistä riippumattomat tapahtumiset ja sattumukset. Heiskalan (1995, 182–184) mukaan Mannin valtaistoria on jäsentynyt yhteiskuntateoreettisesti. Se on samalla sidoksissa empiiriseen his-

---

9 Samalla ovat muuttuneet yksilön ja yhteisön sekä yksilön ja yhteiskunnan välinen suhde. Aika, tila ja liike ovat merkitykseltään ja sisällöltään aivan jotakin muuta, mitä ne merkitsivät maatalousyhteiskunnassa elävälle ihmiselle tai toisenlaisessa kulttuurissa elävälle. Moderni on siten monella tapaa muuttanut paitsi yksilön suhdetta ympäristöönsä ja kanssaihmissiinsä myös hänen suhdettaan itseensä. Selvimmin modernisaatio näkyy suurkaupunkien kulttuurissa, joissa elävien elämänmuodot erkaantuvat ja pluralisoituvat.

toriantutkimukseen, joten Mann edustaa ajattelullaan Anthony Giddensin tapaan *episodista* historiakäsitystä.¹⁰ Onkin kysyttävä, voisiko yleisten teorioiden sijaan hyödyntää esimerkiksi rajatumpaa osateoriaa, jonka avulla voisi selittää yhteiskunnallista muutosta?

Sosiologisissa tutkimuksissa hyödynnetään *keskitason tutkimusteorioita*, jotka muodostetaan aikaisemman empiirisen tutkimuksen pohjalta.¹¹ Niiden taustalta löytyvät myös yleiset teoriat, joihin verrattuna tutkimusteoriat ovat paikallisesti ja ajallisesti rajatumpia. (Noro 2000, 321; Allardt 2003, 272.) Historiallisen sosiologian tutkimusteoriat on fuusioitu aikaisemmista sosiologisista, historiallisista ja sosiologisista tutkimuksista. Tällaisen tutkimusteorian Tilly (1981, 26) on nimennyt *historiallisesti rajatuksi* teoriaksi.¹² Rajausta on sekä ajallinen että paikallinen, joten niiden avulla voidaan selittää muutosta ja tapahtumia vain tietyissä määritellyissä konteksteissa (Ruonavaara 1995, 259; Suoninen 2001, 16; vrt. Noro 2000, 321). Myös teoriaorientoituneet historian tutkijat hyödyntävät tällaisia keskitason tutkimusteorioita (Åmark & Palme 1999, 17), joita voitaisiin kutsua yhtäläillä *episodisiksi* teorioiksi.

Historiallisen sosiologian kentällä käsitys teorioista ei ole ollut mitenkään yksimielinen, vaan aiheesta on käyty alan tutkijoiden kesken kiivaitakin keskusteluja (Goldthorpe 1991; 1994; Kiser & Hechter 1991; 1998; Bryant 1994; Mann 1994). Kritiikin ohella yleisten teorioiden käyttöä on myös puolusteltu sillä, että niiden avulla voidaan paitsi ratkaista kausaalisia selitysmekanismeja myös kiinnittää huomiota historiallisiin faktoihin (Kiser & Hechter 1991; 1998; Ruonavaara 1995, 258–260). Teoriankäytön täydellistä hylkäämistä ei liene kukaan ehdottanut. Tilly päätyi toteamaan, että on parempi käyttää huonoakin teoriaa ”työkalupakkina” kuin ei teoriaa ollenkaan (Tilly 1981, 11). Itse yhdyin aatehistorioitsija Markku Hyrkkäsen (2002, 17–18) esittämään kiteytykseen teorioiden käytöstä: teorian on oltava ”käsitteellisesti selkeää ja käytännössä relevanttia, tutkimusta tukevaa ja edistävää”. Ei siis sen vähempää tai enempää.

1.2.2. KONSTRUOITU NARRATIIVI

Lähtökohtainen ero sosiologian ja historian tutkimustraditioiden välillä on näkynyt tutkimuksen tekemisen, rakentamisen ja esittämisen tasoilla. Historiantutkijoille ”totuus” on merkinnyt jotakin, jonka voisi tarkan tieteellisen työn avulla saada selville lähteistä erilaisten historiallisten faktojen tarkastelun avulla. Perinteisesti

10 Mannin ideana on rakentaa vallan historiaa, jota tarkastellaan 5000 vuoden sivilisaatiokehityksen avulla. Mannin IEMP-mallissa kuvataan neljä sosiaalisen vallankäytön lähdettä: I= Ideological = Ideologinen, E= Economical = Taloudellinen, M= Military = Sotilaallinen ja P= Political = Poliittinen. Malli kuvastaa siten massiivisia makrotason rakenteita. Malliin ei Heiskalan mukaan sisälly analysista irrallisia ennako-oletuksia valtalähteiden välisistä määräävyyssuhteista yhteiskunnallisissa prosesseissa. (Heiskala 1995, 182–184.)

11 Tutkimusteoria-käsite viittaa Robert K. Mertonin (1949) tekemään luokitteluun. Niin sanotut keskitason teoriat (”theories of the middle range”) ovat juuri tutkimusteorioita, joten ne erotetaan yleisistä teorioista (Allardt 2003).

12 Alkuperäislähteessä käsite on muodossa ”historically grounded theory” (Tilly 1981, 26).

historiantutkijat ovat tutkimuksissaan rakentaneet kausaalista, aikaan ja paikkaan rajattua kertomusta siitä, *miten asiat oikein olivat*. Tällainen historiallinen narratiivi on osa tutkimustulosta; menneisyyden hahmottaminen tarkoittaa tällöin narratiivin rakentamista sen perusteella, mitä ”todennäköisesti” on tapahtunut, sillä historiallisia faktoja konstruoidessa ei täyttä varmuutta asioiden ja sosiaalisen todellisuuden totuudesta ole (ks. Goldthorpe 1991, 212–213; vrt. Hietala 2001, 21–22).

Historiantutkijoiden keskeisenä, joskus jopa ainoana käytettynä menetelmänä, on ollut lähdekritiikki, jolla tarkoitetaan lähdeaineistoon kohdistuvan tulkinnan ja ”historiallisen todellisuuden” välisen epävarmuuden hallintaa (Rasilainen 1995, 60). Lähdekritiikki voi olla ulkoista, jolloin lähde suhteutetaan tapahtumahistorialliseen kontekstiinsa. Toinen lähdekritiikin muoto on sisäinen lähdekritiikki, joka taas viittaa dokumentin todistusvoiman ja paikkansapitävyyden arviointiin. Historiallisten lähteiden ohella vanhemmassa historiantutkimuksessa puhutaan *jäänteistä* (Renvall 1983, 199), joilla tarkoitetaan representaatioita, kun taas uudemmassa historian-tutkimuksessa niitä kutsutaan esimerkiksi *johtolangoiksi* (Ginzburg 1996).

Sosiologeille ajatus tutkimustiedon kautta saavutettavasta ”totuudesta” tai edes rekonstruoidavasta ”todennäköisyydestä” on näyttäytynyt vieraana jo pidempään, joten totuudenetsinnän sijaan on päädytty tutkimaan sosiaalisen todellisuuden konstruktio-olunnetta. Sosiaalisen todellisuuden konstruktio-olunneen oivaltaminen liittyy myös kielelliseen käänteeseen. Sosiaalinen konstruktivismi on merkinnyt tutkimuksenteon ja -rakentamisen uudelleenajattelua, jolloin tutkimusaineistoja ei enää ole mielletty yksistään dokumentteina jostakin vaan pikemminkin oman aikansa sosiaalista todellisuutta ilmentävinä kulttuurisina konstruktioina. Näin ollen esimerkiksi narratiivit ovat kulttuurisia tuotteita, representaatioita, jotka ovat paitsi toiminnan tuloksia myös sosiaalisen todellisuuden ja toiminnan ilmentymiä.¹³

Narratiivien ja muiden tekstien avulla voidaan tarkastella erilaisia valtakamppailuja. Tällöin tekstejä analysoidaan erityisten tutkimusmenetelmien avulla, kuten narratiivi- ja diskurssianalyysin avulla tai sosiosemiotittisin menetelmin. Analyysissä kiinnitetään huomio etenkin kerronnallisiin ja kulttuurisiin konventioihin sekä kielellisen ilmaisun eri tasoihin ja tapoihin – ei sisällöllisiin tosiasioihin tai virhetietoihin. Sosiologisena aineistoyksikkönä tekstit nähdään kulttuurisena tuotteina, sillä kun astutaan kielellisen vuorovaikutuksen alueelle, on huomioitava kirjoittajan tai kertojan positiot, jotka näkyvät teksteissä muun muassa näkökulmina, tarkoituserinä, erilaisina vaikuttamisen keinoina ja diskursseina. Kullakin tekstillä on olemassa sisäinen (implisiittinen) tekijä, joka ohjaa kerrontaa, ja yhtäläillä myös tekstin kerronnan tai puhunnan kohde vaikuttaa siihen, miten ja missä mielessä sanoja käytetään (Chatman 1990; Grönholm 1997, 274–276).

Tutkimuksessani analysoin erilaisia lomakysymyksen ympärillä käytyjä yhteiskuntapoliittisia keskusteluja ja kannanottoja. Niiden avulla yritän pureutua siihen,

13 Pertti Alasuutarin (1994) mukaan kertomus sisältää tapahtuman tai tapahtumasarjan, jossa on juoni. Kertomuksessa onkin jokin asiantila, johon tulee muutos ja sitten todetaan uudenlainen, muuttunut asiantila. Kerronta ei silti välttämättä noudata ajallisesti kronologista järjestystä, vaan kertomuksessa saatetaan lähteä liikkeelle muuttuneesta asiantilasta ja päätyä sitä edeltäneeseen tilanteeseen. Alasuutari toteaa, että kertomus on ”aina kokonainen esitys, jossa kertoja tavalla tai toisella perustelee sen, miksi tarinansa kertoo.” (Emt., 120). Kertomuksella on siten tietty rakenne ja kertojan ote näkyy kertomuksen juonessa.

miten sosiaalisissa käytännöissä kyseenalaistetaan, tuotetaan, ylläpidetään ja institutionalisoidaan valtasuhteita. Tässä katsantokannassa tekstin luotettavuus tai sen todistusvoima jäävät toisarvoisiksi, sillä kiinnostus kohdistuu siihen, minkälaisia diskurssien välisiä ja sisäisiä jännitteitä voidaan havaita sekä miten diskursiivinen hegemonia muotoutuu ja kyseenalaistuu (Hyvärinen 1994, 25; Jokinen & Juhila 1993, 75). Ilman kontekstualisointia vakiintuneiden puhetapojen, merkitysten ja muiden latausten havaitseminen on hankalaa. Menneisyydestä kumpuavilla diskursseilla on taipumus muuttua läpinäkyviksi. Tämän vuoksi historiallisten tekstiaineistojen tarinat (sisällöt) ja diskurssit (ilmaisut) voidaankin tehdä ymmärrettäviksi ja niitä voidaan analysoida ja tulkita kontekstualisoinnin avulla (Vainikkala 1993, 221). Tällä tarkoitan diskurssien kytkemistä historiallisiin tapahtumiin, toimijoiden positioihin ja niistä kumpuaviin retorisiin keinoihin ja argumentaatiotapoihin.

Tutkimuksen tuloksena syntyvän historiallisen narratiivin rakentamisessa tutkija taas jäsentää sisällöllisesti, rakenteellisesti ja ajallisesti erilaisia tapahtumia ja tapahtumasarjoja perusteltaviksi tekstikokonaisuuksiksi. Nämä määrittelyt auttavat ymmärtämään esimerkiksi aineistona käyttämiäni representaatioiden, kuten historiikkien, muistelmien, lehtiartikkelien ja lyhytelokuvien, kerronnan tapoja ja rakenteita. Kulttuuriset representaatiot, siinä missä historialliset dokumentit ja tekstitkin, on aina tulkittava omassa historiallisessa kontekstissaan.

Kielellisen käänteän vaikutus on nähtävissä myös historiantutkimuksen aloilla. Matti Peltosen (2004, 98) mukaan kielellinen käänne itse asiassa jakoi historioitsijat kahteen leiriin: narratiivien mahdollisuuksiin myönteisesti suhtautuviin ja kriittisiin vastustajiin. Narrativistien ajattelua kuvastaa käsitys siitä, että toimintaa kuvaavien tarinoiden ja kertomusten kertominen muille ja narratiiveissa esitetty eletyn kokemisen jakaminen paljastavat jotakin olennaista ihmisenä olemisesta. (Mt., 91–93; ks. Halttunen 1999, 165–166.) Kulttuurisen narratiivisuuden idean omaksuneet historiantutkijat käyttävät tutkimusaineistonaan erilaisia kulttuurisia tuotteita, kuten elo- ja valokuvia, sanomalehtiä ja kaunokirjallisuutta. Rekonstruktioiden analyysiin pohjaavan tutkimusotteeseen kriittisesti suhtautuvat ovat taas todenneet, että tuloksena syntyy helposti ”kertomuksia kertomuksista”. (Burke 2001, 284–285; Peltonen 2004, 92–93; myös Peltonen 1992.) Toisaalta historiantutkija ei voi koskaan lähteä liikkeelle täysin tyhjältä pöydältä, vaan hän on väistämättä tekemisissä aikaisemman menneisyyttä koskevan tutkimuksen ja tiedon kanssa (ks. Kalela 2000, 12–15).

Ajatus kulttuuristen tuotteiden ja kertomusten ymmärtämisestä sosiaalisen toiminnan tulokseksi on ollut merkittävä, sillä kielellisen käänteän myötä vaikuttaa siltä, että historiallisen sosiologian sekä historian tutkimusotteet voivat sittenkin olla monella tavoin lähellä toisiaan.

1.2.3. SOSIOLOGINEN ”HISTORIAHERKKYYS”

Itse historiallisen sosiologisen tutkimuksen tekemisen ja rakentamisen kannalta käyttökelpoisimmat ehdotukset historiallisen sosiologian dilemman selvittämiseen liittyvät ensinnäkin ”historiaherkkyyden” ratkaisemiseen käytännön tasolla. Ruo-

navaara (1993) on esittänyt yhteiskunnallisen muutoksen kuvaamiseen ratkaisuksi juuri narratiivisuutta, jonka avulla sosiaalista toimintaa voidaan kuvata muutosprosesseina. Tällöin analyyseissa olisi huomioitava historialliset yksityiskohdat ja esitetyt väitteet tulisi kiinnittää historiallisiin tosiasioihin. Historiallista otetta voidaan vahvistaa *sosiologisen narratiivin* avulla, jolloin analyysiin kytketään runsaasti kerronnallisia aineksia, mutta samalla korostetaan ajallisuuden ja paikallisuuden lisäksi myös toimintaa. Sosiologisen yhteiskunnallista tapahtumaa kuvaava narratiivi vastaa ainakin seuraaviin neljään kysymykseen: millainen tilanne oli, ketkä toimivat ja miten sekä mitä seurauksia toimijoiden toiminnalla oli? Tässä mielessä rakennuspalikat ovat samat kuin historiantutkimuksessa. (Emt., 18–20.) Ymmärtäisin, että tällaisessa narratiivissa tutkijan näkemykset sekä analyysin vaiheet tehdään tavalla tai toisella näkyviksi. Samalla narratiivin rakennusosiin kuuluu myös tutkimusteoria. Näin ollen historiallisessa sosiologiassa ei analyysia pidetä narratiivin rakentamisen vastakohtana – eikä narratiivia toisaalta voi rakentaa ilman teoriaa ja yleistyksiä sisältävää analyysia (mt., 20; Abrams 1982, 304–310).

Narratiivin avulla voidaan selittää asioita, toimintaa ja muutosta, jolloin sen perusteella, miten ja millä tavoin asiat tapahtuvat, voidaan selittää syitä eli miksi ne tapahtuvat. Koska narratiivien selitysvaikutus perustuu niiden taustalta löytyviin kausaalisiin mekanismeihin, tulee ne rakentaa vain kausaalisesti relevanteista elementeistä. Koska selittäminen edellyttää välttämättä kuvaamista, ei tässä mielessä olisi mielekäästä rajata pois kuvailevia mitä ja miten -kysymyksiä, vaan pitää niistä kiinni, jotta voisi vastata miksi-kysymyksiin. (Ruonavaara 1993, 22–24; vrt. Alasuutari 1994, 187–202.) Sosiologisen narratiivin erottaa historiallisesta narratiivista oikeastaan lähinnä sosiologinen tutkimusote, jolloin selittäminen, ymmärtäminen ja tulkinta edellyttävät teoretisoimista, yleistämistä sekä suurten linjojen vetämistä (Ruonavaara 1995, 260).

Kelvollisen historiallisesti rajatun episodisen teorian ja ”historiaherkkyyteen” pyrkivän sosiologisen narratiivin avulla voidaan rakentaa historiallisen sosiologian tutkimuksellinen konstruktio, joka mahdollistaa yhteiskunnallisen muutoksen selittämisen. Tämä onnistunee kaikkein vaivattomimmin yksittäisten tapaustutkimusten kohdalla. Mutta voidaanko kyseisenlaisen konstruktion avulla myös tarkastella muutoksen vaikutuksia yksittäisen ihmisen elämään? Tämä johtaa pohtimaan inhimillisen toiminnan ymmärtämistä merkitysten avulla selittämisen ohella. Tutkimukseni kohdalla en näe mielekkääksi vain selittämismekanismeihin perustuvaa analyysia. Nostan esiin toiminnan ja muutoksen ymmärtämisen, joka käsittääkseni edellyttää myös toiminnan eri tasojen hahmottamista, niiden luonteen selittämistä sekä kausaalisuuden pohdintaa. Yritän ensin rajata ja kuvata tietyt historialliset tosiasiat (lait, asetukset ja reformit) ja niihin liittyvät prosessit. Vasta sen jälkeen voin tarkastella niiden seurauksia tarkemmin.

Keskeistä onkin, mitkä tutkimuskysymysten rajaaman prosessin tapahtumat ja mitkä toimijat määrittellään narratiivin rakentamisen osiksi. Miten siis määritellään ”kausalisesti relevantti elementti”? Muutoksen kuvauksessa kiinnitytään useimmiten tapahtumallisiin käännekohtiin, murroksiin, joiden avulla voidaan hahmotella muutoksen suuntia, niihin vaikuttanutta toimintaa ja toimijoita. Tällöin kausaalisuus näyttäytyy erilaisten käännekohtien jatkumona. Tällöin myös toimijoiden valikoituminen on alisteista narratiivina esitetyn muutosprosessin ta-

pahtumien määrittämiselle. Epäilemättä tällainen tarkastelu nostaa esiin paremmin tapahtumallisuuden.

Sosiologista narratiivia ei ole aina mielekäästä rakentaa koko tutkimuksen ta-solla kronologisesti eteneväksi yhtenäiseksi relevanttien tapahtumien ketjuksi, jossa toimijat määrittyvät tapahtumien mukana. Varovaisena ehdotuksenani on tehdä toisin. Pikemminkin tukeudun sosiaalishistorialliseen toiminta muuttaa ja luo rakennetta -periaatteeeseen, jonka mukaisesti muutosta tarkastellaan joiden-kin tiettyjen toimijoiden tai toimijatahojen (henkilön, ryhmän, verkoston) nä-kökulmasta.¹⁴ Toiminnan keskeisyyden vuoksi tarkastelunäkökulman voi valita etukäteen, korostaen tiettyjen toimijoiden kokemuksia ja tuntemuksia. Tällöin osa toimijoista on ensin löydettävä kartoittavan esityön avulla, jonka jälkeen on mah-dollista hahmotella toimijoiden ja toimijaverkostojen merkitystä itse toiminnan ja tapahtumakään-teiden suhteen. Tällaisen valinnan myötä sosiologisen narratiivin rakentaminen on alisteinen valitulle toimijanäkökulmille, joiden toimintaa ja/tai joihin kohdistettua toimintaa analysoidaan.¹⁵

Ihmisten toimintaa voidaan ymmärtää vain heidän ajattelunsa (mentaaliteet-tien) kautta, mutta ajattelun ja toiminnan välinen yhteys on hankalasti määri-teltävissä (Hyrkkänen 2001, 27). Näin ollen on tavallaan kaksi lähestymislinjaa, joista ensimmäinen on juuri perinteisempi narratiivin rakentamisen malli: täl-löin toiminta nähdään ajattelun tuloksena. Haapalan sanoin ”ihmisten ajatusmaa-ilmaa ei voi selittää muutoin kuin tutkimalla tarkoin miten he toimivat” (Haapa-la 1989, 20–21). Sosiaalisen todellisuuden luonne on kuitenkin kaottinen ja ihmisten toiminta usein vähemmän rationaalista tai intentionaalista. Siten on hankalaa, jollei jopa mahdotonta, selittää ihmisten toiminnan syitä ja seurauksia. Toisena vaihtoehtona on selittämisen ohella ymmärtää toimintaa ihmisten ajatte-lusta ja kokemuksista käsin. (Hyrkkänen 2001, 27.) Tämä vaihtoehto johtaa men-neisyyteen suuntautuvan tutkimuksen tekijän erilaisten representaatioiden äärel-le, sillä niiden avulla on mahdollisuus ymmärtää ei-aikalaisten ajattelua, kokemuksia sekä sitä kautta intentionaalista, päämääräänsä suuntautuvaa toi-mintaa. Näin ollen historiaan suuntautuvaa tutkimusta tehdessä voi ymmärtää ajattelua ja selittää toimintaa enemmänkin sellaisten aineistojen kautta, joita kie-lellinen käänne on nostanut esiin.¹⁶ Tällöin voi kiinnittää tarkemmin huomiota toiminnan kahtalaiseen ilmentymätapaan, konkreettiseen toimintaan ja diskur-siivisen ilmaisuun.

Sosiaalisen todellisuuden kaottisuuden ja ihmisten toiminnan sattumanva-raisuuden huomioiminen tarkoittaa kriittistä suhtautumista siihen, voidaanko tutkimuksessa ylipäätään konstruoida yhtenäistä historiallisen sosiologian narra-

14 Sosiaalishistoria ei ole Haapalan (1989, 18) mukaan erillinen historianala vaan ”lähestymistapa”, joka ei erottele toimintaa ja rakenteita toisistaan vaan korostaa, että ihmiset muuttavat ja luovat rakenteita jatkuvasti omalla toiminnallaan.

15 Haapala (1986, 352–353) toteaa, että sosiaalishistoriallisessa tutkimustavassa työväenliikkeen aja-tusmaailma on yksi tutkimuskenttöiden kohdealueista, kun taas työväenliikkeen omassa historiankir-joituksessa se on lähtökohta.

16 Kyse on niin sanotuista alhaisista ja väheksytyistä aineistoista (ks. Peltonen 1992, 16–21), joita ovat esimerkiksi aikalaisten kirjoittamat kuvaukset, kertomukset, elokuvat tai muut populaarikulttuuri-set tuotteet.

tiivä. Onko se edes mielekäs, kun yrittää hahmottaa modernisaatiota ilman, että tukeutuu kaikenkattavina selittäjinä modernisaatioteoreettisiin metanarratiiveihin. Historiallisen sosiologian narratiivin konstruointiin tuottaa ongelmia todellisten tapahtumien kuvausten ja tietojen rakentaminen kertomuksen muotoon. Rajaukset, valinnat ja muotoilun päättää silloin tutkija, joka tekee tutkimuksen lopputulokseen liittyviä valintoja muun muassa sen kohdalla, mitä tutkimuskohdetta koskevia tai kuvaavia aineistoja käyttää lähteinään (ks. Viikari 1995).

Yhtenä vaihtoehtona historiallisen sosiologian dilemman käytännön ratkaisuun on nähdäkseni rakentaa useampia, simultaanisia historiallisen sosiologian narratiiveja, jotka ovat esimerkiksi saman asian/tapahtuman/prosessin (a) samanaikaisista mutta eritasoisista tai (b) samanaikaisista ja samantasoisista mutta erilaisista ilmentymismuodoista. Tällöin kerronta etenee ajassa mutta pirstaloituu fragmentaariisiin osiin tai näkökulmiin, joissa tapahtumat ovat samanaikaisia mutta toimijanäkökulmat taas erilaisia.

Narratiivit olen rakentanut sekä historiallisten dokumenttien että representaatioiden avulla, joten ne voivat ilmentää samalla konkreettista toimintaa ja sen tuloksia sekä niihin liittyviä kertomuksia ja muistikuvia. Koko tutkimuksen kattava narratiivi muotoutuu täten useampien sisäkkäisten, erilaisten toimija- ja tapahtumanäkökulmien leikkauksessa – ei niinkään alusta loppuun kausaalisesti etenevänä yhtenä tarina-, juoni- tai rakennekokonaisuutena. Näissä simultaanisissa ja sisäkkäisissä narratiiveissa hahmotan eri näkökulmista kertomuksen tarinan tapahtumia. Tapahtumat ovat joko yleisempiä, syy–seuraus-suhteeseen perustuva toimintoja tai sattumuksia, sekä myös toimijoiden keino–päämäärä-suhteen ohjaamaa intentionaalista toimintaa (ks. Grönholm 1997, 282; Vainikkala 1993, 221). Tällöin myös kuva modernisaatiosta näyttäytyy rikkonaisena, katkonaisena tai joiltakin osin myös pysähtyneenä, näin ollen eri tahoilla ja tasoilla eriaikaisesti etenevänä.

1.3. TUTKIMUKSEN RAKENTUMINEN

1.3.1. TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkimukseni alaotsikko *Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaatelu Suomessa 1930–1960-luvuilla* täsmentää tutkimusasetelmaa ja -kysymyksiä. Otsikko paikantaa tarkemman tutkimusaiheen ja -kohteen. Teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-aikaan on kohdistettu erityistä kiinnostusta 1930–1960-luvuilla, jolloin mitvimmat asiaa koskevat sosiaalilainsäädännölliset uudistukset ja sosiaalipoliittiset järjestelyt tehtiin Suomessa. Kuitenkin niin sosiaali- kuin kulttuurihistoriallisestikin tarkastelemani menneisyyttä on ollut mahdotonta katkaista alkavaksi 1930-luvulta, joten olen sekä historiallista että teoreettista taustaa hahmotellessani viitanut huomattavasti kauemmas. Tämä on ollut välttämätöntä, jotta voisi ymmärtää ajattelun ja toiminnan välisiä suhteita paremmin. Etenkin olen pyrkinyt hahmottelemaan ihanteiden sekä toimintamuotojen ja -tapojen historiallisia taustoja. Myös teorian kontekstualisointi on välttämätöntä, jotta sitä voisi soveltaa eri ajan ja

paikan analyysiin (ks. Alapuro 1987). Toisekseen vaikka olen tehnyt paikallisen rajauksen Suomea koskevaksi, olen vertaillut useampien maiden työväestön loma- ja vapaa-ajanorganisoinnin malleja keskenään Suomea koskevan erityisyyden havaitsemiseksi. Olen noudattanut gramscilaista neuvoa ja kiinnittänyt huomiota siihen, mikä on erityistä kulloinkin kyseessä olevassa tilanteessa, sekä huomionut erot ja erityispiirteet (Hall 1992, 33).

Tutkimusasetelmani viittaa löyhästi Foucault'n (1972) toteamukseen tiedon arkeologiasta: se ei ole muuta kuin uudelleenkirjoittamista ja jo aiemmin kirjoitetun säädelyä muuttamista (mt., 140). Pysin tutkimuksessani korostamaan, minkälaisia konkreettisen ja diskursiivisen vallankäytön toimijoita, ”vallan verkostoja”, sekä toiminnan tasoja ja muotoja on teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-ajan kysymyksen ympärille muodostunut. Samalla yritän ikään kuin tarkastella nykyisyyttä menneisyyden avulla. Tutkimuskysymykset olen jakanut kahteen kysymysryppäeseen, jotka täsmentyvät tutkimuksen rakentuessa.

Kysymysryppäistä ensimmäinen liittyy suomalaisen teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan kentän *konkreettiseen toimintaan ja valtasuhteisiin*. Seuraavien kysymysten avulla pureudun teollisuustyöläisten lomatoiminnan käytännön organisointiin, toimijaverkostojen löytämiseen sekä niiden käytännön tason toimintaan. Pysin hahmottamaan, minkälaisia sosiaalisia, kulttuurisia, poliittisia ja taloudellisia ulottuvuuksia on teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-ajan toiminnan järjestämiseen kytkeytynyt. Tällöin esitän rajaamaani historiallista episodina koskien seuraavia kysymyksiä: Millä tavoin kansainväliset sopimukset ja suomalainen yhteiskuntapolitiikka ovat näkyneet teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan ratkaisuisissa? Onko työelämän ohella myös teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-aika pyritty rationalisoimaan, kuten Gramsci oli aikalaisanalyysissään esittänyt? Mitkä eri toimijat ovat osallistuneet teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan kysymysten ratkaisemiseen? Mitkä ovat olleet näiden tahojen intressit? Entä minkälaisia verkostoja on muodostunut? Analyysini ulottuu makrotason ohella myös mikrohistoriallisiin esimerkkeihin, joiden avulla selvitän, miten ja minkälaista kulttuurista vaihtelua ilmentäen työläiset ovat ratkaisseet lomanviettonsa ”tehtaan varjossa” kyseisen historiallisen episodin aikana. Tämä ruohonjuuritason tarkastelu auttaa myös selvittämään, mitä merkityksiä lomaorganisoinnilla on heille ollut.

Toinen tutkimuskysymysten rypäs siirtää tarkastelun teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan *diskursiivisen vallankäytön* tasolle, jolloin määrittelyvallan ottaminen ja käyttäminen ovat keskeisiä. Analyysini kohdistuu myös niihin diskursiivisen vallankäytön keinoihin, joiden avulla modernin loman ja vapaa-ajan ideaaleja on levitetty laajemminkin työtätekevän kansan piiriin. Näitä kartoitan kysymällä, miksi teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan kohdalla on harjoitettu diskursiivista vallankäyttöä. Minkälaisia moraalisäätelydiskurssin muotoja eri toimijoiden harjoittama diskursiivinen vallankäyttö on saanut ja mistä syistä? Miten kansallinen integraatio ja kulttuurinen eronteko ovat näkyneet määrittelyissä? Koska tutkimukseni kohteena on teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisäätely, selvitän, onko työelämän rationalisointi määrittänyt myös vapaa-ajan sisältöjä, merkityksiä ja muotoja. Miksi tietyt ”oikean” loma- ja vapaa-ajankäytön tavat on valjastettu diskursiiviseen ohjailun ihanteiksi ja minkälaisia diskursseja näihin ihanteisiin ja niiden ajamiseen on yhdistetty?

1.3.2. YLEISTÄMINEN, SISÄLTÖ JA AINEISTOT

Oman lisänsä tutkimukseeni rajaukseen tuo alaotsikon Suomi-sana, joka viittaa tietynlaiseen yleistämiseen yksittäisten esimerkkitapausten yläpuolelle. Yleistäminen ei historiallisen sosiologian tutkimuksessa ole ongelmatonta, mutta joitakin keinoja on olemassa. Näistä mainittakoon erilaisten aineistojen ja menetelmien käyttö, vertailuasetelmat sekä mikro- ja makrotason tutkimuksen yhdistäminen. Näitä kaikkia keinoja on käytetty niin sosiologisissa kuin sosiaalishistoriallisissa tutkimuksissa. (Anttila 2005; vrt. Burke 1992, 22–43.)

Tutkimuksessa voidaan tukeutua erilaisten menetelmien ja aineistojen yhdistämiseen, jota pidetään yhtenä tutkimuksen yleistettävyyttä ja validiutta vahvistavana keinona. Olen tutkimusaineistojen hyödyntämisessä harjoittanut triangulointia, jonka avulla saa monipuolisemman kuvan historiallisten tapahtumien luonteesta sekä ihmisten ajatteluun ja toimintaan vaikuttaneista syistä. Alun perin Norman Denzinin (1970) esittelemä triangulaatio on tarkoittanut erilaisten valmiiden ja erilaisilla menetelmillä hankittujen aineistojen, kuten etnografisten menetelmin hankitun havainnoinnin ja haastattelujen yhdistämistä (Silverman 1995, 152–157; Eskola & Suoranta 1998, 69). Pekka Sulkusen (1990) mukaan kvalitatiivisen tutkimuksen aineistoista ei voida tehdä suoraan yleistyksiä, vaan yleistämisen pohjana ovat aina analyysi ja tulkinnat. Yleistettävyyden kriteeriksi hän esittää ”järkeväen aineiston kokoamista”, jolloin olisi hyvä, että haastateltavilla olisi suhteellisen samanlainen kokemismaailma, heidän tutkimusongelmaan liittyvä tietonsa olisi toimijan/tekijän tietoa ja he olisivat kiinnostuneita tutkimuksesta. (Emt., 272–273.)

Myös mahdolliset vertailuasetelmat parantavat yleistettävyyttä (Eskola & Suoranta 1998, 66). Tällöin tukeudutaan empiriaan ja tutkimuksen käytännön rakentamiseen, sekä mallintamiseen ja tyypittelyyn, jolloin liikutaan abstrahoidummalla teoretisoinnin tasolla, joka aina ylittää yksittäisen tapauksen tarkastelun. Vertailu voi tarkoittaa tutkimusasetelmaa, jossa yksittäisen tapauksen, tapahtuman tai prosessin teoriapainotteisella analyysillä voidaan löytää analogisia selityksiä muille tapauksille, tapahtumille tai prosesseille (ks. Åmark & Palme 1999, 17). Kyseisenlainen abstrahoitu yleistäminen voi olla mahdollista myös kulttuurintutkimuksellisessa sosiologisessa tutkimuksessa.

Alasuutari (1994, 203–222) puhuu yleistettävyydestä niin kvantitatiivisten kuin kvalitatiivistenkin aineistojen ja menetelmien avulla tehtävien tutkimusten kohdalla. Mutta voiko ”pehmeillä” aineistoilla ja laadullisilla menetelmillä saavuttaa jollakin tavoin yleistettäviä tuloksia, kun ne eivät ole edustavia samalla tavoin kuin kvantitatiiviset aineistot. Kulttuurintutkimuksessa yleistäminen ilmenee usein tutkimuksellisena lähtökohtana, sillä tutkimuskohde on useimmiten yleisesti tunnistettava ilmiö (mt., 206–207), jonka olemassaolo on muuttunut läpinäkyväksi tai itsestäänselvyydeksi. Tutkimuksen ideana onkin tällöin ymmärtää ja selittää itsestäänselvyyksiltä tuntuvien arkipäiväisten ilmiöiden taustoja ja olemusta. Kuvaaminen ja selittäminen tehdään usein sellaisella abstraktiotasolla, että se pätee yleisemmin, jolloin selitysvaima ulottuu useampiin yksittäistapauksiin (mt., 207; Alasuutari 1989, 40).

Tätä yleistämisen taustaa vasten tutkimukseeni etenee (a) historiakonteksteista ja teoreettisesta taustan konstruoinnista kohti toiminnan kuvausta ja analyysjeja sekä

(b) makrotasolta mikrotason suuntaan, jolloin mikrotason esimerkit johdattavat toiminnan yksilö- ja ryhmätason merkitysten tulkintaan ja ymmärtämiseen.

Toinen ja kolmas luku johdattavat tutkimusaiheen sosiaali- ja kulttuurihistoriaan sekä niihin kytkeytyviin teoreettisiin tulkintamalleihin. Toinen luku syventää edellä esiteltyjen kolmen metaforan tematiikkaa. Lyhyen aate- ja käsitehistoriallisen johdatuksen tehtävänä on selvittää vapausutopioiden olemusta, jotta voisi paremmin ymmärtää tiettyjen merkityssisältöjen muotoutumista. Tämän jälkeen tarkastelen lyhyesti työelämän suhteitten kehitystä sekä työn ja vapaa-ajan jäsentymistä suhteessa toisiinsa. Luvussa esittelen moraalisaätelyn teorian, jonka juuret ulottuvat aina Émile Durkheimiin ja Antonio Gramsciin. Teorian ovat moraalisaätelyteoriaksi nimenneet Philip Corrigan ja Derek Sayer (1985), ja teorian kehittelyä ja variointia ovat jatkaneet muun muassa Alan Hunt (1997; 1999), Chris Rojek (1992), Mitchell Dean (1997; 1999), Marianne Valverde (1991) ja Nikolas Rose (1999). Moraalisaätelyn avulla tarkastelen niin valtion, työnantajien kuin työväenjärjestöjen harjoittaman säätelyn luonnetta suhteessa työväestöön, joka on ollut näiden tahojen harjoittaman moraalisaätelyn pääasiallinen kohde. Teoreettis-empiirissä tulkinnoissaan monet tutkijat viittaavat moraalisaätelyteorian ohella myös Michel Foucault'n (2000/1975; 1998/1976) valtateorioihin (esim. Dean ja Rose) tai Norbert Eliasin teoriaan sivilisoitumisprosessista (esim. Rojek). Tämän luvun aineistoina olen käyttänyt edellä mainitun teoriakirjallisuuden lisäksi työelämän ja ammattiyhdistysliikkeen historiaan liittyvää tutkimuskirjallisuutta.

Teollisuustyöläisten loman historia on kulttuurisesti ja luokkaspesifisti määrittynyt, mikä johdattaa tutustumaan loman sosiaali- ja kulttuurihistoriaan ennen kuin on mahdollista yrittääkään ymmärtää modernin lomainstituution syntyä ja muotoja. Kolmannessa luvussa nostan esiin kulttuurisen eronteon ja integraation teoreettisen kehityksen, jonka avulla voi ymmärtää ja selittää etenkin loma- ja vapaa-ajan muotoja, sisältöjä ja niihin ladattuja merkityksiä. Tässä luvussa esittelen Eliasin sivilisoitumisprosessiteorian ja lisäksi sivuan Bourdieun distinktioteoriaa. Teoria sivilisoitumisprosessista vertautuu monelta osin moraalisaätelyteoriaan, sillä ne sisältävät samankaltaisen ajatuksen kansallisvaltion kansalaisten kulttuurisesta muokkaamisesta sivistyneemmiksi. Eliasilla sivilisoituminen ei kuitenkaan edellytä järjestelmällisesti harjoitettua ohjausta ja valistusta, vaan kyse on pikemminkin alempien luokkien omaksumasta yläluokan elämäntavan ja tapojen jäljitelystä. Bourdieu'läisesti ilmaistuna keskeisenä tarkastelun kohteena on se, miten työläisten loma- ja vapaa-aikakysymystä jäsennetään pitkälti luokkasidonnaisesti. Kuitenkin työläisten loma- ja vapaa-ajan ”oikeanlaista” loman- ja vapaa-ajan käyttöä määrittelevät myös porvariston ihanteet ja tavat. Pyrin selvittämään, miten ihanteita ja niihin sisältyviä arvoja ja arvostuksia on siirretty. Tässä luvussa olen hyödyntänyt aineistona edellä mainitsemaani kulttuuriteoreettista kirjallisuutta sekä porvariston lomailuun ja vapaa-aikaan liittyvää kulttuurihistoriallista tutkimuskirjallisuutta.

Työni kannalta on oleellista selvittää myös toinen säätelyn muoto: loman ja vapaa-ajan säätely lain keinoin. Lakiuudistukset ovat toiminnan tuloksia, jotka heijastelevat moraalista ilmapiiriä, ilmentävät yleisempää ajattelun muutosta sekä rakenteita edustavina konstruktiona ohjaavat sosiaalista toimintaa. Esimerkiksi yhteiskuntapolitiittisilla päätöksillä on parannettu työläisten elinolosuhteita myös

yhteiskuntarauhan säilyttämistä ajatellen. Neljännessä luvussa esittelen lyhyesti Suomen työaika- ja vuosilomalainsäädännön muutokset, jotka ovat vaikuttaneet työläisten loma- ja vapaa-ajan pituuteen. Aikahaarukka ulottuu aina vuoden 1865 palkollislainsäädännöstä viimeisimpään voimassaolevaan vuoden 1973 vuosilomalakiin asti, joskin tarkastelen myös viimeisimmän vuosilomakomitean mietintöä. Painotus on kuitenkin ensimmäisissä vuosilomalaeissa sekä muissa teollisuustyöläisten työ-, vapaa- ja loma-aikaan liittyvissä laajimmissa muutoksissa. Perimmäisenä tarkoitukseni on hahmotella konteksti, jotta seuraavien lukujen analyysit tulisivat ymmärrettävimmäksi. Aineistona olen käyttänyt kansainväliseen ja kansalliseen vuosilomalainsäädäntöön liittyviä asiakirjoja, ammattiyhdistysliikkeen historioita sekä aiempaa sosiaalipoliittista tutkimusta.

Kulttuuristen, sosiaalisten ja poliittisten erontekojen kautta lähestyn loman monimuotoista kenttää ja sillä toimivia tahoja, joiden toimintaa määrittelee myös taloudellinen hyötyajattelu. Viidennessä, kuudennessa ja seitsemännessä luvussa tarkastelen eri tahojen teollisuustyöntekijöiden lomakysymykseen kohdistettua toimintaa omista näkökulmistaan. Juuri näissä luvuissa pureudun teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan kentän konkreettiseen toimintaan ja valtasuhteisiin empiirisen analyysin avulla. Selvitän, mitkä ovat eri toimijatahojen toimintamuodot ja intressit toiminnan järjestämisen suhteen. Eräänlaisena kerronnallisena koossapitäjänä käytän niin kutsutun lomankäyttökomitean jälkeen jääneitä papereita. Edellä mainittujen lukujen narratiivin episodi on yhtäläinen kestäen aina 1930-luvulta 1960-luvun lopulle.

Viidennessä luvussa toimijoiksi määrittävät sosiaalipoliitikot ja poliitikot, jotka omalla toiminnallaan määrittelevät teollisuustyöväestön lomankäyttöä. Luvussa esitellään valtiopäiväkeskustelujen lisäksi valtioneuvoston nimittämän lomankäyttökomitean tekemät selvitykset ja linjaukset lomankäytön järjestämiseksi Suomessa. Ensinnäkin selvitettiin, miten Iso-Britanniassa, Saksassa ja Pohjoismaissa oli järjestetty työläisten lomamahdollisuudet. Toinen laaja selvitys kartoitti muun muassa vapaiden järjestöjen, kylpylöiden, kansanopistojen ja teollisuustyönantajien lomatoimintaa, joista työväenjärjestöjen vastauksia tarkastelen lähemmin kuudennessa luvussa ja teollisuustyönantajien toimintaa seitsemännessä luvussa. Näiden selvitysten pohjalta rakennettiin suomalaisen lomaorganisoinnin malli. Lomankäyttökomitean jälkeensä jääneiden papereiden ohella käytän aineistona tässä luvussa valtiopäiväasiakirjoja, sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita sekä eri maiden työväestön lomajärjestelyjä koskevaa yhteiskuntahistoriallista tutkimuskirjallisuutta.

Kuudes luku johdattaa työväenjärjestöjen ja ammattiyhdistysliikkeen järjestöjen omaan lomatoimintaan. Erityinen työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjaileva liike määritteli laajemmin työläisille järjestettävää loma- ja vapaa-ajan toimintaa, joka oli vain lähtökohtaisesti ”omaehtoista” ja muuten kaikille avointa. Valtiollisen lomankäyttökomitean ohelle työväenjärjestöt ja matkailujärjestöt perustivat oman lomatuutkimuskomitean, jonka keskeisenä tehtävänä oli työväenmatkailun parantaminen. Sen ja lomankäyttökomitean yhteistyön seurauksena perustettiin Lomankäytön Keskusliitto (nyk. Lomaliitto).

Jotta voisin selvittää, minkälaisia merkityksiä työväenmatkailulla ja lomatoiminnalla on ollut yksittäisille työläisille tai työläisryhmille, nostan kuudennessa

luvussa esiin kaksi mikrotason esimerkkiä: Suomen Kutomateollisuustyöväen Liiton ammattiosasto 25:n perustaman Kankurit-lomakerhon ja Suomen Paperityöväenliiton Valkeakosken ammattiosasto 45:n loma- ja vapaa-ajan toiminnan.¹⁷ Näiden molempien SAK-laisten ammattijärjestöjen toiminta on näkynyt sekä tehtaalla sisällä että myös työajan ulkopuolella. Lisäksi Kankurit edustaa naisvaltaisen kutomateollisuuden Turun seudun ammattiosastojen yhteistä lomakerhotoimintaa. Miesvaltaisen paperialan ammattiosasto 45:n avulla taas voin tarkastella sitä, miten loma- ja vapaa-ajan toiminnan järjestäminen on onnistunut Valkeakosken paperiteollisuusyhdykskunnassa. Molemmat esimerkkitaipaukset auttavat ymmärtämään minkälaisia vaikutuksia vuosilomalain täytäntöönpano aiheutti käytännössä. Lisäksi pystyn tarkastelemaan erilaisia ihannoitujen lomanviettokulttuurien muotoja ja työväenmatkailun ja -lomailun yhteistoimintaverkostoja. Aineistoina olen käyttänyt tässä luvussa työväenmatkailujärjestöjen arkistomateriaalia ja julkaisuja, ammattiosastojen arkistomateriaaleja, lomapaikkojen vieraskirjoja sekä haastatteluja. Lisäksi hahmotan lomanormeja sekä ”oikeaan” lomakäyttöön kytkeytynyttä diskursiivista vallankäyttöä, ja tästä syystä olen myös hyödyntänyt analyysseissäni 1940–1960-luvuilla tehtyjä lomailua ja vapaa-aikaa käsitteleviä lyhytelokuvia (ks. Anttila 2004).

Seitsemäs luku johdattaa teollisuustyönantajien harjoittamaan vapaaehtoiseen sosiaalitoimintaan, jonka ytimenä on integraatio. ”Yhteisen edun” periaate on samastanut yksilön, työnantajan ja kansakunnan edut yhtäläisiksi. Tällainen ajattelu on rakentunut pitkälti tieteellisen liikkeenjohdon luomaan taloudelliseen ajatteluun sekä hyvinvointivaltion taustalla vaikuttaneeseen talouspolitiikkaan. Luvun aineistoina on käytetty Suomessa 1930–1960-luvuilla tehtyjen teollisuustyönantajien vapaaehtoista sosiaalitoimintaa kartoittavia tutkimuksia, jotka on tehty työnantajan ja talouden näkökulmista. Luen näitä tutkimuksia uudelleen työntekijöiden näkökulmasta ja lisäksi esittelen teollisuustyönantajien teettämien lyhytelokuvien avulla lomatoiminnan organisoitumista ja muotoja yleisemmin. Tässä luvussa otan teollisuustyönantajien lomatoiminnasta mikrotason esimerkiksi A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden sosiaalisen toiminnan¹⁸, joskin monelta osin tarkastelen myös saman yhtiön Varkauden tehtaita ja Yhtyneiden Paperitehtaiden Valkeakosken tehtaita. Niiden avulla voin kuvata tarkemmin työnantajan intressejä sekä tehtaiden lomatoimintamuotoja ja niiden merkitystä työläisille. Vapaaehtoinen sosiaalitoiminta näyttäytyykin aina kahden kauppana, jolloin molemmat osapuolet ovat hyötäneet toiminnasta, mutta eri tavoin. Aineistoina käytän Karhulan tehtaiden arkistomateriaalia ja julkaisuja sekä lomapaikkojen vieraskirjoja ja haastatteluja.

Tutkimukseni loppuluvussa teen yhteenvetoja analyysiluvuista. Hahmotellen erityisen lomaorganisoinnin kentän sekä erilaisia toimijaverkostoja, joiden avulla

17 Teollisuuden työntekijöistä työskenteli tekstiili- ja vaatetusteollisuuden palveluksessa vuonna 1960 noin 18,5 % ja kymmenen vuotta myöhemmin 16,5 %. Paperi- ja graafisen teollisuuden palveluksessa työntekijöitä oli 1960–1970-luvuilla noin 15 % kaikista teollisuuden työntekijöistä. (*Suomalaiset* 1985, 138.)

18 Karhulan tehtaalla oli monialainen tehdasrypäs, jonka omisti kokonaisuudessaan A. Ahlström Oy aina 1980-luvulle. Tehtaiden ytimenä olivat valimo ja konepaja, ja lisäksi muut tehtaalla olivat lasi-, lasikuitu- ja kartonkitehtaat. 1960–1970-luvuilla metalli- ja koneteollisuudessa työskenteli noin 23–25 % kaikista teollisuuden työntekijöistä (*Suomalaiset* 1985, 138).

eri toimijoiden intresseistä voi muodostaa kokonaiskuvan. Näiden yleisempien yhteenvedojen ja johtopäätösten lisäksi vedän yhteen, minkälaisia loma- ja vapaa-ajantoimintaa eri tavoin määritteleviä ja ohjaavia diskursseja on esiintynyt.

1.3.3. HISTORIALLISTUUS JA TIETO

Historiallisen tutkimuskohteen luonteesta johtuen ymmärrän toki olevan melkoinen ero sillä, käytetäänkö aineistoina aikalaisten jälkeensä jättämiä jäänteitä (representaatioita) vai itse tapahtumien ja toiminnan jälkeen myöhemmin tehtyjä historiikkeja, muistelmia, haastatteluja ja menneisyyteen pureutuvia tutkimusta (rekonstruktioita). Representaatioista kumpuavat historiallisen kontekstin erityisyys ja sen muokkaamat diskurssit, jotka siis vaativat tarkempaa kontekstualisointia. Nykyisyydestä menneisyyteen kurkottavissa rekonstruktioissa taas historiallisiin tiedollisiin aineisiin yhdistyy tekijän ajattelu, mikä näkyy etenkin jälkikäteen selittämisenä ja kausaliteettien avulla ymmärtämisenä. Tarkoitukse- nani ei ole tutkimuksessani etsiä ”totuutta” saati ”rekonstruoida” mennyttä aikaa, vaan yritän rakentaa narratiivisen konstruktion suomalaisesta loma- ja vapaa-ajan organisoinnista 1930–1960-lukujen Suomessa. Tällöin voin hyvin analysoida molemman tyyppisiä aineistoja, joiden lisäksi tukeudun historiallisia tosiasioita selittäviin sekä kontekstualisoiviin aineistoihin. Itse tutkimuksen eri näkökul- mista rakentamieni narratiivien konstruoinnin edetessä en nosta esiin aineistoi- hin liittyviä ongelmia, vaikka tiedostan aineistotrianguloinnin tarpeellisuuden kokonaisuuden hahmottamisen kannalta, sillä tiedot ovat usein pirstaleisia ja fragmentaarisia.

Aineistojen valinta määrittää aina myös tuotetun tiedon luonnetta ja olemusta (Ronkainen 1999, 14–16). Tutkimuksessani olen muun muassa mikrotason esi- merkkien kohdalla hyödyntänyt arkistodokumentteja ja lehtiartikkeleita, joihin olen tukeutunut asiaa koskevinä historiallisina dokumentteina sekä myös oman aikansa diskursiivista ilmapiiriä ja ajattelua ilmentävinä teksteinä. Lisäksi olen tutustunut erilaisten lomapaikkojen vieraskirjoihin ja tehnyt haastatteluja. Näitä aineistoja käytän pääasiassa illustroimaan menneisyyden lomanviettoon liittyviä tuntemuksia ja muistoja. Näiden aineistojen kohdalla myös korostuu aineistojen näyteluonne; en viittaa niihin faktoina.

Historiallisen ote tarkoittaa toisaalta muutakin kuin historiallisen narratiiv- in rakentamista tai historiallisen aineiston hyödyntämistä. Historiallisuus ja historiallinen ote leimaavatkin tutkimuksessani aineistojen lisäksi yleensäkin käytettävän tiedon sekä tutkimuksessa tuotettavan tieteellisen tiedon luonnetta. Nähdäkseni on selvää, että erilaisen tiedon hyödyntäminen mutta myös uuden tiedon tuottaminen on aina tutkijan valinta. Tuotetun tiedon tasot ja rajaukset vaihtelevat, kuten myös tiedon tuottamisen menetelmät ja päämäärät. Marjatta Hietalan (2001, 22) mukaan menneisyydestä voidaan saada erilaista tietoa eri lähteistä, jotka kuitenkin ovat luonteeltaan ja ”todistusvoimaltaan” erityyppisiä. Nämä tietolähteet voidaan hänen mukaansa luokitella seitsemän erilaisen tiedon kategorioihin, jotka ovat:

- (1) automaattisesti uusiutuva, arkipäivän toimintojen perustana oleva tieto
- (2) käytännön taktiikkana oleva tieto
- (3) arkipäivän logiikan luoma tieto
- (4) toisen asteen käytännön perustana oleva tieto
- (5) automaattisesti uusiutuva tieteellinen tieto
- (6) käytännön kautta syntyneet tieteellisen tiedon sovellutukset
- (7) tieteellistä tietoa, sen luonnetta, käyttöä ja yhteiskunnallista asemaa selvittävä tieto.

Luettelon ensimmäiset kolme tiedon kategoriaa näyttäytyvät tutkimuksessani teollisuustyöläisten maallikkoajattelun ja toiminnan tulkitsemisena tieteen välineiden avulla. Nämä tiedon kategoriat koskettavat siten ennen kaikkea aineistona käyttämiäni autenttisia mökkipäiväkirjatekstejä sekä muisteluun perustuvia haastatteluja, joiden tarkoituksena on tuoda tutkimuksen kohteena olevien teollisuustyöläisten ajattelun tapoja esiin. Näin arjen historiaa luotaava muistelu nousee osaksi akateemista tieteellistä tutkimusta. Jollen olisi tutustunut tutkimuskohteeseen ”matalalla katsella”, miten muuten voisin nykyhetken kontekstista ymmärtää, minkälainen merkitys eri tahojen järjestämällä lomatoiminnalla on ollut työläisille tai minkälaisia arkipäivän ja hiljaisen tiedon strategioita omaehtoisessa lomatoiminnassa on hyödynnetty. Yritän myös säilyttää informanttien äänen heidän omanaan, toisin sanottuna arvostan heidän muistitietoaan sellaisena, kuin he sen itse tuovat esiin.

Neljäs tiedon kategoria, toisen asteen käytännöt, viittaa tutkimuksessani enemänkin erilaisten toimijatahojen intressien pohjalta nouseviin kulttuurisiin, poliittisiin ja taloudellisiin strategioihin. Toinen aste tarkoittaa sellaista toimintaa, joka on institutionalisoitunut tai muuten vakiintunut ja jota ohjaavat tietyt rakenteet, säännöt, konventiot tai tavat. Hyödynnän tutkimuksessani tällaisista käytännöistä syntyneitä tietoa moniin erilaisiin lähdeaineistoihin viitaten. Lomaliiton julkaisut, eduskunnan keskustelut, komiteoiden mietinnöt ja pöytäkirjat, sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit sekä lomapropagandistiset elokuvat ja muut tekstit sijoittuvat tähän tiedon kategoriaan. Tällaisen tietoa ovat tuottaneet sosiaalipoliitikot, työväenjärjestöt ja työnantajat muun toimintansa ohessa. Myös mikrotason esimerkieni yhdistysten pöytä- ja muut asiakirjat ovat luonteeltaan tähän tiedon kategoriaan lukeutuvia.

Kaksi viimeistä Hietalan listaamaa tiedon kategoriaa ovat nekin tutkimuksessani selkeästi läsnä, onhan kyse tieteellisen tiedon tuottamisesta. Uutta tieteellistä tietoa ei voi tuottaa ilman, ettei viittaisi aiempaan tutkimustietoon ja arvioisi sitä tavalla tai toisella. Automaattisesti uusiutuva tieteellinen tieto ja käytännön kautta syntyneet sovellutukset taas näyttäytyvät vaikkapa vuosilomalainsäädännössä ja erityisenä sosiaalipoliittisena interventiona lomankäyttöön. Analysoin uudelleen aikaisempia sosiaali- ja historiatieteellisiä tutkimuksia, eli tällöin tuotan uutta tietoa varhaisemmasta tutkimuksesta arvioiden sitä nykypäivän tiedoista ja kontekstista käsin.

Kaikki kielen avulla välitetty tieto, niin mennyt kuin nykyinen, on tavalla tai toisella suhteellista. Itselleni historiallisen tai sosiaalisen ”todellisuuden” todenmukainen tai objektiivinen rekonstruointi näyttäytyy monelta osin mahdottomana

tutkimuksenteon päämääränä. Samoista tapahtumista, toiminnan kohteista ja tavoitteista kerrottaessa tai niitä kuvattaessa tiedot, painotukset ja yksityiskohdat poikkeavat toisistaan, vaikka tarinan käänneet olisivatkin samansuuntaiset. Kerromuksilla on aina ”inhimillinen tekijänsä”, todellinen kirjoittaja tai puhuja, joka tuottaa tekstinsä sisällöt ja valitsee diskurssit omista positioistaan. *Loma tehtaan varjossa* -tutkimukseni kohdalla voidaan pikemminkin puhua historiallisen ja sosiaalisten tapahtumien ja toiminnan konstruoinnista. Historiallisuus tarkoittaakin tutkimuksessani menneisyyttä koskevan eri tavoilla ja tasoilla tuotetun tiedon luonteen arviointia, aikaisemman tieteellisen tiedon ja toisen asteen käytännön tiedon uudelleenluentaa aineistoina, uniikin lähdeaineistona olevan maallikkotiedon esiin nostamista sekä lisäksi uuden tieteellisen tiedon tuottamista näiden pohjalta.

2. TYÖ VAPAUDEN ESTEENÄ JA MAHDOLLISTAJANA

Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-aikaan liittyvät kysymykset ovat heijastelleet pitkälti pohjoismaisen hyvinvointivaltion rakentamisprosessia. Edellytyksenä on ollut toimiva työyhteiskunta, joka on taannut hyvinvointivaltion (Rahkonen 1996, 17). Hyvinvointivaltiossa toisiinsa kietoutuivat alkuperiltään hyvinkin erilaiset elementit: sosialismin utopiatausta, kapitalistisen yhteiskunnan arvot ja resurssit sekä kansallisvaltion historia ja ihanteet (Kettunen 2001b). Lähestyn teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-aikaa vapauden käsitteen avulla sekä suhteessa työn tekoon. Niiden avulla luon kontekstin, joka auttaa ymmärtämään, miten oikeus lomaan ja vapaa-aikaan kytkeytyy modernin kansallisvaltion tasa-arvoistavaan ja yhdenvertaistavaan toimintaideologiaan.

2.1. PYRKIMYS VAPAUTEEN JA JOUTILAISUUTEEN

Luokkatietoisen työväestön yhdeksi tavoitteeksi tuli Karl Marxin mukaan pyrkimys vapauteen tai Paul Lafarguen käsitteitä käyttäen laiskuuteen tai joutilaisuuteen, joita oltiin pidetty vain ylempien luokkien etuoikeutena.¹ Marxin keskeisenä teesinä oli, etteivät työläiset voisi olla todella vapaita modernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa, koska he eivät pysty käyttämään aikaansa vapaasti haluamallaan tavalla oman itsensä kehittämiseen, koska heidät oli sidottu osaksi tuotannon koneistoa. Alistumalla kohtaloonsa työväestö auttoi kapitalisteja menestymään kaikin tavoin. Lisäksi työläisten vapaa-aika oli niin lyhyt, että sen katsottiin riittävän vain uusintamiseen, palauttamaan työväestön toimintaenergian ja varmistamaan lisääntymisen, mutta samalla se tarjosi avoimet markkinat kapitalistiselle tuotannolle (ks. Rojek 1985, 42). Teoksessa *Saksalainen ideologia* Marx ja Friedrich Engels hahmottelivat, minkälainen olisi kommunistinen työyhteiskunta.

---

1 E.P. Thompsonin mukaan luokka muodostuu ihmisten ajatuksista ja toiminnasta, joista muodostuu heidän identiteettinsä (Hyrkkänen 2002, 26). Tässä tutkimuksessa käyttämäni luokkatietoinen-termi viittaa luokka-asemansa tiedostavan työväestön toimintaan, lähinnä poliittiseen toimintaan puolueen tai liikkeen nimissä. Tällöin työväestön toimintaa määrittää eksplisiittisesti tietoisuus luokka-asemasta; luokkatietoisuus saavutetaan ja luokkatietoiseksi tullaan. Sen sijaan Marx ja Engels julistivat, ettei työläisten yhteenliittyminen ollut heidän omien pyrkimystensä vaan porvariston yhdistymisen väistämätön seuraus, joten luokkatietoinen viittaa työläisten järjestäytymiseen luokaksi ja luokkatietoisuus poliittiseksi puolueeksi dialektisten ristiriitojen myötä (Marx & Engels 1998, 44–47). Sekä Lenin että Trotski viittasivat luokkatietoisella puolueeseen toimijana, jolloin luokka on priorisoitu puolueen edun edelle. Leninille puolue näyttäytyi puolueen luokkatietoisen etujoukon toimintana.

(K)ommunistisessa yhteiskunnassa, jossa kenelläkään ei ole mitään yksinomais- ta toimintakehää, vaan kukin voi täydellistyä mille alalle tahansa, yhteiskunta sääntelee yleistä tuotantoa ja juuri sen kautta luo mahdollisuuden tehdä tänään tätä, huomenna tuota, aamupäivällä metsästää, iltapäivällä kalastaa, illalla hoi- della karjaa ja syönnin jälkeen kritisoida, aivan kuten mieleni tekee, ilman että olisin aina metsästäjä, kalastaja, paimen tai kriitikko. (Marx & Engels 1973, 28.)

Kuvatunlainen tila loisi kaikille maanpäällisen paratiisin. Kapitalismin jälkeisessä yhteiskunnassa vanha työnjako purettaisiin, työläiset pääsisivät palkkatyön kuri- muksesta ja voisivat itse vapaasti määritellä suhteensa työntekoon ja vapaa-aikaan sekä vielä laajemmin omaan identiteettiinsä. Toisaalta työtehtävät eivät kuuluneet teolliseen yhteiskuntaan, vaan Chris Rojekin (1985, 35) mukaan visio näyttäytyi eräänlaisena jälkiteollisena utopiana, jossa yhteiskunta toimi itse itseään säännel- len.² Tällöin utopia ratkaisisi työväenkysymykseen liittyviä sosiaalisia ongelmia, sil- lä kommunismi jakaisi kaikille tasavertaisesti vaurautta ja hyvinvointia. Kuitenkaan tällä ei tarkoitettu paluuta luonnontilaan, jolloin haviteltaisiin aikaa ennen teollisen yhteiskunnan syntyä ja modernin palkkatyön velvoitteita. Sittemmin Marx ja Eng- els katsoivat, että kapitalismi loi yltäkylläisyyttä ja sillä oli sivilisoivia vaikutuksia, jotka olivat kommunismin edellytyksiä. Kapitalismin vaiheessa vapauden käsite supistettiin tarkoittamaan vain kaupankäynnin vapautta (Marx & Engels 1998, 39; 55), jonka edellytyksenä olisi työnantajan riistosuhde työntekijöihin.

Marxin hahmottelema sosialistinen utopia voidaan ymmärtää ihmisen toivon yhteiskunnallisena ilmenemismuotona, sillä utooppinen ajattelu lienee keskeinen inhimillinen ominaisuus, jolla haetaan suuntaa parempaan tulevaisuuteen. Ernst Blochin (1985, 27) mukaan tämä muutosodotuksen ja haaveen tila on proses- simaisesti ”ei-vielä”-tila, mikä antaa mahdollisuuden haaveiluun toisenlaisesta yhteiskunnasta ja elämästä. Marxin mukaan yleistä hyvinvointia voitiin tietoisesti parantaa vain yhteiskuntajärjestelmää muuttamalla vallankumouksellisen inter- vention avulla. Poliittisessa ja yhteiskunnallisessa katsantokannassa porvarillisen modernin vallankumouksellinen luonne tuottaisi kansalaisyhteiskunnan. Kuiten- kin valtio olisi sosialismissa yhtä kuin kansalaisyhteiskunta, joten kommunismissa valtio ei olisi esteenä yksilöiden subjektiviteettien ilmaisulle. Utooppinen voidaan nähdä Karl Mannheimin tapaan päämäärätietoisena ajattelun ja toiminnan lähteenä, joka pyrkii horjuttamaan hallitsevaa ideologiaa, muuttamaan sen uudeksi ja lopulta osaksi uutta valtaideologiaa (ks. Moylan 1986, 18–19). Sen lisäksi, että ideologinen ja utopistinen vaikuttavat toisiinsa, on ideologinen aina väistämättömästi utopisti- nen (Jameson 1981, 286).

Kun työyhteiskunnan arvot ja käytännöt ovat olleet vallitsevana ideologiana, on sitä vastaan herätelty utopioita työstä vapautumisesta ja työnjaon hylkäämisestä. Näistä utopiahahmotelmista tunnetuin on ollut ranskalaisen Paul Lafarguen

---

2 Marx siirtyi myöhemmin esimerkiksi *Pääoma*-teoksessaan ruotimaan huomattavasti tieteelli- semmin ja järjestelmällisemmin yhteiskuntarakenteita, taloutta yms. Rojekin (1985, 36) mukaan monet Marx-tutkijat katsovat, että kyse oli Marxin tieteellisessä teoreettisessa ajattelussa tapahtu- neesta kehitysprosessista.

joutilaisuutta ylistävä *Oikeus laiskuuteen* (1981/1880).³ Lafargue ei tarkoittanut laiskuudella ei-työtä vaan vapautusta työn orjuudesta, ylettömästä rehkimisestä ja raadannasta. Hän kohdisti kritiikkensä työntöön korostamista vastaan. Työntekoa suositeltiin, sillä se taltutti ihmisten ”jaloimmat intohimot” ja hävitti laiskuuden sekä taivutti köyhien ”ylpeyden ja riippumattomuusaikeet” (Lafargue 1981, 30–31). Työnteko oli tällöin sekä kurin että itsekurin väline. Lafarguen mukaan vaatimus oikeudesta työhön tarkoitti samalla asettautumista orjan asemaan (emt., 27). Hän kohdisti kritiikkensä työväen luokkaidentiteetin ydintä, työntöön kautta saavutettua työläisyyttä kohtaan. Teollistuminen ja kaupungistuminen mahdollistivat porvariston nousun, mikä taas näkyi suhteessa työväestön paikkaan ja asemaan. Työläisyydestä olikin päästävä vielä pidemmälle. Olisi ymmärrettävä, että liika työnteko hyödytti vain kapitalisteja ja lisäsi työläisten kurjuutta. Työläisköyhälistöön iskostettu ”siveysoppi” rajattomasta ja päämäärättömästä työstä täytyi saada muutetuksi, eikä myöskään työntööstä saanut tulla itseisarvo. Lafarguelle työnteko oli vain väline, jonka avulla voitiin turvata joutenolo taloudellisesti. Oikeus laiskuuteen olisi siten ulotettava myös työväestön oikeudeksi (mt., 39).⁴

Todellinen vapaus näyttäytyi Lafarguelle ei uutena työnjakona vaan vapaa-ajan itseisarvon korostamisena, jolloin palkkatyöltä riisuttiin ylistyssanat. Työläisilläkin oli yhtäläinen oikeus vapaa-aikaan ja itsensä toteuttamiseen. Lafarguen aikalainen, amerikkalainen taloustieteilijä Thorstein Veblen hahmotteli, että vapauden mahdollistaisi vain luokasta tai sosiaalisesta kerrostumasta nouseminen.⁵ Kun marxilaisissa sosialistisissa utopioissa työstä vapautuminen oli osa luokkataistelua, näytti joutilaisuuteen enemmänkin liittyvän jonkin ylemmän sosiaalisen ryhmän tai säädyn oikeuteen. Juuri tästä Veblen kirjoittaa teoksessaan *Joutilas luokka* (2002/1899). Voiton maksimointiin pyrkivistä liikemiehistä muodostui uusi ei-tuottava omistava ”joutilas luokka”, joka hyötyi taloudellisesti toisten tekemästä työstä. Heidän saamansa arvostus perustui kasattuun omaisuuteen, sillä joutilaat erottautuivat alemmista luokista juuri suhteessa tuottavan työn tekoon. Joutilaiden keskuudessa työntekoa pidettiin merkinä köyhyydestä; työstä pidättäytyminen taas nähtiin paitsi kunniaakaan ja ansiokkaana sekä säädyllisyyden vaatimuksena. Tämä heijastui myös käytöstapoihin, esimerkiksi hikoilu ja likaiset kädet olivat paheksuttavia porvariston etiketissä.⁶

3 Suomeksi teos ilmestyi jo vuonna 1907 Väinö Tannerin suomentamana ja lyhentämänä nimellä *Laiskuuden evankeliumi*. Teoksesta otettiin peräti 5000 kappaleen painos, ja *Sosiaalidemokraatti* julisti otsikoiden ”Silmät auki suomettarelaiset! 5:s evankeliumi on ilmestynyt!” (Rahkonen 1981, 20–21.) Myös uusimmasta toimituksesta on otettu kolme painosta (Rahkonen 1996, 16).

4 Lafarguen pamfletissaan esittämät näkemykset työväenluokan oikeudesta laiskuuteen ovat kiehtovia. Ne kytkeytyvät yhteiskunnan rakenteita ja toimintaa mullistavaan aikaan. Ranskassa helmikuun 1848 kapinallisten vaatimus oli ”oikeus työhön”, joka sisälsi yhteiskunnalle vaatimuksen köyhille maksettavasta velasta ja jota ei minkäänlainen hyväntekeväisyys voinut korvata (Proccacci 1997, 37–40).

5 Lafarguen argumentit ovat omaperäisiä, mutta monelta osin niistä on luettavissa paitsi hänen appensa Karl Marxin vaikutus myös antiikin filosofien käsitykset vapaudesta. Samoilta tahoilta sai vaikutteita myös Veblen.

6 Tavoista ja siviilisoitumisesta tarkemmin luvussa 3. Loma kulttuurisen kamppailun ja erottautumisen kenttänä.

Moderni teollisuusyhteiskunta tuotti myös ”väärän” joutilasluokan, joka Veblenin mukaan oli ”moraalisesti kyvytön alentumaan tuottaviin pyrintöihin” (emt., 33–36). Tällä hän tarkoitti rappiolle joutuneita tai omaisuutensa ja sen myötä yhteiskunnallisen asemansa menettäneitä, jotka yrittivät kynsin hampain pitää kiinni aiemmasta asemastaan ja elämäntavastaan – mutta epäonnistuivat ja elivät kurjuudessa. Veblenin mukaan kehittyi lisäksi erityinen ”sijaisjoutilasluokka”, jolla hän tarkoitti palvelijoita ja perheenemäntiä. Heidän joutilaisuutensa toteutui vain riippuvuussuhteessa isäntään tai puolisoon. Tähän Veblen suhtautui erityisen kriittisesti: ”Tavaroiden tuotantoon sidottujen orjien omistaminen ja ylläpito todistaa vauraudesta ja urhoollisuudesta, mutta tuottamattomien palvelijoiden ylläpito on osoitus vielä merkittävämmästä asemasta ja vauraudesta.” (Mt., 44–45.)

Kun Veblen analysoi varallisuuteen perustuvaa arvostusta sekä kerskakulutuksen mekanismeja, hän pohti myös yleisemmin työnteon merkitystä. Teollisessa yhteiskunnassa työ oli erilaista kuin maatalousyhteiskunnassa. Aikakurin lisäksi työn tekijän suhde työnsä tulokseen oli etäännyntynyt, marxilaisittain ilmaistuna työläinen oli vieraantunut työn tuloksesta. Koska suhde työntekoon oli välineellistynyt, itse työ ei sellaisenaan tuottanut enää tyydytystä. Raha korvasi menetetyt työn tuloksen ja siihen käytetyn ajan. Ehkä juuri näistä syistä alemmat luokat ikään kuin käänsivät omistuserustaisen arvoasetelman pääläelleen ja muunsivat työnteon eetoksen oman luokkaidentiteettinsä ytimeksi:

Alemmat luokat eivät missään tapauksessa kuitenkaan voisi välttää työtä, eivätkä niiden jäsenet siksi koe syytöksiä työnteosta kovin halventavina, ainakaan oman luokkansa sisällä. Pikemminkin tähän luokkaan kuuluvat tuntevat tiettyä kilvoitteluun liittyvää ylpeyttä saavuttaessaan mainetta tehokkaina työntekijöinä, koska työnteko on heidän tunnustettu ja hyväksytyt elämäntapansa ja usein ainoa näille luokille avoinna oleva kilvoittelun muoto. (Mt., 33.)

Tyystin ei omaisuusperustaista arvostusta alempien luokkien keskuudessa hylätty, vaan myös näihin luokkiin kuuluvien ihmisten välillä käytiin erilaisia kilvoitteluprosesseja, joissa uutteruus, kitsaus, tehokas tuottavuus ja säästäminen nousivat arvoonsa. Kuitenkaan työstä saatu rahallinen korvaus ei yksin riittänyt omaisuuden kasaamiseen ja sitä kautta saavutettavaan arvostukseen. Veblenin (mt., 150–151) mukaan tuon ajan teollisuustyöläisen mahdollisuus vaikuttaa asemaansa tai sosiaalisen nousuun oli rajallinen. Yksilöillä oli toki perittyjä kykyjä ja saatua koulutusta ymmärtää monimutkaisia syy-yhteyksiä, mutta nämä valmiudet oli kytketty pitkälti tehokkuuden ja teollisen tuotannon lisäämiseen. Tuotantoelämän näkymättömän ohjaavan käden, kuten Veblen totesi Adam Smithiä mukaillen, ohjauksessa kiinnitettiin huomiota lähinnä yksilön ”tuotannolliseen käyttökelpoisuuteen”. Näin ollen vaikka työläinen oli tuotantoprosessin käynnistäjä, ei varsinainen toiminta ollut hänen käskyvallassaan tai harkinnassaan.

Työväestön pyrkimyksenä oli vapautua omistavan luokan ylivallassa sekä aikakurin ja palkkatyön kaikensyövästä orjuudesta. Työväenliike alkoi rakentaa Marxin ja Engelsin teeseillä sosialistista utopiaa niin ideologisella kuin myös konkreettisella tasolla. Vapauden ja tasa-arvon valtakunnan saavuttaminen on jäänyt utopiaksi, sillä reaaliosialismi ei moniltakaan osin muistuttanut alkuperäistä sosialistis-

ta unelmaa vapaudesta ja vauraudesta – puhumattakaan työnjaon täydellisestä lakkauttamisesta. Maltillisempaa sosialidemokraattista utopiaa, jossa hylättäisiin vallankumous luokkaristiriidan ratkaisuna, alettiin muokata reformien avulla käytännöiksi ja osaksi valtaideologiaa, jolloin samalla pitäydyttiin markkinatalousjärjestelmässä. Samalla on säilynyt myös Veblenin hahmottelema yhteiskunnallinen arvojärjestelmä: alemmat luokat ovat tunteneet halua nousta ainakin sijaisjoutilaiseen luokkaan. Sellaisenaan työläiset eivät ole voineet ansaita luokka-aseman nousun mahdollistavaa omistaja-asemaa, sillä heiltä on puuttunut sosiaalisen ryhmän tai weberläisittäin statusryhmän kulttuurinen, sosiaalinen ja taloudellinen pääoma (Weber 1997, 180–195).

Kun todellista vapautta työstä ei ole voitu saavuttaa, on työväestölle jäänyt mahdollisuus vain rajoitettuun ajalliseen sijaisjoutilaisuuteen. Se on tarkoittanut paitsi palvelusväen pitoa myös palvelujen ostoa esimerkiksi kahviloissa, kylpylöissä ja muissa palvelulaitoksissa. Näin ollen utooppinen ”ei-vielä”-odotus on muuttunut vapaa-ajan ”vain-hetkeksi”-tilaksi. Pisin tällainen tila löytyy loma-aikana. Orvar Löfgren (1999, 7) toteaa, että loma on ollut yksi niistä harvoista hallittavissa olevista utopioista, jolloin ihminen voi toteuttaa unelmiaan. Loma on mahdollistanut paitsi ajallisen irtioton arjesta myös siirtymisen toiseen tilaan.⁷ Kuitenkaan monin odotuksin ladatut loma- ja vapaa-aika eivät ole olleet hallitsemattomia tai kontrolloimattomia. Vain hetkellisesti toteutettua vapautta ja joutilaisuutta ovat hallinneet erilaiset intressit, rajoitukset, käytännöt, normit ja rituaalit. Tämä siitä syystä, että työn vapauden utopia alkoi näyttäytyä pahimmillaan ”pikkuporvarillisena helvettinä”, sillä pitkävetäinen porvariston vapaa sunnuntai alkoi syrjäyttää rahvaan vapaapäivien railakkaan kansanjuhlan (Bloch 1985, 37).

2.2. TYÖVÄESTÖ MORAALISÄÄTELYN KOHTEENA

Max Weber on osoittanut (1990), ettei kapitalismin henkeä omaksuttu hetkessä, vaan muutokseen vaadittiin uudenlaisen talousetiikan omaksuminen; vaurastuminen ei enää ollutkaan merkki syntisyydestä vaan armontilasta. Kun teollistuminen sai aikaan materiaalisen tuotannon kasvun lisäksi kertakaikkisen sosiaalisen muutoksen, tuli työläisten hylätä vanha elämäntapansa ja muuntautua uudenaikaisiksi. Mutta miten työläiset saatiin omaksumaan uuden modernin työläisen identiteettiä, jota yhteiskunnan rakennemuutokset edellyttivät. Ensinnäkin teollisuuskapitalistien keskuudessa muutosta ajettiin vääjäämättömänä kapitalismin kehityksen, edistyksen, yhteiskunnan modernisaation ja teollisuuden rationalisoinnin nimissä. Toiseksi riittävän houkuttelevien etujen toivossa luokkatietoinen työväestö jaksoi ajaa muutosta. Lisäksi ajateltiin kansallisvaltion menestyksellisen olemassaolon edellyttävän laajempaa sosiaalista ja kulttuurista muutosta.

---

7 Muita tällaisia toisenlaisia (eskapistisiä) tiloja voisivat lomakohteiden lisäksi olla huvipuistot ja festivaalit, mutta myös toisaalta elokuvat ja virtuaalitodellisuus voivat tarjota samanlaisen pako-paikan.

2.2.1. MORAALISÄÄTELY

Kapitalistisen yhteiskunnan kehityksen suunnat tekivät myös moraalien muutokset välttämättömiksi, kuten Émile Durkheim toteaa *Sosiaalisesta työnjaosta* -teoksessaan (1990/1893). Hän loi käsiteparin mekaaninen solidaarisuus ja orgaaninen solidaarisuus; näistä ensimmäinen perustui yksilöiden väliseen samankaltaisuuteen ja jälkimmäinen työnjakoon. Kysymys oli moraalien kollektiivisesta ideaalista, jota muokattaisiin moraalisaännöksi, kun sosiaalinen työnjako oli ensin luotu kehittyneessä yhteiskunnassa. Durkheimin moraalisaännöistä selviävät sosiaalisen solidaarisuuden perusehdot, jolloin moraalit tarkoittaa yksilön, yhteiskunnan ja yhteisön välistä suhdetta:

(M)oraalia on kaikki, mikä aiheuttaa solidaarisuutta, mikä saa ihmiset ottamaan muut huomioon, jolloin hänen toimintaansa säätelevät jotkin muut kuin hänen oman itsekkyytensä yllykkeet. – – Se kaikkea muuta kuin itsenäistää tai vapauttaa hänet miljööstä, joka vetää häntä puoleensa. Moraalinen funktio on päinvastoin on yhdistää hänet kokonaisuuteen, mikä anastaa hänen vapautensa jotakin. – – Yksilön velvollisuudet itseään kohtaan ovat tosiasiallisesti velvollisuuksia yhteisöä kohtaan. (Durkheim 1990, 361–362.)

Kollektiiviset moraalisaännöt olivat historiallisia, Durkheim puhui esimerkiksi ”kansojen moraalitajusta” (emt., 59). Hän totesi, että kollektiivisten tajunnantilojen voima oli siinä, että ne periytyivät sukupolvelta toiselle, mikä selitti myös moraalisen yhteistajunnan hitaan muutoksen (mt., 268). Näin ollen moraalit ei vain ollut, eikä se muuttunut itsestään, vaan sitä on muokattu ja määritelty kunkin sivilisaation, kansan, instituution tai yhteisön kulloisistakin tarpeista käsin. Alun perin ajatuksen moraalisaätelystä esitti siten Durkheim.⁸

Moraalisäätelyn ytimeen osui myös Antonio Gramsci *Vankilaviihkoissa* julkaisussa kirjoituksessa ”Amerikanismi ja fordismi” (1982/1934), jossa hän kuvasi niitä odotuksia ja vaatimuksia, joita moderni teollisuusyhteiskunta alkoi vaatia työläisiltä ja joihin heidät tulisi kasvattaa. Vaikka Gramsci ei käyttänyt kyseistä moraalisaätelyn käsitettä, hän silti kytki sen perusidean uuteen yhteiskunnalliseen muutostilanteeseen. Gramscilla fordismi perustui väestörakenteen rationalisointiin, sillä uudet taloudelliset edellytykset vaativat tietynlaista väestöpohjaa ja uutta moraalit. Uuden työläisen tuottaminen tarkoitti moraalisaätelyä, joka kohdistettiin nimenomaan säädeltävien identiteettiin, elämäntapaan ja kulttuuriin. Erityiset moraalisaätelyn projektit suunnattiin konkreettisesti esimerkiksi työläisten moraalisiin suhteisiin (seksuaalisuus) sekä tapoihin ja rituaaleihin (alkoholinkäyttö). (Gramsci 1982, 132–149; Hunt 1997, 283–287; vrt. Rojek 1992, 357.)

8 ”Moral regulation” -käsitteen suomennoksen moraalisaätelyksi on esittänyt Hannu Ruonavaara (1998). Tämä suomennos lienee jo vakiintunut, sillä sitä on käytetty esimerkiksi Kari Teräksen *Arjessa ja liikkeessä* -väitöskirjassa (2001) sekä Jukka Törrösen toimittamassa teoksessa *Valvontaa ja vastuuta. Päihitteet ja julkisen tilan moraalisaätely* (2004b).

Gramscin *Vankilavihkojen* kiinnostavin anti liittyy juuri siihen, mihin hän suuntasi huomionsa: mikä oli erityistä kulloinkin kyseessä olevassa tilanteessa. Erot ja erityispiirteet olisi aina huomioitava. Tähän viittaa myös Risto Alapuro pohtiessaan, miten kulttuuristen erityispiirteitten huomioiminen on tärkeää etenkin, kun omaksutaan ja sovelletaan teorioita, jotka oli alunperin kehitelty toisenlaisissa konteksteissa (Alapuro 1987, 5–6).

Philip Corrigan ja Derek Sayer ovat muotoilleet teoksessaan *The Great Arch* (1985) varsinaisen moraalisaätelyn käsitteen.⁹ Se tarkoittaa valtion harjoittamaa säätelyä, jonka avulla jonkin historiallisen sosiaalisen järjestyksen edellytykset ”normalisoidaan, esitetään luonnollisina, otetaan annettuina, pidetään itsestään selvinä” (emt., 4). Moraalisäätely vertautuu muunlaiseen säätelyyn, sillä säätelyssä on aina kysymys sosiaalisista suhteista ja vallankäytöstä. Vallankäytön muodot tuottavat sosiaaliin suhteisiin erilaisia orientaatioita, joiden ytimenä on vastavuoroisuus ja suostumus. Yksinkertaistaen erilaiset vallan lajit tuottavat erilaisia orientaatioita; esimerkiksi taloudellisesti palkitseva valta tuottaa laskelmointia ja normatiivinen vallankäyttö taas moraalista orientaatiota. Vahvimman sitoutumisen ja suostumuksen tuottaa – ei pakkovalta tai taloudellisesti palkitseva valta – vaan normatiivinen valta. (Ks. Julkunen 1987, 139–140.) Juuri tällaisesta vallasta on moraalisaätelyssä kysymys.

Moraalisäätelyn muodot näkyvät monella tavoin yksilöiden ja yhteisöjen toiminnassa. Valtaapitävien määrittelyoikeutta ”normaalin” ja ”luonnollisen” suhteen kuvaa myös Bourdieun (1987/1980, 106) käsite *doksa* (uskomus, luulo). Se tarkoittaa tilaa, jossa sosiaalinen maailma on annettu ja otetaan vastaan annettuna. Tällöin ”oikeiksi” ja itsestäänselvyyksiksi ymmärretyt asiat ovat läpinäkyviä. Doksa edustaa valtaapitävien ryhmien ylläpitämiä, vakiintuneita käsityksiä sekä diskursseja siitä, miten asiat ovat ja mitkä ovat niiden moraaliset ulottuvuudet. Sen sijaan alistettujen luokkien pyrkimyksenä on kiistää tai kyseenalaistaa keinotekoista ja itsestäänselvytenä pidettyä tilaa erilaisten vastadiskursioiden avulla. (Mäkelä 1995, 246–247.) Doksan olemassaolo paljastuu usein vasta, kun valtaapitävien ryhmittymien yksimielisyys kyseenalaistetaan diskursiivisen vallankäytön kentällä. Juuri tämän vuoksi hallitsevat ryhmät pyrkivät pitämään monet yhteiskunnalliset käytännöt doksisessa tilassa eli kriittisen tai muun keskustelun ulkopuolella. (Heiskala 2000, 178–179.) Tällainen doksinen tila muistuttaa foucault’laista normatiivista yhteiskuntaa, joka perustuu normaalin ja epänormaalin väliseen rajanvetoon yhteisten mittapuiden luomiseksi (Ewald 2003, 65).

Moraalisäätelyn diskursiivisissa käytäntöjä voisi kuvata doksisiksi ja normatiivisiksi. Alan Huntin (1997, 280) mukaan moraalisaätelyn diskursiivisissa käytännöissä tietyt asiat näyttäytyvät ”luonnollisina”, jolloin ne esitetään ”nomaaleina”. Hänen mukaansa moraalisaätelyn tunnistaa nimenomaan sen diskurssista, jotka ovat mo-

---

9 Vaikka Corrigan ja Sayer (1985, 11) korostavat, että heidän tutkimuksensa on ajallisesti ja paikallisesti rajattu koskemaan vain ja ainoastaan Englannin valtion muodostamista 1500-luvulta alkaen, voidaan heidän muotoilemaansa teoreettista käsitteistöä ja mallia käyttää sovelletusti myös muita maita koskevilla tutkimuksilla.

ralisoivia. Moralisoiivat diskurssit noudattavat aina tietynlaista rakennetta: yksilön tai ryhmän toiminta yhdistetään kausaalisesti toiminnasta koituviin seurauksiin, joiden uskotaan olevan sosiaalisesti haitallisia ja siksi moralisoitavia. Moraalisäättely oikeuttaa olemassaolonsa, uusintaa sosiaalisia suhteita sekä luo sitoutumista ja suostumusta diskursiivisten käytäntöjen avulla.

Moraalisäättely poikkeaa muusta säätelystä kahdella tavalla. Ensinnäkin porvarillisen yhteiskunnan kehittymisen myötä siirryttiin fyysisen väkivallan uhkan sijaan käyttämään säädeltävien psyykeen tai sieluun vaikuttavia keinoja, kuten valvontaa ja kasvatusta, jolloin vallankäyttö vetosi vapaaehtoisuuteen (Foucault 2000, 44–45). Moraalisäättelyn keinoina ei käytetä pakkoa eikä edes uhkaa, vaan säätelyn avulla pyritään vaikuttamaan yksilöiden ja ryhmien itsemäärättelyyn suostutteluun, opettamiseen, valistukseen ja propagandan avulla. Tällöin säätelijät itse toimivat esimerkkeinä hyväksyttävästä käytöksestä ja niiden taustalla vaikuttavista normeista. Chris Rojek (1992, 356) luettelee hienosyisempiä moraalissäättelyn keinoja olevan vertailu, rutiinien harjoittelu, lakien ja sääntöjen kunnioittaminen sekä isänmaan rakastaminen. Myös uhka ja pelko ovat leimanneet moraalissäättelyn perillemenoja teollisessa yhteiskunnassa: työttömyys, hylkääminen, varattomuus ja puute sekä valvonta ovat ohjanneet ”oikeanlaiseen” käytökseen ja toimintaan.

Toinen keskeinen ero muuhun säätelyyn löytyy Huntin (1997) mukaan moraalissäättelyn ominaisuudesta: sen periaatteellisena päämääränä on lopulta tehdä itsensä tarpeettomaksi. Kun säätelyn kohteet ovat omaksuneet moraalissäättelyn päämäärät ja alkaneet säännellä itse itseään, muuntuu ulkoinen säätely näkymättömäksi. (Emt., 280). Ajatus on sama kuin Foucault'n (2000, 266–312) panopticonissa. Jo pelkkä tietoisuus mahdollisesta tarkkailusta saa yksilön tarkkailemaan itse itseään. Ulkopuolista vallanvahtia tai -käyttöä ei siten tarvita, koska yksilö on moraalissäättelyn avulla sisäistänyt itsekontrollin ja -säätelyn osaksi ajatteluaan. Tällainen kurinpitovalta on verkostoitunut kaikkialle, kuten Foucault toteaa: ”Mitä hämmästyttävää on siinä, että vankila muistuttaa tehtaita, kouluja, kasarmeja ja sairaaloita, jotka kaikki puolestaan muistuttavat vankiloita?” (emt., 312).

Sekä valtion että kansalaisyhteiskunnan toimijatahot ovat harjoittaneet moraalissäättelyä. Kansalaisyhteiskunnan säätelijöitä tai Lafarguen (1981, 50) sanoin ”siveyden apostoleja” ovat olleet erilaiset järjestöt ja liikkeet, kuten työväenliike sekä erilaiset kansansivistys- ja raittiusliikkeet, joiden moraaliprojekteista Gramscikin kirjoitti valtion harjoittaman säätelyn ohella. Moraalisäättely voidaan ymmärtää laajemmassa mielessä eräänlaisena toiminnan kenttänä, jossa erilaiset omia moraaliprojektejaan edistävät toimijat rakentavat hankkeitaan ja kilpailevat onnistumisesta keskenään (Hunt 1997). Näin ymmärrettynä erilaiset ”moraaliurakat” ovat useiden tahojen erilaisia intressejä ylläpitäviä ja uusintavia projekteja, toimia ja toimintoja (Ruonavaara 1998, 46–47).

Moraalisäättely läpäisee yhteiskunnallisen toiminnan eri tasot. Vaikka projektien kohteena on ollut pääasiassa työväenluokka, on myös moraaliprojektien toimeenpanijoiden itsensäkin täytynyt omaksua moraalissäättelyn ydinasiat ja lisäksi formuloida ne kielelliseen muotoon. Erityisesti ylempi keskiluokka ja naiset ovat ahkeroineet moraaliprojektien kimpussa (Hunt 1997, 292–293; Rojek 1992; ks.

myös Dean 1999, 18–33; Valverde 1991). Säätelyn kohteina ovat olleet työväenluokan miehet ja kaupunkinuoret, joilla oli ”huonoja” harrastuksia, kuten juopottelu, raha- ja korttipelit sekä vedonlyönti (ks. Clarke, Critcher & Johnson 1980; Davies 1992). Erilaiset moraaliturakat ovat tähänneet työväenkuulttuurin karskin olemuksen siistimiseen, jolloin on kampanjoitu niin laiskottelun ja juopottelun turmiollisuuden lisäksi myös raakalaismaista urheilua ja sopimatonta kielenkäyttöä vastaan (Urry 2002, 19).

Moraalisäätelyprojektit ovat näkyneet työväestön vapaa-aikakysymyksessä monella tavalla. On kuitenkin huomattava, että moraalissäätely vertautuu helposti muunlaiseen säätelyyn, joissa moraalinen on vain yksi näkökulma muiden säätelykeinojen joukossa. Siksi on tarkennettava, että moraaliturakat ovat kohdistuneet nimenomaan alistettujen ryhmien, kuten työväestön, elämäntapaan, identiteettiin ja kulttuuriin. Tarkasteltaessa työläisten vapaa- ja loma-ajan moraalissäätelyä on nähdäkseen kiinnitettävä huomio etenkin eri toimijatahoihin. Moraalisäätelyä on harjoitettu joko ”ylhäältä” ja ulkoapäin mutta myös vertaisesti työväestön sisältä. Säätelijoinä ovat toimineet niin kansallisvaltio, teollisuustyönantajat kuin työväenjärjestötkin. Tässä mielessä hyödyntämäni moraalissäätelyteorian tulkinta poikkeaa Corriganin ja Sayerin näkemyksistä, joissa on korostettu työläisten ja muiden heikompien ryhmien alistusta. Esimerkiksi foucaultlainen vallan verkostoituminen ja diskursiivinen vallankäyttö perustuvat juuri sosiaalisen kentän eri toimijoiden väliseen vuorovaikutuksellisuuteen, jolloin tilanne voi muuttua ajan myötä.

2.2.2. KANSALLISVALTION VALISTUSURAKAT

Corriganin ja Sayerin (1985) mukaan moraalissäätely on ollut välttämätön valtiomuodon legitimoinnissa, sillä valtio määrittelee, minkälaiset sosiaaliset identiteetit ovat hyväksyttävissä ja mitkä eivät. Valtion muodostamisessa on ollut kysymys kulttuurisesta vallankumouksesta, ja tällöin diskursiivisen vallankäytön muodot ovat kattaneet ”luonnollistamisen” juuri totuuden määrittelynä ja käsitteellistämisenä. Vallankäyttö on näkynyt toimintana ja toimintoina, jotka ilmentävät sekä säätelijöiden että säädeltävien identiteettejä. (Törrönen 2004a, 24–25; Dean 1999, 18–33.) Voimakkaan kansallisuusaatteen ja yhteenkuuluvuuden tunteita on voimistettu muun muassa kansankielen, yhteisen kansan kulttuuriperinnön ja usein myös uskonnon avulla. Samalla se on yleensä tarkoittanut kulttuurin puhdistamista ei-toivotusta tai epäsovivaksi määritellyistä aineksista. ”Oikean” ja ”normaalin” kulttuurin tehtävä on ollut vahvistaa kansallisvaltion valtiojärjestelmää sekä historiallista kapitalismia. (Wallerstein 1987, 77–78.)

Myös Foucault’n mukaan valtion harjoittama vallankäyttö on tuottanut valtiomuodon kanssa yhteensopivia sosiaalisia käytäntöjä ja identiteettejä sekä lisäksi myös itsemäärittelyä ja subjektivaatiota (Foucault 1998, 132–136; Ewald 2003, 20; Ruonavaara 1998, 45–46; Törrönen 2004a, 24–25). Tällöin valtio harjoittaa moraalissäätelyä legitimoimalla sosiaalisen järjestyksen ja konstruomalla identiteettipolitiikkaa. Yksilön sisäistettyä ruumiiseen ja mieleen kohdistuvaa itsensäätelyä,

biovaltaa, ylläpitää valtion harjoittama konkreettinen ja diskursiivinen vallankäyttö (Dean 1997, 67–68; 1999, 10–23; Hänninen & Karjalainen 1997,12).¹⁰ Kuitenkin on muistettava, että foucault’laisittain ymmärrettynä valtio ei ole toimijasubjekti sinänsä, vaan sen toiminnot ilmenevät eri tahot ja tasot läpäisevinä vallankäytön verkostoina. Valtaverkostot viittaavat huomattavasti monimutkaisempaan vallankäytön rakentumiseen kuin yksioikoinen alistussuhde, tämä ilmenee tarkasteltaessa vaikkapa valtion ja rikollisten tai isännän ja palkollisten vuorovaikutussuhdetta.

Suomalaisen kansallisvaltion perustana on ollut snellmanilainen valtioideologia, jossa yksilön vapaus on sidoksissa kansakunnan kulttuurikononaisuuteen. Suurimmillaan tämä vapaus ilmenee osallistumisena valtion kehitykseen. Tällainen valtiokäsitys poikkeaa selvästi liberaalista teoriasta, jossa valtio käsitetään ihmisten vapaata toimintaa rajoittavaksi pakkoinstituutioksi. (Pulkkinen 1989, 11–12.) Snellmanilainen valtioideologia pohjaa Hegelin käsityksiin yksilöstä ja valtiosta, ja hegeliläisittäin yhteiskunnan toimijakenttä on jakautunut kolmeen osaan: (kansallis)valtioon, kansalaisyhteiskuntaan ja perheeseen. Snellmanilainen valtiomalli pitää sisällään ajatuksen ”moraalisesti oikeasta”, millä on tarkoitettu kansakunnan identiteettiä, kansallishenkeä, patriotismia ja isänmaallisuutta. Yhtenäinen kansakunta luo itse itselleen ”oikean” tavan toimia, joten valtio nähdään sivistyksellisenä ja valistuksellisenä prosessina. Valtaapitävä luokka, joka Suomen kohdalla on tarkoittanut kansallismielistä sivistyneistöä, legitimoit ”oikean” käsittämisen ja sen toteuttamisen sekä myös pyrki siihen, että valistus läpäisi vähitellen kaikki kansan kerrokset ja ryhmät. Oikeuden käsite on tällöin kytketty yksilön moraaliseen toimintaan. Ihmisen toiminnan tavoitteena on noudattaa ”omantunnon ääntä” eli sisäistettyä oikeaa, ja ”sivistyneen ihmisen on itse tiedettävä, mitä kulloinkin on tehtävä.” (Emt., 37).

Kansallisvaltion tuottamat ”oikean” määrittelyt sisältävät yksilöllisen ja yhteisöllisen elämän tavoitteita ja periaatteita, joiden sisällön määrittävät jaetut moraaliset arvot ja normit. Vuoden 1918 tapahtumat ja tapahtumien jälkipyykki jakoivat suomalaisen kansakunnan kahtia. Ulla-Maija Peltosen (1996) mukaan voittaneiden valtaapitävien ja työväestön historian, kulttuurin, elämäntavan ja toiminnan välillä oli selvä ero. Suomessa oli sotatapahtumista kaksi totuutta, joista ”valkoinen totuus” oli voittajien kertomusta ja punaista historiaa ja perinnettä vaalittiin tiukasti siitä erillään. (Emt., 14–17.) Valtiotasolla voittajien totuus näkyi oikean historian virallisena hyväksymisenä. Tässä mielessä moraalinen ”oikea” määrittyi voittajien arvojen ja normien mukaiseksi. Tämän kahden totuuden dilemma puhuttaa vieläkin – etenkin, kun ”toinen historia” pyrittiin vuosikymmenten ajan vaientamaan kuoliaaksi.

Kansallisvaltion ja teollisen yhteiskunnan liitto on sisältänyt lisäksi kasvun ideologian. Ajatuksena on ollut, että kansallisvaltion edellyttämä yksilöiden henkinen kasvu, sivistys, johtaisi myös koko yhteiskunnan tiedolliseen ja taloudelliseen

---

10 Michell Deanin (1994) mukaan valtiota koskeva historiallisen sosiologian tutkimus on lähestynyt kohdetta pitkälti makrososiologisesti ja hyödyntäen erilaisia yleisiä teorioita. Lisäksi näissä tutkimuksissa on valtio ymmärretty weberiläisittäin ”sosiaalisiksi faktaksi”. Tässä kohdin Dean viittaa juuri tutkimuksiin, joissa tarkastellaan esimerkiksi valtion harjoittamaa säätelyä ja sen monopolioikeutta väkivallankäyttöön. (Emt., 143; ks. Abrams 1982, 146–189.)

kasvuun (ks. Allardt 1989, 14–18). Tällainen yleisesti ja yhtäläisesti ylläpidetty kulttuurinen konsensus on edellyttänyt, että kaikkien velvollisuudentuntoisten kansalaisten, riippumatta heidän luokka-asetustaan, on sopeuduttava yhteisiin toimintaperiaatteisiin ja hoidettava työnsä täsmällisesti, sillä kaikenlaiset ”normaalista” poikkeavat tapaukset häiritsevät järjestelmän toimintaa. Suomalaisen kansallisvaltion rakentamisen ja suomalaisuuden säilyttämisessä kollektiivisen ”oikean” ja ”luonnollisen” muotojen legitimointi on ollut keskeistä; yhteiskuntahegemoniaa on pyritty pönkittämään juuri yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden samastamisella. Kaikilla suomalaisilla tuli olla samat arvot ja normit, joita pyrittiin uusintamaan projektiluontoisen kansansivistystehtävän avulla (Alasuutari 1996, 230–231; Liikanen 1998, 61–63). Hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyneitä valtiotasolta organisoituja strategioita voidaan kutsua myös kulttuuripolitiikaksi; siinä luodaan konstruktio yhtenäisestä kansakunnasta ja kansasta. Samalla vaikutetaan suomalaisten itsemäärittelyyn ja identiteetin rakentumiseen. (Alasuutari 1996, 185–186.) Valtio ei itsessään abstraktina konstruktiona ole vallanharjoittaja, vaan sen toimintamuodot ovat näkyneet yhteiskunnallisten instituutioiden toimintana, kuten esimerkiksi sosiaalipoliittisena kartoituksina ja suunnitteluna.

Sosiaalipoliittiset kysymykset nousivat esille 1880-luvun lopulla Saksassa, jossa niin kutsuttu sosiaalireformistinen koulukunta ajoi eettisten ja sosiaalisten näkökulmien huomioonottamista tuotannollisten ja taloudellisten tekijöiden ohella. Suomesakin sosiaalireformistit olivat huolissaan teollisen kehityksen seurauksista. He vaativat, että julkisen vallan olisi pantava toimeen erilaisia sosiaalisia reformeja ja samalla suojeltava teollisuustyöväestöä ”niitä taloudellisia, terveydellisiä ja moraalisia riskejä vastaan, jotka industrialismi oli synnyttänyt.” (Nieminen 1955, 19–21; Paukkunen 1964, 21.) Yksinkertaistaen voisi sanoa, että valtiollinen sosiaalipolitiikka on toteuttanut käytännön työssä sosiaalireformistien pyrkimyksiä.

Teollisuustyöväenluokasta tuli sosiaalipolitiikan keskeinen kohde paitsi Saksassa ja Iso-Britanniassa myös Suomessa, vaikka suomalaisen yhteiskunnan luokkarakenne poikkesi näiden kahden pitkälle teollistuneen maan luokkarakenteista. Suomalaisessa sosiaalipolitiikassa keskeisenä pidettiin sitä, että valtion, julkisen vallan, on suojeltava teollisuustyöväenluokkaa industrialismin synnyttämiltä taloudellisilta, terveydellisiltä ja moraalisilta riskeiltä. Yhteiskuntapolitiikan hoitaminen oli kuitenkin pitkälti alkoholipolitiikkaa, mistä johtuen raittiuspolitiikkaa voidaan pitää varsinaisen sosiaalipolitiikan esimuotona (ks. Sulkunen 1986).¹¹ Vuonna 1907 hyväksytty ja vuosina 1919–1932 täydellisenä voimassa ollut kieltolaki hankaloitti monella tavalla muun yhteiskuntapolitiikan hoitoa; lain valvonta ja yleisemminkin yhteiskuntapolitiikan linjaaminen raittiuspolitiikaksi johtivat varsinaisten sosiaalisten reformien täytäntöönpanon siirtämiseen. Nämä asiat yhdessä poliittisen ääri-liikehännän kanssa vaikuttivat siihen, ettei sosiaalisia reformeja saatu aikaiseksi.

11 Monessakin mielessä pitää paikkansa väite, että siihenastinen suomalainen yhteiskuntapolitiikka oli ollut enimmäkseen alkoholi- tai vielä oikeammin raittiuspolitiikkaa. Tämä johtui siitä, että viinan vähittäismyynti oli maaseudulla kiellettyä ja anniskeluluvat tiukan kontrollin alla. Kun ”kuivan” maaseudun väki alkoi siirtyä työn perässä maalta kaupunkeihin ja teollisuustajamiin, pelättiin viinapoholaisen aiheuttamien kirojen lisääntyvän, koska suomalainen juomatapa oli päihtymiseen tähtäävä. Tästä ajateltiin seuraavan kaupungeissa järjestyshäiriöitä. (Sulkunen 1986.)

Vuonna 1874 historioitsija Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen julkaisi ”Työväenseikka”-artikkelinsa, jossa hän esitti, että työnantajalla oli ”laillisen isäntävallan” lisäksi velvollisuus valvoa työläistensä ”siveyttä, opetusta ja terveyttä”. Tehdastyöläisten hyvinvointi vaikutti koko yhteiskuntaan, joten työntekijän aineellisen tai henkisen tilan parantaminen hyödyttäisi myös teollisuustyönantajaa, sillä tällöin työ muuttuisi ”kelvollisemmaksi ja tehollisemmaksi”. (Yrjö-Koskinen 2001, 94–96.) 1890-luvun alusta asti ensimmäisiä työsuojelusäännöksiä valvoneiden (etenkin naispuolisten) ammattientarkastajien toimenkuvaan sälytettiin myös työpaikan ulkopuolisen elämäpiirin valvonta. Työläisille annetun valistuksen kohteena olivat työläisten asuminen, syöminen, juominen, pukeutuminen, liikkuminen, sukupuolinen kanssakäynti sekä lastenkasvatus. Myös työnantajille annettiin opastusta siitä, miten ”työväenmenestyslaitokset” perustetaan ja saadaan toimimaan. (Kettunen 2002b, 299.)

Työväenkysymyksestä puhuminen oli ennakoivaa, sillä Suomen teollistuminen oli hyvin varhaisvaiheessa. Yrjö-Koskinen ajatukset voikin nähdä aavisteluna työväenliikkeen tulevasta järjestäytymisestä. Sosialismin leviäminen saataisiin ainakin osittain ennakolta hallintaan yhteiskunnallisten reformien avulla, sillä sosialismi ei ollut vielä ehtinyt ”kylvää rikkaruohojaan maahan” (Yrjö-Koskinen 2001, 57; Eräsaari & Rahkonen 2001, 40). Varsinaisen työväenkysymyksen syntyä ei voitu kuitenkaan estää. Suomalaiset teollisuuspatruunat alkoivat huolehtia työntekijöidensä taloudellisesta ja henkisestä hyvinvoinnista. Tehdaspaternalismin juuret löytyvät maatalousyhteiskunnasta, sillä siellä oli paitsi perinteitä myös tarve työnantajan ja työntekijän välisen suhteen monitasoiseen yhteen sitomiseen (Kröger 1997, 132; Haapala 1986, 62; Parikka 1987, 142–143; Koskinen 1987, 50). Tehdaspaternalismia harjoitettiin etenkin 1800-luvun lopulta aina vuoden 1905 suurlakkoon asti, mutta monissa tehdasyhdyskunnissa toiminta jatkui tämän jälkeenkin useiden vuosikymmenten ajan. Kaikkein pisimpään tehdaspatalnistinen järjestys säilyi paperitehdasyhdyskunnissa. (Koivuniemi 2000, 10–11.)

Sosiaalipoliitikko Eino Kuusi (1931, 917) on käyttänyt termejä ”työväenhuolto” ja ”työväenmenestyshuolto” kuvatessaan työnantajien toimia työväestön olojen kohentamiseksi. ”Työväensuojelu” taas tarkoitti valtion harjoittamaa sosiaalireformistista toimintaa, ja se oli valtiollinen ratkaisu työväenkysymykseen, sillä työväensuojelussa interventiotia harjoitti valtio. Molempien työläisiin kohdistuvien toimien taustalta löytyvät sosiaaliset ja taloudelliset syyt, sillä työväensuojelulla valtio tähtäsi kapitalismin kärjistämien luokkaerojen tasoittamiseen ja kansantalouden vakauttamiseen, kun taas työväenhuolto taas jatkoi paternalistisen työnantajatoimintaa, jonka saattoi toisaalta olla hyvinkin modernia ja rationaalista (Kettunen 1994b, 16–19).

2.3. TYÖVÄENLIIKKEEN ITSESÄÄTELY

2.3.1. MORAALINEN YLEMMYYS

Sekä Lafargue että Gramsci huomauttivat, että työväenluokan ja ylempien luokkien välinen kiulu oli syventynyt entisestään niin sosiaalisesti kuin moraalitajunkin osalta. Lafargue (1981, 41–42) totesi työväen omaksuneen ”työ ja pidättyvyys”

-ajattelun, jonka vastapuolena näyttäytyi porvariston mässäilyyn, irstailuun ja liikakulutukseen kiertyvä elämäntapa. Pelkona oli, että omistavan joutilasluokan – tai gramscilaisittain ilmaistuna ”loisten” – löyhä sukupuolikuri, vapaamielisyys ja muut huonot tavat turmelisivat myös työväenluokan moraalin. Juuri moraalit oli uuden modernin työläisen identiteetin perusta (Gramsci 1982, 148; 152–153).

Veblenin (2002) mukaan joutilasluokka määritteli yhteisön säädylliseksi ja kunnialliseksi hyväksymän elämäntavan. Kuitenkin heidän tehtävänä oli omilla säännöillään ja niiden noudattamisella olla esimerkkinä alemmille luokille (emt., 65). Varallisuusperusteinen arvostaminen näytti kuitenkin syövän tieltään muut arvot, jolloin esimerkillisen joutilasluokan moraalinen selkäranka katkesi. Veblen (mt., 67) kuvasi tätä kilvoitteluna, joka pyöri elintason ylläpitämisen, kateutta herättävän vertailun ja kerskakulutuksen ympärillä – kilvoittelulla ei tarkoitettu pyrkimystä eettismoraaliseen tilaan, jonka avulla saisi yhteisön arvostaman aseman tai joka takaisi paikan tuonpuoleisessa. Kansakunnan moraalin ylläpitäjiksi eivät enää kelvanneetkaan porvaristo tai yläluokka luokka-asemansa perusteella, vaan moraalien vartiointiin alkoivat osallistua muutkin kansalaisyhteiskunnan toimijatahot. Tästä luokkien moraalitajun ristiriidasta johtuen moraalisaatoksen käynnistäjinä ja toimeenpanijoina oli usein työväenliikkeen sivistynyt johto. Saatoksen kohde säilyi samana, muokattavat sielut ja ruumiit kuuluivat työläisille.

Työväenliike on koostunut hierarkkisesta joukosta työläisiä. Työväenliikkeen johto on johtanut ja mobilisoinut toimintaa, johon jäsenistö ja ei-jäsenet ovat osallistuneet kiinnostuksensa mukaan. Samalla työväenliikkeen aktiivisimmat toimijat ovat pyrkineet määrittelemään myös työväenkulttuurin muotoja ja toiminnan sisältöjä. (Parikka 1987, 121–122.) E.P. Thompsonin mukaan Iso-Britanniaan syntyi itsetietoinen työväenluokka, jolla oli oma porvarillista valtakulttuuria vastaan rakentunut työväenkulttuurinsa. Thompsonin ohella tätä työväestön vastakulttuuria on tarkastellut John Foster (1977), jonka mukaan Iso-Britanniassa oli työväenluokka jaettu kahtia valtaapitävien luokkien tietoisena politiikan tuloksena (emt., 237–238). Ensinnäkin oli synnytetty ammattitaitoinen työläisaristokratia¹², joka ”sosiaalistettiin aikuiskasvatuksen, ammattiopetuksen, raittiusliikkeen, osuustoimintaliikkeen ja kirjakielen kautta kohti keskiluokkaisia arvoja”. Sen sijaan ammattitaidottomat työläiset eivät pystyneet samastumaan työläisaristokratian johtamaan työväenliikkeeseen ja alkoivat hylkiä sen ajamia sivistyspyrkimyksiä, kuten säntillisyyttä, kurinalaisuutta, säästeliäisyyttä ja raittiutta. He ”vetäytyivät kapakan ja murteen suojaan”. Työväenluokan eliitti ajoi aina 1930-luvulle asti työväenliikkeen nimissä yhteiskunnallisia muutospyrkimyksiä. (Mt., 221–223; Mäkelä 1985, 256.) Työläisaristokratia omaksui siten moraalisaatelijän position, josta määritettiin, millainen olisi luokkatietoinen ja kunnollinen työläinen.

Pohjoismaissa kansalaisyhteiskunta on ollut hyvin kehittynyt, sillä kansalaisaktiivisuus on ollut erityisen vilkasta. Mahdollisesti moneen eri sidosryhmään kuuluneita työläisiä ei voi tarkastella vain passiivisina työnantajensa harjoittaman

12 Gramsci käytti 1930-luvulla samaa termiä kuvatessaan amerikkalaisten monopoliasemassa olleiden teollisuusyritysten työläisilleen maksamia korkeita palkkoja, mikä johti ”työläisaristokratian” syntyyn (Gramsci 1982, 159).

repression kohteina. Järjestäytyneet, kollektiivisen subjektiviteetin omaksuneet työläiset on nähtävä toimijoina, jotka ovat organisoituneet erilaisiin arjen, työn ja työväenliikkeen toimijaverkostoihin. Järjestäytyneen työväestön johto ei kuitenkaan omaksunut aivan sellaisenaan erilaisten valtion harjoittamien valistuksellisten ja moraalisten projektien ydinajatuksia, vaikka koulutusta onkin pidetty suuressa arvossa (ks. Mäkelä 1985, 256). Kuitenkin työväenkulttuurin sisältä on löydetävissä myös perinteisen kansankulttuurin ja herrasväen valistushengen välinen ristiriita. Se syntyi, kun työväenliikkeen johto ”käänsi” tai ”valjasti” korkeakulttuurisen valistushengen työväestön omiin tarkoituksiin ja oman aatteen mukaiseksi (Parikka 1997, 147–148).

Monet valtiojohtoisen moraalisisäätelyn projektien ideat muotoiltiin sosialismin hengessä uuteen muotoon tai synnytettiin omia säätelyprojekteja. Esimerkkinä työväenliikkeen harjoittamasta moraalisisäätelyn muodosta voidaan tarkastella raittiusaatetta ja -liikettä. Sosialidemokraattisessa puolueessa niin kieltolain kuin raittiuden katsottiin ajavan työväen asiaa. Jo ennen kieltolakia puolue sisällytti puolueohjelmaansa (1903) kunnallispoliittisen kannanoton, jossa haluttiin saada aikaan kunnallinen kiello-oikeus (*Raittius- ja alkoholiasian tietokirja* 1971, 370). Varhainen raittiusliike oli nimenomaan työtätekevän kansanosan organisoitumisen muoto. Raittiusaatteen avulla työväestö omaksui paitsi järjestäytymisen periaatteet myös itsereflektiivisen mielenlaadun (Alasuutari 1991, 177; Ruonavaara 1998, 52). Itsereflektiolla voidaan tarkoittaa sekä yksilöllistä että luokkatietoista itsesäätelyä. Alasuutari käyttää sitä vain ensimmäisessä merkityksessä, jolloin se on yksilön kasvua tietoisemmaksi omasta käyttäytymisestään sekä mahdollisuuksistaan kehittyä (Alasuutari 1991, 179).

Työväenliikkeen itsesäätely on ollut luokkatietoista erottautumisesta moraalisesti kyseenalaisemmista tai sellaisiksi uskotuista ylemmistä luokista – sekä toisaalta sivistymättömästä ja luokkatiedottomasta ryysyköyhälistöstä. Samalla on vahvistettu luokkatietoista moraalista ylemmyyttä ja yhteenkuuluvuutta työväenliikkeen sisällä.

2.3.2. PÄÄMÄÄRÄNÄ LUOKKATIE TOINEN TYÖLÄINEN

Raittiusliike ja kieltolaki osoittivat, että suomalaisen työväenliikkeen sisällä oli tapahtunut omaa sisäistä moraaliturakointia, jolloin työväenliikkeen johto oli toiminut moraalisisäätelyn arkkitehtina. Haluttiin kasvattaa valistunut, sivistynyt ja ennen kaikkea luokkatietoinen työläinen, joka tuntisi sekä filosofian klassikot että työsuuhdelainsäädännön. Ronny Ambjörnsson totesi teoksessaan *Den skötsamme arbetaren* (1988), että halutunlainen uusi työläinen olisi itseään kontrolloiva, asiostaan huolehtiva ja työväenliikkeen päämäärille uskollinen. Ajattelutapa heijastui työväenliikkeen ihanteisiin. Sosialidemokraattisessa ideologiassa ja toiminnassa on haluttu parlamentaarisen valtiojärjestelmän sisällä harjoittaa reformistista yhteiskuntapolitiikkaa, mutta yhtäläillä ääriivasemmisto on harjoittanut moraalista ylemmyyttä ja tiukkaa kontrollia.

Kari Teräs analysoi suomalaisen työväestön järjestäytymistä ammattiyhdistysliikkeeksi teoksessaan *Arjessa ja liikkeessä* (2001). Hänen mukaansa liikkeeseen

järjestäytyminen ilmentää valistushenkeä, jonka pohjalta työläisen elämän tuli muotoutua uudenaikaiseksi. Järjestäytyminen oli osa eräänlaista moraalisaatelyn projektia, joka tähtäsi uuden työläisen kasvattamisen, joten kurinalaisuuden ja järjestäytymisen nähtiin olevan niin työväenliikkeen kuin työnantajienkin yhteinen etu (emt., 198–215).¹³ Teräs hahmottelee olemassa olleen ihannetyöläisen mallin, joka perustuu työväenliikkeen erilaisiin agitaationteksteihin (emt., 216).

Järjestäytymätön	–	Järjestäytynyt
vaistonvarainen	–	itsetietoinen
”alhaisella kehitystasolla”	–	valistunut
alamainen	–	kansalainen
emotionaalinen	–	rationaalinen
epäluotettava	–	vastuuntuntoinen
irrallinen	–	vakiintunut
ammattitaidoton	–	ammattitaitoinen
oma etu	–	yhteinen etu
omapäinen	–	kunnollinen
häilyvä	–	kurinalainen

Asetelma 1. Työväenliikkeen harjoittaman kasvatustyön epämieluisat lähtökohdat ja tavoiteltavat päämäärät

Modernin, kunnollisen ja järjestäytyneen työläisen ihanne oli ammattiyhdistysliikkeen kasvatustyön päämäärä. Mutta työväenliikkeen ihanteiden läpivieminen ja saavuttaminen eivät olleet helppo tehtävä. Teräs (mt., 239–242) kuvaa, miten työläisiä saatiin ”kiihotuksen” ja ”agitaation” avulla liittymään ammattiosastoon ja työväenyhdistyksiin. Rationaalisiin selityksiin ja emotionaalisiin keinoihin vedoten työläisiä houkuteltiin yhdistysten jäseniksi, mutta tämän jälkeen kiihotuksesta siirryttiin toiseen strategiaan, tyynnyttelyyn, jotta liikkeen toiminta saatiin organisoitua. Usein näin ei käynyt, ja ammattiryhmän verkostot eivät muodostuneet liikkeeksi, vaan koko asia kariutui heti alkuunsa. Kaikkiaan ammattiyhdistysliikkeen osallistujilla oli erilaisia sitoutumisenasteita, jota Teräs kutsuu ”osallistumislogiikoiksi”. (Mt., 312–314.)

Työväenliikkeen johdon ihanteiden ja työväestön suuren massan toiminnan välisen ristiriidan näkökulmaan ovat kiinnittäneet erityishuomiota ruotsalaiset Jonas Frykman ja Orvar Löfgren tutkimuksessaan *Den kultiverade människan* (1994/1979). Myös Mats Franzén (1992) on nostanut esiin työväestön oman perinteen ja kulttuurin merkityksen. Vaikka työväenliikkeen harjoittaman moraalisaatelyn päämääränä oli luoda kunnollinen työläinen, sen rinnalla eli myös toinen ideaalityyp-

13 Esimerkiksi Lenin ylisti tehtaan kouluttavaa vaikutusta työläisiin, sillä se totuttaisi kuriin ja järjestäytyneisyyteen.

pi, omapäinen ja kapinoiva työläinen, joka ei erityisemmin suunnitellut elämäänsä, vaan tuhlassi rahansa uhkapeleihin ja viinaan. (Ruonavaara 1998, 48.) Hän ei ole myöskään ollut erityisen sitoutunut järjestäytymään, joten ei siinä mielessä ollut omaksunut luokkatietoista työläisidentiteettiä. Omapäinen työläinen viittaa enemänkin työläismieheen, mutta yhtäläillä työläisnaiset saattoivat juopottelullaan ja holtittomalla käyttäytymisellään saattaa työläisperheen ahdinkoon, jolloin lapset jäivät vaille hoitoa (Lähteenmäki 1997, 60–61).

Ammattiyhdistysliike muun työväenliikkeen ohella järjestäytyi Suomessakin hierarkkiseksi verkostoiksi, joten samantyyppinen ristiriita oli nähtävissä työväenliikkeen johdon maalailemien ihanteiden ja työläisten toiminnan välillä. Risto Alapuron *Suomen synnystä* (1994) selviää, että työväenyhdistysten ydinjoukko edusti valistushenkeä, joka kumpusi ”moraalisesta vimasta” oikeudenmukaisuuden puolesta. Sen mukana omaksuttiin sekä itsekasvatuksen että järjestäytyneen toiminnan ihanne. Alapuro katsoo moraalisen päätöksen pohjautuvan ajatukseen työstä vaurauden lähteenä, jolloin ”joutilaat” parempiosaiset riistivät ”työläiskansaa”. (Emt., 129–130.)

Kuitenkin arjen toiminnassa ja vapaa-ajanvietossa työläisjoukot harjoittivat – Raimo Parikan sanoin – ”joustavaa osallisuutta” viettämällä vapaa-aikaansa työväen iltamissa ja juhlissa sekä äänestämällä työväenpuolueita. Joustavuus viittaa tällöin eri asteiseen sitoutumiseen työväenkulttuuriseen elämäntapaan ja kuulumiiseen samoihin sosiaalisiin verkostoihin, mutta minkään työväenjärjestön jäsenyyttä se ei edellyttänyt. Kiilan työväenliikkeen johdon ja työväestön välille löi se, että kun johto näytti luottavan modernisaation tulevaisuusvisioihin, joustavaa osallistumista harjoittaneet työläiset pitäytyivät vanhassa. Tällöin työväenkulttuurin agraarikulttuurinen kansanomaisuus näkyi herravihan sekoittumisena luokkavihaan. (Parikka 1997, 145–149.)

Näin ollen maa- tai teollisuustyöläisten käännäyttäminen sivistyksen kannalle ja muokkaaminen ihanteita vastaaviksi oli hankalaa. Esimerkiksi suomalaisen alkoholikontrollipolitiikan historia on osoittanut, ettei työväenliikkeen johdon sisäistämä raittiusaate saanut kannatusta koko työväestön piirissä, jolloin kapinahenki saattoi johtua juuri ylhäältä alaspäin mielletyn säätelyn vastustuksesta. Työväestön harjoittamat agraariyhteisön tavat ja toiminta olivatkin lähtökohtaisesti ristiriidassa työväenliikkeen johdon artikuloimien ihanteiden kanssa. Taustalta löytyi eriaikaisuus. Liikkeen johdon omaksumat kansainvälisen työväenliikkeen ideologiset näkemykset olivat kytköksissä kehittyneempään teolliseen yhteiskuntaan, kun taas suomalainen työläisväestö oli tavoiltaan ja ajatuksiltaan rahvasta sanan varsinaisessa merkityksessä.¹⁴

---

14 Rahvas on halventava ja väheksyvä ilmaus kansanosasta, se viittaa vulgääriin ja rahvaanomaiseen ja liitetään usein maalaisuuteen ja periferiaan.

2.4. TYÖN RATIONALISOINTI JA VAPAA-AJAN MORAALISÄÄTELY

Teollisuustyönantajat olivat pitäneet huolta tehtäntensä työvoimasta, järjestäneet työn lisäksi erilaisia sosiaalisia etuuksia ja toimineet ikään kuin isäntinä tiluksillaan. Teräs (2001) kutsuu heitä ”hyviksi työnantajiksi”, joiden toimia on kuitenkin usein tarkasteltu vain vallankäytön näkökulmasta. Esiin voidaan nostaa toisenlainen näkökulma. Kyse ei ole ollut työnantajien yksipuolisesti toteuttamista toimista, vaan siitä, että vallitsevat käytännöt formalisoitiin. Tällöin myös työntekijäin omaehtoisesta toiminnasta tuli laillista ja säädeltyä. (Emt., 80–81.) ”Omaehtoisuudella” tarkoitan tässä nimenomaan työväestön omasta luokka-asetelmästä kumpuavien tarpeiden, toiveiden ja vaatimusten eteen tehtävää työtä, joka on ollut työväenjärjestöjen ja -puolueiden päämäärätietoista toimintaa. Tästä tarkemmin tutkimukseni luvussa 3.4.3. Työväenliikkeen kaksoisstrategia.

Jotkut suomalaiset teollisuustyönantajat omaksuivat kulttuurirationalistisen valistushengen ohella myös tayloristisen suunnittelun periaatteet sangen varhain. Moniin teollisuuslaitoksiin perustettiin työväensuojelutarkoitusta varten huoltokonttorit, joiden tehtävänä oli konkreettisten huoltotoimien, kuten asunnon, polttopuiden ja terveydenhuollon lisäksi esimerkiksi pidättää työntekijöiden palkasta verot, vuokrat ja muut toistuvat maksut. Näin työntekijöiden työteho pysyisi hyvänä, kun heidän ei tarvinnut huolehtia hankalista raha-asioista. Lisäksi heidän taloudenpitonsa saatiin kurinalaistettua, koska rahaa ei voinut käyttää huonoihin tarkoituksiin. (Kettunen 2002b, 301; ks. Lähteenmäki 1997, 61). Tällainen toiminta takasi, että esimerkiksi vuokrat tuli hoidettua, eikä holtiton rahankäyttö saattanut työläistä ja hänen perhettään pulaan. Vastuu taloudenhoidosta tuli osittain siirrettyksi pois työläiseltä itseltään huoltokonttorille, mikä samalla merkitsi puuttumista työläisen itsemääräämisoikeuteen.

1920-luvulta lähtien jotkut työnantajat korvasivat palkassa osan aiemmista luontaiseduista, jotka työntekijät olisivat halunneet säilyttää. Vähitellen myös suhde säätelijän (patruunan) ja säätelyn kohteiden (työväestön) välillä muuttui, mutta hyvinkin eriaikaisesti ja kangerrellen. Teollisuuden rationalisointi, modernien työsuhteiden kehittyminen sekä työntekijöiden järjestäytyminen synnyttivät uudenlaisen tilanteen, jolloin työsuhteet eivät enää olisi saaneet perustua lojaliteettiin tai pakkotilanteeseen (Kettunen 1997, 13). Teollisuustyönantajien harjoittama työväensuojelu oli taloudellismoraalista säätelyä. Sen sijaan valtion harjoittaman työväensuojelun piiriin kuulunut työsuojelu esti työnantajan harjoittamasta suoranaista riistoa. Jos työnantajan ei olisi tarvinnut kantaa vastuuta työntekijöistään, olisi saadun taloudellisen hyödyn lisäämiseksi vanhat ja uupuneet työntekijät voitu korvata uusilla tuottavammilla ja tehokkaammilla. (Kuusi 1931, 428–433; Kettunen 1994b, 16.) Tarvittiin valtiollista yhteiskuntapoliittista väliintuloa, jotta työolosuhdekysymykset nostettiin esiin ja toiminta saatiin kurinalaistettua ja yhdenmukaistettua.

2.4.1. TIETEELLINEN LIIKKEENHOITO

Modernin teollisuusyhteiskunnan tehokkuuden ja rationaalisuuden vaatimukset kiteytyvät käsitteisiin taylorismi, fordismi ja amerikanismi.¹⁵ Taylorismilla vastattiin työn tehostamisvaatimukseen sekä myös työläisjoukkojen vastarintapyrkimyksiin. Työtehon ja kontrollin yhdistävä taylorismi syntyi Amerikassa, jossa 1800-luvun lopulla teollisuuslaitokset tuottivat lähinnä suuria sarjatuotantoja. Niiden pyörittämiseen tarvittiin suurta hallintokoneistoa ja tehokasta yhdenmukaista työläsainesta. (Kettunen 1997, 12–13.) Amerikkalainen Frederik W. Taylor kiteytti *Tieteellisen liikkeenhoidon periaatteet* -teokseensa (1914/1911) tieteellisyyden idean: rationalisointitoiminnan fokuksena oli työtehon kasvattaminen ajankäytön tehostamisella ja työtehtävien suunnittelulla. Kannustimena toimi tuotannon kasvattaminen, ja tuotantokuluja karsimalla kasvatettaisiin taloudellista voittoa entisestään.

Teollisen tuotannon uudelleenrationalisointi tarkoitti työläisen sopeuttamista tuotantokoneen osaksi. Se merkitsi töiden vaiheistamista ja osittamista, jokaisen liikkeen ja toiminnon suunnittelua ennalta sekä työnteon ruumiillisten ja henkisten toimintojen erottamista toisistaan (ks. Kasvio 1979, 43). Taylor määritteli teollisuustyöläisen ”intelligentiksi gorillaksi”, jonka työn toiminnot oli tieteellisten metodien avulla supistettu minimiin.¹⁶ Äärimmilleen vietynä automatisointi ja mekanisointi eivät vaatineet työläisiltä älyä, ammattitaitoa tai aloitekykyä, sillä työtehtävät rajattiin vain mekaanisiin ja fyysisiin suorituksiin. Tieteellinen liikkeenhoito karsi työnteosta samalla työn ”inhimilliset” ulottuvuudet. (Gramsci 1982, 150; Kasvio 1979, 42–43.) Käytännön tehdastyössä taylorismi merkitsi työnkuvan täydellistä muuttumista. Jos ammattitaitoinen työläinen oli aiemmin hallinnut koko vaativan prosessin, niin uudelleenjärjestely vaiheisti sen yksinkertaisiin osiin. Työn tehostaminen johti siten myös vanhan ammattitaidon ylläpidon ja sen kontrollin murtaamiseen (Braverman 1998, 62–73; Kettunen 1997, 28; Julkunen 1987, 100).

Fordismi tarkoitti juuri työn tehokasta vaiheistamista. Käsite sai alkunsa siitä, kun Henry Ford otti käyttöön autotehtaillaan 1910-luvulla insinöörien suunnitteleman järjestelyn, jossa henkilöautojen kokonpanotyö siirrettiin koko prosessin hallinneilta mekaanikoilta liukuhihnan vaihetyöntekijöille (Kasvio 1986, 25). Tällöin työkohteelle tehtiin peräkkäisiä operaatioita sen liikkeessä liukuhihnalla eteenpäin. Liukuhihna sääteli vauhdin, varastointiongelmia ei syntynyt, suunnittelu yksinkertaistui ja työnvalvonta helpottui. (Julkunen 1987, 91–93.) Myös massatuotanto ja sen mukana taloudellinen voitto kasvoivat. Jotta työläiset olisi saatu toimimaan halutulla tavalla, suunniteltiin työtehtävät uudelleen ja perusteellisesti. Tieteellinen suunnittelu tarkoitti työn suorituksen ja suunnittelun erottamista toisistaan (Kettunen 1997, 13–14). Työn parasta mahdollista suoritustapaa suunnitel-

15 Raija Julkusen (1987, 95) tapaan näen taylorismin ja fordismin toisiinsa kietoutuvina työn ja tuotannon tehostamista edistävinä pyrkimyksinä, joiden avainsanoja ovat rationalisointi ja tieteellinen liikkeenhoito. Amerikanismi tulee Gramscin (1982/1934) aihetta käsittelevästä artikkelista, jossa hän käyttää esimerkkinä Yhdysvaltojen massateollisuutta ja siellä harjoitettua rationalisointia.

16 Termi on suomennettu myös ”hyvinkasvatetuksi gorillaksi” ja ”valistuneeksi gorillaksi”.

taessa yhdistettiin työtehtävän vaatimaan aikaan sen optimaalinen toteuttamistapa. Vaihteyden lisäksi kehiteltiin aika- ja liiketutkimusten avulla oikeita työmenetelmiä ja karsittiin pois tarpeettomat liikkeet, jolloin säästyi aikaa varsinaisen työtehtävän suorittamiseen. (Julkunen 1987, 87; Taylor 1914, 74–75.) Lisäksi uudistettiin palkkausjärjestelmä, joka satoi työntekijän yksilöllisen työpanoksen mahdollisimman tiukasti hänen palkkaansa. Entisestä aika- ja kappalepalkkauksesta luovuttiin ja tilalle tuotiin suorituspalkkaus, joka määräytyi yksilökohtaisen työsuorituksen perusteella.¹⁷

Taylorismin keinoja kokeiltiin käytännössä myös Suomessa. Yksi ensimmäisistä oli Tampereen Puuvillateollisuus Osakeyhtiön Lapinniemen tehdas, jossa otettiin jo vuonna 1914 käyttöön suorituspalkkaus bonusjärjestelmineen. Tehtaalle perustettiin amerikkalaisen esikuvan mukaan myös yksi maan ensimmäisistä huoltokonttoreista. Muissakin kutomateollisuuden laitoksissa pyrittiin urakkatyön ja suorituspalkkauksen kehittämiseen. Uuden suorituspalkkausjärjestelmän käyttöönotto eteni muuten sangen verkkaisesti. Varsinaisena uranuurtajana voidaan pitää Arabian posliinitehdasta, jossa kehiteltiin järjestelmää edelleen 1930-luvun alussa laman jälkeen. (Kettunen 1997, 26–28.)

Suomen kohdalla on kuitenkin huomattava, etteivät rationalisointi ja muut muutokset tapahtuneet nopeasti saati yhtäaikaisesti, vaan usein hitaasti ja kangerrellen erilaisten työ- ja ammattikulttuurien ominaispiirteiden mukaisesti (Kettunen 1994b, 32–33). Lisäksi vaikka itse työ keveni fyysisesti, työtahti kiihtyi, minkä työläiset kokivat stressaavana ja henkisesti raskaana. Tyytymättömyyttä lisäsi se, että työn vaiheistamisen ja suorittamisen tiukan säätelyn vuoksi työnteosta tuli yksitoikkoista ja tylsää. Suomessa työn rationalisointiin liittyvät muutokset saivat työläiset lakkoilemaan, koska esimerkiksi työtahdin valvonta ja kiristyminen eivät nostaneet palkkoja (Lähtenmäki 1997, 88–90).

Taylorismia ja fordismia vastustettiin ja epäiltiin niin työläisten kuin sosiaalipoliitikkojen piirissä – olihan kyse sangen laajamittaisista muutoksista. Sosiaalisen hyvän ja yritystalouden yhteyden rapautti 1930-luvun alun lama, ja samalla kyseenalaistettiin tehokkuusoppien taloudellinen riittävyys (Kettunen 1997, 50). Toisaalta taylorismiin, fordismiin ja amerikanismiin kohdistuva kritiikki liittyi oppien historiattomuuteen. Yhdysvalloissa tilanne oli toisenlainen kuin vuosisataisen taloudellisen, poliittisen, kulttuurisen ja sosiaalisen historian omanneissa Euroopan maissa. Euroopassa kehiteltiin omia sovellutuksia tieteellisestä liikkeenhoidosta, ja ne poikkesivat edellä mainituista syistä amerikkalaisista kantamuodoista (ks. Teräs 1992; Kettunen 1986).

Kritiikistä huolimatta monet poliittiset tahot omaksuivat tieteellisen liikkeenhoidon ideoita ja käyttivät niitä omiin tarkoituksiinsa. Esimerkiksi Kansainvälinen

---

17 Suorituspalkkauksen ideana oli suorittaa työtehtävä normiajassa, joka oli määritelty aika- ja liiketutkimusten avulla. Normiajassa suoriutuminen toi työntekijälle peruspalkan lisäksi tietyn lisäpalkkion. Tämä merkitsi, että normaaliajassa työn suorittavien palkka tuotettua kappaletta kohti oli eri kuin tuon määritellyn ajan alittaville. Taylorin syynä kohdella työläisiä yksilöinä olikin pyrkimys eliminoida erilaisten sakkien, ryhmien ja porukoiden keskenään määrittelemät työtavat sekä laajemmin ei-toivotunlaisen ”sosiaalisen ilmentymät”, kuten ammattiyhdistystoiminta. (Julkunen 1987, 88.)

työjärjestö ajoi 1930-luvun alkuvuosina linjaa, jossa julkista työttömyyttä torjuttiin investointien ja yleisten töiden avulla. Samalla pyrittiin kasvattamaan kysyntää ja parantamaan tuottavuutta. Kyseisenlaisen suunnitelmatalouden käytännön toteutuksia taas olivat ruotsalainen sosialidemokraattinen työllisyyspolitiikka, Yhdysvaltojen New Deal, Neuvostoliiton viisivuotiskaudet sekä Saksan ja Italian valtiokeskeiset ratkaisut. Monilta osin nämä valtiokohtaiset mallit muistuttivat toisiaan, mutta kansainväliset sopimukset eivät taas niinkään vaikuttaneet valtiotason toimintaan. (Kettunen 1997, 50–51.)

2.4.2. TYÖ- JA SUKUPUOLIKURI

Työn rationalisointi sinetöi lopullisesti teollisuustyöläisen vieraantumisen sekä työnteon prosessista että itse työn lopputuloksista. Fordistiseen työkuriin sopeutuminen johti työläisten mielen ”täydelliseen vapauden tilaan”, sillä aivot jäivät ”vapaaiksi ja tyhjiksi muita toimintoja varten” (Gramsci 1982, 158). Työnteon luonteen muuttuminen ei tehnyt kukaan työläisestä vain ”koulutettua gorillaa”, vaan sai hänet huomaamaan ristiriidan henkisen potentiaalinsa ja työn tylsistyttävän luonteen välillä. Rationalisointiin tähänneet aika- ja liiketutkimukset olivat hioneet työtehtävistä turhan pois, jolloin työläisen mieli pystyi vapaasti askaroimaan kaiken muun kuin itse työn suorittamisen parissa. Työnantajan näkökulmasta uhkana oli, että työläiset saattoivat politisoitua ja aktivoitua liiaksi ajamaan etujaan.

Tehokas tapa näiden uhkien torjumiseksi oli harjoittaa modernisoitua työväenhuoltoa, sosiaalista toimintaa, joka ulottui työajan ulkopuolelle. Gramsci väitti, että työnantajat ulottivat määrittelyvaltansa työläisten koko elämään työn tehostamisen ja tuottavuuden nimissä. (Emt.; Kasvio 1979; 1982, 57–60; Julkunen 1987, 94.) Kaukonäköisimmät teollisuustyönantajat, kuten Ford, toteuttivat sosiaalisen toiminnan nimissä moraalisisäätelyn hankkeita, ”kasvattavia” pyrkimyksiä ja varotoimia. Gramscin mukaan rationalisoinnin hengessä työläisiin alettiin kohdentaa tietoisempaa valistustoimintaa, jonka tarkoituksena oli kasvattaa heistä itsekuriin ja -säättelyyn kykeneviä tehokkaita työläisiä. (Emt., 151–152; Kasvio 1979, 45–46.)¹⁸

Gramsci katsoi, että aikakurin ohella työläisiltä alettiin vaatia aikakurin lisäksi vapaa-aikaan ulottuvaa *sukupuolikuria*, sillä uusi tuotannon ja työn rationalisoinnin vaatima ihmistyyppi ei voinut kehittyä ennen kuin hänen sukupuoliviettiään oli säädelty. Sukupuolivietin säätely oli osa itsekuria, mutta samalla sen avulla pystyttiin säätämään syntyvyyttä; tuotannon maksimointi edellytti rationaalista väestörakennetta (Gramsci 1982, 133–136). Teollisuusjohtajat kiinnostuivat työläisensä sukupuolielämästä ja yleisemminkin heidän perheasioittensa hoitamisesta. Gramscin mukaan kaikki tällaiset teollisuustyönantajien ”puritaaniset hankkeet” tähtäsivät ylläpitämään työläisen psyykkisfyysistä kuntoa, joka takaisi täyden työtehon ja työpanoksen. (Emt., 142–150.) Tällöin tuotantoprosessi saattoi toimia

18 Yhdysvaltain kieltolain liittyvän suoraan työn rationalisointipyrkimyksiin; raittiusliike ja valtiollistettu kieltolaki olisivat tällöin moraalisisäätelyn tulosta (ks. Gramsci 1982, 146–150).

keskeytymättä, eikä ”inhimillisen tekijän” sairastumisista, työtapaturmista tai vapaa-ajan ongelmista koitunut kuluja työnantajalle.

Vaikka teollisuustyönantajien harjoittama moraalisaätely käytännön tasolla hyödytti molempia osapuolia, on syytä huomioida kuitenkin periaatteellinen ero: teollisuustyönantajien taloudelliset intressit ovat olleet välittömässä suhteessa edellä kuvattuihin moraalisaätelyn tapoihin. Tätä kutsutaan gramscilaisittain *intressiteoriaksi*. Alan Hunt (1997, 289–291) purkaa Gramscin teoriaa, jonka mukaan moraalisaätely edellyttää suoraa yhteyttä toimijoiden (kapitalistit) ja päämäärien (”uusien työläisten” uusintaminen) välille. Tähän säätelyn kentän toimintaan osallistui näiden lisäksi muitakin toimijoita. Hunt selvittää, että Gramscin muotoilema moraalisaätelyn prosessi oli yksinkertaisimmillaan kolmivaiheinen:

- (1) Fordistisen tuotantomallin omaksunut teollisuuskapitalismi edellytti sosiaalisesti ja kulttuurisesti uudenlaisen työläistyyppin tuottamista.
- (2) Moraalisaätelyprojektit olivat pääasiallisia myötävaikuttajia tämän päämäärän saavuttamiseksi.
- (3) Kapitalistit pyrkivät päämääräänsä puuttamalla työläistensä sukupuoli- ja perhe-elämään.

Teollisuuden tuottavuuden etusijaisuus edellytti, että työläiset olisivat täsmällisiä ja kurinalaisia. Huntin mukaan fordismin yksi keskeinen ero aikaisempaan patruuna-aikaiseen yhteiseloön olikin juuri työnantajien ja työläisten ryhmittymien selkeä eronteko toisistaan. Tämän vuoksi Hunt suhtautuu varauksella gramscilaiseen intressiteoriaan. Hän epäilee osoittautuvan, että fordismin logiikka oli edellyttänyt teollisuuskapitalisteja pikemminkin pidättäytymään kuin osallistumaan aktiivisesti työntekijöidensä työn ulkopuoliseen elämään. Huntin mukaan tilanne oli muuttunut: ”Se, mitä työläiset tekivät sen jälkeen, kun tehtaan pilli oli viheltänyt, ei enää kuulunut työnantajille”. (Emt., 290.)

Hunt epäilee, että Gramsci oli väärässä väittäessään yleisesti, että teollisuustyönantajat puuttuivat työläisten työajan ulkopuoliseen elämään. Gramscin (1982, 146; 151) esimerkkeinä käyttämien Fordin ja Fiatin harjoittama sosiaalinen toiminta ei todistanut yleisemmin yhteyttä kapitalistien intressien ja moraalireformisten projektien välillä. Toisaalta Gramsci ei myöskään väittänyt näin olleen, vaan hän korosti taylorismin, fordismin ja amerikanismin voivan toteutua vain, jos niille olisi olemassa tietynlaiset edellytykset. Toisin sanottuna edellytyksenä olivat ajallisesti ja paikallisesti suotuisat toiminnan kontekstit. Huntin (1997, 290) mielestä esimerkiksi voivat olla yksittäisiä tapauksia, joten tarvittaisiin lisää empiiristä evidenssiä tukemaan Gramscin väitteitä, jotta voitaisiin todentaa intressiteoreettinen yhteys kyseisten toimijoiden välillä. Tällöin tutkimuskysymyksen tulisi kuulua: missä laajuudessa ja muodoissa teollisuuskapitalistit olivat osallistuneet moraalisaätelyn projekteihin?

Historiallisesti rajatun teorian periaatteen mukaisesti Gramscin intressiteoriaa voi sellaisenaan käyttää vain tarkasteltaessa 1920–1930-luvulla pitkälle rationalisoitujen ja automatisoitujen massateollisuuslaitosten työväestöään kohtaan harjoittamaa työväenhuoltoa. Tämä ei estä sitä, etteikö teoriaa voisi soveltaa ja hyödyntää muuhunkin ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin. Suomen kohdalla on huomioitava,

että teollistuminen, kaupungistuminen ja työläisten ammatillinen järjestäytyminen painottuivat toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Kiinnostavaa onkin pohtia, olisiko Gramscin intressiteoreettinen moraalisisäätelyn prosessi ennen kaikkea sidottu teollisuuskapitalismin intresseihin ja työväen ammatillisen järjestäytymisen kehitykseen vai sittenkin enemmän rajattuun ajallis-paikalliseen kontekstiinsa. Suomen kohdalla yritän selvittää, missä laajuudessa ja minkälaisissa muodoissa suomalaiset teollisuustyönantajat osallistuivat moraalisisäätelyn projekteihin harjoittamalla sosiaalista toimintaa. Tätä problematiikkaa lähestyn tarkemmin luvussa 5.3. Lomaorganisoinnin mallia maailmalta sekä etenkin luvussa 7. Työn jälkeen. On muistettava, ettei toiminta tarkoita pelkästään konkreettista toimintaa, vaan nähdäkseni on myös kiinnitettävä huomiota diskursiiviseen vallankäyttöön.

Gramsci oli oman aikansa aikalaisdiagnostikko, joka nosti esiin – empiirisenä havaintona mutta myös abstraktina teoriana – teollisuustyöläisten moraalisisäätelyn kahtalaisen luonteen. Hänen mukaansa juuri työläiset olivat ajaneet teollisuuden ajanmukaistamisvaatimuksia ja pitäneet vaatimuksistaan tiukasti kiinni. Vasta tämän jälkeen jotkut teollisuuden edustajat olivat ymmärtäneet rationalisoinnin hyödyt ja koettaneet hyötyä siitä. (Gramsci 1982/1934, 142.) Työläiset positioituvat ikään kuin puun ja kuoren väliin: he voisivat kannattaa teknillistaloudellisia uudistuksia, mutta vain rajoitetusti, jotta säilyttäisivät työpaikkansa.

Joidenkin tulkintojen mukaan taylorismi ja fordismi olivat yhdessä ensimmäinen tieteellisesti suunniteltu yhteiskuntasopuun tähtäävä ohjelma, jossa hyötyjinä olisivat olleet niin työnantajat, työntekijät kuin kuluttajat. Fordismin mukana on esitetty muotoutuneen myös kollektiivinen sopimusjärjestelmä, kulutustason nousu sekä luokkaristiriidan kanavoituminen palkkakonfliktiin. Käytännössä tehtaantäällä tämä on näkynyt selkeänä jakona: työnantajilla on ollut päätösvalta työprosessia ja yritystä koskevissa asioissa, kun taas ammattiyhdistykset ovat edustaneet työläisten joukkovoimaa ja ajaneet työläisten etuja neuvotteluissa. (Julkunen 1987, 102.)

Kuitenkaan työelämän rationalisointi ja tieteellinen liikkeenhoito eivät muuttaneet palkkatyönteon perusasetelmaa. Kapitalismin olemukseen kuuluu taloudellisen rationaalisuuden ja voittotalouden määrittelemä vaihtotalous, jossa toimijoina ovat tuotantovälineiden omistajat ja vailla omaisuutta olevat työläiset (taloussubjektit) (ks. Hyrkkänen 2002, 45). Gramscin (1982) hegemoniateorian mukaan kapitalismissa on kaikkien ryhmien aineellisten etujen toteutuminen riippuvaista kapitalistien intressien realisoitumisesta, jolloin hegemonian saavuttamiseksi vaaditaan intressien päällekkäisyyttä. Tällöin riistetyt itse ovat aktiivisesti suostuneet riistoon. (Ks. myös Julkunen 1987, 138.) Työ on kuitenkin erotettava työvoimasta: palkkatyöläinen myy työnantajalle työvoimansa, muttei elämäänsä tai sieluaan. Palkkatyöhön liittyvät erilaiset sitoutumisen ja suostumisen asteet, niin kutsutut työorientaatiot, määrittyvät osapuolten intressien perusteella. (Kasvio 1986, 176–192; Julkunen 1987, 139).

Palkkatyösuhte on aina taloudellinen intressisuhde, jossa vallitsee epäsuhta. Jo Max Weber kiinnitti huomiota työsopimussuhteen epäsymmetriaan, sillä työläisten riippuvuus palkkatyöstä antaa työnantajille mahdollisuuden käyttää tätä hyväkseen, kun solmitaan sopimuksia. Tätä epäsuhtaa tasapainottamaan syntyivät työmarkkinaosapuolten edunvalvontajärjestelmät. (Kasvio 1994, 208–209; Julkunen 1987, 136; Kettunen 2001a, 130–131.) Pariteettiseksi sopimiseksi kutsuttu työehtosopi-

muskäytäntö hyväksyy lähtökohtaisesti sen, että palkkatyösuhteeseen kuuluu aina alistus – itse asiassa se on yksi pariteetti-ideologian kolmesta periaatteesta, jotka Pauli Kettunen (2001a) listaa. Toiseksi pariteettisuus turvaa ammattiyhdistyksille ja työnantajille tasavertaisen aseman kollektiivitason neuvottelu- ja työehtosopimussuhteissa, joten tasoitus on toinen pariteetti-ideologian periaate. On kuitenkin huomattava tietty epäsuhta, sillä työmarkkinaosapuolina ovat työväenliikkeen ja työnantajien edustajat. Kolmas periaate on osapuolten intressien käsittäminen partikulaariseksi, juuri tietystä näkökulmasta katsottuna erityisiksi. Käytännössä valtio takaa edellytykset pariteettisille sopimussuhteille. Tällainen malli on ollut Suomessa käytäntönä vuodesta 1944, vaikkakin työlainsäädäntö oli noudattanut sen ideaa 1920-luvun alkupuolilta. (Emt., 127–129; Kettunen 1998a, 102–109.)

Työläisten järjestäytyminen ammattiliittoihin on ollut työnantajien ja työntekijöiden yhteinen etu. Yhtäläillä työelämää koskevan lainsäädännön, kuten työsuojelua ja työaikoja koskevan, voidaan katsoa ajavan paitsi tehokkuuden ja kilpailukyvyyn lisääntymistä myös solidaarisuuden ja demokratian toteutumista (Kettunen 1994b, 416–422). Työnantajan ja työntekijän työehtosopimussuhdetta voidaan kuvata esimerkiksi ”aseelliseksi välirauhaksi”, jolloin osapuolet kyrailevät toisiaan. Toinen esimerkki taas on ”yhteisymmärrys”, jolloin työntekijät kantavat vastuuta tuotantotehon kohottamisesta, jotta tehdään kilpailukyky parantuisi ja työt jatkuisivat. Näiden välinen ero on näkynyt käytännön tasolla. (Waris 1955, 15.)

Työnteko rationalisoidun teollisuuden palveluksessa vaati työläisiltä siten sekä sopeutumista että järjestäytymistä. Niiden omaksumisen edellytyksenä on itsesääätely. Itsesääätely ei ole sisäsyntyistä tai ”luonnollista” vaan opittua. Gramsci yhdisti sääntelyyn kasvatuksen, jolloin tarvitaan välittäviä toimenpiteitä valistuksen ja koulutuksen (kulttuurin) avulla. Välittäjänä näissä moraalisisäätelyprojekteissa oli keskiluokkainen sivistyneistö. (Gramsci 1982, 146–150.) Teollisuustyöläisten elämän rationalisointi ulottui työläisten työn ulkopuoliseen alueeseen, heidän vapaa-aikaansa, elämäntapaansa ja identiteettiinsä. Nähdäkseni Gramsci ei pitänyt tätä yksiviivaisesti repressiona, alistuksena, vaikka perinteisestä marxilaisesta näkökulmasta se yleensä sellaiseksi tulkitaankin (vrt. Kasvio 1979, 45).

Tietenkään siirtyminen paternalistisesta huolenpidosta moderniin työsuhdetointintaan ei tapahtunut yhdessä yössä vaan vähitellen, joten modernisaation pidemmän ajanjakson aikana vanhat rakenteet ja perinteisiksi muodostuneet toimintatavat vaikuttivat uusien rinnalla. Siirtyminen pariteettiseen sopimisjärjestelmiin loi kuitenkin tilanteen, jossa määrittely- ja toimintavaltaa oli myös työläisillä. Tämä tarkoitti sitä, että tasavertaisempi asema edellytti ammattiyhdistysten sisäistä kuria ja järjestystä. Työnantajien positio muuttui myös, olihan se aiemmin ollut omistussuhteeseen liitetty status, joka on oikeuttanut yksipuolisesti ehtojen sanelemisen. Työmarkkinaosapuolet käymien kamppailujen perusluonteeseen on kuulunut, että osapuolet ovat puolustaneet nimenomaisesti omia intressejään. Myös työläisten etujen ajaminen on parantunut sen jälkeen, kun työnantajan määräysvallasta on siirrytty säädeltyyn työmarkkinaosapuolten väliseen dialogiin.

3. LOMA KULTTUURISEN KAMPPAILUN JA EROTTAUTUMISEN KENTTÄNÄ

Loma- ja vapaa-aika voidaan mieltää paitsi työn ja arjen vastapuoliksi myös erilaisiin intresseihin kiinnittyvien kamppailujen *sosiaaliseksi kentäksi*, jonka ymmärrän tässä bourdieu'läisittäin. Se on eriytyneiden toimijoiden ja instituutioiden täyttämien asemien välinen suhdejärjestelmä. Sosiaalinen kenttä muodostuu toimijoista, joita yhdistävät tietyt kentän olemassaoloon liittyvät edut ja intressit.¹ Intressien puolustaminen johtaa siihen, että kentällä käytävät kamppailut edellyttävät eri osapuolten välille sopimuksia taistelun arvoisista asioista tai kysymyksistä (Bourdieu 1987, 110). Tällöin vallitsee tietynlainen hegemonia intressitahojen välillä. Loma- ja vapaa-aika muodostavat yhdessä työn ulkopuolisen ajankäytön ja sosiaalisen toiminnan kentän, jossa moraalisaätelijöiden kesken sekä säätelijöiden ja säädeltävien välillä on kamppailtu niin houkuttelevista loma- ja vapaa-ajan toiminnan muodoista kuin diskursiivisesta määrittelyvallastakin. Keinot ja lopulliset päämäärät ovat kuitenkin kytkeytyneet kunkin toimijatahon intresseihin. Kentällä on vallinnut jonkinlainen yhteisymmärrys siitä, mistä työläisten tai yleisemmin kansalaisten hyvinvointi koostuu ja miten loma ja vapaa-aika tulisi viettää.

3.1. SIVILISOITUMINEN JA ERONTEOT

Varsinaisten moraalisaätelyprojektien taustalla on teollisissa länsimaisissa yhteiskunnissa ollut käynnissä myös muita muutosprosesseja. Näistä laajinta, eräänlaista yhteiskunnallisen muutoksen ja kehityksen yleistä metakertomusta, kutsutaan modernisaatioksi. Modernisaatio rakentuu valistuksen ideologioiden pohjalle mutta ei nähdäkseen sellaisenaan, ilman konkreettisempaa projektiluonnetta, edusta varsinaisesti moraalisaätelyä. Sen sijaan valistuksen eetos, modernin kansallisvaltion ja teollisen kapitalismin tarpeet saattavat tiettyinä murrosaikoina tai tiettyissä sosiaalisissa muospaineissa konkretisoitua moraalisaätelyprojekteiksi sekä -urakoiksi.

---

1 Bourdieu (1987, 110) ei käytä intressi-käsitettä utilitarismiin viittaavana vaan kenttään kuulumisen eritysinvestointina. Tässä merkityksessä intressi on hänen mukaansa sekä kenttää kuulumisen edellytys että myös sen tulosta.

Toisin sanottuna moraalisääteilyprojektit tai -urakat ikään kuin kasautuvat, joten niitä syntyy tendenssimaisesti joinakin aikoina enemmän ja toisina vähemmän (Hunt 1997, 295–296). Näiden projektien esiintymisen ajastuksella on alueellisia eroja, mikä on riippuvaista eri maiden kulttuurisesta, sosiaalisesta ja taloudellisesta kehityksestä. Tämä ei poissulje kansainvälisten tendenssien vaikutusta, jolloin joissakin muutosprosesseissa voidaan olla eri alueilla samassa vaiheessa. Varsinaisen moraalisääteilyksi määriteltävän toiminnan ohella on kyse voinut olla vielä pitemmän ajan modernisaatiota edeltäneestä tai siihen kytköksissä olevasta prosessista, jota voidaan kutsua sivilisoitumiseksi.

3.1.1. SIVILISOITUMISPROSESSI

Norbert Elias esittelee teoriansa sivilisoitumisesta kaksiosaisessa teoksessaan *Über den Prozess der Zivilisation* (1939).² Sivilisoituminen tarkoittaa Eliasille ”länsimaisen ihmisen itseymmärrystä” (Elias 2000, 5), joka on kytköksessä valtiokoneistoon ja kansakuntaan. Sivilisoitumisen edellytyksinä ovat modernin valtion muotoutuminen ja toisaalta yhteiskunnan enenevä erikoistuminen, mutta se ei kuitenkaan edellytä sivistymistä vaan erilaisten sovittujen sääntöjen ja kulttuurisesti hienoja-koistuvien tapojen taitamista sekä ”hyvän” maun omaksumista. Sivilisoituminen on pitkäkestoinen prosessi, joten erilaisten ”luonnollisten” ja ”oikeiden” loma- ja vapaa-ajan viettotapojen muotoutuminen ja leviäminen näyttäytyvät monimutkaisina historiallisina kehityslinjoina.

Kun porvaristo saavutti johtavan luokka-aseman Ranskassa 1700-luvun lopulla, porvarisperheet muokkasivat aateliston sivilisoituneen *habituksen* omanlaisekseen (Smith 2001, 25).³ Erottautumista alkoi ilmaantua keskiluokan nousun seurauksena. Porvaristo halusi legitimoida oman asemansa ja tehdä pesäeron rahvaaseen, eikä suinkaan vain tukenut alempien luokkien nousun mahdollisuuksia. Porvaristo hylkäsi muut kansankulttuuriin kuuluneet julkiset paikat, esimerkiksi markkinat ja karnevaalit sekä rahvaan oluttuvat. Väkivaltainen ja rahvaanomainen käytös, kuten julkinen päihtymys, kovaäänisyys, hurmahenkisyys, seksuaalisuus ja lau-

---

2 Lewis Mumford kirjoitti teostaan *The Culture of Cities* (1938) samaan aikaan kuin Elias. Mumford tarkastelee klassikossaan kaupunkikehitystä sivilisaation ja yhteiskuntien muuttumisen myötä.

3 Elias esittelee habitus-käsitteen *Über den Prozess der Zivilisation* -teoksessaan (1939) huomattavasti ennen Pierre Bourdieua, mutta Bourdieu ei viittaa Eliasiin *Distinction*-teoksessaan (1980). Eliasilla habitus tarkoittaa sosiaalisten ryhmien ja yhteiskuntaluokkien elämäntyyliin samansuuntaisuutta ja yhdenmukaisuutta (Elias 2000, 376–378). Sosiologian kysymyksiä -teoksessaan Bourdieu mainitsee ohimennen Eliasin erityispiirteiden huomioimisen tärkeyden puhuessaan ”urheilun kentistä” (Bourdieu 1987, 154), joten voisi päätellä, että hän on ollut tietoinen Eliasin teorioista. Bourdieulla habitus on elämäntavan ja siten kulttuurin näkymätön perusta, joka syntyy ryhmän tai luokan samanlaisten elinolosuhteiden kautta. Sen avulla selittyvät ryhmän tai luokan samankaltaiset elämäntäytännöt. Habitus on näin ollen yhtä aikaa käytäntöjä järjestävä (struktuuroiva) rakenne ja tiettyjen yhteiskunnan rakenteiden (esim. luokkajako) synnyttämä. (Ks. Mäkelä 1995, 246–269.) Sosiaalisen kentän käsite liittyy kiinteästi habituksen käsitteeseen.

laminen haluttiin muokata hillitymmiksi. (Elias 2000, 424.)⁴ Porvariston vapaa-ajanviettotavat tarkoittivat uudenlaista ruumiin ja tunteiden hallintaa, joka näkyi itsehillintänä uudenlaisessa sosiaalisessa tilassa ja porvarillisessa julkisuudessa. Erottautuminen on ollut osa porvariston identiteetin rakentamista. Sitä on esinnotettu julkisessa tilassa, kuten salongeissa sekä kylpylä- ja kahvilakäynneillä muille luokille ja luokan sisällä. Sivilisoitumisen keinoina olivat erontekoa korostanut vuorovaikutus ja integraatiota vahvistanut riippuvuus.

Elias korostaa perheen merkitystä itsekontrollin, moraalin ja käyttäytyminen uusintamisen keskuksena (Lasch 1985, 706–707). Lisäksi porvariston verettömän vallankumouksen myötä myös alemmat yhteiskuntaluokat ovat omaksuneet kultaisen käytöksen ja hyvien tapojen ohjenuorat. Sivilisoituminen edellyttää ihmisiltä samojen siveyssääntöjen noudattamista kaikissa tilanteissa niin yksityiselämässä kuin julkisen alueellakin. Sivilisoitumista on siten siirretty luokalta, sukupolvelta ja yksilöltä toiselle.

Eliasin teorian valtionmuodostukseen sidottua ja eri kulttuureja yhdistävää sivilisaation käsitettä sekä itse sivilisoitumisteoriaa kohtaan on esitetty kritiikkiä. Laajuudessaan sivilisoituminen ylittää modernisaation tapaan kaikenkattavuuteen, jolloin sitä voidaan kritisoida harkitsemattomista yleistyksistä. Lisäksi kritiikki on kohdistettu Eliasin olemattomaan lähdekritiikkiin ja hänen mallinsa mekaniikan yksinkertaisuuteen. (Ks. Räisänen 2004, 1–4). Lisäksi on nähty, että sivilisoituminen sisältää ajatuksen kehityksestä, joka kriittisesti arvioituna näyttää esimerkiksi evolutionistisena (Lasch 1984, 708–709). Elias on itse kuitenkin kieltänyt tämän, eikä hän näe sivilisoitumisen kehityksellä olevan tiettyä suuntaa, yhtäjaksoisuutta, tarkoitusta tai päämäärää (Smith 2001, 21; Sinnemäki 1995, 239).

Sivilisoitumisteoriaa ei kannatakaan tarkastella sen alkuperäisessä meta-teoreettisessa laajuudessa, vaan hyödyntää siinä esitettyjä vuorovaikutuksen ja riippuvuuden mekanismeja, jolloin huomioidaan historiallisen kehityksen monimuotoisuus ja monimutkaisuus. Sivilisoituminen on nähdäkseni mielekkäästi sovellettavissa oleva yleiskäsite analysoitaessa arjen toimintaa sekä sitä ohjaavia tapoja ja ajattelua, kulttuurista integroitumista ja erottautumista. Niitä leimaavat eronteot, jolloin muodostuu uusia ja hienojakoisempia kategorioita. Loma- ja vapaa-ajanviieton kohdalla tästä käy hyvänä esimerkkinä huvilakulttuurin leviäminen ajan myötä porvaristolta työläisten lomataivaksi, jolloin kulttuurista muotoa on voitu varioida ilman, että siihen alun perin liitetty statusluonne on kärsinyt.

---

4 Louis Turner ja John Ash (1975) ovat selvittäneet Eliasin sivilisoitumisteorian hengessä, että jo 1700-luvulla omaa luokkaidentiteettiään rakentanut porvaristo kokoontui muun muassa kahviloissa, joissa politikoitiin ja luettiin sanomalehtiä. Tällaisella toiminnalla ei haettu hallitsematonta mellakointia vaan järjestäytyneitä toimintaa.

3.1.2. KULTTUURINEN VALUMA JA KANSALLISTEN IHANTEIDEN KIEPPI

Porvariston asema johtavana yhteiskuntaluokkana on merkinnyt samalla siviilisoitumisen omaksumista osaksi kansallista itseymmärrystä. Tähän Eliaskin viittaa kuvatessaan yhteiskuntaluokkien – ja samalla niiden edustamien omakuvien ja arvojen – välisiä kamppailuja. Nämä ylä- ja keskiluokan välillä käydyn pitkän valtakamppailun jäljet näkyvät teollisissa porvarillisissa kansallisvaltioissa ”normalisoiduissa” käytösmalleissa sekä niiden kansalaisille hahmotelluissa kansanluonteissa ja kansankuvissa. Tietoisuus kansakunnan omasta siviilisoitumisen tasosta on oikeuttanut niin vallankäyttöön valtion sisällä kuin alistamaan vähemmän siviilisoituneita kansakuntia. (Elias 2000, 431; ks. Sinnemäki 1995, 227.)

Toisaalta muutosta ei voida pitää yksinomaan repressiona, vaan porvariston nousun myötä alkoi samalla kehittyä myös kansalaisyhteiskunta monine toimijoinen. Kun porvariston sosiaaliset ominaispiirteet, elämäntapa ja käytöstavat, omakuttiin kansallisiksi ominaispiirteiksi, niitä alettiin levittää myös alempiin luokkiin, kuten työväenluokkaan ja siirtomaiden köyhälistöön. Korkeampi siviilisoitumisen taso samalla velvoitti sekä oikeutti muuttamaan alemmiksi ja kehittymättömiksi leimattujen kulttuurisia käytäntöjä, tapoja sekä identiteettejä (Corrigan & Sayer 1985, 4; Foucault 2000, 44).

Kutsun tätä siviilisoitumiseen ja moraalisäätelyyn liittyvää ilmiötä *kulttuuriseksi valumaksi*. Se leviää ja sitä levitetään sekä keskustasta periferiaan että ylempiltä luokilta alaspäin. Tässä mielessä valuma rinnastuu Simmelin (1986/1905) käsitykseen muodin leviämisestä ja Veblenin (2002/1899) näkemyksiin tapojen valumasta. Valuma viittaa myös ”trickle down”-efektiin, jossa kehityksen vaikutukset suodattuvat kaikkien yhteiskuntaluokkien läpi aina työväestöön asti. Tällöin esimerkiksi kansakunnan menestys ulottuisi myös yksilöiden hyvinvointiin.

Valuma on kuitenkin osoitus porvarillisen itsetietoisien, siviilisoituneemman ja paremmaksi mielletyn elämäntavan, kulttuurin ja arvojen tietoisesta siirtämisestä ”alemmalla” siviilisoitumisen tasolla oleville sosiaalisille ryhmille, luokille tai kansoille – mikä tietenkin on aiheuttanut vastarintaa. Kulttuurinen valuma on ilmennyt kansanvalistuksena, hyväntekeväisyytenä ja muina yksilöiden ja yhteiskunnan hyvinvointia kehittävinä toimina. Tässä mielessä kulttuurinen valuma on voinut konkretisoitua erilaisissa moraalisäätelyprojekteissa, joiden avulla yksilöitä pyritään kasvattamaan kunnolliseen elämäntapaan ja hillitympään käytökseen. Muutoksen kohteena ovat yksilöiden tai ryhmien toiminnan lisäksi heidän elämäntapansa, kulttuurinsa ja identiteettinsä, mutta muutos ei välttämättä ole onnistunut.

Toisaalta kulttuurinen valuma voi näyttää menestyneen, mikä voi olla kuitenkin vain merkki siviilisoituneisuuden ilmentymien imitoinnista: niitä jäljitellään kuten muotia. Imitointi voi tarkoittaa vastarintaa, jolloin siviilisoituneisuutta esitetään muille ulkoisin keinoin. Samalla voidaan säilyttää oma elämäntapa, kulttuuri ja identiteetti. Siviilisoituneisuutta osoittava toiminta ja tavat omitaan, ja rahvaan kulttuurin mukaisesti ne voidaan kääntää nurin päin, niitä voidaan parodioida

ja jopa vulgarisoida.⁵ Tällainen muokkaaminen tarkoittaa sitä, ettei kulttuurisen valuman valistustoiminta ole mennyt perille. Sivilisoitavien tai moraalissädeltävien yleisen hyvinvoinnin ja elintason olisi oltava kohtuullinen ja maaperän muutenkin otollinen, jotta muutos koskettaisi pintaa syvemältä. Pelkän jäljittelyn helpottumista ovat edistäneet työläisten elintason nousun lisäksi teollinen massatuotanto sekä sanomalehdistön ja mainonnan kehitys.

Suomessa sivilisoitumisen tarkastelu puristaa esiin kulttuurisen ristiriidan ja katkoksen, sillä maassa ei ole ollut varsinaista aatelistoa ja tästä johtuen ei myöskään sivilisoitumisprosessiin kuuluva uudenlaisen porvarillisen habituksen omaksuminen ole voinut edetä samoin kuin joissakin muissa maissa.⁶ Vaikka Suomesta puuttuivat feodaaliaatelisto, keisarillinen aatelisto ja suurporvaristo, jotka olisivat ylläpitäneet makujen hierarkiaa, keskikerrokset ovat yrittäneet vaalia sivistyksen ja sivilisoitumisen merkkejä (ks. Mäkelä 1985, 255–256). Porvarillisten arvojen ja sivilisoituneen elämäntavan omaksuneen ruotsinkielisen eliitin ja sivistyneistön toiminta oli johtanut suomalaisen kulttuurinationalismin syntyyn (Hobsbawm 1994, 117). Suomalaisen kansallinen identiteetti-projekti edellytti kielitaistelua, jolloin kielen ja kulttuurin avulla erotauduttiin sekä suomenruotsalaisesta sivistyneistöstä että valtiovaltaa edustaneesta venäläisistä.

Risto Alapuron mukaan (1973, 7–9) kansakunnan synty- ja kehitysprosesseja ovat määritelleet sekä kansallinen että teollinen vallankumous. Niissä molemmissa on ollut havaittavissa ristiriitoja, jotka johtuivat keskustan ja periferian sekä toisaalta kansakunta-valtion ja kirkon välisestä konfliktista. Tässä ovat keskeisinä toimijoina olleet yliopiston ja kirkon miehet.⁷ Suomalainen kulttuurinationalistinen integraatio on tarkoittanut kulttuurista valumaa, sillä se tähdännyt eron poistamiseen keskustan ja periferian väliltä. Esimerkiksi kansallinen historiakirjoitus, yhteiset symbolit ja koululaitos ovat olleet yhteisten arvojen ja identiteetin luomisen välineitä, kun keskustan eliitin ryhmittymät ovat hakeneet tukea perifeerisen maaseudun väestöltä. Yhteiskuntarakenteiden muutos nähtiin myös mahdollisuutena paremmasta elämästä (Haapala 1986). Kuitenkin koska kyse on ollut taloudellisista intresseistä, tilanne politisoitui ja ilmeni muutosvastarintaa. Suomalaisen oikeistoliikkeiden juuret löytyvätkin fennomanian aatteista, jota kannattivat kirkko ja vauraat talonpojat, sekä kansanihmisiä ihannoivasta ja herravihaa lietsovasta alkio-

5 Tarkoitan tässä sivilisoitumisella näiden toimijatahojen kulttuurisista, poliittisista, taloudellisista, sosiaalisista sekä moraalisisista ulottuvuuksista muodostettua omakuvaa – se ei siten ole kulttuurin vastakohta vaan väljempi konstruktio.

6 On kuitenkin otettava huomioon maan historia suhteessa kahteen emävaltaan, Ruotsin ja Venäjään. Historian periodisointi luo harhakuvaan, ikään kuin mentaalinen vaikutusvalta lakkaisi leikaten vallan vaihtuessa vuonna 1809 tai maan itsenäistyessä. On pikemminkin ajateltava niin, että suomalaisten yläluokka ja aatelisto olivat muualla. Suomen provinseissa niiden tapakulttuuria matkittiin, vaikka toisaalta niiden valtaa vastustettiin.

7 Alapuro haluaa muistuttaa, ettei yläluokka ja eliitti -käsitteitä voi samastaa, vaan eliitillä tarkoitetaan Suomen kohdalla valtaa pitäviä ja päättäviä säätyläisiä. Teollisen vallankumouksen ristiriita on näkynyt niin maanomistajien ja teollisuusporvariston välillä kuin omistajien/työnantajien ja (teollisuus- ja maatalous)työläisten välillä. Alapuron mukaan kolme ensimmäistä ristiriitaa kuvaavat lähinnä eliitin ja yläluokan eri ryhmittymien, toisin sanoen säätyläisten statusryhmien, välisiä suhteita. Sen sijaan neljäs ristiriita on luonteeltaan erilainen: se näyttäytyy nimenomaan luokkaristiriitana. (Ks. Alapuro 1973, 5–12.)

laisesta populismista, jota kannattivat pienviljelijät (Alapuro 1973, 11–26; 36–45; Huttula 2000, 23).

Sivilisoituneen elämäntavan imitaatiota esiintyi nousevan keskiluokan ja tilallisten sekä maatalous- ja teollisuustyöväestön keskuudessa. Kun suomalaisista luotiin yhtenäistä kansakuntaa, tutkittiin talonpoikaiskansan kulttuuria ja perinnettä, joka muutettiin kulttuurinationalismin hengessä ”kansalliseksi perinteeksi” (Alasuutari 1996, 231; Apo 1998). Koska suomenkielinen sivistyneistö ja keskiluokka erottautuivat rahvaasta, ei rahvaan tapoja sellaisenaan voitu nostaa alhaalta ylöspäin. Kulttuurista uniikkiutta korostavan kansallisen perinteen luominen vaati kansan ihanteen idealisointia sekä lisäksi kansankulttuurin siistimistä ja perinteen puhdistamista.

Kutsun tällaista ihanteiden jalostamaa tapojen, toimintojen, ominaisuuksien ja ideaalisten mallien siirtämisen tapaa *kansallisten ihanteiden kiepiksi*. Kansalliset ihanteet viittaavat nationalistiseen ajatteluun, jossa oman kielen ja kulttuurin avulla erottauduttiin ruotsalaisista ja venäläisistä. Kieppi on ylöspäin kaartava silmukka tai lenkki, jolloin kiepautuksen aikana jokin suomalaisen kansaan liitetty ominaisuus tai asia rikastetaan ihanteellisemmaksi. Kansankuva romantisoidaan, jolloin luodaan kansallinen kertomus ”aidosta suomalaisesta” elämäntavasta ja välittömästä suhteesta luontoon. Vasta näiden normalisointitoimien jälkeen ihanteet saatetaan yhteisiksi kierrättämällä ne takaisin kansalle niin taiteessa, valituksessa kuin kouluopetuksessakin ”idealisoituna omakuvana”. Alapurin (1972) mukaan suomalaista talonpoikaa ja työmiestä ihannoiva kansankuva luotiin yhtenäisen ja eheän kansakunnan rakentamista ajatellen. Särön tähän ihannekuvaan toivat vuoden 1918 tapahtumat, jonka jälkeen sivistyneistö ei enää luottanut ”suomalaiseen työmieheen”. (Emt., 88–124.)

Kulttuurisen ihanteen kiepissä lähtötilanne ja -käsitys eroavat siten selvästi lopputilanteesta ja -tuloksesta. Tästä johtuen kiepin alku- ja loppupää eivät yhdy vaikkakin kohtaavat, koska ajallisesti ihanteet on ammennettu historiasta eikä nykyhetkestä. Tämän on katsottu liittyvän porvarillisen yhteiskunnan tarpeeseen luoda sankarillinen kuva tai arkkityyppi itsestään historian avulla (ks. Turner & Ash 1975, 43; vrt. Frykman & Löfgren 1983). Historiasta ammennettu ja muokattu ihanteellinen kansankuva ei voi vastata todellista kuvaa kansasta. Kansallisten ihanteiden kieppi voidaan mieltää siksi tavaksi, jolla porvarillisessa yhteiskunnassa on rakennettu normeja tai myyttejä. Niiden avulla hahmotellaan luonnollinen ja normalisoitu kuva todellisuudesta (vrt. Barthes 1994, 197–203). Kansallisten ihanteiden kieppi voisi myös olla se keino, jonka avulla taataan moraalisisäätelyn oikeutus.

Kansallisen perinteen luomisprojektiin osallistuivat Suomessa niin talonpoikaisen taustan omanneet sivistyneistön edustajat kuin myös kansalaisyhteiskunnan moninaiset toimijatahot. Satu Apon (1998, 90–91) mukaan käytettiin kahdenlaisia strategioita, jotta talonpoika ja työmiestä saataisiin muuttumaan luodun kansan-ihanteen suuntaan. Ensinnäkin rahvas yritettiin saada sivilisoitua, jolloin vanhat ajattelu- ja toimintamallit tuli pyyhkäistä pois sivilisoituneen elämäntavan tieltä. Epäluuloisuus, brutaalius ja kontrolloimaton toiminta ja tunteiden ilmaisu piti kitkeä pois. Toinen strategia taas tähtäsi kultivoituneen kansalaisen ja samanaikaisesti myös kunnon työläisen kasvattamiseen, sillä näitä molempia tarvittiin modernin teollisen kansallisvaltion tarpeisiin. Tämä strategia taas muistuttaa moraalisisäätely-

projekteja, sillä sivilisoitumisen edistämiseen ei järjestetä erityistä opetusta, vaan se omaksutaan muilla tavoin.

Kulttuurinen valuma ja kulttuurinationalististen ihanteiden kieppi eivät ole toteutuneet ongelmitta. Sivilisoituneen käyttäytymisen rinnalla yhteiskunnassa ja yksilöissä voi ilmetä samanaikaisesti vulgaaria ja barbaarista käyttäytymistä. Lieneekin mielekästä ymmärtää sivilisoituminen vaiheittaiseksi, monisyiseksi ja kompleksiseksi prosessiksi, joka kohtaa vastustusta ja aktiivista vastarintaa ja joka etenee eri aikaisena eri tahoilla.

3.2. LOMAILUN PORVARILLISET IHANTEET

Mistä ovat lähtöisin ”oikean” lomanvieton ihanteet, traditiot ja rituaalit? Miten ne liittyvät yhteiskunnallisiin luokkiin ja kansallisvaltion muodostamiseen? Pyrin vastaamaan näihin kysymyksiin edellä esittelemieni moraalisaätelyn teorian ja sivilisoitumisteorian ulottuvuuksien pohjalta sekä aiemman loma- ja vapaa-ajan kysymyksiä käsitelleen tutkimuksen avulla (esim. Aron 1999; Berkowitz 2001; Gustavsson 1981; Heikkinen 1991; Inglis 2000; Jokinen & Veijola 1990; Löfgren 1984; 1999; 2001; Mackaman 1994; 2001; MacCannell 1999; Rojek 1985; 1989a; 1989b; 1992; 1995; Urry 2002). Sopiviksi ja oikeiksi määritellyt lomanviettotavat ovat muodostuneet normeiksi, jotka ovat kulttuurisen valuman avulla siirtyneet porvaristolta ja sivistyneistöltä vähitellen työväestölle.

Ensimmäisinä työn vastapainoksi ymmärrettävän vapaa-ajanvieton ja lomailun omaksuivat kaupunkisivistyneistö ja -porvaristo. Porvariston esiinmarssin kulta-aika koettiin Ranskassa vuosina 1890–1914, ajanjaksona, jota kutsutaan *Belle Époque*'ksi. Noina ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosina lehdistökulttuuri kukoisti ja tehtiin uusia merkittäviä keksintöjä, kuten puhelin, auto ja elokuva. Urbanisoituminen yhdessä vapaa-ajan lisääntymisen kanssa heijastuivat matkailun ja turismin kehittymiseen. (Ks. Kostiainen, Ahtola, Koivunen, Korpela & Syrjämaa 2004, 95–151.) Porvarillisia lomanviettotapoja ovat uusien mahdollisuuksien lisäksi ohjanneet huomattavasti vanhemmat ihanteet: ruumiin ja mielen terveyden edistäminen, luontosuhteen korostaminen, kansallisvaltioon kytköksissä oleva kulttuurinationalismi sekä unelma vapaudesta. Nämä ihanteet ovat osittain limittäisiä toistensa kanssa.

3.2.1. PORVARILLINEN SIELU TERVEESSÄ RUUMIISSA

Ensinnäkin porvaristo halusi ennen kaikkea pitää huolta terveestä sielusta terveessä ruumiissa, jolloin korostuivat moderni individualismi ja itsekuri.⁸ Terveen ruumiin ja sielun pyhättönä oli toiminut kylpylälaitoksia, jotka olivat joko terveyttä edistä-

---

8 Tämä heijastelee paitsi sivilisoitumista myös valistuksen ruumis–sielu ja järki–tunteet -dikotomioilla ajattelua sekä samalla myös joitakin antiikin ihanteita. Keskeisin ero antiikkiin oli subjektiiviteetin korostus, sillä rationaalinen moderni yksilö pystyi hallitsemaan itseään ja elämänsä.

vien lähteiden äärellä tai meren rannalla.⁹ Kylpylät olivat alun pitäen terveydenhoitoa varten, mutta uuden keskiluokan esiinmarssin myötä ne muodostuivat uudenaikaisiksi sosiaalisiksi tiloiksi, joissa ylempät luokat kokoontuivat viettämään sosiaalista elämää luokkaidentiteettinsä ja arvomaailmaansa tavoilla. 1700-luvun lopulta 1800-luvulle oli myös Ruotsi-Suomen alueella terveyskylpylöitä, joissa harjoitettiin kylpylätoimintaa vastaavan intendentin johdolla. Kylpylöissä nautittiin lähdevesiä, noudatettiin dieettejä sekä käytiin kylmissä ja kuumissa kylvyissä. Saatettiin myös käyttää lääkärin palveluita, jos ensisijaisesti oli hakeuduttu hoitamaan jotakin sairautta. Monet tulivat paikalle seuraelämän vuoksi, jolloin seurustelu, kävelyretket, konsertit ja muu viihdyke olivat tärkeintä. (Heikkinen 1991, 75.)¹⁰ Kylpylöissä palveluskuntaa työllistivät säätyläiset eritoten kesäsesongin aikana (Hirn & Markkanen 1987, 194), mutta kaivovieraiksi kelpasivat monissa paikoissa myös keskisäädyn edustajatkin, kuten virkamiehet ja kauppiaat. Joissakin ruotsalaisissa kylpylöissä hoidettiin myös rahvasta, jolta ei peritty aivan täyttä kaivomaksua. Tällöin järjestettiin esimerkiksi erilliset kylpyajat eri kansanluokille. (Heikkinen 1991, 83–84.) Monien vanhempien kylpylöiden historia osoittaa, ettei niiden toiminta ollut kovin vakaata, joten niitä lakkautettiin ja perustettiin uudelleen taloudellisen tilanteen mukaan.

Porvariston arvot, kuten yksityisyys, säädyllisyys, vaatimattomuus, maltillisuus, kurinalaisuus, säännöllisyys ja järkipäisyys, näkyivät kylpylävieraiden toiveissa ja tarpeissa. Esimerkiksi Ranskassa vanhat kylpylälaitokset muokattiin uudelleen porvarillista moraalia vastaaviksi. Muun muassa perinteistä kollektiivista yhdessä kylpemisestä alettiin paheksua. Tämän vuoksi alettiin rakentaa kylpyläkabinetteja, joissa saattoi kokea ”yksityisyyden mukavuuden”. Yksityisyydessä oli kyse tarkoitushakuisesta erottautumisesta muista luokista. Samaten sukupuolet erotettiin omiin osastoihinsa vetoamalla moraalisiin, yleiseen säädyllisyyteen ja uskontoon. (Mackaman 2001, 38–39.) Kylpyläelämässä harjoitettiin siten sukupuolikuria. Näiden uusittujen kylpylöiden toimintaa leimasi suunnitelmallisuus, joka ilmeni myös rationalisointina ja aikakurina (emt., 40–47). Rationaalisuus näyttäytyi konkreettisenä terveyden edistämisenä yksilöllisesti suunnitelluissa dieettiruoissa, parantavissa mineraalivesissä ja hoidoissa. Terveyden nimissä korostettiin maltillisuutta, kohtuullisuutta ja säännöllisyyttä. Esimerkiksi mineraalivettä nautittiin kohtuunannoksina ja lisäksi tehtiin maltillisia kävelyretkiä (Heikkinen 1991, 88). Aikakuri määritteli kylpylätoiminnan rytmiä. Vesi- ja mutakylvyissä oli säännöllinen aikataulu kuten myös ruokailuissa. Hoidoista jäävällä vapaa-ajalla luettiin romaaneja, hoidettiin puutarhaa, kokoonnuttiin keskustelemaan, järjestettiin tanssiaisia tai harrastettiin luonnontiedettä. Kylpyläelämän kurinalaisuus heijasteli porvariston elämäntapaa yleisemminkin, sillä ututtera työntekeä, yritteliäisyys, suunnitelmallisuus ja säästämi-

---

9 Kylpylöiden suosiosta kertoo Iso-Britannian esimerkki, jossa vanhimmat kylpylät ovat 1700-luvulta. Vuonna 1815 siellä oli kylpyläkeskuksia peräti 175 (British Seaside Holiday 2002).

10 Ruotsissa Vetternin rannalla sijainnut Medevi oli arvostetuin paikka. Suomen kylpylöistä mainittakoon Turun Kupittaa sekä Helsingin, Naantalın ja Uusikaarlepyyn kylpylät. (Ks. Heikkinen 1991, 75–97.) Terveyslähdeiden ympärille syntyi kylpylätoimintaa muuallakin. Kuopiolainen lääkäri Emanuel Elfenberg löysi rautapitoista vettä pulpunneen lähteen liikkueensa 1770-luvulla Kiurujoen seudulla. Paikalle perustettiin sittemmin Runnin kylpylä. (Nurmela 1999, 21.)

nen takasivat menestyksen – olihan tähän luokkaan kuuluvilla mahdollisuus joko nousta tai pudota aivan omasta itsestä riippuen.

Terveyden hoitaminen lähde- tai meriveden syleilyssä ja hakeutuminen seura-piireihin olivat kylpylälomailun eri puolia. Kolmas liittyi matkan tuomaan vaihtelunhakuun; olihan matkustaminen kylpyläkohteisiin samalla myös kesälo-manviettoa (Heikkinen 1991, 85). Matkustaminen miellettiin liikunnan muo-doksi (mt., 76). Teollistumisen myötä matkustaminen muodostui lyömättömäksi tavaksi irrottautua arjen rutiineista ja askareista. Erilaisten lomakohteiden luku-määrä, koko ja kävijämäärä kasvoivat 1800-luvun loppua kohden Euroopassa. Kylpylöiden lisäksi merenrantakaupunkeihin rakennettiin erilaisia porvaristolle tarkoitettuja lomakeskuksia, joista löytyi monen moista viihdykettä. Monet lo-makeskuksista tekivät yhteistyötä junayhtiöiden kanssa, mikä helpotti lomalais-ten matkustamista varsinaisiin lomakohteisiin. (Mackaman 2001, 36.)

3.2.2. PAKO KAUPUNGISTA MAALLE

Toiseksi ihanteeksi nousi suhde luontoon. Sivilisaation ja luonnon välillä vallitsi katkos, josta johtui myös ihmisen vieraantuminen yhteiskunnasta ja siksi, kuten Rousseau on muotoillut, sisältää moderni luontokäsitys erilaisia mahdollisuuksia sovittaa toisiinsa luonto ja moderni (Kotkavirta & Sironen 1989, 14; vrt. Frykman & Löfgren 1983; 1994). Vaikka porvaristo oli halunnut sanoutua irti menneisyyden esikuvista ja ihanteista, se ei aivan toteutunut. Lomaihanteissa näkyi luonnon romantisointi. Tässä mielessä sivilisaatio olikin modernin yksilön luonto-suhteen luomisessa välttämätön paha, jota paeta johonkin tai jonnekin tilaan.¹¹

Ruumiin ja mielen terveydestä huolehtiminen yhdistyi luontokokemukseen varsinaista kansanmökkeilyä edeltäneessä huvilalomailussa. Lewis Mumford esit-tää teoksessaan *Kaupunkikulttuuri* (1949/1938), että huvilalomailu muotoutui yläluokan kesäviettotavaksi jo 1500-luvulla¹². Esimerkiksi Englannissa alettiin käyttää esikaupunkeihin rakennettuja tilavia asumuksia kesä- ja virkistyspaik-koina. Elämän lähteet löytyivät siten muualtakin kuin kylpylöistä. Ylhäisö ja aatelisto viettivät kesäajan puutarhojen ja puistojen ympäröimissä huviloissa, koska siellä eivät tartuntataudit riehuneet kuten ahtaassa kaupungissa. Siellä oli raikasta vettä, puhdasta ilmaa, hiljaisuutta, tilaa ja maaseudun kauneutta toisin kuin kaupungissa.

11 Länsimaisessa ajattelussa on luonnonympäristö ja ihmisen ajattelu ja toiminta (kulttuuri) nähty toisilleen vastakkaisina. Kysymys on ollut katkoksesta ihmisen ja luonnon välillä. Kulttuuri on enemmän ja parempaa kuin luonto. Tällä tavoin ajateltuna kulttuuri ilmentää ihmisen ja hänen yhteisönsä antamia vastauksia luonnon haasteisiin, vapautta luonnon välttämättömyyttä vastaan.

12 Kaupungista pako maalle on itse asiassa hyvin vanha traditio, jossa on ollut alueellisia eroja ja katkoksia. Antiikin Rooman ylhäisöllä oli tapana paeta kesän kuumuutta kaupungin ulkopuolelle. Sen sijaan keskiajalla kaupunkien asukkailla ei tätä kesämuuton tarvetta ollut, sillä ”miltei välit-tömästi niiden muurien ulkopuolella oli koskematon luonto kaikkien tavoitettavissa”. Maata riitti myös puutarhakäyttöön itse kaupungeissakin. (Vuori 1968, 1.)

Teollisuuskaupungeissa pisti köyhyys kaikkialla silmään; kerjäläiset ojensivat käsiään, ja ellei huolellisesti kääntänyt pois katsettaan, oli mahdotonta kulkea viittä minuuttia näkemättä kurjalistokorttelia tai ainakin kurjalistolasta. Esikaupungeissa saatettiin pitää yllä viattoman maailman illuusiota todellisuuden brutaalien seikkojen muistuttamatta olemassaolostaan. Täällä saattoi kukoistaa kotielämä riiston ajatuksen tunkeutumatta häiritsevänä sen piiriin. Täällä saattoi yksilöllisyys kehittyä vapaasti, erillään näiden kiemurtelevien teiden ja idyllisten puistojen ulkopuolella vallitsevasta pakosta ja yksitoikkoisuudesta. (Mumford 1949, 174.)

Romanttinen esikaupunki ilmensi kollektiivista pyrkimystä yksityiselämään: omistavat luokat pääsivät näkemästä teollistumisen varjopuolia, olivat ”kaukana noesta ja hiestä”. Mutta samalla he pystyivät hyötymään sekä vanhasta että uudesta elämänjärjestyksestä. Yhä useammat tunsivat houkutusta paeta esikaupunkeihin, ja jollei sinne itse osannut hakeutua, saattoi lääkäri antaa suosituksen muutosta terveellisemmille seuduille. Etenkin naisia kehoitettiin pois kaupungista suotuisamman lastensaannin ja kasvatusympäristön vuoksi. Esikaupunkihuviloihin saatettiin jäädä asumaan pysyvästi. Kaupunkien kasvaessa esikaupungit vähitellen sulautuivat osaksi kaupunkeja. (Emt., 171–174.) Näin kävi esimerkiksi Tukholmassa. Ruotsissa tiedetään ensimmäisten kesähuviloiden olleen käytössä jo 1500-luvulla (Vuori 1968, 1–2). Sen sijaan suomalaiset kaupungit olivat sangen pitkään maaseutumaisia niin olemukseltaan kuin elämäntavoiltaan (Vuori 1966, 30; Jaatinen 1997, 60). Kaupunkipuistot ja siirtolapuutarhat ovat sittemmin tuoneet kaupunkeihin vihreyttä ja terveyttä. Ne ovat saattaneet myös toimia houkuttimina kesäpakoon maaseudulle luonnonhelmaan. Lisäksi joukkomittaiseen maallepakoon on vaikuttanut ennen kaikkea sen statusluonne, sillä kesäasunto ja sinne siirtyminen ovat olleet merkki vauraudesta.

1800-luvulla Pohjoismaissa kaupunkiporvariston kesäsesonkiin kuului yhä enenevästi oleilu rannikolla tai maaseudulla. Kesähuviloita rakennettiin omaan käyttöön tai maalle siirryttiin talonpoikien omistamiin vieraspytinkeihin kesävuokralaisiksi. Anders Gustavsson (1981) kuvaa ruotsalaisen kaupunkiporvariston lomakulttuuria. 1800-luvun lopulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin asti viettivät kesävieraat lomakauttaan rannikkoseudulla kesäkuun puolesta välistä elokuun puoleen väliin. Rannikolle hakeuduttiin nauttimaan virkistävästä merituulesta ja suolaisesta merivedestä, joita lääkärit olivat suositelleet hoitomuodoksi niin psyykkisiin kuin fyysisiin oireisiin. (Mt., 14–16.)

Suomessa mallia huvila-asumiseen saatiin ruotsalaisilta. Ensimmäiset yksittäiset huvilat rakennettiin Pohjanmaan merenrantakaupunkien liepeille, vuonna 1783 Pietarsaareen. 1850-luvun tienoilla sinne rakentui oikea huvilarypäs (Vuori 1968, 2). Näitä erityisiä porvarillisen kesähuvilaelämän keskittymiä alettiin rakentaa niin meren kuin järvienkin rannoille suurempien kaupunkien lähetyville. Esimerkiksi turkulaisporvaristo lomaili Ruissalossa (Rosengren 2003), tamperelaiset Pyynikillä, Rantaperkiössä ja Härmälässä (Hildén 1993) sekä viipurilaiset Keisniemessä, Lihaniemessä ja Samolassa (Jaatinen 1997). Siinä, missä ruotsinajan herraskartanoiden kesäinen seuraelämä loi malleja huvilalomailulle, saatiin vaikutteita myös idästä, jossa säätyläiset ihannoivat yhtäläillä maalaiselämää ja luontoa. Viipurin alueen

kartanoiden seuraelämään kuului vieraiden majoittaminen huviloihin ja huvihuoneisiin. (Jaatinen 1997, 60–61.)¹³ 1800-luvun lopulla huvilalomailusta muotoutui uudelle porvaristolle rituaalinomainen osa elämäntapaa, jolloin naisväki ja lapset viettivät kesän maalla, mutta perheenpäällä oli oma lomansa, mikä saattoi tarkoittaa päivittäisiä työkäyntejä kaupungissa.¹⁴

Huvilakulttuurin yleistyttyä lomailun luonne muuttui. Oleilun ja seurustelun sijaan haluttiin olla aktiivisia, liikkua, urheilla sekä harrastaa kaikkea ruumista vahvistavaa ja sielua kohottavaa. Lisäksi koskemattoman luonnon ihannoitiin lisääntyä. Tämä saattoi kylläkin olla alun perin seurausta paljon käytännöllisemmistä syistä. Esikaupunkeihin rakennettujen huvila-alueiden katusuunnittelussa ja -töissä säästettiin rahaa, jotka voitiin käyttää ”yksinkertaiseen luontoon”, kuten puistoihin ja puuistutuksiin (Mumford 1949, 173).¹⁵

3.2.3. KULTTUURINATIONALISTINEN PALUU LUONTOON

Aidon luontosuhteen muodostaminen on edellyttänyt pakoa maalle, joka viittaa kansallisromanttiseen luonnon ja kulttuurinationaliseen oman maan ihailuun. Pohjoismainen mökkilomailu on hakenut mallinsa porvariston huvilalomailusta, mutta toisaalta mökkeilyyn on yhtälailla vaikuttanut romantisoitu kuva omavaraisesti elävän kansan suhteesta luontoon. Pienten kalastus- ja erämajojen tarkoituksena oli antaa suojaa pitkiksi venyneille pyyntiretkille (Vuori 1968, 5–6).¹⁶ Kokonaisuudessaan paluu luontoon -ajattelu näyttäytyi sekä luonnonpalvontana että kansan ja etenkin maalaisväestön romantisoitina, jolloin kansallinen eliitti samastui kansanihmisiin, ”aitoon” kansaan ja sen tapoihin.

Orvar Löfgrenin (2001, 141) mukaan vapaa- ja loma-aika ovat olleet keskeisessä asemassa, kun kansakunta on halunnut ilmentää elinvoimaansa ja kansallistunnettaan. Erityissuhdetta luontoon ja luontokokemusta on korostettu kansan ominaisuutena niin Pohjoismaissa kuin Yhdysvalloissa ja Kanadassa. Mutta miksi juuri näissä maissa? Löfgren pitää tähän syynä sitä, että näissä maissa tunnettiin huonommuutta, koska sijaittiin Keski-Euroopan kulttuurisen sivistyksen luoman mahtavan länsimaisen sivilisoitumiskertomuksen marginaalissa. Tällaiselle peri-

13 Sitemmin Viipurin liepeillä olleet huvilat olivat sekä suomalaisten että venäläisten omistuksessa. Venäläiset viehättyivät erityisesti Saimaan kanavan seudusta, jonne alettiin rakentaa ”venäläisiä kesäkeitaita”. (Jaatinen 1997, 204–205.)

14 1900-luvun alussa huviloita oli edellä mainittujen kaupunkien lisäksi Helsingin, Kokkolan, Oulun, Porin ja Vaasan läheisyydessä kaikkiaan yhteensä noin 900 (ks. Vuori 1968, 2–3). Yksistään Viipurin pitäjässä oli yhteensä 190 vuokrahuvilaa vuonna 1888 (Jaatinen 1997, 61).

15 Moderni teollinen aika toi mukanaan koneellisesti valmistettujen tuotteiden arvottomamisen ja arvostuksen. Kuten Mumford (1949, 173) asian ilmaisee: ”(R)autaputkea luultiin pensasaitaa halvemmaksi ja työläisten hiestä puserrettuja paperikukkasia ihailtiin enemmän kuin maan luonnollisia kukkia.” Teollinen massatuotanto kuitenkin laski hintoja ja tuotteet saavuttivat alemmat luokat. Eräänlaisena jäänteenä tästä ovat muoviset tekokukat, joiden käyttö osoittaa nykyisin ”huonoa” ja ”halpaa” makua.

16 Jos pyyntipaikat olivat kilometrien päässä rannikolta, Suomenlahdella kalastajat asuivat useita viikkoja jälle tuoduissa pienissä ”putkissa”. Lisäksi oli isompia nuottahuoneita.

feriakokemukselle alettiin vastareaktion rakentaa jotakin omaa ja omintakeista. Villin luonnon ihannointi soveltui hyvin palvelemaan tätä tarkoitusta, olihan se ”aitoa”.¹⁷ Villin luonnon lisäksi myös uniikki, muiden kansojen silmissä eksoottinen kansankulttuuri edusti kansallisuutta, kansan omaleimaisuutta ja sen ominaispiirteitä puhtaimmillaan.¹⁸

Kansallisvaltion rakentaminen vaati yhtenäistä kansakuntaa, jolla oli yhtenäiset kulttuuriset arvot ja ihanteet eli kansallinen yhtenäiskulttuuri.¹⁹ Kotimaan matkailua ja retkeilyä ajatellen sekä kansallisen luonnon tuntemusta varten perustettiin kansallispuistoja. Lisäksi kotimaan maisemista erotettiin erityisiä kansallismaisemia, joista Suomessa erityisen suosittuja olivat esimerkiksi Koli ja Punkaharju (Hirn & Markkanen 1987, 202). Näiden maisemien tarjoaman ”puhtaan luontokokemuksen” äärellä tuli tavaksi vieraila suuremmilla joukoilla. Paluu luontoon nosti esiin myös kulttuurinationalismin. Kotimaan ”äidin kasvot” tuli tuntee omikseen, sillä tutustumalla niihin, kansalainen oppi rakastamaan isänmaataan kokonaisuudessaan. Tätä tarkoitusta ajatellen perustettiin erityisiä retkeily- ja matkailujärjestöjä.²⁰ Kulttuurinationalismi levisi myös välillisesti: taideteosten avulla kansallinen luonto näyttäytyi kulttuurimaisemina. Kansallismaisemat ja kansakunnan ”heimojen” ominaisuudet levisivät myös koulukirjojen ja maakuntalaulujen välityksellä lapsille, jotka sosiaalistettiin oman maan luonnonkauneuteen jo kouluvaiheessa. Samaten leirielämä ja valistustyö kytkeytyivät toisiinsa. Monet kesärienoista oli aluksi suunnattu lapsille ja nuorille. Esimerkiksi Amerikassa ensimmäisiä kesäleirejä pidettiin jo 1870-luvulla, ja niiden määrä lisääntyi 1900-luvun alussa, jolloin leirielämä alkoi vakiintua keskiluokan lasten lomanviettotavaksi (Aron 1999; Ward & Hardy 1986).²¹

Colin Ward ja Dennis Hardy (1986) ovat kuvanneet brittiläisen 1900-luvun alussa perustetun Woodcraft Folkin leiritoimintaa. Sen järjestämällä lastenleireillä

-
- 17 Euroopan takapajulana olemiseen liittyy uniikin kansakulttuurin ja villin luonnonkokemisen lisäksi toinenkin vastareaktio. Erityisesti Pohjoismaissa luotiin mielikuva itsestä kehittyvästä, modernina ja teknologisesti suuntautuneesta kansakuntana, jolloin periferinen kansankulttuuri saatettiin mieltää pysähtyneisyydeksi (Löfgren 2001, 139). Näin ymmärrettynä sivilisaatio ja kulttuuri asetettiin vastapuoleksi villille luonnolle, joka näyttäytyi hallitsemattomana ja kaoottisena – etenkin kun mielen luonnontilaa alettiin aktiivisesti muuntaa valistuksellisten sivilisointi- ja moraalisaätelyprojektien avulla.
- 18 Vaikka kansa nähtiin yhtenä kokonaisuutena, se jaettiin eri heimoihin. Heimot ilmensivät omilla tavoillaan ja olemuksellaan kuitenkin kansan erityispiirteitä. Kansankulttuurisen integraation ohella erottauduttiin muista kansoista juuri kansallisten erityispiirteiden perusteella. Nämä erityispiirteet on nähtävä kuitenkin yleisinä stereotyyppioina.
- 19 Kaikkiaan kansallisvaltion edellyttämän kansallisen identiteetin luomiseen liittyy kulttuuri-luontobinaarioppositio. Kulttuuri edustaa säädyllyisyyttä ja yhtenäistä arvomaailmaa. Luonto taas tuo vaihtelua ja tarjoaa erilaisia mahdollisuuksia. (Ks. Frykman 1993, 267.)
- 20 Vuonna 1887 perustettu Suomen Matkailijayhdistys rakensi ensimmäisen matkailumajansa Raaseporin linnan raunioiden läheisyyteen Läntiselle Uudellemaalle, sitten Kuopioon Puijolle vuonna 1907 ja Kolille vuonna 1918. Kansallismaisemien lisäksi villi erämaa kutsui matkailijoita, joten Petsamon Koltakönkääle avattiin ensimmäinen matkailumaja vuonna 1923 ja Pallasjärvelle vuonna 1934. Matkailuliitto alkoi kehittää matkailuhotelli- ja leirintäalue-toimintaa 1930-luvun puolenvälistä alkaen, mutta myös majoja rakennettiin yhä. (*Suomen Matkailuliitto 1887–1987* 1986, 4–12.)
- 21 Lasten kesäleirit olivat erittäin suosittuja, sillä vanhempien muutamien päivien mittainen lomaaika oli huomattavasti koululaisten lomaa lyhyempi, joten tarvittiin aikuisten valvontaa pitämäksi ajaksi.

yövyttiin ulkosalla, kylvettiin auringossa, pulikoitiin vedessä, valettiin ja laulettiin leirinuotiolla. Ohjelma perustui kasvatuksellisiin lähtökohtiin, jolloin kaikella toiminnalla oli omat lakinsa, käytäntönsä ja traditionsa. Toiminta oli patrioottista ja militaristista, ja tarkoituksena oli paitsi tarjota mukava yhteisö ja toimintaa ulkona myös kasvattaa leiriläisten itseluottamusta ja sosiaalista vastuuntunnetta. Lisäksi ajatuksena oli luoda tasapainoa niin tehtaan kuin koulunkin monotoniiseen elämänrytmiin, jonka aiheuttajana oli uusi teollinen yhteiskunta kaikkine ongelmineen, joten leireillä tarjottiin vaihtoehdoksi yksinkertaisempaa, vapaampaa ja vaihtelevampaa elämänrytmiä. (Emt., 7–8.) Leireillä oli siten monessa mielessä sama tarkoitus kuin kouluillakin. Ne toimivat sivistyksen ja sivilisoinnin kehtoina sekä etenkin työväenluokan lasten ja nuorten säilytyspaikkana. Rojekin (1992, 362–364) mukaan niissä kasvatettiin ja vahvistettiin kansallistunnetta, ryhmäsidonnaisuutta sekä yksilön arvostettavia ominaisuuksia. Moraalisäätelijöinä toimivat tällöin valtio, vapaaehtoistyötä tehneet järjestöt ja työnantajat. Toiminnan nimittäjänä oli ideaalisen kansakunnan rakentaminen. Tätä varten etenkin porvariston ja yläluokan keskuudessa rakennettiin tietoisesti erilaisia rituaaleja ja seremonioita, jotka vahvistivat yhteenkuuluvuutta ja rytmittivät kalenterivuotta.

3.3. LOMA LUOKKATIETOISENA EROTTAUTUMISENA

Koska kulttuurinen ilmentää aina väijäämättä yhteiskunnallisia suhteita, myös kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation mekanismit ovat kytköksissä yhteiskunnallisiin suhteisiin. Loman kentän muodostumiseen ovat vaikuttaneet niin säätyläisten lomaihanteet ja -tavat kuin luokkayhteiskunnan nousevien luokkien tarpeet ja vaatimukset. Kulttuurinationalistisen integraation ohella eri luokkien välillä alkoi ilmetä myös kulttuurista erottautumista. Bourdieu (1984; 1987) on luonut makua, valtaa ja statusta käsittelevän distinktioteorian eli teorian *kulttuurisesta eronteosta*. Sen perusideana on, että erottelut ja eronteot määrittelevät ryhmän tai luokan sosiaalisen identiteettiä. Bourdieun luokkakäsityksen ytimenä ovat juuri kulttuuristen käytäntöjen synnyttämät erottelut ja elämäntyyli, kulttuurit, joten taistelut sosiaalisen maailman merkityksistä ovat osa luokkataistelua.

Lähemmin tarkasteltuna loma- ja vapaa-ajan kohdalla on erottautuminen ollut kahdensuuntaista. Luokkaidentiteetin muodostaminen on vaatinut jakoa ”meihin” ja ”muihin”, jolloin erottelua on ylläpidetty ”meidän” yhteenkuuluvuuden ja ”muiden” määrittelyn avulla. Yhtäällä porvaristo on erottautunut ”sijaisjoutilasluokkana” sekä joutilaasta yläluokasta että työn orjuuttamasta työväestöstä. Toisaalla taas luokkatietoinen työväestö on tehnyt selvän eron ylempiin yhteiskuntakerroksiin sekä myös köyhälistöön. Lisäksi erontekoa ilmennetään diskurssien välityksellä, jolloin käytetyt käsitteet ja jaottelut ovat kenttään sopeutuneen diskurssin tuote. Veblenin (2002, 70–81) mukaan erilaisten tapojen ja sääntöjen avulla rakentuisi selvin erottautumisen strategia. Hallitut tavat ilmentävät hyvää makua. ”Meihin” kuulumattomat rajataan ulkopuolelle.

Kuten muillakin sosiaalisen toiminnan kentillä, myös loman kentällä on jo aivan alkuajoista käyty jatkuvia kamppailuja ”oikean” ja ”hyvän” diskursiivisista määrit-

telyoikeuksista. Näiden kilpailevien luokkasidonnaisten lomanvieton muotojen rinnalle tuo kulttuurisen muuntelun tarkastelu vieläkin hienojakoisemman erontekojen ja erottelujen järjestelmän. Kulttuurinen muuntelu on muutoksen edellytys, jota ei voi syntyä ilman kamppailuja (ks. Mäkelä 1985, 247). Kamppailujen kentillä kiistellään myös siitä, miten hyvä maku määritellään ja kenellä on määrittelyoikeus. Näiden kamppailujen seurauksena syntyy makujen hierarkia, jossa kullakin sosiaalisella ryhmällä on oma makunsa.²² Vaikka Suomessa makujen ja tyylien hierarkia ei ole ollut kovinkaan kehittynyt, on kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman merkitys ollut huomattava, mikäli on halunnut parantaa luokka-asemaansa ja arvostustaan (emt., 257).

3.3.1. KULTTUURINEN ERONTEKO JA INTEGRAATIO

Nousevien luokkien luokkatietoisuus alkoi purkautua kansalaisoikeuksien ja reformien vaatimuksina. Eri luokille ja sosiaalisille ryhmille lisääntyvän vapaa-ajan tuoma vapaus määrittyi erilaisilla. Orvar Löfgrenin (1984, 122–124; 1999, 68) mukaan loma on edustanut porvaristolle *vapautta johonkin* mutta työväestölle *vapautta jostakin*.²³ Tämän luokkasidonnaisen jaottelun Löfgren purkaa kulttuurista identiteettiä ilmentäviksi toiveiksi ja vaatimuksiksi.

Porvarillinen loma	Työväenluokkainen loma
Vapautta JOHONKIN: itsensä toteuttaminen	Vapautta JOSTAKIN: monotonisesta työstä
Yksityiselämän kaipuu	Yhteisyyden kaipuu
Privaattisuus, eristyminen	Kollektiivisuus, avoimuus, läheisyys
Tekemisen, kokemisen, aktiivisuuden vaatimus	Lepo ja rauha; elämä ilman vaatimuksia ja pihistelyä itsensä nollaten
Luonnonpalvonta ja tunteellisuus	Irtipääsy porvarillisten kulttuuri-poliisien neuvoista ja maanitteluista

Asetelma 2. Porvarillinen ja työväenluokkainen loma

Löfgrenin jaottelun kahteen erilaiseen käsitykseen vapaudesta voi nähdäkseni ymmärtää myös pidempänä kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisena prosessina. Talou-

---

22 Bourdieun mukaan tämä hierarkia voidaan kuvata pyramidina, joka jakautuu kolmeen osaan. Ylimpänä on yläluokkainen ”pyyteettömän hyvä maku” ja keskitasolla ”legitimoitavissa oleva maku”. Alimpana suurimpana ryhmänä on työläismassan kehittymätön ”rahvaanomainen maku”. Työväenluokkaisen ns. populaarin maun kohtalona on ollut ”välttämättömyyden valinta”, joka tarkoittaa sitä, että lähinnä raha ja tarjonta ohjaavat valintaa. Työväenluokka on epäitsenäinen eikä omaa ”oikeaa” makua ja elämäntapaa kuten älymystö. (Ks. Bourdieu 1987, 146–151.)

23 Alunperin jaottelu on peräisin Orvar Löfgrenin artikkelista ”Turism som kultur- och klassmöte” (1984). Suomeksi ja taulukkomuotoon aseteltuna jaottelun löytää tässä muodossa Soile Veijolan (1988, 54) tutkimuksesta *Turismmin näyttämöt ja kulissit*.

dellisen toimeentulon paraneminen yhdessä lisääntyvän vapaa-ajan kanssa on johtanut ensikädessä ”vapauteen jostakin”, jonka jälkeen vasta on mahdollistunut ”vapaus johonkin”. Toisaalta kyse on myös hierarkiasta, jossa porvarillinen loma on arvostetumpaa, sillä siihen sisältyy myös vapaus ”jostakin”. Se ei ilmene henkisenä tilana vaan konkreettisenä irtiottona, jolloin ”jostakin” viittaa kaupunkiin, työnteon ja modernin aikakurin sääntelemään tilaan. Pako edellyttää uudenlaisen luontosuhteen solmimista, jolloin luonto näyttäytyy vastakohtana kaupungille. Näin ollen modernin elämän näyttämö, kaupunki, ei miljöönä ole vastannut aitoa luontokuva.

Porvarillisen loman olemus kiteytyy siihen, että lomalla ihminen vapauttaa itsensä johonkin. Tällä ”johonkin” viittauksella voidaan tarkoittaa joko itsensä toteuttamisen tilaa tai henkistä tilaa, tapoja ja toimintoja, jotka olivat muotoutuneet konventioiksi ja rituaaleiksi. Toisaalta ”johonkin” voi olla ”työtä”, esimerkiksi työskentelyä puutarhassa ja puuhastelua harrastusten parissa. Konkreettinen tila oli lomapaikka ”meille”, ja tällöin korostettiin yksityisyyttä sekä perhekeskeistä eristytymistä. Porvarillinen yhteiskuntaelämä jakautui kahteen sfääriin, julkiseen ja yksityiseen, mikä on näkynyt porvarisperheiden huvilalomailun muodoissa ja huvilaelämän sukupuolittuneissa tavoissa. Kun esimerkiksi naiset ja lapset siirtyivät osa palveluskuntaa mukanaan kaupunkien kupeessa olleeseen kesämaahan lomasesongin ajaksi, jäi perheenpää joko kokonaan kaupunkikotiin tai kävi kaupungissa töissä päivittäin, jolloin varsinainen loma-aika jäi hänelle vähäisemmäksi kuin muille (ks. Rosengren 2003, 30–31; Löfgren 1984, 106). Julkinen on jäänyt miehen maailmaksi, mutta sen sijaan kodin maailma on siirretty lähes sellaisenaan pois kaupungista kesäajaksi. Samalla loma-ajan on ajateltu vahvistavan perheen sisästä yhteenkuuluvuuden tunnetta, perheyhteyttä. Tällainen hyvin ansaitsevan miehen vaimolleen ja lapsilleen taloudellisesti mahdollistama lomanvietto on ollut nimenomaan statuskysymys.

Statukseksi ei vapaa-ajan lisääntymisen myötä ole enää pelkästään riittänyt vapaa-aika itsessään, vaan erottautuminen on vaatinut myös siirtymisen ja eristytymisen toiseen tilaan. Varsinaista siirtymistä tilasta toiseen on edeltänyt pitkäkö siirtymävaihe, jolloin loma-aikaa on suunniteltu ja odotettu. Löfgrenin (1984, 104–111) mukaan ruotsalainen kaupunkiporvaristo muutti kesäsesongin ajaksi kesähuviloilleen tai kalastajilta ja talonpojilta vuokrattuihin kesäasuntoihin, jos omaa huvilaa ei ole ollut. Löfgren (emt., 106) on kuvannut kaupunkiporvariston talvisen elämän ja kesäajan välistä suhdetta symbolisilla vastakkainasetteluilla.

Kaupunkielämä	–	Kesäelämä
Talvi, kylmyys ja pimeys	–	Kesä, aurinko ja lämpö
Mustaa ja harmaata	–	Valkeaa ja valoisaa
Monimutkainen maailma	–	Yksinkertainen maailma
Kurinalainen ajankäyttö	–	Rajaton aika
Ura ja moraalinen velvollisuus	–	Elämänilo ja vastuuttomuus
Rationaalisuus ja tehokkuus	–	Tunteellisuus ja suruttomuus
Työ ja koulunkäynti	–	Vapaus vailla vaatimuksia
Teennäinen, luonnoton elämä	–	Aito, luonnollinen elämä
Sulkeutuneisuus	–	Avoimuus

Asetelma 3. Porvariston kaupunki- ja kesäelämä

Pyrkimyksenä on ollut viettää yksinkertaista elämää juuri ”aidon kansankulttuurin” piirissä (Löfgren 1999, 139). Löfgrenin mukaan lomalaiset ovat yrittäneet oppia tuntemaan talopoikain elämäntapaa tai ainakin yrittäneet ”leikkiä maalaista” (Löfgren 1984, 107) ja myös ”ulkotyötä”. Kuitenkin on vaadittu yksityisyyden ja eristäytymisenkin mahdollisuutta, ei siis liian läheisiä suhteita rahvaaseen, joka ei muistuttanut kulttuurinationalistisia tarkoituksia palvelevan kansallisten ihanteiden kiepin avulla siistittyä kuvaa kansasta. Toisaalta jakoa ”meihin” ja ”muihin” ylläpidettiin loma-alueiden väestön keskuudessa, jolloin myös kyläläiset katsoivat saavansa jopa liikaakin ulkoisia vaikutteita kesävierailta.²⁴

Kaupunki–maaseutu -vastakohtajaottelu kuvastaa sittenkin enemmän porvarillista lomaihannetta ja -unelmaa kuin tuolloista todellisuutta. Ihannoidusta yksinkertaisuudesta poiketen kaupunkiporvariston maallemuutto saattoi olla melkoinen tapahtuma. Esimerkiksi Turussa väki kerääntyi Aurajoen rantakaduille seuraamaan porvarisperheiden kesämuuttoa Ruissalon huviloihin ja ihmettelemään valtavia muuttokuormia (Rosengren 2003, 29). Huviloille ei lähdetty tyhjin käsin, eikä perheloma maalla ollut aivan vapautta vailla vastuuta tai vaatimuksia. Porvarillinen yksilöllisyyden korostaminen on heijastunut loman sisällön muotoutumiseen, jolloin itselle on haluttu saada hyötyä, joka on ilmennyt aktiivisena tekemisenä ja kokemisenä. Loma on merkinnyt tuottavaa aikaa, eikä joutilaisuutta ole pidetty arvossa. Perheen naisväelle loma-aika saattoi olla työntäyteistä, mutta lapsilta alettiin vasta sopivassa iässä vaatia osallistumista kevyeen työskentelyyn ja samalla työkurin omaksumista (emt., 32).

Lomatilassa on voinut palata tai lähes sulautua luontoon sekä uudistaa ruumin voimia ja kuntoa. Koska loma-aktiviteetit ovat vaatineet itsekontrollia, ei itsekuurekaan ole saanut pettää vapaalla. Tähän viittaa myös porvariston *kultivoitu askeesi* (Löfgren 1984, 123; Veijola 1988, 54), joka ilmenee itsekurin hallintana ja tapojen hiontana. Oli soveliasta harjoittaa vaikkapa voimistelua ja muuta kevyttä liikuntaa, mutta kuitenkin niin, ettei tullut hiki. Kultivoituneisuus viittaisi näin ollen hillittyyn ruumiilliseen työskentelyyn, kuten puutarhatöihin omalla kasvupalstalla sekä itsen sivistämiseen tieteen ja taiteen parissa. Askeesi taas johti elämäntapojen yksinkertaistamiseen. Syötiin yksinkertaisesti ja terveellisesti sekä noudatettiin säännöllistä päiväjärrjestyä, aikakuria. Tähän askeesiin oli haettu mallia kansallisten ihanteiden kiepin jalostamasta kansankulttuurista. Voidaan myös ajatella, että itsen kehittäminen liittyi uudenlaiseen luokkayhteiskuntaan, jossa oman toiminnan avulla oli mahdollista nousta luokasta toiseen. Kansallisvaltio tarvitsi parhaimmat voimat palvelukseensa, joten koulutuksen ja aktiivisen toiminnan avulla avautui uusia mahdollisuuksia eteenpäin pyrkiville.

---

24 Yhdysvalloissa Vermontin kylässä kesäviettäjiä kutsuttiin käsitteellä ”those summer people” (Löfgren 1999, 141). Kesävieraille ovat paikalliset antaneet erilaisia nimityksiä, jotka kaikki kuvaavat vieraita joukkona ja toisina. Ruotsissa taas on kutsuttu kesävieraita nimellä ”dom ättor”, joka viittaa Tukholman seudun puhelinuuntanumeroon.

3.3.2. KOHTI MASSAKULTTUURISTA VAPAA-AIKAA

Porvariston loma-aktiiviteetit voidaan nähdä erottautumisena niin ”joutilaasta” yläluokasta kuin ”jouten laiskottelevasta” työväenluokastakin. Kulttuurinationalistisen integraation päämääriä vaalien alettiin kulttuurisella valumalla levittää porvarillisen lomavieton ihanteita ja tapoja työväestölle. Terveyden- ja luonnonpallvonta (vitalismi ja naturismi), perheyhteyden korostus sekä ajoittainen irrottautuminen kaupunkiympäristöstä alkoivat näyttäytyä myös työläisille tärkeinä arvoina. Niiden avulla sai vaihtelua vapaa-ajalla, joka oli ennen kaikkea raskaan työn vastapaino. Lisäksi harjoitettiin myös konkreettisempia toimia, joiden avulla ohjattiin oikeiden ihanteiden ja käyttäytymisen suuntaan.

Vapaa- ja loma-ajan toimintaa alettiin erikseen järjestää sellaisille yhteiskuntaryhmille, joilla ei muuten olisi ollut siihen mahdollisuutta. Useimmiten teollisuustyönantaja järjesti työläisilleen tai rikas hyväntekijä työläisperheen lapsille lomaretken tai -matkan. Tällaisen vapaaehtoisien hyväntekeväisyyden taustalta löytyy paitsi filantrooppinen ajattelu myös paternalistiseen työväenhuoltoon omaksuttu käsitys työväenluokan vieraantuneisuudesta. Vieraantuneisuudella on ymmärretty kuitenkin jotakin muuta kuin marxilaisessa ajattelussa; se on ollut leimallisesti rousseau’laista perua. Tällöin kenties koko ikänsä likaisessa ja savuisessa kaupunkislummissa elänyt työläinen tuli saattaa tietoiseksi kotimaansa luonnon puhdistavasta voimasta (ks. Löfgren 1999).

Esimerkiksi Iso-Britanniassa työväestön lomaviettoon haettiin mallia suoraan porvariston lomavietosta. 1800-luvun loppupuolella useat tehtaiden omistajat alkoivat lähettää työläisiään päivämatkoille tai jopa koko viikon mittaisille lomille. Yleensä matka taitettiin rautateitse läheisimpiin merenranta-kohteisiin. Lontoolaiset työläiset matkasivat lomailemaan Southendiin tai kanaalin rannalle Brightonin, ja Liverpoolin ja Manchesterin työläiset pääsivät Blackpooliin Irlanninmeren rannikolle. (Urry 2002; 16–25; *British Seaside Holiday* 2002.)

Yhtälailla kulttuurisen valuman ideaa hyödyntäen valveutuneiden työnantajien hyväntekeväisyys ulottui työläisten jälkipolveenkin, joille järjestettiin erikseen lomatoimintaa. Historioitsija Peter J. Schmitt on kuvaillut erästä amerikkalaisten kaupunkilaislasten retkeä. Lapset vietiin luontoon tutustumaan sen ihmeellisyyteen, mutta lyhyen perillä olon jälkeen he hajaantuivat pusikoihin tupakoimaan, pelaamaan noppaa ja korttia sekä odottelemaan paluumatkaa todeten: ”Get home to civilization”. Tämän kokemuksen pohjalta tehtiin johtopäätös: ei riitä, että ihmiset viedään pois neljän seinän sisältä, heidät on myös opetettava nauttimaan siitä! (Löfgren 1999, 245–246.) Luontokokemuksen tuli olla sekä lapsenomaisen puhdas ja turmeltumaton, kuin usko, mutta myös tietoinen ja valistunut. Tähän ei luonnosta ja vapaudesta vieraantunut työläinen enää pystynyt ilman erityistä opastusta. Työläisen tietoisuus lupien ja käskyjen kohteena olemisesta tuli muuttaa kollektiivisesta yksilöidymmäksi ja ulkoisesta sisäistetyksi tietoisuudeksi sivilisoitumisesta. Toisin sanottuna itsehillinnäksi, itsekontrolliksi ja sivistykseksi.

Työväenhuolto

Myös Suomessa teollisuuspatruunat osallistuivat 1800-luvun loppupuolella työläistensä vapaa- ja loma-ajan toiminnan järjestämiseen.²⁵ Kiinteä tehdasyhteisö piti huolta työläisten tarpeista kuin isäntä palkollisistaan. Käytäntö oli hyvin yleinen ja sitä ei kummeksuttu, sillä siinä agraarinen isäntä-renki -asetelma korvattiin yrittäjä–työläinen -asetelmalla (Apo 1997, 22). Suomen teollistumisen alkuvaiheessa tehtaita oli sellaisilla seuduilla, joissa oli saatavana raaka-aineita ja käyttövoimaa ja joista oli hyvät yhteydet. Eri alojen tehtaita oli siten paitsi kaupungeissa myös maa-seutukeskuksissa, ja vähitellen niiden ympärille alkoi kasvaa suurempia asuin- ja kauppakeskuksia. Esimerkiksi Kuusankosken pitäjä perustettiin tehtaan ympärille. Yhtiö rakennutti kansakouluja ja asuntoja, ja tehtaalaisille tarjottiin työn lisäksi muita luontaisetuja: polttopuita, maitoa, sähkövalo, elintarvikkeita ja vaatetavaraa (Polin 1932, 180–184). Tällaisten etujen lisäksi Kymiyhtiö harjoitti yhteiskunnallista valistustyötä aina 1880-luvulta asti (emt., 42–46).²⁶ Näin ollen jo hyvin varhaisista ajoista teollisuustyönantajat pyrkivät vaikuttamaan sosiaalisella toiminnallaan työläisten arjen ja vapaa-ajan muotoutumiseen.

Erityistä vapaa-ajan toimintaa järjestettiin työläisille esimerkiksi Valkeakoskella. Vuonna 1876 Aktiebolaget Walkiakosken paperitehdas järjesti juhannusjuhlan, jossa tanssittamisesta vastasi orkesteri. Seuraavana vuonna työläiset vietiin ensimmäisen kerran huvimatkalle, jonne janojuomaksi varattiin kymmenen koria olutta. (Sirén 1997, 143; ks. myös Autio & Nordberg 1985, 85.) Työläiset saivat lähijärville suuntautuneille huvimatkoilleen tehtaan laivan käyttöön ilmaiseksi, ja matkojen tuotto käytettiin yhteisön kirjaston hoitoon (Sirén 1997, 117–118). Huvitoimintaa käytettiin yleishyödyllisen sivistyksellisen toiminnan rahoittamiseen. Tietoa ei ole siitä, kuinka monta työläistä tai tehtaan edustajaa tilaisuuksiin osallistui.

Monet teollisuustyönantajat pitivät ammattiliittoja ulkopuolisina ja korostivat, että työsuhteista sopivat edelleenkin isäntä ja työväki (ks. Juva 1957, 65). Teollisuusyritykset ryhtyivät tarjoamaan työväenliikkeen toiminnalle rinnakkaisista seuratoimintaa, sillä harrasteiden ajateltiin edesauttavan työläisten työkykyä. Vuonna 1927 tehty kartoitus paljastaa, ettei työväenhuoltoon liittyvä seuratoiminta ollut kovin yleistä. Selvityksessä 186 tehtaasta selvä enemmistö (130) ei järjestänyt minkäänlaista sivistyksellistä harrastetoimintaa. Lähes 50 tehtaassa kuitenkin oli tehtaiden soittoakun- ja näytelmäseuroja. Ruumiinkulttuuria tuettiin vielä vähemmän; voimistelu- ja urheiluseuroja oli tuolloin 17 tehtaassa ja urheilukenttiä yhtä useassa, lisäksi 27 tehtaassa annettiin palkintoja ja raha-avustuksia ja 12 järjestettiin urheilukilpailuja. 109 tehtaassa ei ollut mitään vapaa-ajantoimintaa. Kaikkiaan noin kolmasosa tehtaista oli aktiivisesti organisoinut työläistensä vapaa-aikaa. (Lähteenmäki 1997, 142–143.) Toisaalta juuri suurimmat teollisuustyönantajat oli-

---

25 Mainittakoon, että ensimmäiset työntekijöiden huoltoa koskevat toimet olivat työväen asunnot, joista ensimmäisiä olivat Finlaysonin Tampereelle jo 1820-luvulla rakentamat asunnot (ks. Kera-
vuori 1948, 13).

26 ”Koti ja luonteenkasvatus” -luentoa oli kuulemassa vuonna 1911 noin 375 henkeä, ”Kodinpäivät” -luentosarjan kymmenissä tilaisuuksissa molempina vuosina 1914 ja 1915 peräti noin 6 000 kuulijaa. Lisäksi järjestettiin Naisten kokouksia ja Nuorison Kodinpäiviä. (Polin 1932, 42–46.)

vat aktiivisia tällaisen toiminnan järjestämisessä, olihan heillä paitsi varoja toiminnan ylläpitämiseen myös suuremmat intressit kyseessä. Kuitenkaan toiminta ei ollut saavuttanut työläisten keskuudessa toivotunlaista suosiota, sillä työväestöllä oli jo omat lomanviettotapansa ja vapaa-ajan toimintaa aktivoineet seuransa (emt.).

Teollisuustyöntantajien työläisilleen järjestämä vapaa-ajantoiminta ei ollut pelkästään viatonta huolenpitoa, vaan vapaa-aikaan ulottuvan ohjauksen avulla haluttiin työläisiä isänmaallistaa ohjaamalla heidän poliittista aktiivisuuttaan. Samalla toivottiin päästävän eroon kiusallisesta lakkoilusta. Suojeluskuntatoiminta ylläpiti vuoden 1918 tapahtumien muistoja vereksinä aina toiseen maailmansotaan asti. Työväenjärjestöjen toiminnan ohelle tarjottiin maanpuolustushenkistä tehdassuojeluskunta- ja Lotta Svärd -toimintaa sekä vapaa-ajanviettoa seuraintaloilla (Juva 1957, 392–93). Esimerkiksi Yhtyneet Paperitehtaat Oy:n Valkeakosken, Myllykosken, Jämsänkosken ja Simpeleen tehdassuojeluskunnat toimivat aktiivisesti (emt., 385–391). Suojeluskunnissa harjoitettiin paitsi urheilutoimintaa myös kokonaisvaltaisempaa maanpuolustuskasvatusta (ks. Vasara 1997; 1998). Maanpuolustushenkeen ja -kuntoon kytkeytyvän urheilutoiminnan lisäksi suojeluskuntalaiset järjestivät seuraintaloilla runsaasti iltamia, joita pidettiin varojen keräämisen lisäksi myös aatteen ja hengen levittämistä ajatellen (Vasara 1998, 123–140.) 1930-luvulla työläisen suojeluskuntalaisuus oli monille teollisuustyönantajille työhön rekrytoinnin edellytys, kun taas ammattiyhdistysjäsenyys oli epäämisen peruste.

Työväenhuollon avulla työnantajat halusivat varmistaa kunnollisen ja uskollisen työläisen uusintamisen. Työnantajain puolelta uusien työläissukupolvien sitoutuminen taattiin ja työläisten lasten ja nuorten kohdalla sitä ennakoitiin. Työntekijäin perspektiivistä tällainen toiminta merkitsi pysyvyyttä ja turvaa, joskin samalla myös puuttumista työn ulkopuoliseen elämään. Näin ollen edellä kuvaamani kulttuurisesta valumasta kertovat esimerkit puhuvat kahtalaista kieltä. Toisaalta työnantajat ovat hyötynet työläisistä mutta samalla kantaneet sosiaalista vastuuta heidän taloudellis-sosiaalisesta hyvinvoinnistaan. Toisaalta taas kansanvalistushenkisten työnantajien työläistensä vapaa- ja loma-aikoihin ulottunut ote mahdollisti työläisten kontrolloidun ”oikeanlaisen” vapaa-ajan vieton, jonka avulla yritettiin vaimentaa työväestön halujen, tarpeiden ja toiveiden väärää purkautumista, joista viimeinen viittaa suoraan myös poliittiseen toimintaan.

Työväenluokan loma

Kapitalistinen massatuotanto alkoi muovata työläisjoukoista myös kuluttajia, joiden haluihin, tarpeisiin ja toiveisiin vedottiin lehdistön ja mainonnan avulla – samalla, kun niitä ”tehtaan sisällä” haluttiin hillitä. Työläisten vapaa- ja loma-aikaan alettiin kiinnittää näin huomiota kulutushyödykkeitä valmistavien ja palveluita tarjoavien keskuudessa, koska uusi ostaja- ja kuluttajaryhmä oli kerrassaan valtava. Uuden kuluttajaryhmän vapaapäiviä ja lyhykäisiä lomiam alettiin kutsua Iso-Britanniassa työväenluokan lomaksi (*working class holiday*).²⁷ Aiemmin porvaristolle

27 Ruotsin kielessä *industrisemester* tarkoittaa teollisuustyöläisten lomaa ja viittaa samaan kuin *working class holiday*.

huvituksia tarjonneet hotelli-, ravintola- ja huvipalvelut lisääntyivät lomakohteissa, mikä selittyi sekä porvariluokan kasvulla mutta myös työläislomailijoiden vierailuilla.²⁸ Myös lisääntynyt vapaa-ajanviettäjien määrä vaati tilaa ja paikkoja, mikä alkoi näkyä suurempien kaupunkien liepeille perustettuina puistoina, uimarantoina ja huvipuistoina.

Kun vapaa- ja loma-aikaansa viettävät työläiset alkoivat etsiä lomakohteisiin, kesäsesonkinsa vakiinnuttaneelle kaupunkiporvaristolle liiallinen läheisyys työväestöön tuntui epämieluisalta. Joidenkin lomanviettoalueiden status saattoi laskea, kun työväestö levittäytyi sinne uimaan tai muuten viettämään vapaa-aikaansa. Esimerkiksi ruotsalainen kaupunkiporvaristo saattoi hylätä työläislomailijoiden löytämät kalastajakylät ja etsiä uusia seuduille (ks. Gustavsson 1981). Joihinkin lomapaikkoihin estettiin työväenluokkaisilta päiväturisteilta pääsy kokonaan²⁹, mutta yleensä karkotteena toimi riittävän korkea hintataso. Luokkarakenteeseen pohjaavaa kulttuurista erontekoa ”meihin” ja ”muihin” ylläpidettiin siten porvariston taholta ankarasti. Eronteon perustana oli luokkaidentiteetin säilyttäminen, johon kuului paitsi muiden maun ja tapojen määrittely ”huonommiksi” ja ”kehittymättömämmiksi” myös sieltä ylöspäin pyrkivien nousukkaiden halveksunta.

Kaupunkilaistyöläisten lisääntynyt vapaa-aika herätti etenkin keskiluokassa vaatimuksen järkevistä vapaa-ajankäytöstä (*rational recreation*), jota edesautettiin erilaisten moraalisaätelyprojektien avulla (Rojek 1992, 356–357). Alun perin rationaalinen vapaa-ajankäyttö on ollut keskiluokkaisen kansanosan harjoittamaa ja heidän arvojaan kuvastanutta toimintaa, joka on kohdistunut erilaisten sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisyyn. Myös teollisuustyönantajat ovat osallistuneet tähän moraalisaätelyyn, sillä pääasiallisina kohteina on ollut työväenluokka, joka on moraalisaätelyurakoiden avulla haluttu pelastaa esimerkiksi lihan houkutusilta, viinapoholaiselta tai joutilaisuuden turhanpäiväisyydeltä. (Ks. Urry 2002, 19–21; 25.)

Gary Crossin (1993) mukaan vielä 1920-luvulla oli vallalla vahva käsitys siitä, että taloudellisen kasvun välttämätön seuraus olisi vapaa-ajan lisääntyminen – ei siis kulutuksen kasvu. Tämän olisi merkinnyt ”ajankäytön demokratisoimista”, jolloin kaikilla yhteiskuntaluokilla olisi ollut tasavertainen oikeus myös vapaa-aikaan. Ongelmalliseksi muodostui luokkien välinen kulttuuripoliittinen kanssakäyminen. Korkeakulttuurisen hyvän maun portinvartija eli ei edennyt yrityksissään kohottaa tai jalostaa työläisten makua, jota pidettiin hioutumattomana. (Emt., 7–10.) Työväestön näkökulmasta tämä voidaan ymmärtää pakoiluna porvarillisten

---

28 Esimerkiksi kun Vichyn kylpyläkaupungissa kesävieraista oli vuonna 1831 alle tuhat, tapahtui kävijöiden määrässä muutaman vuosikymmen aikana räjähdysmäinen kasvu: vuonna 1861 Vichyssä oli kylpylävieraita jo 16 000 ja vuonna 1905 peräti 70 000 henkeä (Mackaman 2001, 36).

29 Esimerkiksi Yhdysvalloissa Uudessa Englannissa yksittäiset kylät olivat olleet kaupunkiporvariston loma-alueita. 1850-luvulta eteenpäin ”kylät” alkoivat laajentua kesäyhteisöiksi, joiden läheisyyteen rakennettiin mökkejä ja pystytettiin telttaleirejä. Vähitellen muodostetut kesäyhteisöt täyttivät koko Uuden Englannin rannikon. Yhtenä tarkoituksena suljettujen lomakyläyhteisöjen muodostamisella oli pitää poissa ei-toivotut vieraat: työväenluokkaiset turistit, jotka hakeutuivat päivän tai viikonlopun kestäville lomille joko junalla, raitiovaunulla tai höyrylaivalla. Heidän läsnäolonsa häiritsi ”meitä”, jotka joissakin paikoissa muun muassa sulki aiemmin yleisessä käytössä olleita kävelypolkuja ja muita alueita. Myös Ruotsin länsirannikon kesäkylien loma-asukkaat näkivät huviretkelijät tunkeilijoina ”meidän” kesämaassamme. Häiritseville huviretkelijöillä tarkoitettiin nimenomaisesti työväenluokkaa. (Ks. Löfgren 1999, 142–145.)

kulttuuripoliisien esittämistä tekemisen, kokemisen ja aktiivisuuden vaatimuksista (Löfgren 1984, 123).

Hyvän maun määrittelyoikeuteen kuului myös vapaa-ajanvieton määrittely. Crossin (1993) mukaan lisääntyvän ”oikean” ja ”aidon” vapaa-ajan vietto erotettiin kategorisesti kuluttamisesta. Tätä seurasi kuitenkin takaisku: mitä enemmän ”oikeaa” käsitystä tuputettiin, sitä enemmän demokratoitu vapaa-ajan vietto lähenei kulutusta. (Emt., 10.) Massatuotanto laski hintoja, jolloin yhä useammalla oli varaa erilaisiin hankintoihin, kun taas vapaa-aika ei sinänsä tarjonnut järjestäytymättömille tai vailla sivistysintoa oleville työläisille oikeastaan muita mahdollisuuksia. Näin ollen jos kapitalistisessa yhteiskunnassa porvaristo oli ominut hyvän maun määrittelyoikeuden, suuntasi kapitalistisen järjestelmän kehitys vapaa-ajan vieton nimenomaan kulutuksen ympärille. Gronowin (1997, 44–59) mukaan Neuvostoliitossa demokratointi johti vulgaariin tulkintaan ylempien luokkien elämäntavasta ja sen jäljittelystä. Demokratoitua ylellisyyttä ilmensivät esimerkiksi kaviaari, konvehdit ja samppanja. Ylellisyyden imitointi korruptoi hyvän maun ja muuttui halvaksi kitschiksi.

Yleisemmin tarkasteltuna teollinen massatuotanto loi suuria odotuksia tulevaisuudelle, jolloin tavaratuotantoa ja -kulutusta ei sinänsä pidetty uuden tuotantokulttuurin keskeisimpänä saavutuksena. Massatuotanto johti siihen, että työläiset pääsivät maistamaan ”sijaisjoutilaiden” elämää – kuitenkin ilman porvariston oikeiden tapojen, sääntöjen tai maun sisäistämistä. Toisaalta kulutushengen voittokulku on ymmärrettävissä, sillä kun työläisen työn arvo määriteltiin rahassa tuottona, saattoi samaa logiikkaa noudattaen myös työläisen vapaa-ajan arvo määrittyä rahassa, tuoton negaationa eli kulutuksena. Marxilaisittain ilmaistuna kapitalistinen tuotantorakenne ja -suhteet määrittelivät entistä enemmän toimijoiden kulttuurista ja poliittista toimintaa.

3.3.3. TYÖVÄENLIIKKEEN KAKSOISSTRATEGIA

Suomalaisuutta ihannoineet nationalistit loivat muun muassa ihanteellisen kansankuvan, joka on kansallisten ihanteiden kiepin avulla oli kierrätetty takaisin työväestölle ja talonpojille. Valistustyöhön oli osallistunut myös työväenliike. Kansallisten ihanteiden kiepin luoma idealisoitu kansankuva oli rikastettu kertaalleen sosialismin ihanteilla, mutta tällöin ihannoitu kansankuva rajautui tarkoittamaan luokkatietoista ja ammattitaitoista työläistä (vrt. Ehrnrooth 1992, 365–483). Agitaation avulla ihanteet saatettiin teollisuuden ja maatalouden työväen tietoisuuteen. Luokkatietoisuuden kansankuvan ohella sosialismin ihanteet näkyivät myös työväestön lomanvietossa. Näin ollen lomanvietossa harjoitettiin paitsi kulttuurista imitaatiota ja integraatiota myös tietoista työväenkulttuurista ”nurinkääntämistä”.

Lisääntyneellä vapaa-ajallaan työläiset alkoivat osallistua aktiivisesti työväenjärjestöjen, osuuskuntien ja raittiusseurojen toimintaan. Näitä järjestöjä perustettiinkin runsaasti 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Työväenliikkeen järjestöt harjoittivat omaa valistustyötä, jolla oli kaksi päätavoitetta. Ensinnäkin työväenluokan sivistystason kohottaminen ja toiseksi työväestön luokkatietoisuuden syventäminen. Näiden yhteiskunnalliseen tietoisuuteen liittyvien tavoitteiden lisäksi pyrittiin anta-

maan perustietoa talouspolitiikasta, historiasta sekä myös yhteiskunnan rakenteista. (Valkonen 1987, 79–80; ks. myös *Työväen omaehtoinen sivistystyö* 1954.)

Suomalaiseen työväenliikkeeseen kuuluvat muun muassa poliittiset puolueet ja järjestöt, ammatilliset, kulttuuri-, urheilu- ja sivistysjärjestöt sekä erilaiset taloudelliset organisaatiot. Niiden suhteutuminen toisiinsa voidaan kuvata hierarkkisesti pyramidina, jonka ylin pieni kärkiosa kuvaa organisatoris-poliittista työväenliikettä, joka muodostuu työväenliikkeen johdosta, paikallisista aktiiveista ja jäsenistöstä. Ylempänä keskiosana on työväenkulttuuri, ja sitä hieman laajempaan alaosaan työläisyhteisö. Pyramidin perustana on laaja työväenluokka. (Parikka 1987, 121–122.)³⁰

Perinteisellä työväenkulttuurilla on yleisesti tarkoitettu työväestölle ominaista taloudellista ja sosiaalista asemaa, elämäntapaa, perinteitä, arvoja ja aatteita toteuttavaa ”luokkaspesifiä” *vastakulttuuria* (*Työväenkulttuurityöryhmän muistio* 1994, 6). Tällaista ”omaehtoisuutta” korostavaa kulttuurikäsitettä ovat ylläpitäneet työväenliikkeen johto ja poliittinen aktiivijäsenistö, jotka hakivat vastakulttuurista toimintamallia maailmalta, etenkin muilta pohjoismaisilta työväenjärjestöiltä. Vastakulttuurisuus liittyy siten työväestön poliittisesti määrittävän identiteetin korostamiseen, jolloin ”omaehtoisuus” viittaa johonkin erityiseen. Erityisyys muodostuu dikotomisessa suhteessa valtakulttuuriin; on tunnettava sekä poliittinen valtakulttuuri että omaa identiteettiä rakentava vastakulttuuri.

Hieman erilainen työväenkulttuurin käsitys on Jorma Kalelan (1990) ajatus suomalaisesta työväenkulttuurista *erilliskulttuurina*, jonka olemus on rakentunut osana modernisaation kypsymistä. Ensinnäkin työväenkulttuurissa on pyritty vapautumaan säädynomaisesta elämästä, mutta samalla on kuitenkin luokkatietoisesti korostettu alistettuun asemaan sisältyvää kollektiivisuutta (emt., 8–13). Tähän liittyen suomalaista työväenkulttuuria voidaan luonnehtia paitsi erilliskulttuuriksi, myös *osakulttuuriksi*, sillä se on ollut niin muodoiltaan kuin sisällöltään monilta osin yhtäläistä niin sanotun kansallisen yhtenäiskulttuurin kanssa. Työväestön kohdalla osakulttuurisuus näkyi juuri agraariyhteiskunnan tapojen säilymisenä ja paikallisuutena. Valtakulttuurisuus ilmeni porvarisluokan elämäntavan jäljittelynä, jolloin työväestö omaksui arvoja, oikeuksia, tapoja ja tarpeita suoraan ja mutkan kautta (Haapala 1986, 341).

Työväenkulttuuri jäsenyyty työväenliikkeen johdon ja työläisyhteisön välimaastoon sosiaalisesti ja kulttuuriseksi kentäksi, jossa tapahtuu muutoksia erilaisten kamppailujen myötä. ”Omaehtoinen” loma- ja vapaa-ajantoiminta on vaatinut toisaalta työläisyhteisön tapojen ja traditioiden nostamista erilliseksi kulttuuriksi, jolloin korostuvat kollektiivisuus ja yhteisyys. Toisaalta on moraalisen ylemmyyden vuoksi toimittu työväenliikkeen johdon strategian mukaisesti ja omaksuttu sisältö-

---

30 Parikan mukaan työväenliikkeen tutkimus on pitkälti keskittynyt pyramidin kärkeen sijoittuvien kohteiden tutkimiseen, kuten esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen johdon toimintaan ja sen merkitykseen. Sen sijaan jäsenistöön kohdistuva tutkimus oli pitkään sangen vähäistä. Tilanne alkoi muuttua 1980-luvulla, jolloin mainittakoon Kaj Ilmosen väitöskirja *Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta E-osuuskauppaliikkeessä osuustoiminnan alkua ajoilta 1980-luvulle* (1984) sekä Jorma Kalelan *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986* (1986), johon kuuluvassa projektissa keskeisenä osa on muistitiedon ja harrastelijahistorioitsijoiden opintokerhomateriaalia.

jä ja tapoja osaksi työväenjärjestöjen toimintaa. Tällaisia ovat esimerkiksi opinto-kerho- ja työväennäyttämötoiminta. Kuitenkin ne on myös muokattu työväenliikkeen tarpeita ajatellen, esimerkiksi torvisoittokunnassa on soitettu työväenlauluja, jolloin ”me”-identiteetti on rakentunut poliittisesti ja kulttuurisesti ”omaehtoiseksi”. Periaatteiden ja toiminnan pyörittämisestä kentätasolla ovat vastanneet niin paikalliset aktiivit ja jäsenistö kuin johdon ideologitkin.

Kun kaupunkiporvaristo oli raivannut kulttuuriselle identiteetilleen tilaa suhteessa ylempiin ja alempiin sosiaalisiin ryhmiin ja luokkiin, niin luokkatietoista erottautumista tapahtui myös työväestön kohdalla. Erilaisia omaksumiseen ja muokkautumiseen vaikuttaneita tekijöitä voi tarkastella yleisemmin abstraktimmalla tasolla Löfgrenin (1984; 1999) esittämän jaottelun perusteella. Nähty ero porvariston ja työväestön lomavieton välillä oli kulttuurinen, mutta epävarmempaa on, oliko lomaileva työväestö mieltänyt sittenkään lomansa eri tavalla kuin porvaristo. Työväenkulttuurin piirteet ovat varmasti näkyneet lomavietossa. Joulukokouksessa vietetty loma on koettu kollektiiviseksi, avoimeksi ja läheisyyttä korostavaksi. Kiinnostavaa on selvittää, miten työväestön arvojen ja tapojen agraaritausta sekä luokkatietoinen työväenkulttuuri ovat muokanneet työläisten lomaihanteita ja lomaviettoa. Vai ovatko työläiset imitoineet porvarillisen lomavieton malleja lähes sellaisenaan? Tähän haen vastauksia tarkemmin luvussa 6.

Elintason nousun, vapaa-ajan lisääntymisen sekä myös työn luonteen muuttamisen myötä työväestökin on vähitellen siirtynyt lomallaan tavoittelemaan vapautta ”johonkin”. Porvarilliset lomaihanteet, niiden statusluonteesta johtuen, ovat levinneet myös työväenluokan keskuuteen. Tätä on kuitenkin edeltänyt vapaus jostakin. Tällöin ”jostakin” on määrittynyt monotoniseksi työksi, likaiseksi tehdasmiljöökseksi mutta myös porvarillisten ihanteiden valuman mukaisesti kaupunkimiljöökseksi. Jo 1900-luvun alussa suomalaisetkin tehtaalaiset innostuivat lähettämään perheitään kesäajaksi maalle (Hirn & Markkanen 1987, 204).

Luokkayhteiskunta ei syntynyt hetkessä pyyhkäisten tieltään kaikkia esimodernin ajan sääty-yhteiskunnan sosiaalisten ryhmien tapoja ja käytäntöjä, vaan siirtyminen moderniin elämäntapaan tapahtui vähitellen. Suomalaisella työväestöllä on sama kulttuurinen tausta kuin talonpojilla, maalaisköyhälistöllä tai kaupunkien keskiluokalla (ks. Mäkelä 1985; Sulkunen 1986). Näin työväestön lomakulttuuri sai ominaispiirteitä sekä maaseututyöväen kulttuurisesta perinteestä että porvariston lomaviettomallista. Tuttuutta toi sängen nuoren teollisuustyöväestön historia. Suomalaisen työläisen identiteetti oli vielä kytköksissä maalaisyhteisön arvoihin sekä maalaisrahvaan käytäntöihin ja tapoihin (Parikka 1987, 124–145).

Teollisuustyöläisen loman ensimmäisenä tarkoituksena, vapautena ”jostakin”, on ollut lepääminen ja rauhoittuminen. Löfgrenin (1984, 122–124) mukaan lomalla on haluttu olla vapaalla ilman erityisiä vaatimuksia ja pihistelyä. Kaoottisimmillaan kontrollista irrottautuminen on näkynyt valloilleen riistäytyneenä hedonismina, yhtäältä juopotteluna ja rahojen tuhlaamisena sekä toisaalta täydellisenä laiskotteluna, joutoaikana. Tällaisessa yleisessä suhteessa omaan kulttuuriin ei ollut kyse jalostettujen ihanteiden kiepautuksesta vaan suorasta, elävästä yhteydestä tehdas- ja maatöitä tekevien työläisten välillä. Tämä suhde säilyi Suomessa pitkään elävänä, sillä tehdastyöväestöä täydennettiin sykäyksittäin maaseudun väestöllä, joten näi-

den kulttuurit sekoittuivat omaksi osakulttuurikseen (Siisiäinen 1990, 202–203). Vasta tyväestön järjestäytyminen liikkeeksi mobilisoi kollektiivisuuden tietoiseksi joukkovoiman käytöksi ja ”omaehtoinen” vastakulttuuri alkoi muotoutua.

”Omaehtoinen” työväenlomailu

Työväen ”omaehtoisen” loman sisältöihin haluttiin vaikuttaa luokka-asemansa yhä paremmin tiedostavan tyväestön sisältä. Tällöin ensisijaista oli kapitalismin luomien värien houkutusten vastustaminen ja oikeiden luokkatietoisten arvojen levittäminen. Esimerkiksi 1900-luvun alkupuolella eurooppalaisen työväenliikkeen keskuudessa pidettiin elokuvaa eskapistisena viihteenä, joka vei työläisten tietoisuuden pois arjesta ja siten ylläpiti kapitalistien riistoa (Hobsbawm 1987, 239).³¹ Samoilla periaatteellisilla syillä työväenliikkeen johto vastusti alkoholin valmistusta, myyntiä ja nauttimista sekä toimi raittiuden ja kieltolain edistämisen puolesta.

Työläiset olivat jo 1900-luvun alussa tottuneet kevyempään viihteeseen vapaa-ajallaan (Seppänen 2000, 40; 71). Vapaa-ajan lisääntyttä etenkin nuoret ja miehet hakeutuivat kaupallisten huvitusten pariin, mutta yleisemminkin työläiset kaipasivat vapaallaan kuitenkin ennen kaikkea lepoa ja huvituksia (ks. Katainen 2001, 14; Katainen & Kauppi 1993, 62.) Myös erilaiset vapaa-ajantoimintaa harjoittavat järjestöt kilpailivat heidän suosionsa. Tämä loi haasteen työväenliikkeen johdolle: niin vapaa- kuin loma-aikakin haluttiin varustaa liikkeen ihanteita edistävälle toiminnalle. Työväenliikkeen harjoittama loma- ja vapaa-ajantoiminta on ilmentänyt erityistä *työväenliikkeen kaksoisstrategiaa*, jossa ajatuksena oli valtaapitävien loma- ja vapaa-ajan kulttuuristen tapojen ja muotojen kääntäminen palvelemaan työväenliikkeen omia tarkoituksia, mikä vaati alistetuilta omaa aktiivisuutta.³² Tällöin ei omaksumattua sisältöä saati toimintamuotoja sellaisenaan. Työväenliikkeen kaksoisstrategiaa ovat hyödyntäneet eritoten edistysmieliset sosialidemokraatit. Laajimmillaan työväenliikkeen kaksoisstrategia on näkynyt yhtäaikaisena toimintana valtiollisella ja kansalaisyhteiskunnan tahoilla, jolloin on muodostettu laaja muutosvaatimusten ja toisaalta konsensuksen yhteisrintama. Tämän yhteisrintaman toiminta on ollut muun muassa aatteellis-sivistyksellisenä toimintaa, jota alettiin sittemmin kutsua ”työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevaksi liikkeeksi” (Oittinen 1937).

Paikallisten ja alueellisten työväenjärjestöjen vapaa-ajan toiminta oli hyvin samankaltaista kuin muidenkin järjestöjen. Oli näytelmäpiirejä, torvisoittokuntia, kirjastoja, lukupiirejä ja muuta kulttuuritoimintaa (esim. Kasvio 1982, 473; Haapala 1986). Työväenjärjestöjen tilaisuuksien ohjelmaan sisältyi aatteellisia puheita, lauluja ja kevyempääkin ohjelmaa. Kokousten ja iltamien ohella suosittuja olivat erilaiset retket, joiden kohteina olivat suurimpien kaupunkien kansanpuistot ja

---

31 Ajateltiin, että viihde-elokuvista puuttuivat henkistyneemmät, korkeimmat asiat, joita etenkin sosiaalidemokraatit halusivat tuoda työläisten tietoisuuteen. Myös suomalaisen työväenliikkeen eturintamassa keskusteltiin kiivaasti elokuvasta. Työväenliikkeen johto katsoi, että elokuvan ympärille kehkeytynyt liiketoiminta oli lähinnä kapitalistien työläisiin kohdistamaa riistoa (Honka-Hallila 1995, 28).

32 Kaksoisstrategia näyttäytyi toimintaperiaatteena samankaltaisena kuin vaikkapa esimerkiksi kristittyjen suorittama vanhojen pakanallisten juhlien määrittäminen uudelleen kristilliseksi pyhäiksi tai vaikkapa konkreettisen pyhän paikan valtaaminen ja nimeäminen uudelleen.

saaret (Lähteenmäki 1997, 143), mutta myös työväenliikkeen omat pyhät paikat, kuten esimerkiksi kaatuneiden tovereiden haudat.

Loma- ja vapaa-ajantoiminnan suhteen etenkin naisjärjestöt olivat aktiivisia, onhan loma aina ollut paitsi luokka- myös sukupuolikysymys. Perheellisten naisten vapaa-ajantoiminnan paikkana oli ensisijaisesti koti. Pirjo Markkolan (1994) mukaan sivistyneistön naisjärjestöt valistivat työläisnaisia kodinhoitoon, jonka ajateltiin integroivan heidät paremmin porvarilliseen yhteiskuntaan (emt., 173–174). Naiset kantoivat vastuun perheen ruokataloudesta, lastenkasvatuksesta ja miestensä hyvinvoinnista, joten heihin kohdistettu valistus siirtyi myös lähipiiriin. Työläisnaiset ottivat huolehtiakseen heikompiensa asioista. Voidaan ajatella, että työväenliikkeen sisäinen sukupuolitettu työnjako ylläpiti – ainakin jossakin määrin – jakoa miesten vakavaan politikointiin ja naisten uurastukseen työväen raittius-, nais- ja vapaa-ajanjärjestöissä. Luokkakysymystä on vaikea erottaa sukupuolten tasa-arvokysymyksestä, sillä ne ovat kulkeneet rinnakkaisina vaadittaessa demokraattisempaa yhteiskuntaa – ja vapaa-aikaa.

Huoli kaduilla norkoilevasta työläisnuorisosta, etenkin pojista, leimasi työväestön loma- ja vapaa-ajan toimintatapoja. Kunnollinen kotikasvatus, sivistävät harrastukset, työt ja koulunkäynti nostettiin paheiden tielle johtavan joutenolon vastakohtaksi. Työväenliike toimi kaikella tavoin työläisperheiden kasvattajana. (Markkola 1994, 202–223.) Työväenjärjestöissä omittiin porvaristolta tapa lähettää lapset ja naiset kesänviettoon. Mallia tähän antoivat Suomen Naisyhdistys ja Naisasialiitto Unioni, jotka järjestivät jo 1880–1890-luvuilla lomapaikkoja työläisnaisille (Katainen 2001, 16–17).³³ Työläisnaisten omat järjestöt tekivät niiden kanssa yhteistyötä, ja lisäksi työläisnaisilla oli omaa kesätoimintaa. Esimerkiksi Hämeenlinnan työväenyhdistys ja Viipurin ompelijattarien osasto hankkivat kesäkodit käyttöönsä. Näiden järjestöjen lisäksi kesätoimintaa järjestivät muun muassa turkulaisten, vaasalaisten ja tamperelaisten naistyöläisten ammattiosastot ja Työläisnaisten liiton osastot.³⁴ (Emt., 16–18; Lähteenmäki 1997, 143; Markkola 1994, 222–223.)

Yhtäläillä lasten kesätoimintaan otettiin mallia säätyläisnaisten yhdistysten toiminnasta, esimerkiksi kesällä 1886 Helsingin työväenyhdistys lähetti 20 lasta lomailemaan maalle. Kesäsiirtoloiden ja kesäkotien toimintaan hankittiin rahoitus etupäässä talkootyöllä, keräyksillä ja iltamatoiminnalla. Tämän jälkeen lasten kesäsiirtolatoiminta yleistyi ja toimintaa alettiin rahoittaa paitsi kuntien kassasta myös Anniskeluyhtiön voittovaroilla eli ”viinarahoilla”. Työväenliikkeen hajaantumisen jälkeen lomatoiminnasta jäivät vastaamaan nimenomaan sosialidemokraattiset naiset. (Katainen 2001, 16–19.)

Mitä työläisnaisten kesäkodeissa tai -siirtoloissa sitten tehtiin, entä miten toiminta suhteutui muuhun työväenliikkeen järjestöjen toimintaan? Esimerkiksi

33 Naisyhdistyksellä oli vuonna 1889 työläisnaisten kesäsiirtola Kirkkonummella. Naisasialiitto Unionin Hyvinkäällä sijainnut Vilhelmiina-koti oli tarkoitettu työläisäideille ja palvelijattarille. (Katainen 2001, 16.)

34 1900-luvun alusta Työläisnaisliitto organisoii lasten Ihanneliittotoimintaa, jossa harrastettiin retkeilyä, liikuntaa, laulua, lausuntaa ja näytelmätoimintaa – sekä kapitalistisen järjestelmän ja sosialistisen tuotannon tuntemuksen sekä osuustoiminnan opetusta. Ihanneliitot lakkautettiin tsarin käskyllä ”valtiolle vaarallisina”. Tämän jälkeen vuodesta 1914 alkaen varhaisnuorisotyöstä vastasi Sosialidemokraattinen Raittiusliitto. (*Työläisnaisen tarina* 1995, 14–15.)

Miina Sillanpään vuonna 1921 perustaman Palvelijataryhdistyksen kesäpaikassa, Lepopirtillä, vierailleet olivat ”vaatimatonta väkeä”, joille vapaa-ajantoinnaksi riitti uinti ja soutelu, lukeminen sekä lauantaitsit. Lisäksi nautittiin luonnosta ja hyvästä ruuasta. Leppoisaan ilmapiiriin ei sopinut politikointi, se jopa kiellettiin erikseen järjestyssäännöissä, kuten myös ”ääneen tuumiminen”. Koska lomalta haettiin lepoa ja mielenrauhaa, lomalaisten pyydettiin välttämään väittelyä säätö-, uskonto-, kieli- tai puoluepolitiikasta. (Välimäki 1996, 72–73.) Aktiivinen politikointi ei siis ole kuulunut lomarauhaan. Lomapirtin lomailua ei siten voi kutsua sisällöllisesti poliittiseksi, vaan sitä voi luonnehtia yleisesti työläisnaisille suunnatuksi lomatoiminnaksi.

Se on semmonen laitos, oikeammin automaatti, jonka toisesta päästä mätetään sisään väsyneitä tehtaantytöitä, palvelijattaria, puotipukuja ym., siellä ne sitten auringonkylpyjen, saunojen, suihkujen, taikinakoneitten, itse järjestämiensä iltaohjelmien, hyvien ruoka- ja kahvipöytien sekä seurustelujen avulla muokataan vähän lihavammiksi ja paljon virkeimmiksi ihmisiksi ja saatetaan taasen mäkeä alas entisiin toimiinsa. (Emt., 21.)

Työväenmatkailun juuret

Työväenjärjestöt innostivat jäsenistöään kesäkotitoiminnan ohella myös matkailemaan. Tampereella kotipaikkaansa pitänyt Hämeen Työväen Matkailijayhdistys ja Helsingin Työväen Matkailijayhdistys olivat ensimmäisiä alallaan, ne perustettiin vuonna 1930 (Koskiranta 1992, 18–19). Hämeen Työväen Matkailijayhdistys julkaisi perustamisvuonna Amalia Lehtosen kirjoittaman lehtisen *Mitä merkitsee työväestön osallistuminen matkailuun?*³⁵ Hänen mukaansa työväestön keskuudessa ei ollut virinnyt myönteistä ilmapiiriä, vaan suurin osa oli ”näihin päiviin saakka ajatellut, että matkailu on vain varakkaiden luokkien huvittelutoimintaa, johon ei työväestöllä ole mahdollisuuksia eikä aikaa.” (Emt., 2–4.)

Matkailun tuli olla työläisille ”valistavaa kulttuuriliikettä” eli oikein käytettyä vapaa-aikaa. Sen tuli tutustuttaa kotimaan tuntemuksen parantamisen ohella myös naapurimaiden ja kansojen elämään, sillä parlamentaarisen toimintaan tarvittiin työläisiltä myös ulkomaan asioiden tuntemusta. Matkailu oli siten ennen kaikkea valistusta.³⁶ Helsingin Työväen Matkailuyhdistys harjoitti edullisten kotimaahan ja ulkomaille suuntautuneiden ryhmämatkojen järjestämistä aina Työväen Matkailuliiton perustamiseen eli vuoteen 1937 asti (Koskiranta 1992,

---

35 Lehtisessä esiteltiin myös matkailijayhdistyksen mallisääntöluonnokset, joiden avulla voidaan laatia muille, mahdollisesti joka läänin erikseen perustettaville matkailijayhdistyksille säännöt. Niille kaavailtiin kattojärjestöksi omaa matkailuliittoa, jollei ”tydyttävää yhteistoimintaa” saataisi käyntiin Suomen Matkailijayhdistyksen kanssa. Lehtisen mukaan yhteistyö ja keskittäminen olisivat kuitenkin edullisia tässä tapauksessa. (Lehtonen 1930, 7–14.)

36 Matkailijayhdistyksen toimintaan haluttiin houkutella uusia yhteisö- ja henkilöjäseniä läänin alueelta. Houkuttelevaksi liittymisen tekisi erikseen mainostetut retket, joita kaavailtiin tehtäväksi Imatralle, Petsamoon, Suursaareen, Turkuun sekä valtion suuremmille teollisuuslaitoksille. Myös Viroon suunniteltiin juhannusmatkaa. (Lehtonen 1930, 18–19.)

18). Yhdistys markkinoi kesällä 1931 matkojaan ”erikoisen onnistuneiksi ja halvoiksi” (HTM ts 1932).

Lehtonen (1930, 14–17) muistutti, ettei matkailu ole pelkkää kulttuuritoimintaa vaan myös taloudellisesti kannattavaa. Esimerkiksi hän nosti Saksan sataasastoiset matkailujärjestöt, jotka kaikki pyörittivät matkailija- ja lepotitoiminnan lisäksi kahviloita, ravintoloita ja virvokejuomakioskeja. Myös Hämeen Työväen Matkailijayhdistys oli puuhaamassa majoitustiloja sekä Raittiustalolle matkustajain vastaanottoasemaa, jossa olisi yömatkalaisille oma kahvila ja lepotila. Tällöin ei ”matkustajien öiseen aikaan junia vartoillessaan tarvitsisi aikaansa kulutella Tampereen kaduilla ja vetoisissa aseman odotushuoneistoissa”.

Työväenmatkailu on kulttuurisivistyksen lisäksi ollut osa työväenliikkeen kulttuurista ja taloudellista toimintaa. Se on rakentunut rinnakkaiseksi vaihtoehdoksi, siinä missä työväen omat osuuskaupat, vakuutusyhtiöt, pankit ja ravintolatkin. Ne kaikki perustettiin turvaamaan mahdollisimman edullinen tavaranhankinta, jotta työläiset eivät olisi olleet täysin markkinatalouden sanelemien hintojen ja saatavuuden armoilla. Samalla pyrittiin hillitsemään kulutusta. Näitä lippulaivoja ovat olleet esimerkiksi Elanto ja Kansa. Työväenliikkeen poliittinen yhteisyys ja kulttuurinen kollektiivisuus ovat näkyneet työväestön osuustoiminnassa, joka on heijastunut kotitalouksien arkipäivään ja vapaa-ajanviettoon. Osuusliikkeiden asiakkaat olivat pääasiassa naisia, joten heidän kulutustottumuksiinsa ja taloudenhoitoonsa yritettiin vaikuttaa valituksella (*Työläisnaisen tarina* 1995, 17–19).³⁷ Monilla osuuskauppojen työläisillä oli mahdollisuus lomailuun kesäaikaissa, jotka olivat joko ammattiosaston tai osuuskaupan vuokraamia (Hentilä 1999, 204). Esimerkiksi 1920–1930-luvulla tehdyssä *Työväenhuolto Suomen tehtaissa* -lyhytelokuvassa esiteltiin Elannon työväenhuoltoa: lasten touhuja leikkipuistossa ja uimaleikkejä rannalla. Lomasaareen vietiin hyvin pukeutuneita työläisiä moottoriveneellä, jonka perässä liehui Suomen lippu. Yleisestikin suurempien teollisuuskaupunkien lähitienolta löytyy saaria, joihin työläiset ovat matkanneet vapaa-ajan viettoon.

Kuten naisjärjestöjen, Lepopirtin ja matkailijayhdistyksen toiminnan kuvauksista ilmenee, työväen raittiusliikkeen toiminta on ollut osa työväen vapaa-ajan käytön järjestämistä. Reino Oittinen (1937, 5–7) on kiteyttänyt tarkemmin miten: ”Taistelu juoppoutta vastaan on taistelua juoppoutta synnyttäviä tekijöitä vastaan, ja tämä tuo raittiusliikkeen niin lähelle yleistä työläisten vapaa-ajan käytön järjestelyä.” Oittisen mukaan humala toi illuusion vapaudesta. Väkijuomat tarjosivat lohdutusta, unohdusta ja virkistystä raskaan työn uuvuttamalle työläiselle. Samaan pyritään ”oikealla” vapaa-ajan käytöllä, ja päämääränä on tällöin: ”vapaus, virkistys, itseluottamus ja omanarvon tunne”. Mutta erona on se, että päämäärä saavutetaan.

Edellä kuvatuilla tavoilla ammatti- ja naisjärjestöjen sekä muiden työväenjärjestöjen loma- ja vapaa-ajantoiminta on ollut usein limittäistä työväenpuolueiden, raittiusjärjestöjen ja työväen sivistysjärjestöjen toiminnalle. Tämä ennakoiki alkua

37 Osuusliikkeiden aatteelliseksi keskusjärjestöksi perustettiin vuonna 1916 Kulutus kuntien Keskusliitto, KK. Sen harjoittaman vuonna 1929 perustettujen Naiset Mukaan -toimituntien tehtävänä oli levittää naisille, nuorille ja lapsille osuuskauppaharrastuksen lisäksi myös kotien taloudenhoitoa edistäviä tietoja. Luennoitsijoista mainittakoon KK:n valistusosaston päällikkö Yrjö Kallinen. (*Työläisnaisen tarina* 1995, 17–19.)

erityiselle työväen vapaa-ajan organisoimisen liikkeelle. Liike ajoi työväen yhteiskunnallisten olojen parantamista, mutta keinot olivat puolue toiminnan ”teorettisen” sijaan käytännönläheisiä. Keskeisenä toimintamuotona konkreettisen toiminnan ohella oli myös sivistys ja valistus, jonka keinot olivat peräisin kansallisten ihanteiden kiepin omaksuneelta sivistyneistöltä. Ne valjastettiin työväen liikkeen tarkoituksiin kaksoisstrategian avulla, jolloin työväentalot tarjosivat monitoimikeskuksina kahvila-, kokous- ja osuustoimintatiloja sekä teatteri- ja elokuvanäyttämöitä. Työväentalo oli kasvattaja kuin iso perhe, kun taas työläiskodit olivat pieniä ja ahtaita. Niin kauan kun työväentalo oli työläisten vapaa-ajan toiminnan keskus, on työväenliike ollut helppo mieltää kokonaisuudeksi. Toisaalta suomalainen työväenliike on ollut hyvin hajanainen. Työväentaloja omistivat sosialidemokraatit ja kommunistit, ja talot toimivat aina vuosiin 1929–1930 asti, kunnes Lapuan liike sulki etenkin kommunistien omistamia työväentaloja; niitä ”naulattiin kiinni”, suljettiin, poltettiin ja osa myytiin (Huttula 2000).³⁸ Jäljelle jääneiden työväentalojen toiminta elpyi vähitellen.

---

38 Kaikkiaan Lapuan liikkeen toimet kohdistuivat noin 400 työväentaloon. Varmuudella vuosina 1929–1932 suljettiin 284 kommunistien ja 8 sosialidemokraattien omistamaa työväentaloa (Huttula 2000, 409).

4. LAILLINEN OIKEUS VUOSILOMAAN

Suomessa loma- ja vapaa-ajan kysymyksiä koskevien sosiaalisten reformien toteuttamiseen ovat vaikuttaneet yleisempi yhteiskunnallis-poliittinen tilanne, työväenpuolueiden kannatus sekä niiden yhteistyökyky. Työväestön osallistuminen yhteiskunnalliseen päätöksentekoon edesauttoi sitä, että vähitellen painopiste siirtyi työnantajien harjoittamasta työväenhuollosta valtiolliseen sosiaalipolitiikkaan ja työväensuojeluun. Vaikka 1930-luvun alussa kansalaisia koettelivat lama ja puute ja työväenliikettä repivät sisäiset ristiriidat¹, Suomessa ei hahmoteltu erityistä lama-ajan ohjelmaa, kuten esimerkiksi muissa Pohjoismaissa (Kettunen 2002a, 16).

Kuusi (1931) muokkasi hegeliläis-snellmanilaisen (kansallisvaltio)valtio, kansalaisyhteiskunta, perhe -jaottelun uudelleen, jolloin sosiaalipolitiikan painopisteiksi nostettiin kansakunta, luokka ja kansalainen (Kettunen 1994a, 87). Harjoitettavan sosiaalipolitiikan keskeisin tehtävä oli ennen kaikkea kansakunnan menestys, mikä tarkoitti niin taloudellista kuin kulttuuristakin menestystä sekä yhteiskuntarauhan ylläpitämistä. (Kuusi 1931, 22–24). Yleisen sosiaalipolitiikan tehtävänä katsottiin olevan vaikuttaa eri yhteiskuntaluokkien elämänlaatuun ja luokkien välisten suhteiden muokkautumiseen mahdollisimman ”tarkoituksenmukaisiksi”. Mitkään erityisen radikaalit muutokset eivät tulleet kyseeseen. Suomalainen sosiaalipolitiikka sisälsi siten erilaisia muutospyrkimyksiä ja käytännön toimenpiteitä, joilla lähinnä pyrittiin yhteiskunnallisen tilanteen rauhoittamiseen ja hallintaan. (emt., 15.) Sosiaalipolitiikassa kiinnostus kohdistettiin edelleen teollisuustyöväestöön.²

Toisen maailmansodan aikaan ja sen jälkeen hyvinvointivaltiota suunniteltaessa alettiin sosiaalipolitiikkaa linjata jälleen, jolloin muokattiin uudenlainen kolmijako: yhteiskunta, sosiaalinen ja yksilö (Kettunen 1994a, 87). Tällöin yksilö nousi sosiaalipolitiittiseksi yksiköksi aiempien luokkaspesifin työläisen, kollektivistisen perheen tai nationalistisen kansalaisen tilalle. Sosiaalipolitiikan kohteeksi alettiin laskea kaikki ne yhteiskuntaryhmät, jotka jossakin elämänsä vaiheessa tarvitsivat ulkopuolista tukea.

---

1 Vuosisadan alussa perustetun Suomen Ammattijärjestön (SAJ) jäsenmäärä romahti vuoden 1928 huikeasta yli 90 000 jäsenestä seuraavalle vuosikymmenelle tultaessa. Syyinä olivat laman lisäksi työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen sisäiset vakavat ristiriidat, jotka johtivat SAJ:n lakkauttamiseen. Sosialidemokraatit ovat tätä ennen ryhtyneet rakentamaan uutta keskusjärjestöä Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliittoa (SAK), joka perustettiin 1930. (Ks. Valkonen 1987, 151–153.) Alkuvuosina 1930-luvun alussa SAK:n kannatus jäi erittäin alhaiseksi. Kaikkiaan ammattiyhdistystoimintaan osallistuminen tiesi työläiselle vaikeuksia työpaikalla, sillä se tulkittiin kannanotoksi työelämän epäoikeudenmukaisuuksia vastaan (Bergholm 2002).

2 Yhteiskuntapolitiikko Leo Paukkusen (1964, 22) mukaan myös esimerkiksi tilattoman maataloustyöväestön asioita olisi tullut nostaa sosiaalipolitiikan kohteeksi, sillä heidän elinolosuhteensa olivat epävarmalla pohjalla ja kaipasivat yhtä lailla kohentamista. Näin ei kuitenkaan samassa määrin tehty, vaikka ongelma tiedotettiin. Toki tulee muistaa, että maaseudun tilaton väki siirtyi olosuhteiden pakosta kaupunkeihin ja teollisuustaaajamiin, jolloin heistä tuli ikään kuin kierto-kautta sosiaalipolitiittisten toimien kohteita.

Eri yhteiskuntaryhmille, perheille ja yksilöille pyrittiin turvaamaan kohtuulliseksi katsottu elintaso, sosiaalinen turvallisuus sekä viihtyvyys. (Paukkunen 1964, 22.) Tällöin sosiaalipolitiikan luonne muuttui merkittävästi. Tarveharkinnasta siirryttiin sosiaalivakuutukseen, jonka periaatteeseen kiteytyy suomalaisen hyvinvointivaltion projekti. Toista maailmansotaa seurannut ajanjaksona aikana (1940–1960-luvut) rakennettiin suomalaista hyvinvointivaltiota eli käytännössä suunniteltiin ja toteutettiin runsaasti erilaisia sosiaalisia uudistuksia, joiden muotoiluun osallistuivat työväenjärjestöt siinä missä valtiovalta ja työnantajatkin.

Tässä luvussa esittelen lyhyesti teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-aikaan vaikuttaneet keskeisimmät uudistukset ja lait sekä työväenjärjestöjen toimintaan yleisemmin liittyvät seikat, niin sanotut kontekstualisoivat historialliset tosiasiat, joiden taustoja, linjauksia, määrittelyitä ja merkityksiä avaan varsinaisissa analyysiluvuissa.

4.1. TYÖLAINSAÄDÄNTÖ MÄÄRITTELI VAPAA-AIKAA

4.1.1. PALKOLLISSÄÄNNÖSTÄ TYÖLAINSAÄDÄNTÖÖN

Vuoteen 1865 asti Suomessa oli voimassa Ruotsin vallan aikainen palkollisasetus, jolla määriteltiin palkollisten palveluspakko. Sen tehtävänä oli lisätä maatalouden tuottavuutta sekä säädellä ja vähentää irtolaisuusongelmaa. Vuonna 1865 astui voimaan uusi palkollissäännöstö, josta edellä mainittu pakkopykälä oli poistettu. (Kuusi 1931, 119–121.) Palkollissääntöön oli sisällytetty säännöksiä työntekijöille vuosittain annettavasta lomasta. Vuosipalveluksessa olevien loma oli tuolloin viikko vuodessa, mutta loman tarkoituksena ei ollut varsinaisesti virkistys ja lepo. Niin kutsuttu pestuuvapaa alkoi pyhänmiesten päivän aikaan. Silloin solmittiin isäntää ja palkollista sitova työsopimus ja palkka seuraavaksi vuodeksi. Tämän ”kissaviikon” saattoi viettää huonojen harrastusten parissa, jos entisiä palkkarahoja oli vielä edellisestä leipäpuusta jäljellä. Rahaa saattoi olla käytettävänä myös, jos uuden pestin saatuaan palkolliselle oli maksettu ennakkona pieni osa vuoden palkasta. (Nieminen 1996, 2.) Säännöstö oli voimassa joiltakin osin muutettuna aina vuoteen 1922.

Teollistumisen ja kaupungistumisen myötä kysymys työläisten vapaa- ja lomaajasta nousi esiin entistä vahvemmin. Loma alettiin määritellä juuri työnteosta virkistäytymiseen liittyväksi. Tuolloin lomaa, kuten muitakin työläisten sosiaaliin oloihin vaikuttavia asioita, ryhdyttiin säätelemään tarkemmin työsääntöjen ja -sopimusten avulla. Alkuvaiheessa loma- ja vapaa-aikaa koskeva päätöksenteko oli paikallista ja tapauskohtaista, joten se ei siis koskenut yleisesti kaikkia työläisiä.

Vuodesta 1890 työläisten tavoitteena oli saada kahdeksan tunnin työpäivä ja 48 tunnin työviikko, mikä muotoiltiin työväenliikkeen banderolleissa iskulauseksi ”8 tuntia työtä, 8 tuntia sivistystä, 8 tuntia lepoa”. Aina teollistumisen alkua ajoista asti teollisuustyöläisen työpäivä oli ollut pitkä, raskas ja usein myös vaarallinen. Työtä tehtiin kuutena päivänä viikossa ja jopa yli kymmenen tuntia päivässä. Lomapäiviä sunnuntaiden lisäksi oli yleisesti vain noin kymmenen. Aivan 1800-luvun lopulla työaika oli yleisesti 10–12 tuntia. Naisten ja lasten käyttö tietyissä ammateissa oli jo lailla kielletty, ja lasten työajaksi määritelty 8,5 tuntia päivässä. Ennen vuotta 1907 oli aikuisten työläisten työaika ollut rajoittamaton. Kaksi vuotta myöhemmin tehti

tutkimus osoitti, että teollisuustyöläisen työviikon pituus oli 57–60 tuntia. Vuonna 1909 astui voimaan ensimmäinen työaikalaki, jossa määriteltiin työntekijän työviikon pituudeksi 48 tuntia. Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen ja taloudellinen kehitys sekä työväenliikkeen vaatimukset alkoivat vähitellen näkyä. Vuonna 1917 säädettiin laki kahdeksan tunnin työpäivästä. Työviikon pituus määriteltiin 47 tunniksi. (Meltti 1939, 48–66; ks. SA 1966:1, 1–10.)

Työnantajien näkemyksenä oli, että työsuhteita olisi voitava määritellä yksilöllisesti ja yrityskohtaisesti ilman lainsäädäntöä. Työnantajien tavoite ei toteutunut, vaikkei ammattiyhdistysliikkeellä tuolloin ollut juurikaan vaikutusvaltaa. Suomen eduskunta päätti säätää työaikaa ja -suhteita sääteleviä lakeja, niin sanotun työoikeuden perusnormiston vuosina 1922–1924. (Urponen 1994, 175.) Myös loma- ja vapaa-aikaa alettiin säädellä työaikalainsäädännön avulla tarkemmin.

Vuonna 1922 työntekijöiden vuosilomasta säädettiin ensimmäisen kerran tarkemmin työsopimuslaissa (141/1922), jossa määriteltiin laajemmin työsuhteeseen liittyvät rajaukset ja rajoitukset. Jo tätä lakia ennen oli vuonna 1919 säädetty liike-työntekijöiden vuosilomista, jotka määrittyivät pidemmiksi kuin muiden työläisten lomat (Hentilä 1999, 182); laki oli tämän ammattiryhmän vuosilomien perustana noista ajoista asti. Vuoden 1922 työsopimuslain mukaan työntekijän tuli saada palkkaa vähentämättä vuoden työsuhteen jälkeen seitsemän päivää lomaa, ja puolen vuoden palveluksen jälkeen palkallisen loman pituus oli neljä päivää. Lomajan yhtäjaksoisuudesta tai myöskään loma-ajalla tehtävästä työstä laissa ei kuitenkaan annettu tarkkoja määräyksiä. Seuraavana vuonna hyväksyttiin myös kansainvälinen sopimus, jossa määriteltiin teollisuuden yhtämittaiseksi viikkolevoksi 24 tuntia. (Meltti 1939, 108–109.) Työsopimuslain yleisiä vuosilomasäännöksiä haluttiin tarkentaa ja loma-aikaa pidentää, kun varsinaista vuosilomalakia alettiin hahmotella 1930-luvun lopulla.

4.1.2. KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET KÄYNNISTÄVÄT SELVITYSTYÖN

Tarve työläisten loma-asioiden kunnolliseen järjestämiseen ei ollut yksinomaan kansallista, vaan tendenssi työntekijöiden loma-asioiden ja yleisemmin vapaa-ajan kysymyksen järjestämiseen oli käynnissä kaikissa teollistuneissa maissa – tavalla tai toisella. Epäilemättä työläisten järjestäytyminen oli tuonut mukanaan lisäpainetta loma-asioiden järjestämiseen. Tämä näkyy Kansainvälisen työjärjestön (ILO) toiminnassa. Järjestö oli perustettu vuonna 1919 ajamaan juuri teollisuustyöntekijöiden asioita, joista tärkeimmiksi katsottiin 8-tunnin työpäivän lisäksi työläisten terveyteen ja perhe-elämään liittyvät asiat sekä myös poliittiset ja taloudelliset seikat, kuten työolosuhteisiin liittyvät ja sosiaaliset uudistukset (*ILO History; ILO Mandate*). Työjärjestö linjasi ja antoi suosituksia, jotka liittyivät työläisen hyvinvointiin. Näistä mainittakoon suositus työntekijäin vapaa-ajan käytöstä (ILO R21 1924), josta tarkemmin tutkimukseni luvussa 5.

Kansainvälisen työjärjestön kokouksissa kutakin jäsenvaltiota edusti niin kutsuttu kolmikanta: työntekijöiden ja työnantajien keskusjärjestöjen edustajat sekä valtion edustajat työministeriöstä. Suomen liittyttyä Kansainvälisen työjärjestön jäseneksi 1920-luvulla olivat järjestön kokoukset suomalaisille koetinkivi, sillä sekä

työnantajien että työntekijöiden etujärjestöt suhtautuivat sen toimintaan epäilevästi. Työnantajat vastustivat sitä, että ammattiyhdistysliike sai osallistua yhtäläisenä edustajana työsuhteiden sääntelyyn. (Kettunen 1997, 43–44.) Työntekijätahon kielteinen suhtautuminen työjärjestöön kuvasti samaa ristiriitaa. Suomen Ammattijärjestön (SAJ) kommunistit pitivät Kansainvälistä työjärjestöä ”riistäjien ja niiden edustajien” konferenssina, joista järjestäytyneen työväestön edustajien tuli jättäytyä pois (emt., 44). Sosialidemokraattien näkemys oli lievempi, sillä heidän mielestään yhteistyöllä voitiin lieventää pahimpia epäkohtia, joskaan luokkaristiriitaa ei voitu poistaa (Valkonen 1987, 77).

1930-luvulta Kansainvälisen työjärjestön kokouksissa työläisiä edusti Suomen Ammattijärjestöjen Keskusliitto (SAK), jossa ei oltu tyytyväisiä työjärjestön aikaansaannoksiin. Kansallisella tasolla SAK:n ja Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) välejä hiersi neuvottelu- ja sopimussyhteyksien puuttuminen aina 1940-luvulle asti, mikä haittasi työmarkkina-asioiden hoitoa ja yhteisymmärrykseen pääsemistä. Tilanne muuttui vuonna 1940, kun neuvotteluyhteydet solmittiin ”tammikuun kihlauksella”, joka tarkoitti käytännössä sitä, että STK tunnusti SAK:n olemassaolon. (Valkonen 1987, 276–280.) Työmarkkinaosapuolten välillä alettiin käydä työmarkkinaneuvotteluja, joissa sovittiin myös sosiaalipoliittisista ratkaisuista (Urponen 1994, 214). Yhteisymmärrystä ei tästäkään huolimatta usein löydetty.

Ensimmäisen kerran työläisten vuosilomakysymys oli noussut Kansainvälisen työjärjestön esityslistoille Ruotsin hallituksen esityksestä järjestön perustamisvuonna 1919 (ILO C1 1919; ks. Cormack 1998, 65). Monissa maissa alettiin lomakysymykseen kiinnittää huomiota ja joillekin ryhmille järjestettiin lakisäateinen vuosilomaoikeus (Krohn 1991, 134).³ Vuosilomakysymys nostettiin uudelleen esiin vuonna 1936, jolloin jäsenmaat antoivat yleiskokouksessaan suosituksen työläisten palkallisesta vuosilomasta (ILO R47 1936; ILO C52 1936; Asetus 389/1936). Siinä parannettiin vakituisessa työsuhteessa olevan työntekijän lomaoikeuden myöntämisperusteita, loman pituutta sekä loman osittamista – palkallisuuden lisäksi.⁴ Päätösasiakirjassa esitettiin selkeät rajat ja ehdot sopimuksen ratifioiville jäsenmaille: (1) vuoden työsuhteen jälkeen tulisi saada oikeus vähintään kuuden päivän mittaiseen palkalliseen lomaan, (2) alle 16-vuotiaille tulisi taata vuoden työssäolon jälkeen vähintään 12 päivän vuosiloma, (3) edellä mainittuihin loma-aikoihin ei saa sisällyttää jo olemassa olevia vapaapäiviä tai sairaspäiviä, (4) kansalliset lait ja säädökset määräävät kaikista palkallista vuosilomaa koskevista poikkeuksista, (5) palkallisen vuosiloma-ajan tulee kasvaa työvuosista riippuen ja tästä määrätään kansallisissa laeissa ja säädöksissä. (ILO C52 1936.)

Eri jäsenmaissa on tulkittu eri tavoin Kansainvälisen työjärjestön kokouksissa tehtyjä sopimuksia. Jotkut maat ovat yksinkertaisesti jättäneet esitykset toteutta-

3 Jo niinkin varhain kuin vuosina 1910–1912 taattiin lomaoikeus joillekin työntekijäryhmille Itävallassa ja Sveitsissä (Krohn 1991, 134; Kostiainen ym. 2004, 227).

4 Lomaoikeuteen eivät saisi vaikuttaa sairaudesta, onnettomuudesta, perhesyistä, asepalveluksesta tai kansalaisvelvollisuuksien suorittamisesta johtuvat seikat. Myöskään eivät saisi vaikuttaa työnantajasta riippuvat työntekijäin lomautukset tai kausittainen työttömyys, jonka jälkeen hän palaa takaisin töihin. Tähän liittyen kausiluonteisissa työsuhteissa tulisi pitää huolta työsuhteen jatkuvuudesta, siten että tietty määrä työpäiviä tulisi tehtyä määrätyn ajan kuluessa. Suosituksena oli, ettei sillä ole merkitystä, onko työnantaja tuona aikana yksi tai useampia. Loma-ajan pituutta lisättäisiin työsuhteen keston mukaan. Tulisikin luoda porrastettu malli, jolloin määrättyjen työvuosien jälkeen työntekijä saavuttaisi määrätyn vähimmäisloma-ajan. (ILO R47 1936.)

matta, koska niiden sovittaminen kansallisen tason päätöksentekoon ollut ongelmallista. Monissa maissa sopimuksen alaiset asiat on järjestetty kansallisella tasolla välittämättä kansainvälisistä sopimuksista. Näin kävi palkallisen vuosiloman kanssa, jonka kohdalla monien jäsenmaiden käytännöt vaihtelivat (ks. Liite 1). Pohjoismaissa käytäntönä on kuitenkin ollut, että kansallinen lainsäädäntö on laadittu kansainvälisten sopimusten mukaisesti, jonka jälkeen ne on ratifioitu.⁵

Suomessa ensimmäisen varsinaisen vuosilomalain valmistelua varten tehtiin selvitys työläisten lomakäytännöistä. Kesäkuussa 1936 sosiaaliministeriö antoi Sosiaaliselle tutkimustoimistolle tehtäväksi selvittää, minkälaisia lomakäytäntöjä suomalaisissa teollisuuslaitoksissa noudatettiin. Tutkimustoimisto sai vastauksia kaikkiaan 151 teollisuusyritykseltä, joissa työskenteli yhteensä lähes 74 000 työntekijää. Tutkimuksen mukaan vuonna 1936 enemmistöllä palkansaajista (86,3 %) oli jonkinlainen loma. Puolet teollisuusyrityksistä ilmoitti seisauttavansa tuotannon loma-aikana kokonaan ja 22 tehtaassa tuotanto pysäytettiin osittain. (SA 1937:10, 564–565.)⁶ Monessa yrityksessä ei lomaa porrastettu – tai ”hammastettu”, kuten Heikki Waris kyseisen asian ilmaisi (SA 1940:8, 256–257). Porrastettua lomakäytäntöä toteutettiin vain kolmasosassa teollisuusyrityksiä (SA 1937:10, 564–565). Kun lomalle lähti samanaikaisesti koko tehtaan tai osaston väki, koitui siitä työntantajille taloudellisia rasitteita sekä suoraan loma-ajalta maksettavina palkkoina että välillisesti tuotannon laskusta koituvina tappioina. Työntantajat olisivat joutuneet palkkaamaan lomalaisten tilalle kesätyövoimaa, jotta tuotantotaso olisi saatu pidettyä. Toisaalta tehtaiden koneiden huoltoseisokit olisi hyvin voitu ajoittaa kesäkaudelle. Lomien järjestämiseen vaikuttivat paitsi lomaoikeutettujen määrä myös heidän vuosilomansa pituus sekä lisäksi teollisuudenala.

Kesää 1936 koskeneeseen tutkimukseen (emt.) osallistuneiden teollisuusyrityksien työntekijöistä kolmasosa oli työskennellyt vähintään kymmenen vuoden ajan. Lain määräämä vuosiloman pituus oli seitsemän päivää, mutta sitäkin pitempiä lomaa annettiin, joskaan ei mitenkään yleisesti; kaikilla aloilla työntekijöistä hyvin harva (5,9 %) sai seitsemää päivää pidemmän loman, joten enemmistön lomien pituus oli neljä päivää tai sitä vähemmän. Eniten pitkäaikaista työvoimaa löytyi elintarviketeollisuudesta ja vähiten metalliteollisuudesta. Elintarviketeollisuuden työntekijöistä lähes kolme neljäsosaa (71 %) sai nauttia yli seitsemän päivän lomasta. Niin ikään enemmistö tutkimukseen vastanneiden teollisuuslaitosten vuosilomaan oikeutetuista työntekijöistä sai lomansa touko-syyskuun aikana. Poikkeuksena oli sahateollisuus, sillä tällä alalla kesäkausi oli kiireistä työaikaa, joten lomaansa muulloin saaneita oli noin viidesosa. Lisäksi yksi sahateollisuuden yritys ilmoitti korvaavansa loman rahalla, mikä mahdollisti keskeytymättömän työnteon. Vaikka vuoden 1922 laki olisi sallinut, ei lomaoikeuden muuttaminen rahaksi ollut suosittua. Vain pari prosenttia eli noin 1200 työntekijää oli näin tehnyt. Mitä ilmeisimmin tämä

5 Esimerkiksi Suomi ratifioi Kansainvälisen työjärjestön kokouksessa laaditun sopimuksen sota-vuosien jälkeen toukokuussa 1949 (ILO:n yleissopimus 52; ks. myös ILO C52 Ratification), jolloin presidentti Paasikivi antoi asetuksen kyseisen sopimuksen voimaansaattamisesta.

6 Yleisintä oli työllistää heidät muihin tehtäviin. Melko yleisesti myös loma-oikeuden ulkopuolelle jääville annettiin joko palkatonta lomaa tai järjestettiin niin, että lomaoikeutettujen loma-aikana he tekivät osan työtä ja lopun ajan viettivät palkattomalla lomalla. Vain yksi tehdas myönsi palkallista lomaa myös varsinaisen lomaoikeuden ulkopuolelle jääneillekin. (SA 1937:10, 564–565.)

kertoo siitä, ettei loma-ajan tarjoamasta vaihtelusta haluttu luopua. Toisaalta loma-ajan myyminen ei ollut kovinkaan taloudellisesti houkuttelevaa. Koska lomaoikeus ei koskenut kaikkia työntekijöitä, lähes 15 prosenttia kaikista palkkatyöntekijöistä jäi kokonaan ilman lomaa. Syynä oli lähinnä töiden kausi- ja urakkaluonteisuus.

4.2. OIKEUS YHTÄMITTAISEEN JA PALKALLISEEN VUOSILOMAAN

Kysymys lainsäädännön avulla tehtävästä työläisten työajan ja vapaa-ajan säätelystä on ollut pitkälti poliittinen. Vaikka työväestön elinolosuhteiden ja elämänlaadun parantamista pidettiin yleisesti hyvänä asiana, reformien toteutuessa pelättiin, että samalla työväenpuolueiden kannatus lisääntyisi. Toisaalta reformien toteutuminen oli pitkälti ollut työväenpuolueiden ja järjestäytyneen ammattiyhdistysliikkeen toiminnan tulosta.⁷

4.2.1. ENSIMMÄINEN VUOSILOMALAKI VUONNA 1939

Monissa Euroopan maissa vuosilomakysymys yhdistettiin kansalaisoikeuksiin – ehkäpä kaikkein pisimmälle vietynä Ranskassa, jossa kyse on ollut vallankumouksen aatteiden vapautteen ja tasa-arvoon rinnastettavasta oikeudesta. Sen sijaan esimerkiksi Yhdysvalloissa vuosiloma sidottiin osaksi työllisen oikeuksia, eikä se näin ollen koskenut kaikkia kansalaisia. (Furlough 1998, 248.) Kansainvälisen työjärjestön sopimus edellytti Suomeltakin vuosilomakysymyksen järjestämistä, missä auttoi Ruotsin esimerkki. Varsinainen uusimuotoinen vuosilomalaki astui Ruotsissa voimaan vuonna 1938, ja se takasi kaikille työssäkäyville ruotsalaisille viikon mittaisen loman. Vuosiloman pituus riippui voimassaolevista palkkaussäännöistä, ammattialoista ja työntekijöiden iästä. Teollisuustyöläisten vuosilomaa on Ruotsissa kutsuttu ”teollisuuslomaksi” (*industrisemester*) erotukseksi muiden loma-ajoista (Löfgren 1984, 104).⁸

Ensimmäinen yleinen kaikkia työläisiä koskeva vuosilomalaki hyväksyttiin Suomen eduskunnassa 21.4.1938. Laki työntekijäin palkallisesta vuosilomasta (110/1939) astui voimaan vuoden 1939 toukokuun alusta, joka oli myös ensimmäinen mahdollinen lomakuukausi. Näin ollen kyseisenä kesänä juuri ennen toista maailmansotaa nautittiin työläisten keskuudessa vuosilomalain suomasta lomaoikeudesta. Se koski satoja tuhansia työläisiä, joista suurin osa oli oikeutettu 12

7 Vuonna 1933 SDP:llä oli 78 kansanedustajaa ja vuonna 1936 puolue sai viisi lisäpaikkaa. Vaalivoitto kertoo siitä, että ahdingon edessä työväenliikkeen kannatus kasvoi. Toisaalta myös melkoinen osa kommunistien kannattajista siirtyi äänestämään sosialidemokraatteja, olihan se ainoa sallittu vasemmistopuolue. Vuonna 1937 presidentinvaalien jälkeen muodostettiin punamultahallitus Maalaisliiton, Edistyspuolueen ja SDP:n voimin. Tämä paransi huomattavasti ammattiyhdistysliikkeen toimintaedellytyksiä. Myös SAK:n kannatus oli lisääntynyt, vuonna 1938 jäseniä oli yli 70 000. (Bergholm 2002.)

8 *Industrisemester*-termillä on erotettu toisistaan työläisten loma maatalousväestön pestuuvapaasta (*tjänstledighet*) sekä koululaisten ja opiskelijoiden kesälomasta (*sommarlov, semester*).

päivän lomaan viiden vuoden työsuhteen keston jälkeen. Laki täytti Kansainvälisen työjärjestön vuosilomia koskevan sopimuksen asettamat vähimmäisvaatimukset vuosilomien määrätymisen osalta.

Yhtenä loman myöntämisen kriteerinä oli, että lomaan oikeuttava työ tulisi tehdä työnantajan johdon ja valvonnan alaisena. Vuosilomaoikeus koski pitempiaikaisessa keskeytymättä jatkuneessa työsuhteessa olevia työntekijöitä, joilla oli työnantajaan työ- tai oppisopimussuhde. Täten ilman työsuhtesuhdetta kotonaan työtä tekeillä tai itsenäisillä yrittäjillä ei tätä lain suomaa oikeutta ollut. (Simonen 1939, 18.) Oikeus lomaan on ollut myös sukupuolikysymys. Kotona tehtävää työtä ei ole pidetty yhtä suurena arvossa kuin kodin ulkopuolella tehtävää. Kun vielä pohditaan sukupuolittunutta työnjakoa laajemmin, niin työssäkäyvät naiset tekivät toisen työrupeaman kotona ansiotyön jälkeen. Vuosilomallakaan naiset eivät siten olleet täysin lomalla, vaan loma kohdistui täten nimenomaan miespuolisiin työntekijöihin, mikäli loma tulkitaan vapaudeksi työstä.

Vuoden 1939 laissa sekä loma-ajan pituus ja sitä kautta myös korvauksen suuruus määräytyivät työssäoloajan pituuden mukaan. Loma-aikaa myös lisättiin, ja loman pituus määräytyi kalenterivuositain ennen syyskuun alkua kertyneistä työsuhteista.⁹ Vähintään puolen vuoden työsuhteen jälkeen sai vapaaksi viisi työpäivää, vähintään vuoden työsuhteesta yhdeksän työpäivää ja vähintään viiden vuoden työsuhteesta 12 työpäivää – viikon ainoaa lepopäivää, sunnuntaita, ei laskettu lomapäiväksi. (Valkonen 1987, 236.) Sen sijaan alle puolen vuoden mittaisissa työsuhteissa olleille ei kertynyt ollenkaan loma-aikaa, vaan heille maksettiin ainoastaan lomakorvaus työsuhteen päättyessä.

Pääsääntöisesti vuosiloma sovitettiin kesäaikaan, mutta työnantajan kanssa oli mahdollista neuvotella myös muista loma-ajoista. Teollisuustyöläisten lomakausi alkoi toukokuun alussa ja päättyi syyskuussa. Vuosiloma tuli pitää yhtäjaksoisesti, ei monissa lyhyemmissä pätkissä. Lisäksi työläisiä kiellettiin muun muassa työskentelemästä oman alansa töissä loma-aikana, eikä lomaa siten enää voinut jättää pitämättä vaihtamalla aikaa rahaksi. (Simonen 1939, 13–20.) Vuosilomalaki säänteli tarkasti myös työnantajien toimia: työnantaja voisi saada rangaistuksen, jos esimerkiksi pitäisi työntekijää työssä loma-aikana tai kirjaisi väärin vuosilomalueteloa. Tarkastelen ensimmäisen vuosilomalain syntyä ja siihen liittyvää poliittista kädenvääntöä tarkemmin luvussa 5.

4.2.2. SOTA-AJAN OSA-LOMAT

Suomi joutui sotaan marraskuun viimeisenä päivänä vuonna 1939. Sotatilani myötä ei työssäkäynti saati työn ja levon rytmittäminen voinut enää noudattaa rauhanajan tasaista vuosikiertoa. Sota-aikana pyrittiin puoluepolitiikassa rauhanomaiseen rinnakkaineloon, esimerkiksi SDP antoi julkilausuman, jossa

⁹ Lain mukaan työnantajan oli pidettävä sosiaaliministeriön ohjeen mukaista vuosilomalueteloa, josta selviäisivät kunkin työntekijän työsuhteen alkamis- ja päättymisajankohdat, mahdolliset keskeytykset sekä vuosiloma-ajat, -palkat ja -korvaukset. Tämä luettelo toimitettiin lain noudattamista valvoville ammatintarkastajille. (Laki 110/1939, 13 §.)

sosialidemokraattisten työläisten liittymiselle suojeluskuntiin ei enää nähty olevan esteitä. SAK:n johto tuki tätä suojeluskuntasopua. (Selén 2001, 496–502; Bergholm 2002.) Sota vaikutti myös vuosiloman myöntämiseen, joten seuraavan kerran työläiset saivat nauttia täysimittaisista lomaoikeuksista vasta toisen maailmansodan jälkeen.

Vuosilomalakia korjailtiin ensimmäisen kerran välirauhan aikana vuonna 1941. Vuosiloma oli porrastettu työsuhteen pituuden mukaan, mutta loman ansaitsemisperiaatetta ei ensimmäiseen vuosilomalakiin sisällynyt, joten tämä korjattiin säätämällä laki (546/1941) työntekijäin vuosilomaetujen säilyttämisestä eräissä tapauksissa. Ansaitsemisperiaatteen lisäksi säädettiin erikseen laki vuosilomakorvauksen osalta lyhytaikaisissa työsuhteissa ja urakkaluonteisessa työssä (Laki 547/1941).¹⁰ Muilta osin vuoden 1939 vuosilomalain säädökset säilyivät voimassa. Jatkosota syttyi kesäkuun lopulla vuonna 1941. Sotatilan vuoksi kotirintaman oloissa jouduttiin jälleen mukautumaan poikkeustilan vaatimuksiin, joten vuonna 1942 valtioneuvosto päätti erikseen, että vuosilomaoikeudesta jouduttiin osittain luopumaan (Päätös 305/1942). Lomajärjestelmä muokattiin poikkeustilaan sopivaksi, jolloin vuosilomaan sisällytettiin niin kutsuttu osaloma. Osaloma tarkoitti itse asiassa sitä, että lomansaaja luopui osasta kesälomaansa yhteisen edun vuoksi; lomalainen piti vapaastaan vain puolet ja käytti osaloma-ajan työntekoon. Toisaalta täysimittainen loma myönnettiin vain siinä tapauksessa, että työntekijä osallistui maatalous- tai metsätöihin (*U-S* 10.4.1943). STK:ssa ”lomansaajien kokonaisvelvollisuuden” katsottiin tarkoittavan seuraavaa:

Työvoimaviranomaiset toimittavat po. lomakkeen ohella työnantajille työntekijöitä varten tarkistuskortteja, joilla on tarkoitus saada aikaan kontrolli siitä, että osaloma tulee todella käytetyksi tarkoitettulla tavalla. Ellei työntekijä ole loma-aikanaan todistetusti ottanut osaa maatalous tai metsätöihin, voidaan hänet, jos hän on työvelvollinen, määrätä lomalta palattuaan työmääräyksellä työhön, jota ei suositeta osaloman aikana. Varsinaista palkkaansa työntekijä ei ole oikeutettu tällaiselta ajalta saamaan, koska se ei sisälly vuosilomaan. (STK:n kiertokirje N:o 8 1943.)

Osaloman käyttäminen ”tarkoitettulla tavalla” viittasi täten työvelvollisuuteen, jolloin tehtiin työtä työnantajan määräämänä ajankohtana sellaisilla aloilla, joissa tarvittiin työvoimaa miesten enemmistön ollessa rintamalla ja jotka olivat tärkeitä ruoan- ja energiantuotannon kannalta. Näitä olivat maatalous-, metsä- ja polttoturvetyö. Toki työntekijä sai esittää toivomuksensa siitä, toivoiko hän pääsevänsä työhön itse valitsemalleen tilalle. (Emt.; STK:n kiertokirje N:o 12 1944.) Äidit saattoivat saada vapautuksen työvelvollisuudesta vain, jos heillä oli alle 6-vuotiaita lapsia, joilla ei ollut muuta hoitajaa.

Sodan jatkuminen ja kotirintaman pula-aika kavensivat lomaoikeuksia vielä entisestään kesällä 1944. STK esitti, että osa lomista siirrettäisiin myöhempään ajan-

10 Muut keskeisimmät vuosilomalakiin tehdyt muutokset koskivat vuosilomaetujen säilyttämistä tietyissä tapauksissa, kuten varusmiespalveluksen ja sota- ja sairausajan tai muista työntekijästä riippumattomien syiden osalta (Laki 546/1941).

kohtaan ja ettei sellaisille työntekijöille, joiden työpanos oli keskeinen tuotannossa, myönnettäisi lomaa lainkaan. Tällaisia olivat johtajat, työnjohtajat tai automaatio-työntekijät. (STK:n kiertokirje N:o 14 1944). Valtioneuvoston päätöksellä esitettiinkin, ettei näille työntekijäryhmille ja alle vuoden työsuhteessa olleille myönnettäisi lomaa lainkaan. Palkan lisäksi heille kuitenkin maksettaisiin vuosilomakorvaus, mutta loma-aikaa ei annettaisi. (Päätös 262/1944.)

Vuonna 1944 solmittiin ensimmäinen SAK:n ja STK:n yleissopimus, jonka puitteissa käytiin neuvotteluja työmarkkinoiden keskusjärjestöjen ja niiden jäsenjärjestöjen kesken. Rauhanaika alkoi syyskuussa samaisena vuonna. Sodan jälkeen kansallinen yksimielisyys rakoili rajusti. Työnantajat eivät olleet myöntöyväisiä vaatimuksiin työpaikoilla ja kieltäytyivät yhä itsepintaisesti noudattamasta työehtosopimuksia. Tämä tarkoitti, että liittojen välillä käytyjä neuvotteluja ei vahvistettukaan työehtosopimuksiksi, vaan ne esitettiin jäsenyrityksille palkkasuosituksina. Oman lisänsä yksimielisyyden murtumiseen toi työväestön piiristä huokunut tyytymättömyys niin ulko- kuin sisäpoliittisiin linjanvetoihin sekä talouspolitiikkaan. (Ks. Bergholm 2002.) Myös suojeluskuntasopua arvosteltiin ankarasti niin SDP:ssä kuin SAK:ssakin. Sosialidemokraatit jakautuivat leireihin. Toisen maailmansodan jälkeen käytiin työväenjärjestöissä ja SAK:ssa antikommunistisissa järjestösotia, joiden asementtien taustalta löytyvät muun muassa monet sodan aikana muodostetut aseveli-szialistien ja porvarien yhteistyöelimet ja verkostot (Vesikansa 2004).

4.3. LOMA- JA VAPAA-AJAN REFORMIT SODAN JÄLKEEN

4.3.1. VUOSILOMALAIN KOLMAS TARKISTUS

Rauhanaika merkitsi uudenlaista poliittista tilannetta, jossa maata alettiin jälleenrakentaa monella tavoin ristiriitaisissa tunnelmissa.¹¹ Väli rauhan aikana tehdyt lakimuutokset ja sota-ajan tarkistukset eivät tarkoittaneet täysin uuden vuosilomalain muotoilua. Sotien jälkeen vuonna 1946 säädettiin eduskunnassa uusi vuosilomalaki (317/1946). Tätä vuosilomalakiuudistusta oli valmistellut Työlainsäädännön tarkistuskomitea, jonka jäseninä oli STK:n, SAK:n ja Työn Keskusliiton edustajia (KM 1946:21). Erityisen tarkkaan pohdittiin työsuhteiden keskeytymisen vaikutusta työntekijän vuosilomaoikeuteen sekä kausiluonteisten töiden tekijöiden oikeutta lomakorvaukseen. Työntekijät olivat esittäneet lakiin huomaautuksia erityisesti siitä, että eri työntekijäryhmät asetettiin siinä erilaiseen asemaan. Joidenkin loma-ajat olivat selvästi pidemmät kuin muilla.¹²

11 Kansan jakautuminen näkyi suoraan politiikassa. Vuoden 1945 eduskuntavaaleissa kolme puoluetta sai lähes yhtä suuret edustajaryhmät: sosialidemokraatit 50 edustajaa, SKDL 49 edustajaa ja Maalaisliitto niin ikään 49 edustajaa (Haataja, Hentilä, Kalela & Turtola 1978, 170).

12 Esimerkiksi liiketyöntekijöillä oli oikeus saada puoli vuotta jatkuneen työsuhteen perusteella viikko, vuoden työsuhteen perusteella kaksi viikkoa ja viisi vuotta jatkuneen työsuhteen perusteella kuukausi lomaa. (KM 1946:21, 1–3.)

Työnantajapuolen kanta poikkesi työntekijäin kannasta. Komiteanmietintöön kirjatussa eriävässä mielipiteessä viitataan STK:n tekemään teollisuuslaitosten laskelmiin, joita ei muuten mainita komiteanmietinnössä. STK:n selvityksen tulos oli, että sellaisissa teollisuuslaitoksissa, joissa ei viimeisen viiden vuoden aikana ollut tapahtunut kovin suuria muutoksia, oli puolet tai yli puolet työläisistä oikeutettuja 18 päivän mittaiseen vuosilomaan. Tärkeimmät ammattimiehet kuuluivat yleensä tähän työntekijäryhmään, joten tehtaan toimintaa oli vaikea ylläpitää heidän lomiansa aikana. Prosessiteollisuudessa kolmen viikon tauko venyi vieläkin pidemmäksi. Loman pituuden lisäyksien kohdalla työnantajapuoli muistutti, että suomalaisilla työläisillä oli kaksi lomapäivää vuodessa enemmän kuin muissa maissa, nimittäin itsenäisyyspäivä ja vapunpäivä. Työnantajien näkemyksenä oli, että sotakorvausten maksaminen oli ensisijaista ja kaikista niiden maksuun vaikuttavista toimenpiteistä tuli luopua. Katsottiin, että lomien pidentäminen voisi tapahtua vain yleisen elintason kustannuksella. (KM 1946:21, 56–60.)

Vuoden 1946 vuosilomauudistuksen keskeinen anti oli, että vuosiloman pituus alettiin laskea lomanmääräytymiskuukausien lukumäärän mukaan. Lomaan oikeuttavan kalenterikuukauden aikana työntekijä oli töissä vähintään 16 päivänä. Lisäksi laissa säädettiin työssäolopäivien veroisista poissaolopäivistä, jotka eivät siten vaikuttaneet lyhentävästi loma-aikaan. Teollisuustyöväestölle lomaa annettiin yksi päivä lomanmääräytymiskuukautta kohden. Kauppaliikkeessä, toimistossa tai teollisuuslaitoksen toimistossa työskenteleville kertyi yhdestä kahteen lomapäivää lomanmääräytymiskuukaudelta keskeytymättömän työsuhteen pituuden sekä lomaoikeutetun iän perusteella. Monen työntekijän kohdalla vuoden 1946 vuosilomauudistus pidensi loma-aikaa 12–14 päivään. (Laki 317/1946; Sarkko & Koskinen 1989, 4.) Laissa asetettiin työntekijät eriarvoiseen asemaan heidän tekemänsä työn sisällön perusteella. Teollisuustyöväestön loma määräytyi lyhyemmäksi kuin vaikkapa samassa tehtaassa työskennelleiden virkailijoiden. Työntekijät saivat lain mukaan täydet palkkaedut vuosilomaan kuuluvilta työpäiviltä.

4.3.2. EPÄVAKAAT VUODET

SDP sai SAK:ssa enemmistön vuoden 1947 edustajakokousvaaleissa sekä haltuunsa lisäksi enemmistön SAK:n ammattiliitoista (Hentilä 1986, 128–132). Noihin aikoihin valtakunnalliset työehtosopimukset olivat jo vakiintuneet työehtosopimusjärjestelmäksi ja luottamusmiesten toiminta oli tuttu käytäntö työpaikoilla.¹³ Työväenliikkeen ja SAK:n päämääränä oli lisätä vapaa-aikaa ilman, että tulotaso alenisi. Työväenliikkeen tavoitteena olikin saavuttaa lyhyemmän työajan myötä li-

13 SAK:n jäsenmäärä oli noussut jo yli 340 000:een. Kentällä ei kuitenkaan palkkasäännöstelyyn ja muihin sodan jälkeisiin toimiin suhtauduttu myötämielisesti, johtuen työväenliikkeen sisäisistä sekä työnantajien kanssa käydyistä kahnauksista. Esimerkiksi vuoden 1947 syksyllä lakkoiltiin runsaasti. (Ks. *SAK:n historia lyhyesti* 2004). Tähän vaikuttivat myös alituiset hinnankorotukset, jotka nostivat työntekijöiden elinkustannuksia. Työkansan keskuudessa vallitsi tyytymättömyys.

sää vapaa-aikaa, joka takaisi mahdollisuuden sivistymiseen. Yhteiskuntapolitiikkaa alettiin hahmotella kokonaisvaltaisemmin.

Ammattiyhdistysväki ei kyennyt muodostamaan vahvaa yhtenäistä neuvottelurintamaa. Vuonna 1949 sosialidemokraattien ja kommunistien väliset suhteet kriisiytyivät lopullisesti, jolloin sosialidemokraattien johtama SAK erotti jäsenyydestään seitsemän ammattiliittoa.¹⁴ Tämän jälkeen yritettiin aina 1950-luvun puoliväliin asti saada kansantaloutta kuriin vakautuspolitiikan avulla luotavalla hinta- ja palkkasäännöstelyllä, ”linnarauhan” solmimisella, mikä aiheutti närää SAK:n kenttäväen keskuudessa. Taloudellinen ja poliittinen tilanne säilyivät kuitenkin epävakaina. Eduskunta purki palkka- ja hintasäännöstelyn vuonna 1955. Vaikka SAK ja STK olivat sopineet palkkojen indeksisidonnaisuudesta, ei uuteen tilanteeseen oltu varustauduttu kunnolla. Elinkustannukset nousivat nopeasti vuoden 1956 alussa. Seurauksena oli kolmeviikkoinen yleislakko, johon osallistui noin 420 000 työntekijää. Vaikka lakkoilulla SAK saavutti tavoitteensa, hinnat kuitenkin jatkoivat nousuaan ja devalvaatio mitätöi palkankorotukset. Yleislakon lopettamissopimus toi teollisuustyönantajille suuria verohelpotuksia, jotka rahoitettiin työntekijöihin kohdistuvien verojen ja maksujen korotuksella. (*SAK:n historia lyhyesti* 2004; Bergholm 2002.)¹⁵

Työväenliikkeen ja SAK:n vaatimukset vapaa-ajan lisäämisestä kilpistyivät paitsi työnantajien vastustukseen myös työväenliikkeen sisäiseen hajaannukseen. SAK:ssa oli runsaasti erimielisyyksiä keskeisistä toimintalinjoista vuoden 1956 yleislakon jälkeen, tosin riidat olivat jatkuneet aina 1940-luvun lopulta. Linjaristiriitojen kanssa kamppailut SDP hajosi vuonna 1957. (Haataja ym. 1978, 368–373; Bergholm 2004.) Myös ammattiyhdistysliike hajosi. Vuonna 1960 SDP:n enemmistö perusti uuden SAJ:n. Ammattiyhdistysliikkeen hajaannus heijastui kenttätasolle ja vaikutti edunvalvontaan tehdastasolla.¹⁶

4.3.3. LOMA-AIKA PITENEE, TYÖVIKKO LYHENEE

Ensimmäisen kaikkia työntekijöitä koskettaneen vuosilomalain ja siihen tehtyjen täsmennysten jälkeen työväestön loma- ja vapaa-aikaan vaikuttaneita merkittäviä

14 Syyt liittyivät korpilakkoiluun, kun työtaisteluun oli ryhdytty ilman keskusjärjestön lupaa. Viisi ammattiliittoa palasi takaisin kattojärjestön huomaan. Palkkasäännöstelystä yritettiin luopua vuonna 1950 siinä kuitenkaan onnistumatta. SAK antoi keväällä uhkauksen yleislakosta, kun ensin metalli- ja puuteollisuuden lakot olivat käynnistyneet 100 000 lakkolaisen voimin. (*SAK:n historia lyhyesti* 2004; Bergholm 2002.)

15 Maataloustuottajat nostivat maitotuotteiden hintoja, vuokrat nousivat, joten kaikkiaan elinkustannukset olivat kohonneet seitsemällä prosentilla kahden ensimmäisen kuukauden aikana. SAK vaati hintoja alas, onnistumatta. Tämän jälkeen esitettiin työnantajille 12 prosentin palkankorotusta, mutta neuvottelut kariutuivat. SAK:n jäsenmäärä nousi yleislakon innostamana lähes 290 000 jäsenene. (*SAK:n historia lyhyesti* 2004; Bergholm 2002.)

16 Ennen SAJ:n perustamista SAK:sta irtautuivat muun muassa Koneenhoitajien liitto, Puunjalostusteollisuustyöntekijäin liitto (entinen Puutyöväenliitto) ja Sähköliitto. Niiden mukana SAJ:n jäseniksi menivät kymmenkunta muuta ammattiliittoa. Kuitenkaan esimerkiksi Paperiliitto ei hajonnut, vaikka etenkin Etelä-Hämeen ja Kymenlaakson alueelle muodostettiin rinnakkaisorganisaatioita (ks. Harju & Ristimäki 1993, 22–23).

sosiaalisia uudistuksia tehtiin useita suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisen ja vakiinnuttamisen vuosikymmeninä.¹⁷ Voidaan ajatella, että työntekijöiden loma- ja vapaa-ajan pituus korreloi maan taloudellista ja sosiaalista hyvinvointia. Tällöin myös taloudellinen epävarmuus ja ailahtelevuus näkyivät suoraan toteutettujen sosiaalisten reformien määrässä ja sisällöissä. Toisen maailmansodan jälkeen onkin hypättävä sekä poliittisesti levottomien että taloudellisesti epävakaiden 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alkupuolen vuosien ylitse ennen kuin tyväestön loma- ja vapaa-aikaan vaikuttaneita lakiuudistuksia saatiin aikaiseksi. Vuosina 1959–1960 elettiin Suomessa taloudellisen nousukauden aikaa. Sitäkin enemmän reformien toteutumiseen toi vauhtia vuoden 1958 eduskuntavaalit, jolloin eduskuntaan valittiin vasemmistoenemmistö. Kuitenkin SDP:n sisäisten linjataisteluiden ja työväenpuolueiden välirikon vuoksi vasemmistoyhteistyö kangerteli.

Vuonna 1959 työaikaa lyhennettiin lailla, jota toki oli valmisteltu 1950-luvun aikana. Yleiseksi viikkotyöajaksi sovittiin 45 tuntia ja keskeytymättömässä kolmivuorotyössä viikkotunteja oli muutama vähemmän, 42 tuntia (Bergholm 2002). Aina 1950-luvun lopulta oli valmisteltu myös vuosilomalain uudistamista. Vasta vuonna 1960 saatiin vuosilomauudistus aikaiseksi. Vuosilomalain (199/1960) keskeisimmät uudistukset liittyivät lomaoikeuden määrittymiseen yhtäläisesti sekä prosenttiperusteiseen lomakorvaukseen. Jos työsuhde oli jatkunut keskeytyksettä vähintään kymmenen vuotta, työntekijä oli oikeutettu kahteen lomapäivään kultakin lomanmääräytymiskuukaudelta. Tällaiselle työntekijälle annettiin kuukausi lomaa, mikäli hän oli ollut työssä kahdentoista lomanmääräytymiskuukauden ajan. Kymmentä vuotta lyhyemmissä työsuhteissa olleet saivat 1,5 lomapäivää kuukaudelta. (Kauppinen 1992, 147.) Lakiuudistus tarkoitti vakituisessa työsuhteessa olevien teollisuustyöläisten loma-ajan pitenemistä 18–24 lomapäivään, sillä työntekijöitä ei enää laitettu eriarvoiseen asemaan heidän tekemänsä työn sisällön perusteella. Jos työn tekijällä ei ollut työsuhtensa mukaisesti riittävästi työpäiviä kuukaudessa eikä sen perusteella ollut saanut lomaa, loman asemasta maksettiin 6 %:n lomakorvaus (Sarkko & Koskinen 1989, 5–6).

Vuonna 1965 moninaisen keskustelun ja kädenväännön jälkeen SAK:n, SAJ:n ja TVK:n edustajat sopivat STK:n edustajien kanssa, että vuonna 1966 aloitetaan siirtyminen 40 tunnin viikkotyöaikaan (Bergholm 2002). Työviikon lyhentäminen toteutettiin vähitellen vuoden 1969 loppuun mennessä (SA 1966:1, 3–5). Monen työntekijän osalta uusi työaikalaki (713/1965) merkitsi myös siirtymistä viisipäiväiseen työviikkoon, jolloin työläisten viikoittainen vapaa-aika lisääntyi merkittävästi, kun viikonloppu pidentyi. Tosin lauantaisin oli tätä ennen tehty yleisesti lyhyempää työpäivää. Vuorotyöläisten kohdalla käytännöistä sovittiin erikseen.

Noihin 1960-luvun puolenvälin jälkeisiin aikoihin päättyi ammattiyhdistysliikkeen hajaannus. Merkkejä eheytyksestä alkoi näkyä vuoden 1966 eduskuntavaaleissa, jolloin eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö ja maahan saatiin

17 Sodan jälkeen säädettiin perhepoliittisia lakeja: lait lapsilisistä vuonna 1948 ja kodinperustamislainasta vuosina 1940 ja 1945 (Urponen 1994, 202–203). Muista merkittävistä sosiaalisista uudistuksista todettakoon, että vuosina 1958–1962 eduskunnan vasemmistoenemmistö ajoi läpi työttömyuskassalain ja eläkelakien uudistukset sekä työeläkelait (ks. Bergholm 2002).

punamultahallitus.¹⁸ Vasemmistopuolueiden hallitusyhteistyö edesauttoi ammattiyhdistysliikkeen eheyttämistä. Vuodesta 1965 käytyihin ammattiyhdistysliikkeen eheytysneuvotteluihin osallistui 40 ammatillista järjestöä. Neuvotteluja johti Heikki Waris. Keskeinen idea oli luoda paitsi eheä myös toimintatavoiltaan yhtenäinen ammattiyhdistysliike. Uusi SAK perustettiin pitkällisten neuvottelujen jälkeen kesällä 1969, jolloin eheytysprosessi siirtyi paikallistasolle.¹⁹

Nykypäivästä menneeseen tarkasteltaessa voidaan väittää, että 1960–1970-luvulla tehdyt yhteiskunnalliset reformit muokkasivat Suomesta hyvinvointivaltion. Hyvinvointia parantaneiden uudistusten riittävydestä, kohdentamisesta ja sisällöistä sekä niiden vaikutuksista oltiin kuitenkin aivan yhtä eri mieltä kuin aiemminkin. 1960-luvun lopulla elettiin jälleen taloudellisen korkeasuhdanteen aikaa. Hinnat ja palkat pysyttelivät suhteellisen vakaalla tasolla. Vuonna 1968 ensimmäisessä tulopoliittisessa kokonaisratkaisussa sovittiin, että työnantajat perisivät ay-jäsenmaksut suoraan palkasta aivan kuten verot (Mansner 1999, 342).

Vuonna 1971 neuvoteltua tulopoliittista kokonaisratkaisua kutsuttiin UKK-sopimukseksi. Se määritteli vuoden 1973 vuosilomalakia (272/1972), joka takasi kaikille työntekijöille neljän viikon kesäloman (Kauppinen 1992, 147). Kuukauden loman sai työntekijä, joka oli työskennellyt kokonaisen lomanmääräytymisvuoden maaliskuusta seuraavan vuoden maaliskuuhun. Kalenterikuukauden aikana työntekijän oli työskenneltävä 14 päivänä, jotta kuukausi olisi oikeuttanut täysimittaiseen loma-aikaan. (Virkkunen 1973, 23–25.) Useammista yrityksistä huolimatta ei vuosilomalakia ole saatu uusittua tämän jälkeen. Vuosilomalakiin on tehty kylläkin muutoksia. Vuonna 1986 tehtiin vuoden 1973 vuosilomalakiin lisäys, jossa loman pituus määrittyi kahdella tapaa. Niin sanotun 14 päivän säännön piiriin kuuluvat vähintään tuon ajan kuukaudessa täyttä työpäivää tekevät. Toinen niin sanottu 35 tunnin sääntö koskee puolestaan niitä työntekijöitä, joiden työpäivien määrä jää alle 14 päivän kuukaudessa mutta jotka tekevät työtä vähintään 35 tuntia kuukaudessa. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat määräaikaisissa ja osa-aikaisissa työsuhteissa työskentelevät työntekijät. Toinen muutos tehtiin vuonna 1991, ja se koskee loma-ajan osittamista. Säädettiin, että osan lomasta voi pitää kesäsesongin ulkopuolellakin.

Vuosilomakomitea 2001:n mietintö (KM 2001) jätettiin keväällä 2004 ja saman vuoden lopussa eduskunta käsitteli ensimmäisen kerran lakiesitystä. Siinä lomien joustavuutta halutaan lisätä entisestään. Lomaoikeutettu voisi laittaa lomastaan säästöön yli 24 arkipäivän ylittävän ajan ja käyttää sen vaikka vasta seuraavalla lomakaudella. Lisäksi mietinnössä ehdotetaan parannettaviksi osa-aikaisten sekä pätkä- ja keikkatyöntekijöiden lomaa vastaavan vapaan saamista. Käytännössä tämä tarkoittaa etenkin naisten ja nuorten lomaoikeuksien paranemista. Jos vuosi-

18 Vuoden 1966 eduskuntavaaleissa SDP nousi suurimmaksi puolueeksi 55 kansanedustajalla. Samalla sosialidemokraattien kahdeksan vuotta kestänyt oppositiokausi päättyi. SKDL pääsi hallitukseen tuolloin ensimmäisen kerran sitten vuoden 1948. Punamultahallituksen pääministerinä oli Rafael Paasio. (Bergholm 2002; Haataja ym. 1978, 417.)

19 SAK:n uusiin vahvempiin toimintastrategioihin kuului muun muassa teollisuusliittoperiaate, joka tarkoitti sitä, että samalla tuotantoalalla työskentelevät erialojen ammattilaiset järjestäytyivätkin kaikki alan pääliiton jäseniksi. Näin luotiin yhteisrintama esimerkiksi paikallisessa lakkotilanteessa. Lisäksi päämääränä pidettiin ammattiosastojen 100 % jäsenyyttä.

lomalaki astuu voimaan esitettyssä muodossa vuonna 2005, uudistukset vaikuttaisivat vuoden 2006 loma-aikoihin.

Lakisääteisten oikeuksien olemassaolo vain takaa yhtäläisen mahdollisuuden loma- ja vapaa-ajan viettoon. Onkin selvitettävä, miten ja millä edellytyksillä loma ja vapaa on vietetty ja mahdollistettu, jotta vapaa-ajan demokratisoimisen periaatteen toteutumista voi tarkastella lähemmin. Tämän vuoksi paneudun seuraavissa luvuissa suomalaisen vuosiloman organisoimisen tapoihin ja lomahuollon muotoihin, toisin sanottuna modernin lomainstituution rakentamisen verkostoihin, mihin osallistuivat sosiaalipoliitikot, työväenjärjestöt ja teollisuustyönantajatkin. Lisäksi analysoin loma- ja vapaa-ajan määrittelyyn kohdistuneita debatteja, jotka ilmentävät eri intressitahojen halua osallistua työläisten loma- ja vapaa-ajan kysymyksen diskursiiviseen määrittelyyn. Lomaorganisoitumisen verkostojen rakentaminen sekä niihin liittyvä diskursiivinen vallankäyttö kytkeytyivät hyvinvointivaltion rakentamiseen – tosin tätä hyvinvointivaltion ja kapitalismin ”kulta-aikaa” kesti vain 1960-luvun lopulle.

Taulukko 1. Työaika- ja vuosilomasäädäntö Suomessa 1900-luvulla

Vuosi	Laki	Keskeisimmät loma- ja vapaa-ajan uudistukset
1909	Ensimmäinen työaikalaki	Työviikon pituus 48 tuntia.
1917	Työaikalaki	8 tunnin työpäivä. Työviikon pituus 47 tuntia.
1922	Työsopimuslaki	Palkallinen loma 4–7 päivän mittainen ½–1 vuoden työsuhteen jälkeen. Mahdollisuus vaihtaa rahaksi, pitää osissa tai käyttää ammattityöntekoon.
1939	Ensimmäinen vuosilomalaki	Palkallinen vuosiloma 9–12 päivän mittainen 1–5 vuoden työsuhteen jälkeen. Ei oikeutta vaihtaa rahaksi, pitää osissa tai käyttää ammattityöntekoon.
1941–1944	Muutoksia vuosilomalakiin	Vuosilomakorvaukset lyhytaikaisissa työsuhteissa ja urakkaluonteisessa työssä oleville. Sota-ajan poikkeustila: osa-lomat ja joillakin ammattiryhmillä lomailukiellot.
1946	Työaikalaki	Työviikon pituus 46 tuntia. Korjauksia ja tarkennuksia vuosilomalakiin: vuosiloman pituus alettiin laskea lomanmääräytymiskuukausien lukumäärän mukaan. Loma piteni 12–14 päivään.
1959	Työaikalaki	Työviikon pituus 45 tuntia.
1960	Vuosilomalaki	Loma piteni 18–30 päivään. Prosenttiperusteinen lomakorvaus.
1965	Työaikalaki	Työviikon pituus 40 tuntia.
1973	Viimeisin vuosilomalaki ja siihen tehdyt lisäykset	Lomaa joko 2 tai 2,5 päivää loman määräytymiskuukaudelta. Kaksi ansaintaperustetta. Työskenneltävä kuukaudessa vähintään 14 täyttä päivää tai vähintään 35 tuntia (v. 1986 lisäys). Osa lomasta voidaan pitää ”joustavasti” muulloinkin kuin kesällä (v. 1991 lisäys).

5. SOSIAALIPOLIITTINEN INTERVENTIO LOMANKÄYTTÖÖN

Heikki Waris: ”On varmaan monia vastuuntuntoisia, ahkeria ja tarmokkaita kansalaisia, jotka omalla kohdallaan eivät oikeastaan ole osanneet tai voineet viettää lomaa ja jotka tämän johdosta pitävät lomanviettoa ylellisyytenä, turhuutena, josta voi olla enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Monet näistä ahkerista kansalaisista ajattelevat erityisesti loma-aikoihin liittyvää joutilaisuuden vaaraa, laiskottelua ja vetelehtimistä. Mikäli työntekijän vuosiloma tulee käytettäväksi yksinomaan – huomataksa yksinomaan – hietarannoilla tai riippumatossa loikoilemiseen, se samalla menettää makunsa ja sosiaalisen hyödyllisyytensä ja johdattaa monenlaisiin siveellisiin kiusauksiin ja sosiaalisiin vaaroihin – – Mutta toisaalta tällaiset väärinkäyttöjen mahdollisuudet eivät saa johtaa meitä kielteisyyteen. Niitten on pikemminkin kannustettava meitä tekemään parhaamme, jotta loma-aikojen käyttö voidaan järjestää oikein ja tarkoituksenmukaisesti.” (Krohn 1991, 136–137.)

Näin luennoi 1930-luvun lopulla sosiaalipoliitikko Waris Yleisradiossa pitämässään esitelmässä, joka käsitteli lomankäytön merkitystä. Hänen näkemyksensä heijastelivat yleisemminkin sitä mielipide- ja moraalii-ilmastoa, joka vallitsi suomalaisessa yhteiskunnassa aina 1930-luvun lopulta lähtien 1960-luvulle. Yhteiskunnan hyvinvoinnin vuoksi ei ollut samantekevää, miten kansalainen käyttää aikansa ja kuluttaa rahansa, vaan kyse oli hänen itsensä ja perheensä sekä myös koko yhteiskunnan parhaasta eli Wariksen sanoin ”sosiaalisesta hyödyllisyydestä”. Sen vuoksi pidettiin tärkeänä, miten, missä ja millä tavoin suomalainen työläinen viettää lomansa sekä laajemmin ajateltuna koko vapaa-aikansa. Ajatus ei ollut mitenkään suomalainen, vaan aivan samantapaisin argumentein – tosin eri syistä – oli työntekijöiden loma- ja vapaa-ajan asiaa ajettu muissakin teollisissa länsimaissa, niin Yhdysvalloissa (Berkowitz 2001, 188–190; 198), Saksassa (Baranowski 2001, 215), Italiassa (de Grazia 1981, 74–82) kuin yleisemminkin Pohjoismaissa (Löfgren 2001, 147).

Mitä tarkoitettiin, kun argumentoitiin varoittaen siveellisistä kiusauksista ja sosiaalisista vaaroista? Tällainen puhunta kertoo ensinnäkin siitä, että monet sosiaalipoliittiset toimet olivat työväenhuoltoa, jonka ensisijaisena kohteena olivat kaupunkien ja maaseutukeskusten teollisuustyöntekijät – eivät kaupunkien kotitaloustyöväki tai maatyöväestö. Toisaalta argumentointi viittaa siihen, että sosiaalisten vaarojen kohderyhminä pidettiin ensisijaisesti kaupunkielämään tottumattomia nuoria, kokemattomia naisia ja yhteiskunnan heikko-osaisia (Kuusi 1931, 823).

Vaikka loma- ja vapaa-aikaan kohdistuvien sosiaalipoliittisten tukitoimien kohteena olivat yhtäläisesti kaikki palkkatyötä tekevät, yleisten peruspalveluiden lisäksi tarvittiin edelleen sille rinnakkaista, vapaaehtoisuuteen ja harkinnanvaraisuuteen perustuvaa sosiaalipoliittista tukijärjestelmää. Lisätukea katsottiin tarvitsevan niiden, joilla ei ollut joko taloudellisia tai muita resursseja järjestää lomaa ”tarkoituk-

senmukaisesti”, jonka tuli ”hyödyttää sekä yksilöä että yhteiskuntaa parhaimmalla mahdollisella tavalla”.

Miten työläisten loman ja vapaa-ajan tarve määriteltiin? Entä mitä tarkoitettiin vaatimuksilla loma-ajan käyttämisestä ”oikein” tai ”tarkoituksenmukaisesti”? Määrittelyt ilmentävät eri tahojen intressejä, jolloin sisältöihin yhdistyvät tietynlaiset diskurssit, erilaisia intressejä ja kilpailevia näkemyksiä edustavat puhuntatavat.

5.1. SOSIAALIPOLIITTINEN INTERVENTIO

5.1.1. POLIITTINEN KYSYMYS LOMASTA

Kansanedustajien näkemykset yhdistyivät poliittisiin asemoitumisiin ja erilaisten taustavoimien intressien läpivientiin, kun eduskunnassa käytiin ensimmäistä vuosilomalakia koskevia keskusteluja vuonna 1938. Etenkin SDP:n ja Isänmaallisen Kansanliikkeen (IKL) edustajat kiistelivät työväenlomailun linjauksista. Taustavoimista eri työntekijäryhmien ja työnantajien intressit nousivat esiin useaan otteeseen. Kun vuosilomalaki tuotiin eduskunnan ensimmäiseen käsittelyyn vuoden 1938 lopulla, käsittelyn pohjana oli hallituksen esitys, suuren valiokunnan mietintö ja työväenasiainvaliokunnan mietintö. Valtiopäiväasiakirjoista löytyivistä lakiesityksistä koskevista vastalauseista ensimmäinen liittyi IKL:n esitykseen vielä pidemmistä lomista, mitä lakiesityksessä oli hahmoteltu. Tämä oli SDP:n kansanedustajan Tuomas Bryggarin mukaan kansan kosiskelua. Byggari kommentoi ärhäkästi:

IKL esiintyy tässä vastalauseessa ensimmäisen työläisille suurimman oikeuden vaattijana. Kuitenkin tähtää IKL:n poliittinen toiminta samansuuntaiseen järjestelmään kuin on olemassa esim. Italiassa ja Saksassa, maissa, jossa työläiset ovat vailla kaikkia kansalaisyhteisöjä ja joissa työläisiäkin hallitaan diktatuurilla. Onko näissä maissa työläisellä vuosilomaa muunlaista kuin keskitysleiri, sitä en tiedä. Mutta käsitan, että vuosilomaoikeutta heillä ei ole. (VP 14.10.1938, 1173.)

Bryggarin tarkoituksena oli kärjistää lomaoikeus poliittiseksi kysymykseksi, missä hän onnistuikin. IKL:n kansanedustaja Yrjö Saarinen korosti puheenvuorossaan oman puolueensa sillanrakentajan tehtävää työnantaja- ja työntekijäpuolen välillä. Bryggarin edustaman SDP:n hän taas näki olevan näiden välien myrkyttävä. Saarisen argumentit kohdistuivat sosialidemokraatteja vastaan. Äärioikeiston näkökulmasta SDP:n ammattiyhdistystoimitsijat olivat työmailla ”itsekkäitä vihankylväjiä”, kun taas Saarisen mukaan ”maamme työväestön” asiaa ajavan IKL:n oikeutettuna pyrkimyksenä oli työsuhteosapuolten sovinto ja keskinäisen luottamuksen palauttaminen työpaikoille. Saksa taas oli Saariselle ihanteellinen esimerkkimaa, jossa hänen mukaansa ruumiillisen työntekijän asema oli parempi kuin missään muualla: ”Työnantajia ja työntekijöitä yhteisen edun pyrkimys kannustaa mahdollisimman hyvään työsaavutukseen”. (VP 14.10.1938, 1186–1187.)

Toinen vastalause koski vuosilomaoikeuden myöntämistä. Vastalauseen esittäjän kokoomuksen kansanedustajan Arvi Oksalan mukaan lomaa ei pitäisi myöntää urakkatyöläisille yhtäläisesti. Muilta osin hän tuki vuosilomalain sisältöjä, mikä

selviää hänen eduskunnassa esittämästään puheenvuorosta. Oksalan argumentaatiosta paljastui STK:n ääni. Työnantajan taloudellista panostusta olisi mahdollista väärinkäyttää, mikäli lomaoikeus myönnettäisiin urakkatyöläisille. Tällöin vain työläinen hyötyisi loma-ajasta taloudellisesti.

1938. Riittävän pituisen loman ja sen kautta hankitun levon ja virkistykseen voi odottaa koituvan myös tuotannon hyödyksi lisääntyneen työtehon ja työilon muodoissa. – Jos kaupunkityöläinen yksitoikkoista tehdastyötä tai henkistä työtä tekevä tekijä loma-aikanaan käyttää vapaata aikaansa ahkeroidakseen maatalous- tai puutarhatöissä, on se epäilemättä hänelle vaihteluksi ja ruumiilliseksi ja henkiseksi virkistykseksi. Mutta jos esimerkiksi rakennustyöläinen saatuaan loman ja lomakorvauksen siirtyy toisen rakennusmestarin työhön, on loman tarkoitus pahoin väärinkäytetty eikä enempää asianomaiselle työnantajalle kuin sille työnantajallekaan, joka on saanut maksaa tällaisesta lomasta aiheutuvat kustannukset, ole sitä hyötyä, joka lomalla on tarkoitus aikaansaada. (VP 14.10.1938, 1177.)

Oksalan puheenvuorosta löytyy myös yleisempi virkistäytymisen retoriikka, jossa vedottiin jaksamiseen ja yleisemmin terveydellisiin seikkoihin. Oksalan mukaan ”jonkinlainen ulkotyö voisi olla vain eduksi tehdastyöläiselle tai henkisen työn tekijälle. Ehdotonta työnteon kieltoa on vaikea perustella” (emt., 1181). Itse tehdastyön luonne ei siten ollutkaan pahin haitta, vaan sisätyö ylipäättään ja vaihtelun puute, sillä terveyttä voitiin hoitaa vain ulkona auringossa. Loma- ja vapaa-aikaan yhdistyivät määritelmänä virkistäytymisen tarve fyysisesti raskaan, henkisesti stressaavan tai yksitoikkoisen työn vastapainona. Vasemmistososialisti, SDP:n kansanedustaja Atos Wirtanen esitti, että loman pituuden tulisi määräytyä työn raskauden eikä niinkään työsuhteen pituuden perusteella (VP 14.10.1938, 1181–1182). Wirtanen luki valistusmielisiin ja edistyksellisiin tahoihin myös ne työnantajat, jotka ymmärsivät työntekijän terveyden ja työkelpoisuuden olevan työnantajankin kannalta edullista. Näin ollen työntekijöiden hyvinvointi oli myös työnantajan etu. Tällainen puhunta viittaa yleisempään kansanterveydelliseen diskurssiin.

Terveydellisiin seikkoihin vedottiin myös muiden sosialidemokraattien puheenvuoroissa, joissa korostettiin työntekijöiden lisääntynyttä lomantarvetta. Koneistuminen ei ollutkaan ainoastaan vähentänyt työläisten fyysistä rasitusta, vaan se oli johtanut uudenlaiseen tilanteeseen, jossa työläisen täytyi omaksua entistä tiukempi, koneiden tuotantotahdin säätelemä työaikakuri. Vaikka itse työ saattoi keventyä, työtahti kiihtyi, mikä oli toisella tavalla raskasta. Tällöin katsottiin työn raskauden ja yksitoikkoisuuden sekä työhön käytettävän ajallisen uhrauksen olevan liiallista. Tällaisessa argumentoinnissa ”oikea” tapa käyttää loma- ja vapaa-aika tarkoitti sekä sielun että ruumiin puhdistamista raskaasta teollisuustyöstä, kuten Waris oli todennut. Kyse oli etenkin työläisten ”sieluun” kohdistuvasta sääntelyn purkamisesta, henkisen hyvinvoinnin edistämisestä, jonka ohella toki lausuttiin julki myös fyysisen hyvinvoinnin periaatteet.

Tuolloin hallitusvastuussa olleet sosialidemokraatit ajoivat lomareformia näkyvästi. Laki saatiin aikaiseksi. Reilun kymmenen vuoden aikana sosialidemokraat-

tien pää-äänenkannattajassa, *Suomen Sosialidemokraatissa* (1935–1948), julkaistiin noin 250 loma-aiheista lehtijuttua, jotka paitsi selostivat reformia myös opastivat lomailun, retkeilyn ja matkailun taitoihin. Kaikkiaan vuosilomakysymys on ollut sosialidemokraattien lempilapsi, ja vaikka se on voinutkin olla myös puolueen kannatusta lisännyt vaaliratsu, ei loma-asioiden järjestelyä unohdettu vuosikymmeniin. Kysymys lomasta ja vapaa-ajasta oli poliittinen.

5.1.2. LOMANKÄYTTÖKOMITEA RATKAISEMAAN VUOSILOMAKYSYMYSTÄ

1930-luvun loppupuolella Kansainvälisen työjärjestön näkemyksenä oli, että vuosilomalainsäädäntö on yksi keskeisimmistä modernin teollisen yhteiskunnan sosiaalireformien mittapuista. Työjärjestön jäsenmaiden tuli saada järjestykseen paitsi loma-aikaa koskeva lainsäädäntö myös huolehtia työntekijöiden lomaoikeuteen ja -aikaan liittyvistä käytännön järjestelyistä, jotka mahdollistivat lomaoikeutetuille tasavertaisen lomavieton. Työjärjestö lähetti kyselyn jäsenmailleen siitä, olisiko sellaisia järjestöjä jo olemassa, jotka voisivat osallistua työntekijöiden lomankäytön järjestelyyn. Ranska ja Belgia ovat molemmat jo vuonna 1936 hoitaneet kuntoon omat vuosilomalakijärjestelynsä. Lisäksi vuonna 1937 oli vuosiloma pakollinen 22 maassa kaikille palkkatyöläisille ja 16 maassa eräille palkkatyöläisryhmille. (D.50.1937.) Suomi kuului jälkimmäiseen ryhmään, koska yleistä vuosilomalakia ja vuosilomajärjestelyä alettiin tuolloin vasta valmistella.

Valtioneuvoston päätöksellä asetettiin 21.7.1938 kiireellisesti komitea, jota kutsuttiin lomankäyttökomiteaksi (LKK). Se ryhtyisi ”tutkimaan mahdollisuuksia loma-aikojen tarkoituksenmukaiseksi käyttämiseksi, tekemään ehdotuksia toimenpiteitä varten tässä suhteessa sekä laatimaan alustavan kustannuslaskelman” (SA 1940:8, 2; L.D.Sos.M.1938, 125). Komitean puheenjohtajaksi nimettiin sittemmin pääministerinä toiminut pankinjohtaja J.V. Rangell. Muut jäsenet olivat sosiaaliministeriön huoltoasiainosaston tarkastava lääkäri Rakel Jalas, maalaisliiton kansanedustaja Kalle Kämäräinen sekä SAK:n puheenjohtaja Eero A. Vuori. Komitean sihteerinä toimi muutaman kuukauden Hanna Korte ja hänen jälkeensä Lauri Levämäki. (LKK 12.10.1938; LKK 14.12.1938.) Työskentely ei ollut ehtinyt kunnolla käynnistyä, kun lomasuunnitelmia käsiteltiin julkisuudessa. Komitean tavoitteita esiteltiin esimerkiksi IKL:n *Ajan Suunnassa* (23.7.1938; 30.8.1938):

- 1) lomakoti noin 150:lle perheenäidille (n. 2 000–3 000 äitiä vuodessa),
- 2) merikylpylä Kannaksen hiekkarannalle noin 200 hengelle (n. 1 500–2 000 henkilöä vuodessa),
- 3) viikon mittaisia lomamatkoja kotimaassa saaristoon, rajaseudulle ja Petsamoon,
- 4) lomamatkoja ulkomaille, lähinnä Viroon ja Pohjoismaihin sekä
- 5) muutaman mökin laajuisen retkeilyalueen perustaminen.

Suomen lomatoiminnan järjestämiseen oli aikaa vajaa vuosi ennen kuin vuosilomalaki astui voimaan, joten ongelmaksi alkoi muodostua aika. Kansainvälinen

työjärjestö lähetti elokuussa 1938 sosiaaliministeriölle kirjeen koskien vuoden 1936 työkonferenssin hyväksymiä sopimuksia ja suosituksia. Kirje liittyi mitä ilmeisimmin siihen, että vaikka lomankäyttökomitea oli asetettu, sen puheenjohtaja erosi Suomeen suunniteltujen olympialaisten valmistelukiireiden vuoksi tehtävästään. Rangellin jälkeen komitean uudeksi puheenjohtajaksi kutsuttiin Heikki Waris. (L.D.Sos.M.1938.) Vasta tällöin saatiin työskentely kunnolla käyntiin. Sekä itse komitean perustaminen että sen jäsenistö nostattivat kritiikkiä, joka oli lähtökohtaisesti pitkälti samaa kuin jo vuosilomalain valmisteluvaiheessa. Tuolloin kipakoitaikin kannanottoja eduskunnassa esittäneen IKL:n taholta kritisoitiin myös komitean kokoonpanoa: ”Ei ainoatakaan matkailumiestä, ei ainoatakaan lomankäytön erikoistuntijaa (esim. Teollisuusseutujen evankelioimis seurasta), ei ainoatakaan perheenemäntien olojen tuntijaa (esim. Marttaliitosta), vaikka komitean tehtävänä on pienviljelijäemäntien ja työläisäitien lomavieton suunnitteleminen.” (*Ajan Suunta* 30.8.1938.)

Ajan Suunnan kritiikki asettuu työväenliikkeen edustajia vastaan eikä niinkään rakentamaan vaihtoehtoista ehdotusta paremman komitean puolesta. Poliittisella kentällä käytyyn valtapeliin kuului poliittisten vastustajien toimien kritisointi ja kyseenalaistaminen. Artikkelissa kyseenalaistettiin etenkin ulkomailta haettavien mallien ja esikuvien matkiminen – etenkin, kun kyse ei ollut Saksasta – mutta unohdettiin samalla komitean päätehtävänä olevan palkkatyöläisten lomakysymyksen järjestäminen. Lisäksi naisten ja eritoten äitien lomakysymyksen esiin nostaminen viesti poliittisen kentän kamppailusta, jota ennen toista maailmansotaa käytiin sosialidemokraattien ja IKL:n välillä. Oikeistopuolueissa epäiltiin kansanrintamahallituksen lomajärjestelytoimia lähinnä vain vaalisyytiksi. Muutoinkin oikeisto-opposition keskuudessa lomakomitean olemassaoloa pidettiin tarpeettomana, eikä lomatoiminnan organisoinnista erityisemmin kirjoitettu näiden puolueiden lehdissä. Muissa kuin työväenlehdissä uutisoitiin vuosilomalainsäädännöstä, mutta muuten artikkelit liittyivät teollisuustyönantajien järjestämään loma- ja vapaa-ajantoimintaa (*HS* 1938–1948; *U-S* 1938–1948).

Komitean puheenjohtaja Waris ei sivuuttanut sanomalehdissä esitettyä kritiikkiä varsinaisten matkailu- ja retkeilyasiantuntijajäsenten vähydestä, vaan komitea ratkaisi asian kutsumalla kokouksiinsa matkailuun, terveydenhoitoon, lainsäädäntöön ja muihin loma-ajan kysymyksiin lisävalaistusta antavia asiantuntijoita. Matkailu- ja retkeilyasioissa asiantuntijavieraat tulivat Suomen Matkailujärjestöstä sekä Työväen Matkailuliitosta (LKK 28.11.1938). Aivan omana kokonaisuutenaan nostettiin esiin vuosilomaan kytkeytyvä naiskysymys. Kun komitea tarkasteli äitien ja emäntien loma-ajan problematiikkaa, asiantuntijoiksi kutsuttiin naiskansanedustajia, jotka edustivat myös naisasialiittojen ja muiden sidosryhmien kantoja. Ensimmäiseen käsittelyyn pyydettiin asiantuntijaksi suomalaisen osuustoiminnan uranuurtaja, kokoomuksen kansanedustaja Hedvig Gebhard (LKK 13.12.1938). Toisessa kokouksessa pohdittiin vielä laajemmin perheenemäntien erikoisasemaa, jolloin Gebhardin lisäksi kuultiin ruotsalaisen kansanpuolueen Elsa Bonsdorffia, maalaisliiton Aino Luostarista ja sosialidemokraattien Miina Sillanpäättä (LKK 6.6.1939).

SAK:n puheenjohtaja Vuori otti komitean keskusteluissa esiin kaupungin ja maaseudun vastakkainasettelun. Hän ei nähnyt lomaorganisoinnin olevan vain

turismiin vertautuvaa ryhmälomanviettoa, vaan tärkeää oli myös tarjota ”maaseutu–kaupunki vaihtoa, persoonallisen lomanviettopaikan tarjoaminen”. Tällöin tuettaisiin kaupunkilaistyöväestön perinteistä lomanviettotapaa maaseudun sukulaississa, jottei traditio kokonaan katkeaisi. (LKK 28.11.1938.) Näkökanta tukee teollisuus- ja maaseututyöväestön yhtäläisiä päämääriä, mutta heijastelee samalla myös yhtäläistä kulttuuritaustaa. Komiteassa toki käsiteltiin erikseen myös maaseudun työväestön lomakysymystä, jolloin asiantuntijaksi kutsuttiin maisteri Heliö. Vuori otti tuolloinkin esiin ajatuksen maaseudun hyödyntämisestä työläislomailussa, jolloin maaseudun työväen asia unohtui.

Vuori: Mitä käytännön mahdollisuuksia kaupungin ja maaseudun vastakohtan sovittamiseksi saattaa osa kaupunkilaisia, erittäinkin konttoristeja ja liikeapulaisia, kesällä lomansa aikana maataloihin, joissa osallistuvat töihin ja maksavat niin ollen vähemmän täysihoidosta.

Heliö: Tätä on Saksassa viime vuosina kehitetty, pakollisenakin. Ei se ole meilläkään vierasta. Maalaisännät eivät ehkä suuria luota kaupunkilaisten työkykyyn. Mutta toistensa ymmärtämisen kannalta myönteisiä puolia. Kannattaa kyllä yrittää. Hyvä ajatus. (LKK 8.2.1939.)

Koska lomankäyttökomitean tärkeimpänä tehtävänä oli selvittää, miten Kansainvälisen työjärjestön edellyttämät vuosilomaan liittyvät käytännön järjestelyt saataisiin Suomessa toteutettua, komitea teki toimintansa alkuvaiheessa kaksi sängen laajamittaista selvitystä. Niistä ensimmäinen kartoitti muiden maiden lomankäytön järjestämisen muotoja. Kartoituksen tuloksia ei ole virallisesti kirjattu ylös, koska komiteanmietintöä ei koskaan saatu valmiiksi.¹ Olen rekonstruoinnut esimerkkimaiden lomankäytön mallit lomankäyttökomitean jälkeenjääneiden papereiden sekä aikaisemman historiallisen tutkimuksen avulla.

Lomankäyttökomitean aikanaan saamat tiedot esimerkkimaista ovat voineet olla monelta osin toisenlaiset, mikä onkin luultavaa, kun huomioidaan 1930-luvun lopun aatteellisideologinen ilmapiiri. Tämän tutkimuksen kannalta on kiinnostavaa tarkastella, miten vuosilomakysymys oli järjestetty edelläkävijämaissa, sillä niistä lomankäyttökomitea haki konkreettisestikin toimintamalleja suomalaiseen lomaorganisointiin. Toinen mittava selvitys toteutettiin kotimaassa moniosaisena kyselynä, aivan kuten Kansainvälinen työjärjestö oli edellyttänyt. Selvitys kartoitti Suomessa jo olemassa olleet lomanviettomahdollisuudet ja -järjestelyt, joista kyseltiin tietoja niin teollisuustyönantajilta kuin myös lukuisilta kansalaisjärjestöiltä, kylpylänomistajilta ja kansanopistoilta. Suurin osa tämän kyselyn materiaalista on ollut käytettävissäni.

---

1 Kaikki vuosina 1930–1960 julkaistut komiteanmietinnöt on kirjattu ylös erilliseen luetteloon (Autti & Einola 1966). Myöskään lomankäyttökomitean jälkeenjääneistä papereista ei mietintöä tai sen käsikirjoitusversioita löytynyt (LKK 1938–1940).

5.2. LOMAORGANISOINTIIN MALLIA MAAILMALTA

Lomankäyttökomitean käytännön työt kasautuivat pitkälti puheenjohtaja Warik-selle. Hän tutustui Pohjoismaiden ja Iso-Britannian lomajärjestelyihin sekä selvitti Italian ja Saksan valtiojohtoista lomatoimintaa. Hän kävi vuosina 1938–1939 paikan päällä Saksassa ja Belgiassa (Krohn 1991, 135–138) sekä Ruotsissa (*Aftonbladet* 28.4.1939) tutustumassa näiden maiden lomatoimintaan ja raportoi matkoistaan lomankäyttökomitean jäsenille.

1930–1940-luvuilla työläisten lomakysymys oli ratkaistu länsimaisissa teollisuusmaissa eri tavoin. Historioitsija Ellen Furlough (1998, 254–257) on esittänyt, että 1930-luvulla alkoi muotoutua kolme palkkatyöläisten vuosiloman organisoinnin mallia. Ensimmäinen on markkinaohjautuva malli, josta esimerkkinä Furlough mainitsee Yhdysvallat. Toisen mallin hän on nimennyt valtiojohtoiseksi, josta esimerkkinä ovat Natsi-Saksa ja fasistinen Italia. Euroopassa Italian ja Saksan lisäksi ainakin Portugalissa ja Kreikassa perustettiin valtiojohtoiset ja valtion rahoittamat vapaa-aikaorganisaatiot, joiden tarkoituksena oli syrjäyttää ja pirstoa vasemmiston yhteistyönä rakennettuja vastaavia organisaatioita (emt., 253). Syystä tai toisesta Furlough ei nosta esimerkeiksi Neuvostoliittoa tai muita sosialistisia maita, mutta kylläkin viittaa niiden hyvinvointijärjestelmiin (mt., 250).² Näille kahdelle *vaihtoehtoinen* malli on Furloughin mukaan yhdistysvetoinen malli, jolla hän tarkoittaa nimenomaan työväenjärjestöjen lomaorganisoimista. Esimerkkinä on Ranska.³ Näiden lisäksi nostan esiin Iso-Britannian ja Pohjoismaiden lomaorganisoinnin mallit. Kunkin maan historialliset, poliittiset, sosiaaliset, taloudelliset ja kulttuuriset tekijät ovat muokanneet niitä omanlaisikseen, joten ei ole mielekäästä suoranaisesti vertailla niitä keskenään. Kuitenkin perustellusti voi väittää, että työväenliikkeen järjestöt rakensivat yhdistysvetoisen mallin tietoisesti vastavoimaksi kahdelle muulle mallille.

5.2.1. MARKKINAOHJAUTUVA MALLI

Vaikka lomankäyttökomitean työ ei ulottunut amerikkalaisten lomajärjestelyjen selvittämiseen, eikä myöskään Furlough (1998, 255) ole pureutunut markkinaohjautuvan mallin (*market-driven model*) lomajärjestelyihin, on syytä tarkas-

2 Valtiojohtoiseen malliin voidaan sisällyttää muutkin valtiokeskeisen johtamisen maat fasististen maiden lisäksi, sillä demokratian rajoja koetteleva yksipuoluejärjestelmä on aina ulottanut vääjäämättä kontrollinsa myös vapaa-ajan alueelle. Tällöin myös muut autoritääriset, yhden puolueen hallitsevat maat, kuten Neuvostoliitto, olisi voitu lukea tähän kategoriaan, sillä homo sovietikuksen kasvatus ulottui myös loma- ja vapaa-ajan sääntelyyn ja ohjailuun. Neuvostoliitto osallistui Kansainvälisen työjärjestön kokouksiin vuosina 1935–1937. Ongelmia aiheutti työjärjestön kolmikantaisen edustusperiaatteen ja Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmän suhde – olihan valtio myös työnantaja. (Kettunen 1997, 48.) Maa palasi takaisin järjestöön vuonna 1954 (emt.), jolloin myös vuonna 1939 voimaan astunut vuosilomalaki ratifioitiin (C52 Ratifications).

3 Furlough keskittyy artikkelissaan ”Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France 1930s to 1970s” (1998) yhdistysvetoisen mallin esittelyyn Ranskan osalta ja viittaa myös markkinaohjautuvaan sekä valtiojohtoiseen malliin. Hän ei nosta niistä esiin mitään tarkempia kuvauksia tai tee erityisiä analyyseja.

tella Iso-Britannian ohella myös Yhdysvaltojen lomajärjestelyjä jonkin verran. Amerikkalaiset fordistiset työn rationalisoinnin ja vaiheistuksen opit innoittivat työnantajia ohjailemaan myös työntekijöittensä vapaa-aikaa, jotta saavutettaisiin maksimaalinen tehokkuus (de Grazia 1981, 24–25). Tällä on ollut laajempaa vaikutusta.

Britanniassa työläisillä oli muutamia arkivapaita vuoden 1871 Bank Holiday -lain mukaisesti (Kostiainen ym. 2004, 98). Matkailutoiminnan uranuurtaja, britti Thomas Cook kehitti paketti- ja seuratmatkan mallin, jonka avulla aiemmin yksilölliset matkat ja retket saatiin työläistenkin ulottuville halpahintaisemmalla joukkomatkailulla. Vuonna 1851 Lontoossa pidetty ensimmäinen maailmannäyttely keräsi runsaasti kävijöitä, joiden joukossa oli Cookin propagandan innostamana itseään sivistämään matkanneita työläisiä. Näyttelyyn tultiin rautateitse, joten propaganda palveli myös brittirautatieyhtiötä. Muita Cookin keksintöjä olivat matkasekki ja rengasmatkalippu. (Emt., 121–123.) Joukkoliikenneyhteyksien paraneminen, kasvavat markkinat yhdessä vapaa-ajan lisääntymisen kanssa mahdollistivat demokra- tisoituvan loma- ja vapaa-ajanvieton.

Yhdysvalloissa käytiin keskustelua työläisten työ- ja loma-ajasta ensimmäisen kerran jo 1900-luvun alussa ja runsaasti sen jälkeen (Meltti 1939, 75–77; 140–141). Osa työnantajista oli päätenyt sulkemaan tehtaansa parin lomaviikon ajaksi, minkä katsottiin parantavan työläisten hyvinvointia ja tehokkuutta (Aron 1999, 194–197; 248). Toisaalta työväestön näkökulmasta juuri uudessa työaikakurissa piili vaatimusten ydin: lyhyemmän työpäivän ja pidemmän loman tulikin olla palkkio tehostuneesta työnteosta (emt., 204). Syntyi uusi käsite, vuosiloma (*vacation*), jolla tarkoitetaan nimenomaan modernin teollisuusyhteiskunnan työntekijöiden vuosilomaa. Vuosiloma ei ole siten mikään kirkollinen vapaa, pyhäpäivä, vaan osa uuden modernin työläisen sosiaalisia oikeuksia.

Yhdysvalloissa vuosilomista on sovittu paikallisesti ja tapauskohtaisesti osana työ- suhdepakettia. Näin vuosiloman status on ollut toinen kuin esimerkiksi Ranskassa, Iso-Britanniassa ja useimmissa muissa Euroopan maissa, joissa oikeus lomaan on nähty jopa kansalaisoikeutena (Furlough 1998, 249; de Grazia 1993, 29). Lain suoma oikeus ei sitonut työläisiä työnantajan hyväntekeväisyyden tai hyvän tahdon kohteeksi. Yhdysvalloissa keskusteltiin teollisuustyöläisten palkallisista lomista jo 1920-luvulla, ja osa työnantajista oli jopa ryhtynyt puheista tekoihin. Hidastusta uudistuksiin saatiin 1930-luvun syvän laman myötä. Taloudellinen tilanne ja epävarmat työmarkkinat saattoivat ratkaista, pitivätkö työläiset lomaa. Vuonna 1935 julkaistu tutkimus osoitti, että lama oli vaikuttanut vuosilomiin monella tavalla. Osa työnantajista oli lykännyt uudistusten tekemistä, osa kumonnut lomaoikeuden väliaikaisesti tai supistanut lomakorvausta. Merkillepantavaa oli kuitenkin, että suurimmassa osassa yrityksiä olivat työläiset saaneet pitää palkallisen vuosilomansa lamasta huolimatta. (Aron 1999, 246–247.) Yleisemmin ajateltuna lama-aikana työväestö joutui liik- kumaan paikasta toiseen, joten työn perässä matkailu tuli tutuksi, toisaalta myös joutenolosta tuli ”pakkolomailua” työttömyyden myötä.

Laman jälkeen lomailun suosio kasvoi. Esimerkiksi vuonna 1934 lomaili Yhdysvaltojen kansallisilla retkeilyalueilla 13 miljoonaa ihmistä. Lomailijat asuttivat retkeilyalueiden kesäkodit, lomahotellit ja mökit sekä pystyttivät telttaleirejä. Osa vietti loma-aikaa kuntien ja erilaisten järjestöjen leireillä, osa taas teltaili omatoi-

misesti retkeilyalueilla metsien siimeksessä. Jotakin amerikkalaisten yleisemmästä suhtautumisesta lomailuun kertoo *Fortune*-aikakauslehden tekemä kysely vuodelta 1936. Loma ei suinkaan ollut mikään itsestäänselvyys kaikille, vaan lähes puolet kyselyyn vastanneista ilmoitti, ettei vietä lomaa ollenkaan. Näistä vuosilomattomista (”vacationless”) lähes puolet oli maanviljelijöitä ja heidän puolisojaan. Monet palkkatyöläiset taas olivat epävarmoja siitä, antaisiko työnantaja heille lomaa, vaikka sitä pyytäisi.⁴ Varsinaisia lomanviettäjistä kaksi kolmasosaa kertoi pitävänsä 8–16 vuorokauden mittaisen loman. Loput tyytyivät viikkoon tai sitä lyhyempään lomaan. (Emt., 239–240.)

Ammattiliittojen painostaessa työntekijät saivat palkallisia lomiam, jolloin työnantajat taipuivat vaatimuksiin lakkojen ja muiden työrauhan uhkien edessä. Kun vuonna 1935 vain kymmenesosalla amerikkalaisista palkansaajista oli palkallinen vuosiloma, niin kesällä 1939 palkallisesta lomasta nautti yli puolet palkansaajista (Berkowitz 2001, 191–193.) Lomakäytännöt ovat siten riippuneet sopimusneuvotteluiden onnistumisesta (Aron 1999, 247–248). Vasta myöhemmin vuosiloman pituudeksi vakiintui kaksi viikkoa (Kostiainen ym. 2004, 227).

Amerikkalaisten vuosilomaa ovat säädelleet työnantajan kautta yleisemmin markkinat, jolloin loman myöntäminen on ollut kiinni siitä, onko siihen ollut varaa. Kuitenkaan markkinaohjautuvuus ei ole tarkoittanut koko lomainstituution romuttamista, vaan vuosiloma on ollut neuvottelunvarainen työntekijöiden rekrytoimisvaltti. Lomaetuudesta on sovittu erikseen osana työsuhdepakettia, mikä tapahtuu paikallisesti ja tapauskohtaisesti työnantajien ja työntekijöiden välisissä neuvotteluissa (Furlough 1998, 249). Vaikka Yhdysvallat ratifioi Kansainvälisen työjärjestön sopimuksen palkallisista vuosilomista vuonna 1938, ei laki astunut voimaan (ks. ILO C52 *Ratifications*), sillä hyväksymistä jarruttivat osavaltioiden ristiriitaiset näkökannat.

Iso-Britanniassa tilanne oli aina 1930-luvun lopulle samankaltainen kuin Yhdysvalloissa, sillä paikallinen ja tapauskohtainen sopiminen oli sielläkin ollut vallitseva käytäntö, vaikka lailla oli taattu muutamia vapaapäiviä. Vielä vuonna 1925 brittityöläisistä vain harva sai nauttia palkallisesta lomasta. Vuoden 1936 Kansainvälisen työjärjestön kokouksessa Britannian edustajat viivyttelivät tahallisesti ja kieltäytyivät äänestämästä, eivätkä britit näin ollen sitoutuneet sopimukseen. (Cormack 1998, 64–68; Inglis 2000, 106.) Työläisten vaatimuksia kuunneltiin, ja tilanne muuttui muutamassa vuodessa. Palkallista vuosilomaa ryhtyi ajamaan erityinen kansalaisliike, joka osaltaan vaikutti vuosilomalain syntyyn (Urry 2002, 25). Kun palkallisen vuosiloman toteuttamismahdollisuuksia selvittänyt komitea jätti vuosilomalakiuudistusta puoltavan raporttinsa vuonna 1938, hallitus hyväksyi esityksen. Seuraavana vuonna toi vuosilomalaki palkallisen loman noin 11 miljoonalle palkansaajalle. Vuonna 1946 lomaoikeutettuja oli jo 15 miljoonaa. Viisi vuotta myöhemmin yksistään ruumiillisen työn tekijöistä oli 14 miljoonalla loma. Loma-ajan palkat eivät riittäneet koko perheen lomailuun, vaan sitä varten joutui säästämään erikseen työvuoden aikana. Moni ei kyennyt säästämään palkastaan,

4 Maanviljelijöiden suhteen nostettiin esiin loman määrittelyyn ja mieltämiseen liittyvä problematiikka, sillä maanviljelijät eivät ymmärtäneet tai ainakaan kutsuneet lyhyitä vapaa-aikojaan lomiksi.

joten he viettivät lomansa joko sukulaisissa tai jättäytyivät lepäilemään koteihinsa. (Cormack 1998, 64–68.)⁵

Markkinaohjautuva malli ei siten rajoitu vain markkinoiden ohjailemaan lomaoikeuden määrittymiseen, vaan malli on markkinatalousmalli, jonka ytimessä ovat olleet vapaiden markkinoiden kuluttajille tarjoamat matkailu- ja retkeilymahdollisuudet. Tällöin lomamarkkinat rakentuvat kysynnän ja tarjonnan pohjalta. Työläislomailijoiden määrän lisääntyminen synnytti uusia liikeideoita – ja lopulta syntyivät laajamittaiset loma- ja vapaa-ajantoiminnan markkinat, joiden ideana oli ”business for fun”. Tällöin demokraattisen vapaa-ajan ja massojen vuosilomailun sijaan voidaan jo puhua turismista.⁶

Yhtenä esimerkkinä huviteollisuudesta voi ottaa esiin Billy Butlinin lomakeskukset. Amerikkalaista leiritoimintaa ja työväenmatkailujärjestöjen toimintaa seurannut Butlin ryhtyi 1930-luvulla organisoimaan briteille lomaleirejä, joilla oli tilaa kaikkiaan 3 000–5 000 lomailijalle (Dahlkild 1988, 4–5). Lomakeskuksia oli kaikkiaan kaksitoista ja ne olivat ”täyden palvelun” paikkoja. Yhteismajoitukseen tarkoitettut talot, telttailualue, mökkien rivistöt, kahvilat, baarit, tanssihallit, uimaltaat, urheilu- ja tenniskentät sekä pienoisorautatie muodostivat kokonaisen pienoisyhteisön. Ohjelmatoiminnasta ja viihdytyksestä vastasivat Redcoatsit, punatakkiset ohjelmaisännät ja -emännät. Lomalaisille järjestettiin herätys, ruokailut ja päivän ohjelmatarjonta, joista kaikista kuulutettiin erikseen kovaäänisistä. (Ward & Hardy 1986, 57–90; Löfgren 1999, 244, 246–247; Inglis 2000, 107–109; *Butlin’s Holiday Camp Clacton-on-Sea* 2002; *Butlins – Family holidays* 2002.)

Löfgrenin (1999) mukaan Butlin sai 1950-luvulla lomakylilleen runsaasti kilpailijoita. Ajatus kaikenkattavasta lomapaketista kiinnosti perhekeskeiseen ja kulutusorientoituneeseen elämäntapaan totuttelevaa työväenluokkaa, jolla alkoi olla elintason nousun myötä myös varaa lomailuun. Perheenemännille Butlinin leirit olivat olleet paratiisi, sillä ruoanlaitosta tai muusta päivittäisestä rutiinista ei tarvinnut huolehtia. Lapsenvahdit hoitivat pienokaisia iltaisin, joten vanhemmat pääsivät viettämään yhteistä iltaa. Leirien suosio hiipui 1960–1970-luvuilla. Syyt löytyvät lomailun trendeistä, sillä etelän turistimatkat alkoivat 1950-luvulta alkaen houkuttaa brittejä kaukolomille. Lisäksi aikaisemmin yhdessä tekemisen riemua korostanut joukkotoiminta ei enää jaksanut innostaa. (Emt., 246–248.)

5.2.2. VALTIOJOHTOINEN MALLI

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen olivat tayloristiset tehokkuusideat virranneet Yhdysvalloista muihin teollistuneisiin länsimaihin. Totalitaristiset yhteiskuntajär-

5 Tilanne muuttui 1950–1960-luvuilla parempaan suuntaan, kun työstä maksetut ylityökorvaukset ja naisten palkat nostivat brittikotitalouksien ansiotasoa.

6 Turismin määrittelyitä on monia. John Urryn (2002, 2–3) mukaan turismi voidaan määritellä seuraavasti: Turismi liittyy moderniin elämäntapaan ja tarkoittaa säädellyä ja organisoidun työteon vastapuolena olevia erillisiä vapaa-ajan aktiviteetteja, jotka edellyttävät siirtymistä pois kotoa, matkustamista ja olemista erityisissä loma- ja vapaa-ajan kohteissa. (Ks. myös ”moderni turisti” MacCannell 1999, 9–10; 17–37.)

jestelmät ottivat vapaa-ajan organisoinnin yhden puolueen hallinnassa olleen valtiokoneiston haltuun. Valtiojohtoinen malli (*state-dominant model*) oli Furloughin (1998, 255) mukaan fasistinen.⁷ Sen järjestelmä rakentui massiiviseksi koneeksi, jossa yhteiskunnan eri toiminnot keskitettiin puolueen erikseen perustamiin organisaatioihin. Tämä tarkoitti samalla, että työväen omat vapaa-ajan järjestöt syrjäytettiin ja vasemmistolaisten hallitsemat ammattiyhdistykset vallattiin, kesytettiin työnantajamielisiksi tai lakkautettiin kokonaan.

Fasistisessa Italiassa toimi jo vuonna 1923 perustettu erityinen kansallinen vapaa-ajan järjestö L'Opera Nazionale Dopolavoro, jonka nimi tarkoittaa suomeksi Työn jälkeen. Sen ideana oli ohjata kansalaiset käyttämään vapaa-aikaansa sopivilla tavoilla. Projekti esiteltiin ensimmäisen kerran teollisuuslaitosten sosiaalitoiminnan muotona, joka tarjosi työläisille monenlaista vapaa- ja loma-ajan toimintaa. 1930-luvun lopulla Italian suurin työnantaja oli Fiat, jota on kutsuttu myös kaikkein amerikkalaistuneimmaksi italialaiseksi yritykseksi. Yhtiön kehittämä järjestelmä oli ehkäpä pisimmälle viety malli Dopolavorosta. Yhtiö sijoitti satoja miljoonia liiroja järjestääkseen sosiaalista toimintaa 57 000 työläiselleen sekä heidän 150 000 perheenjäsenelleen. Fiatilla oli omia liikunta- ja urheiluseuroja, teatteriryhmiä, kirjastoja ja kouluja. Työntekijöistä suurin osa käytti näitä sosiaalisia etuuksia, olivathan toimintamuodot halpoja. Työläisille annettiin mahdollisuus retkeilyyn merenranta- ja vuoristokohteissa, ja siellä järjestettiin myös työläisperheiden lapsille kuukauden mittaisia kesäleirejä. (de Grazia 1981, 74–82; ks. Dopolavoro 2001.)⁸

Dopolavoro kehittyi muotoonsa Italian fasistien vallassaolon aikana aina toiseen maailmansodan loppuun asti. de Grazian mukaan (1981, 75–81) järjestelmän tarkoituksena oli työläisten systemaattinen kontrollointi. Dopolavoron avulla haluttiin kitkeä työväestön omaehtoista toimintaa, kokouksia, mielenosoituksia ja muita työväen- ja ammattiyhdistysten aktiviteetteja. Niiden tilalle haluttiin luoda uusi fasistinen ammattiyhdistysliike, työläisten eliitti ja kuuliaisaita sotatantereiden eturintamille. Dopolavoron myötä Italiaan perustettiin myös valtiollinen matkailuorganisaatio (ENIT), joka harjoitti matkailupropagandaa (Syrjämä 1997, 15). Vapaa-ajan ohjailu kosketti koko maan yhteiskunnallista kehitystä, jolloin modernin murroksen myötä luotiin uudenlainen ajan- ja rahankäytön kulttuuri. Tällöin pyrittiin kasvattamaan uusi työläinen, joka oli rationaalinen tuottaja ja ihanteellinen kuluttaja.

Natsi-Saksassa kansallissosialistinen Kraft durch Freude -järjestö (KdF), suomeksi Voimaa ilosta, organisoii vapaa-ajan toimintaa, johon Waris kävi tutustumassa paikanpäällä. Lisäksi lomankäyttökomitea tilasi Suomen Berliinin suurlähetystöstä raportin natsien lomajärjestelyistä (Asanti 1938). KdF:n toimintajärjestelmä oli samanlainen kuin muissakin natsien organisaatioissa: käskytyksellä kävi ylhäältä

7 Myös Waris käyttänyt kyseistä valtiojohtoinen-termiä viitattaessa Italian ja Saksan lomankäytön järjestelyihin (Krohn 1991, 138).

8 Fiat-yhtiön päätuote, henkilöauto, liittyi demokraattisen vapaa-ajan järjestelyyn. Saksassa demokraattista vapaa-ajanviettoa helpotti 1930-luvulla kansanautoksi suunniteltu Volkswagen, jonka tuotanto käynnistyi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Neuvostoliitossa taas alettiin valmistaa 1960-luvulla Fiatin lisenssillä Ladoja, joilla pääsi mukavasti kesähuviloille (Gronow 1997, 51).

alaspäin, suunnittelevilta ja päättäviltä tahoilta alajärjestöille, jotka toimeenpanivat käskyt. KdF oli Saksalaisen työrintaman (DAF) alainen erikoisjärjestö, johon kaikki DAF:n jäsenet kuuluivat.⁹ Järjestö ulottui kaikkialle. Piiritoimistoja oli 800, alue-toimistoja 18 000 ja lisäksi jokaisella työpaikalla oli oma osasto, joita oli kaikkiaan 78 000 (Asanti 1938, 1–2). Käytännössä järjestön toiminta oli suunnattu kaikille kansalaisille, ja sen avulla pyrittiin Kolmannen valtakunnan hengessä luomaan kansanyhteisyyttä eli *Volksgemeinschaftia*, jolloin luokka, paikallisuus ja uskonnollisuus olisivat menettäneet merkityksensä (ks. Baranowski 2001, 213). Myös KdF:n nimen taustalta löytyy tämä tausta-ajatus. Ihmisen ilo oli valjastettu joukkovoiman välineeksi (Littunen 1962, 102).¹⁰

KdF:n tehtävänä oli ”hankkia ja valmistaa vähävaraisille kansalaisille, etenkin työläisille, mahdollisuuksia ja tilaisuuksia virkistävään ja hyödylliseen vapaa-ajan ja loman viettoon muun muassa matkojen ja urheilun muodossa sekä saattaa heidät osallisiksi kulttuurielämän eri muodoista”. Työtehtävät oli jaettu viiden erillisen toimiston kesken toimialoittain. Työläisten lomajärjestelyjen kannalta kaikkein keskeisin näistä oli Amt Reisen, Wandern und Urlaub, joka hoiti joukkomatkailuun ja loma-ajan organisointiin liittyvät järjestelyt.¹¹ Toiminnan massiivisuudesta kertovat tilastot: vuonna 1937 matkoille osallistui 9 miljoonaa ja retkille kaksi miljoonaa ihmistä. (Asanti 1938, 2–5.) Työläiskansalaisille haluttiin tarjota häivähdys ylempien luokkien luksuksesta. KdF:llä oli hotelleja eri puolella maata, ja lisää oli tekeillä. KdF-Seebad Rügen oli 20 000 henkeä kerrallaan majoittava merikylpylä, jonka jokaisessa huoneessa oli keskuslämmitys ja ikkunoista merinäköala. Rakennuksesta löytyi muun muassa elokuvateatteri, kahviloita ja ravintoloita sekä sisäällä huonoja uima-kelejä varten. (Löfgren 1999, 241–243; ks. myös Koshar 2000, 123–125.)¹² KdF omisti myös erikoisjunia sekä valtameri- ja jokialuksia, joilla tehtiin ryhmä-

9 Deutsche Arbeitsfront (lyh. DAF, suom. Saksalaisen työrintama) oli kaiken Saksassa tehdyn sosiaalisen ja ammatillisen huoltotyön kattojärjestö.

10 KdF:n nimeksi oli ensin esitetty Nach der Arbeit (suom. Työn jälkeen), joka olisi ollut merkitykseltään sama kuin Italian fasistien Dopolavoron. Nimivalinnalla haluttiin viitata siihen, että vapaa-aika ei ole riippumaton työstä vaan toimii työnteon voimallähteenä. (Ks. Kettunen 1997, 143.)

11 Amt Reisen, Wandern und Urlaub -toimiston lisäksi neljä muuta olivat seuraavat. Amt Feierabend -toimiston tehtävänä oli järjestää kansalaisille halpoja teatteri-, konsertti- ja elokuvailtoja sekä kansanjuhlija, joten se toimi nimensä mukaisesti ”juhla-iltojen” organisoijana. Erityisen Amt Schönheit der Arbeit -toimiston (suom. Työn kauneus), toteutti työpaikoilla erilaisia uudistuksia, parannuksia ja korjauksia, jotta tehtaat ja muut työpaikat olisi saatu viihtyisimmiksi ja erilaisten esimerkiksi työturvallisuusvaatimusten mukaisiksi. Osasto ulotti toimintansa myös maaseudulle. Schönheit des Dorfes -alaosasto (suom. Kylien kauneus) organisoivat maaseudun asunto- ja työolojen parantamista. Urheilutoimiston, Sportamtin, tehtävänä oli järjestää kansalaisten urheilu- ja liikuntatoimintaa erityisesti työpaikoilla. KdF:n urheilutoiminta oli yhtä organisoitua kuin sen muutkin toimialat: järjestön palveluksessa oli noin 3 000 urheilun- ja voimistelunopettajaa, ja tämän lisäksi järjestö valmisti jäsenilleen myös huoneita urheiluvälineitä. Kansanvalistustyötä harjoitti Amt Deutsches Volksbildungswerk -toimisto, jonka toimintamuotoja olivat opintoretket museoihin ja taidenäyttelyihin. Järjestö oli myös ”pystyttänyt näyttelyitä parhaiden taideteosten valokuvajäljennöksistä suurimpiin tehtaisiin”, ja näyttelyiden yhteydessä oli esitelmätoimintaa tiimoilta. (Asanti 1938, 3–7.)

12 KdF-Seebad Rügenin suunnitelma sai pääpalkinnon Pariisin maailmanäyttelyssä vuonna 1937. Se oli ensimmäinen Hitlerin kaavailemista massiivisista merikylpylöistä, ja suunnitelmassa oli palvelua vuoden aikana 350 000 turistia. Kun suunnitelma toteutettiin, valtava kylpylä-rakennus seurasi Itämeren rantaviivaa kilometrien matkalta. (Löfgren 1999, 241–243.)

matkoja. Esimerkiksi 1930-luvun lopulla laivamatkoille osallistui noin 30 000 henkeä yhden vuoden aikana. Suunnitteilla oli rakentaa lomaristeilyjä varten 20 valtamerialuksen laivasto. Myös valtion rautateiden kanssa oli tehty sopimus Sonderzug-erikoisjunista, joissa kuljetettiin vähintään 800 matkustajaa kerrallaan. (Asanti 1938, 2–5.) Tällaisilla mittavilla järjestelyillä saatiin hinnat alhaisiksi.

Aivan kuten Italian Dopolavoron kohdalla, KdF:n toiminnalla tähdättiin luokkatietoisen, kollektiivisen ja ”omaehtoisen” työväenkulttuurin murtamiseen. Järjestön matkat ja lomat oli tarkoitettu luokattoman kansanyhteisön jokaiselle jäsenelle, myös sellaisille kansalaisille, jotka eivät taloudellisista syistä pystyneet kulantamaan itselleen ja perheelleen lomamatkaa. Taloudelliset syyt täytyy kuitenkin tässä asettaa kontekstiinsa. Shelley Baranowskin (2001) mukaan Kolmannessa valtakunnassa kaupalliset loma- ja vapaa-ajan yritykset saivat toki vapaasti harjoittaa toimintaansa sosiaalisen integraation nimissä, mutta niiden hintataso oli korkea. Alhaisen palkkatason vuoksi työläisjoukoille tarjottiin ikään kuin hyvitykseksi halpoja matkailu- ja lomamahdollisuuksia, virkistystä ja esimakua kuluttamisesta tavoitellun elintason täyttymyksiä. (Emt., 213–215.) Näin ollen vain KdF:n avulla järjestyi mahdollisuus urheiluun ja matkustamiseen (Kettunen 1997, 144). KdF:n ryhmämatkoille osallistui muitakin kuin puolueen jäseniä, joten Gestapo saattoi tarkkailla yleistä ilmapiiriä ja kansalaismielipidettä sekä raportoida ”epäsosiaalisesta käyttäytymisestä” (Löfgren 1999, 243).

Valtiojohtoisen lomaorganisointimallin rakentaneet Italia ja Saksa olivat perustaneet Dopolavoron ja KdF:n toiminnalle yhteistyöelimen, Freude und Arbeit -järjestön. Tämä Ilo ja työ -järjestö organisoi maasta toiseen erilaisia ryhmämatkoja, jotka suuntautuivat joko vuoristoon tai rannikoille. (Koshar 2000, 123–124; 128.) Muihin maihin matkoja ei tehty, sillä järjestön toimintaperiaatteet olivat ristiriidassa Kansainvälisen työjärjestön tekemien linjausten kanssa (LKK 9.10.1938). Natsi-Saksa oli irtautunut sekä Kansainliitosta että Kansainvälisestä työjärjestöstä vuonna 1933, ja fasistinen Italia teki samoin vuosikymmenen lopulla (Kettunen 1997, 47).

5.2.3. YHDISTYSVETOINEN MALLI

Monen markkinaohjautuvan lomaorganisoinnin maissa on harjoitettu myös toisentyypistä, vaihtoehtoista lomatoimintaa.¹³ Varhaisen esimerkin työväenyhdistysten matkailutoiminnan heräämisestä löytää Iso-Britanniasta, kun vuonna 1921 maahan perustettiin työväen loma- ja matkailuyhdistys Workers' Travelling Association (W.T.A.). Tämän Työläisten matkailujärjestön tavoitteena oli lisätä eri maiden työläisten välistä ystävyysoimintaa. Vaikka W.T.A. toimi kuin matkatoimisto, sen toiminta oli luonteeltaan epäkaupallista ja yleishyödyllistä. (Dahlkild 1988, 4.) 1930-luvulla Ranskassa ryhtyivät työväenjärjestöt ja ammattiyhdistysliike organi-

13 Wariksen lomankäyttökomitean papereiden joukosta löytyy tietoja brittien lomakylistä ja niiden toiminnasta. Lomankäyttökomitea tutustui myös jossakin määrin Ranskan lomajärjestelyihin (LKK 15.2.1939).

soimaan lomatoimintaa. Tarkoituksena oli järjestää työläisille edullisia lomamuotoja, erityisiä *sosiaalisia lomia*, mikä tarkoitti lomailua yhdistysten mökkikylissä tai leirintäalueilla. Tätä varten työväenjärjestöt perustivat 1940-luvulla työväenorganisaatioita tai oikeammin yrityksiä. Niistä kaksi suurinta olivat *Tourisme et Travail* (suom. Turismi ja työ) ja *Villages Vacances Familles* (suom. Perhelomakylät).¹⁴ (Furlough 1998, 265–273.)

Iso-Britannian ja Ranskan työväenmatkailujärjestöjen tapaan vastaavanlaista toimintaa oli muissakin Euroopan maissa, kuten Hollannissa ja Itävallassa. Työväenmatkailujärjestöjen kansainvälinen kattojärjestö oli International Federation of Workers Travel Associations (IFWTA), joka piti majapaikkaansa Lontoossa. Samaten yhteistoimintaa pyöritti International Bureau of Social Tourism. Kiinnitän yhdistysvetoisen mallin (*associationist model*) esittelyssä huomiota Pohjoismaiden työväenjärjestöjen toimintaan, sillä ne osallistuivat työväenmatkailu- ja lomailukysymyksen järjestämiseen erittäin aktiivisesti. Ruotsin esimerkki on ohjannut eniten Suomen lomaorganisoimisen mallin rakentamista.

Työväenmatkailulla ja lomatoiminnalla on pitkät yhteiset perinteet. Vuonna 1937 perustettiin Ruotsissa työväen sivistysliiton ja muiden työväenjärjestöjen yhteistyöllä *Folkrörelsernas Reseorganisation* (Reso) eli Työväenjärjestöjen matkailuyhdistys. Samana vuonna Suomessa perustettiin Työväen Matkailuliitto (Louhikko 1939a, 227–228). Vuotta myöhemmin Tanskassa ryhtyi työläislomailua järjestämään *Folke-Ferie*, jonka edeltäjä oli hoitanut työläisten loma- ja opintomatkailuasioita vuodesta 1927 saakka (Dahlkildin 1988, 6–7). Vuonna 1939 norjalaiset työväenaktiivit perustivat edellä mainittujen sisarjärjestöksi *Norsk Folkeferien*, jonka varsinainen toiminta alkoi vasta vuonna 1945 (*Loma-aika* 1961:4, 12–13), sota-ajan jälkeen. Näille organisaatioille luotiin myös oma kattojärjestö, joka sai nimekseen *Nordisk Folkereso* eli Pohjoismaiden kansanmatkailujärjestö.

Pohjoismaisten sosialidemokraattisten järjestöjen toiminta sekä kussakin maassa aikaansaatuun vuosilomalakien voimaansaattaminen viestivät, että demokraattisen yhteiskunnan saavuttamisessa oli vapaa-ajalla, lomalla ja turismilla keskeinen tehtävä (Löfgren 2001, 146–147). Alettiin puhua demokraattisesta loma- ja vapaa-ajasta. Kansainvälinen työjärjestö oli vuonna 1924 kongressissaan antanut suosituksen työntekijöiden vapaa-ajan käyttämisestä (ILO R21 1924). Työjärjestössä epäiltiin, että pitkälle rationalisoitu liukuhihnatyö ei voisi muodostua työläisille mielekkääksi ja kiinnostavaksi, vaan veisi pois ”työn ilon”, ja vapaa-aika taas toisi kompensaation ja uudenlaisen ilon (Kettunen 1994b, 143–144).¹⁵ Kansainvälisen työjärjestön suosituksessa esitettiin, että vapaa-ajan tulisi olla mahdollisimman

14 *Tourisme et Travail*’n perustivat vasemmiston ja vastarintaliikkeen sekä muiden kansalaisliikkeiden aktivistit vuonna 1944 sodan vielä riehussa. Vuonna 1948 tällä valtion tukemalla yhdistyksellä oli miljoona jäsentä ja kaksi miljoonaa muuta välillistä jäsentä jäsenorganisaatioissaan. Työväenliikkeen ideologia näkyi *Tourisme et Travail*’n toiminnassa, joka oli jopa avoimen poliittista agitaatiota. Vahvuudessa piili myös heikkous, sillä työväenliikkeen sisäiset ristiriidat repivät yhdistystä. (Furlough 1998, 265–273.)

15 Työn ilo -käsitteellä viitataan työn mielekkyyteen, joka joidenkin mukaan saattoi säilyä rationalisoinnin jälkeenkin. Tällöin iloa toi työntekoon liittyvä yhteisöllisyys, jolloin yhteisyyttä voitiin tuntea eritoten kansakuntaan. (Kettunen 1994b, 143.) Kansakunta taas voidaan mieltää kuvitteluksi yhteisöksi (Anderson 1991, 6), jota taas kansallisen edun konstruktio on edellyttänyt.

yhtäjaksoista ja vapaa-ehtoista. Työntekijä saa tehdä vapaa-ajallaan ”mitä haluaa”, mutta toisaalta sen olisi kuitenkin oltava ”hyödyllistä” ja terveyttä edistävää, jolloin esimerkeiksi otettiin puutarhanhoito, liikunta ja itsesivistys. Lisäksi korostettiin sitä, että tulisi tukea työläisten omia, itse perustamia ja vapaasti valittavia toimintamuotoja; työnantajien ja valtion organisoimat instituutiot eivät saisi olla esteenä niiden käytölle. (Emt.; SA 1925:3, 192–199.)

Kansainvälinen työjärjestö yhdisti toisiinsa työajan lyhentämiseen ja taloudellisen rationalisoinnin ja ajoi monella muullakin tavalla sosiaalisten reformien ohella rationalisointiliikettä (Kettunen 1997, 49). Tuolloin ajateltiin, että vapaa-ajan ”tarkoituksenmukainen” käyttö yhdistyi nimenomaisesti työtehon ja tuotannollisen kyvyn lisäämiseen (ILO R21 1924; Lähtenmäki 1997, 144). Tarkoituksenmukaisuus oli järkiperaisyyttä, mikä tarkoitti terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä (Hentilä 1999, 203; 423; Kettunen 1994b, 142). Koska myös itse varsinainen loma-oikeus on ollut sidottu palkkatyöntekoon, kysymys demokraattisesta loma- ja vapaa-ajasta on sisältänyt julkilausutun viestin: oikeus työhön on ennen oikeutta vapauteen ja vapaa-aikaan.

Brittisosologi C. Delisle Burns käsitteli teoksessaan *Leisure in the Modern World* (1936/1932) demokratian ja vapaa-ajan välistä suhdetta sekä vapaa-ajan käyttöä. Burnsien mukaan modernin vapaa-ajan tuli olla jokaisen kansalaisen oikeus ja tukea ihmisten hyvinvointia. Vapaa-ajan piti hänen mukaansa olla enemmän kuin vain hengähdystauko, jonka aikana kerätään voimia ja energiaa työntekoa varten. Käsitys siitä, että vapaa-aika olisi alistettu työn tarpeille, loi vapaa-ajalle kielteisen leiman. Sen sijaan myönteinen, itsessään jo enemmän oleva vapaa-aika sisältäisi monipuolisesti sivistäviä, tieteellisiä ja esteettisiä kykyjä kehittäviä tai ulkoilmapainotteisia harrastuksia. Tätä varten tarvittiin puistoja, kirjastoja ja museota. Jotta niiden siviilisoiva vaikutus olisi mahdollista, tarvittaisiin myös luovaa joutenoloa. Ne kehittäisivät ihmisiä iloisiksi, terveiksi ja aktiivisiksi. Burnsien keskeisenä huomiona oli, että organisoidun vapaa-ajantoiminnan avulla voitaisiin myös ennaltaehkäistä sosiaalisia ongelmia. (Burns 1936; Näsström 1934, V–VIII; Eskilsson 2000, 75–76; 82.)

Työläisten vapaa-aika on modernin valtiokehityksen ja teollisuuden rationalisoinnin myötä nostettu niin Kansainvälisen työjärjestön kuin kansallisen sosiaalipolitiikan kiinnostuksen kohteeksi 1920-luvulta alkaen. Sosiaaliset reformit nostattivat mukanaan erilaisia moraalisäätelypurakoita. 1930-luvun loppupuolella kiinnostus kohdennettiin myös lomakysymykseen, jolloin työläisten loma-aika loisi mahdollisia sosiaalisia uhkia ja ongelmia. Varsinainen kysymys ”loman käytöstä” oli otettu esiin Kansainvälisen työjärjestön ”virkistyskomiteassa” vuonna 1938, joka ehdotti erilaisia käytännön tapoja lomaorganisoinnin järjestämiseksi. Esitettiin muun muassa yhteisorganisaation muodostamista, jonka jäsenpohja olisi laaja. (*Loma-aika* 1958: 4–5, 6–8.) Tätä kautta käy ymmärrettäväksi, miksi työväenjärjestöt, matkailu- ja retkeilyjärjestöt, ammattiyhdistysliike sekä työnantajat ovat olleet osana lomaorganisoinnin ratkaisua. ”Oikean” lomankäytön sisällöt alkoivat määrittyä eri toimijatahojen intressien mukaisesti. Näin työläisten vuosilomasta ja vapaa-ajasta kehkeytyi moraalisäätelyn kohde.

Pohjoismaissa ”oikean” lomankäytön ja vapaa-ajan toiminnan muotoja esiteltiin monissa vapaa-ajan näyttelyissä ja matkailumessuilla. Ruotsissa Ystadissa vuonna 1936 esillä ollut *Fritiden*-näyttely esitteli ensimmäisenä skandinaavisen

vapaa-ajankäytön mallin, jossa painotettiin demokraattisten maiden vapaiden kansalaisjärjestöjen järjestämän vapaa-ajan toiminnan keskeisyyttä. (Dahlkild 1988, 5; Sandell & Sörlin 2000, 65; Eskilsson 2000, 67.) Näyttelyn mottona oli Burnsian vapaa-ajan ideologiaa noudattaen ”Vapaa-ajan tulisi tuottaa onnellisia, sopusointuisia ihmisiä” (Eskilsson 2000, 76). Näyttelyn yhteydessä annetussa kannanotossa todettiin muun muassa, että ”vapaa-ajan tulee olla *vapaata* aikaa, mutta sen ei tule olla *kuollutta* aikaa”. Jos ihmiset tylsistyivät ja olivat tyytymättömiä vapaa- ja loma-aikoinaan, oli heille annettava ohjausta ja järjestettävä ”rikkaampaa, hienompaa ja tuottavampaa” toimintaa. Toiminnan järjestäjäksi nimettiin ”yhteisö”, joka tässä yhteydessä tarkoitti valtiota. (Löfgren 2001, 149–150.) Tämän ideologisen diskurssin ei pidä kuitenkaan Löfgrenin mielestä antaa viedä huomiota pois siitä, miten puheet muutettiin käytännön toiminnaksi. Ystadissa korostettiin eroa yhdistysvetoisen ja valtiojohtoisen lomaorganisointimallien välillä.¹⁶ Näin ollen Pohjoismaiden ”nelosten” keskuudessa oli omaksuttu sekä Kansainvälisen työjärjestön että Burnsian linjaukset. Monia muitakin ideoita ja kokemuksia käytännön toimista vaihdettiin niiden kesken (*Loma-aika* 1961:4, 1–2).

Muista Pohjoismaiden suuntaa linjanneista näyttelyistä mainittakoon Tukholmassa keväällä 1939 pidetty *Loma vuonna 1939* -suurnäyttely, johon Ruotsin ohella osallistui Suomi, Tanska ja Norja. Kymmenien järjestöjen, valtion yritysten ja yhtiöiden lomatoiminnasta kertovaan yhteisnäyttelyyn järjestettiin ryhmämatkoja. Näyttely huomioitiin sanomalehdissä (*Aftonbladet* 23.4.1939; *Hbl* 8.2.1939; *HS* 8.2.1939; *Socialdemokraten* 23.4.1939; *Suomen Sosialidemokraatti* 8.2.1939; *U-S* 8.2.1939). Näyttely koostui Pohjoismaiden eri lomanviettotavoista kertovista osastoista, jotka ”eri tavoin valaisevat loma- ja vapaa-aikojen järkipäristä käyttöä” (*HS* 8.2.1939). Rationaalisuus viittaa tietynlaiseen toimintaan, josta myös näyttelyosastojen nimet kertovat. Osastot oli nimetty: ”Urheilu, ulkoilmaelämä, loma”, ”Lomajuna”, ”Lomalaiva”, ”Lomabussit”, ”Lennä, lennä lomasaaristoon” ja ”Ruotsin valkeilla teillä”. Modernin työläisen loman erityisyys korostui vertailuasetelmissä, joita ilmensivät ”Ennen ja nyt” ja ”Luonnon helmassa” -osastojen otsikot. Pohjoismaisen lomamallin kruunasi osasto ”Sosiaalinen lomaomatunto”. (*Suomen Sosialidemokraatti* 8.2.1939.)

Suomesta näyttelyyn osallistui lomankäyttökomitean valtuuskunta, johon Heikki Wariksen lisäksi kuuluivat sosiaaliministeriön edustaja Rakel Jalas ja kansanedustaja Kalle Kämäräinen. Suomalaisvieraiden käynnistä kerrottiin *Aftonbladetissa* (23.4.1939), lehtijuttu oli otsikoitu isoveljen tapaan ”Finland lär fritid av Sverige” – mikä monessa mielessä piti paikkansa. Näyttelyssä tapasivat toisensa myös sosialidemokraattiset naiskansanedustajat keskustellen työläisnaisten ja -äitien lomakysymyksestä (*Socialdemokraten* 23.4.1939), joten loman luokka- ja sukupuoliulottuvuus ovat olleet esillä lomainstituution suunnittelu- ja perustamisajoista asti.

16 Löfgrenin näkemyksenä kuitenkin on, että jotkin Pohjoismaiden sosialidemokraattisen työväenliikkeen ideologiset kannanotot olivat muodoltaan ”totalitaristisia”.

5.2.4. EROISTA YHTÄLÄISYYKSIIN

Taloudellisten ja poliittisten vaikutusperien lisäksi on kulttuurisilla ja historiallisilla kehityslinjoilla ollut merkitystä kunkin maan lomaorganisointimallin muotoutumiseen. Niiden avulla voi ymmärtää, miksi vapaissa demokratioissa päädyttiin erilaisiin ratkaisuihin kuin autoritäärisissä maissa. Yhtäläisyyksien ja erojen vyyhtiä on hyvä selvittää ja tarkentaa eri mallien kohdalla. Tätä taustaa vasten selkiytyy myös kuva siitä, miten Suomen ja monelta osin myös muiden Pohjoismaiden lomaorganisoinnin malli on rakentunut. Olen hahmotellut mallien keskeisimmät piirteet taulukkoon 2.

Taulukko 2. Työläisten loman organisointimallit

	Markkinaohjautuva malli	Valtiojohtoinen malli	Yhdistysvetoinen malli
Toiminta-aika	n. 1800-luvun lopulta	n. 1920-luvun alusta toisen maailmansodan loppuun	n. 1930-luvun lopulta 1960-luvun lopulle (kulta-aika)
Lomien pää-organisoijat	Kaupalliset matkailuyritykset	Valtiokoneiston ja puolueen alaisuudessa toimivat vapaa-ajan organisaatiot	Työväenjärjestöt ja lomaorganisaatiot
Muut loma-organisoijat	Vapaat järjestöt ja työnantajien sosiaalinen toiminta	Kaupalliset matkailuyritykset ja työnantajien sosiaalinen toiminta	Kaupalliset matkailuyritykset ja työnantajien sosiaalinen toiminta
Lomien kohde-ryhmät	Riittävän tulotason omaavat palkansaajat, joilla loma-aikaa ja rahaa	Kaikki kansalaiset	Kaikki kansalaiset sekä (sosiaalisen) loman tarvitsijat.
Pää-asialliset keinot	Mainonta	Propaganda ja painostus: pakkojäsenyys	Propaganda ja valistus: vapaaehtoisuus
Päämäärä	Matkailubisneksen taloudellinen tuottavuus	Työnteon ensisijaisuus	Demokratian edistäminen
Esimerkki-maat	Yhdysvallat Iso-Britannia	Fasistinen Italia Natsi-Saksa	Pohjoismaat Ranska

Keskeisin ero mallien välillä oli periaatteellinen, mikä näkyi vuonna 1938 pidetyssä Kansainvälisen työjärjestön kokouksessa, jossa luotiin yhteisiä toimintaperiaatteita

kansainväliselle palkkatyöläisten lomaorganisaatiolle. Työjärjestön kantana oli, että jokaisen palkkatyöläisen tulee saada *valita vapaasti* niin loma-ajan toimintansa sisältö kuin toimintaa järjestävät yhdistykset ja järjestöt – olivat ne sitten poliittisia tai eivät (LKK 26.10.1938). Pohjoismaissa ja Ranskassa uskottiin vapaa-aikaan demokratian ilmentymänä, kun taas totalitaristinen malli perustui pakkojäsenyyteen ja työnteon ensisijaisuuteen.

Valtiojohtoisessa lomaorganisointimallissa ei tällaista valinnanvapautta ollut, sillä totalitaristisessa järjestelmässä kaikki lailliset yhdistykset ja järjestöt olivat puolueen kontrollin alla. Lisäksi kunnan kansalaisilta edellytettiin poliittisten lomaorganisaatioiden jäsenyyttä, muuten saattoi leimautua ”epäsosiaalisesti käyttäytyväksi”. Kyse oli siten poliittisten organisaatioiden pakkojäsenyydestä. Markkinaohjautuvan mallin ongelmana taas oli epävarma lomansaanti, koska yhtenäistä vuosilomalainsäädäntöä ei välttämättä lain turvin ollut taattu. Toisen ongelman loivat kaupalliset loma- ja matkailumarkkinat, jolloin lomamatkalle lähtivät vain ne, joilla oli siihen varaa. Yhdistysvetoinen malli taas antoi valinnanvapauden pakkojäsenyyden sijaan sekä myös mahdollisti lomailun pienituloisille niin kutsutun sosiaalisten lomien järjestelmän avulla. Käytännössä tämä tarkoitti valtion osallistumista yleishyödyllisten järjestöjen toimintaan antamalla niille taloudellista ja muuta apua. Kyse on täten ollut valtion tukemasta sosiaalipoliittisesta interventioista.

Edellä esittelemiäni kolmen mallin periaatteellisista eroista huolimatta niiden välillä on ollut olemassa myös selviä samankaltaisuuksia. Furloughin (1998, 257) katsannossa yhdistävyys ilmenee yleisellä tasolla, siinä, että vapaa-aika yhdistetään yhteiskunnalliseen statukseen. Tämä tarkoittaa, että vapaa-aikaan ei ole ollut mahdollisuutta ilman riittävää varallisuustasoa ja työnteosta vapaata aikaa. Palkansaa-jalle vapaa-aikaa ei ole ollut ilman palkkatyötä. Yhdistäviä tekijöitä on muitakin. Kussakin mallissa lomien on katsottu vahvistavan kansallista sekä ryhmäsidonnaista – perheen, luokan, työyhteisön tai yhdistyksen – yhteenkuuluvuuden tunnetta. Lisäksi loma-aikana on voinut palata tai jopa sulautua luontoon sekä uudistaa ruumin voimia ja kuntoa. Tämän yleisemmän kulttuurihistoriallisesti rakentuvan ”lomaideaalin” juuret, perheyhteyden, vitalismin ja naturismin kuvaukset, sisältyivät porvarillisiin lomaihanteisiin.

5.3. LOMARESSIT KOTIMAASSA

Kansainvälisen työjärjestön vuonna 1936 hyväksymät sopimukset edellyttivät jäsenmailta käytännön tekoja vuosilomien toteuttamismahdollisuuksien parantamiseksi. Lomankäyttökomitea selvitti Suomessa jo olleita lomankäytön mahdollisuuksia ja niiden resursseja mahdollisen lomatoiminnan laajentamiseen. Komitean ajatuksena oli muun muassa saada järjestöjen ja yksityisten omistamat kesäkodit, täyshoitolat, kylpylät ja muut mahdollisesti lomatoimintaa harjoittaneet paikat tehokkaampaan käyttöön. Tämä mahdollistaisi yhä useammalle onnistuneen lomavieron. Tätä tarkoitusta varten komitea teki perusteellisia selvityksiä kotimaassa, jotka koskivat kesälomajärjestelyjä ja mahdollisia tulevaisuuden suunnitelmia. Ensimmäinen näistä kyselyistä tavoitti runsaasti kansalaisjärjestöjä. Kyselyyn

vastasivat sekä työväenjärjestöt että teollisuustyönantajat, joiden lomatoimintaa käsittelen tarkemmin tutkimukseni 6. ja 7. luvussa. Toinen kysely kartoitti kaupunkien omistuksessa olevien kylpylöiden halukkuutta muokata toimintaansa suurten lomajoukkojen tarkoituksiin niin sanotuiksi kansankylpylöiksi. Kolmas postitettiin kansanopistoille. Vastaajilta tiedusteltiin, mitä ne olivat jo tehneet palkkatyöläisten loma-aikojen järjestämiseksi, sekä olisivatko he myös halukkaita järjestämään suurille joukoille vuosilomalaisia toimintaa. Sen sijaan kyselyjen ulkopuolelle jätettiin muut lomaorganisoiminnin muodot, kuten saksalaisen mallin mukaan hahmoteltu pienimuotoisempi lomaristeilyjen järjestäminen valtion omalla aluksella.¹⁷

5.3.1. VAPAAT KANSALAISJÄRJESTÖT

Monet ovat ne onnelliset, jotka kykenevät järjestämään itselleen ja perheelleen tarkoituksenmukaisen lomanvieton. Useilla on tilaisuus lomaviettoon läheisten sukulaisten luona toisella paikkakunnalla, varsinkin maalla. Mutta sikäli kuin sukulaiset eivät kykene lomaviettäjiä vastaanottamaan, monet perheet ovat ilman paikkaa, minne lomaillessa matkustaisivat. Maassamme on täten nykyään huomattavia kansalaisryhmiä, jotka joko taloudellisista tai järjestelysistä eivät itse pysty lomaviettoonsa suunnittelemaan ja toteuttamaan. (LKK 10.11.1938.)

Näillä sanoilla lomankäyttökomitea lähestyi kiertotiedustelussaan yli 200 erilaista vapaata järjestöä, jotka edustivat yhteiskunnallista ajattelua ja toimintaa laidasta laitaan. Samainen kysely toimitettiin myös suurempien työnantajien työväenhuollosta vastanneille huoltokonttoreille. Komitealle palautettiin lähes puolet (92) vastauslomakkeista (HS 2.2.1939). Tästä huolimatta ei päätetty enää tehdä uutta kyselykierrosta (LKK 1.2.1939).

Järjestöille lähetettiin kirjelmä ja lomanhuoltotiedustelu, joissa kysyttiin, mitä ne olivat jo mahdollisesti tehneet loma-aikojen järjestämiseksi. Tulokset olivat mielenkiintoisia, vaikkakin melkoisen suppeita sisällöltään. Vastanneiden joukosta nousevat esiin teollisuuspaikkakunnilla työläisten keskuudessa toimineet kristilliset järjestöt. Eniten vastauksia tuli Nuorten Naisten Kristillisiltä Yhdistyksiltä (NNKY) eri puolilta maata. Helsingin, Lahden, Karhulan ja Porin paikallisyhdistykset olivat järjestäneet leirejä, joille oli osallistunut yhteensä noin sata lasta. Helsingiläisten vastauslomakkeessa selvitettiin: ”On ollut vuokrattuna pieni kesämökki, viikonloppumaja saunoineen, muutamat nuorimmat jäsenet ovat viettäneet kodissa lomansa korkeintaan pari kolme viikkoa. – – Toivottaisiin merenrannalla sijaitsevaa

17 Waris oli selvittänyt kauppaneuvos von Rettigin vuonna 1936 valtiolle lahjoittaman *Aura*-höyryaluksen sopivuutta suomalaisen lomahuollon tarpeisiin. Kuitenkin koska oli mahdollisuus saada paremmin tähän tarkoitukseen sopiva *Eläköön*-laiva, haluttiin *Aura* kunnostaa valtion kustannuksella työläisopiskelijoiden ja vuosilomalaisten opinto- ja virkistysmatkakäyttöön sopivaksi. Siitä koituvat kustannukset olisivat kohonneet 4,6 miljoonaan markkaan. (Merenkukuhallituksen kirje 29.8.1939.) Tällaiset hankkeet ovat unohtuneet lopullista lomahuoltoja suunniteltaessa kokonaan – ja jääneet näin ollen toteuttamatta.

kesämökkiiä tai huvilaa johon mahdollisesti saisi järjestetyksi täysihoidolan halvoilla maksuilla, nämä ovat vain unelmia.”

Karhulan NNKY oli järjestänyt myös äitien lomaleirejä sekä matkoja ja retkiä. Vastauksessa esitettiin toivomus omasta kesäkodista, joka olisi tarkoitettu ”väsyneillä äideille sekä tehtaantyöntekijöille”. Myös porilaisilla oli suunnitelmissa järjestää täysihoidtoa tehdastyöntekijättäriille. Naisjärjestöjen toiminta kohdistui siten teollisuusyhteisöjen naiseen ja lapsiin, joten pojille ja miehille oli tarjonta niukempaa, tosin NMKY:llä oli ollut tarjota heille vastaavanlaista kesätoimintaa. Muidenkin kristillisten järjestöjen toimintakenttänä olivat teollisuusyhteisöt. Esimerkiksi Pelastusarmeijan järjestämät lasten kesäsiirtolat olivat keränneet lähes 1 600 lasta, ja järjestön lomakodissa loma-aikaansa oli viettänyt yli 150 aikuista ja lasta. Eri osastot tekivät yhteistyötä partiolaisten kanssa. Teollisuusseutujen Evankelioimis seurasta kerrottiin, että oli järjestetty leirejä yli sadalle. Lisäksi oli ylläpidetty kesäkotiä, jossa oli käynyt 3 300 vierasta vapaa-aikoina, sillä paikka ei ollut loman viettoa varten. Yhdistys kirjasi kesäkotitoiminnan kehittämisen tarkoitettavan ”suunniteltua lomaa kurssineen”.

Järjestöille oli tärkeää, että lomatoiminnasta koituvat kustannukset saataisiin mahdollisimman alas. Tällöin pienipalkkaisetkin tehtaantyöntekijät ja perheenäidit voisivat ottaa niihin osaa. Lisäksi myönnettiin erilaisia matka-avustuksia ja käytettiin hyväksi mahdollisia junien ja bussien ryhmälennuksia. Suomen Lastensuojelun ja Nuorisohuollon Keskusliitosta vastattiin kyselyyn yhteishyvää ajavalla ehdotuksella: ”Tärkein ja tehokkain keino todella helpottaa lomalle matkustamista olisi standardi-luontoisen lippujen hinnan käyttöönotto rautateillä ja valtion linja-autoliikenteessä, olkoon matka pitempi tai lyhyempi – kuten postilähetysten hintojen suhteen on menetelty.”

Varsinaista lomatoimintaa järjestöt olivat organisoineet kukin tahollaan tai yhteistyössä muiden kanssa, mutta toiminta ei ollut mitenkään mittavaa, vaan se oli koskettanut muutamia tuhansia kansalaisia. Useassa tapauksessa kyselyn tavoittamat yleishyödylliset järjestöt olivat hoitaneet läheisten teollisuuslaitosten sosiaalista toimintaa ikään kuin osana kristillistä laupeustyötä. Monesti oli käynyt niin, että tehdasyhdyskunnassa yhdistyksen harjoittama sosiaalinen työ otettiin osaksi teollisuuslaitoksen tarjoamia palveluja. Näin kävi esimerkiksi Karhulassa, kun NNKY:n työntekijä palkattiin hoitamaan Karhulan tehtaiden sosiaalista toimintaa 1940-luvun alussa (Enkelberg 1992). Monen järjestön suunnitelmissa oli lomatoiminnan kehittäminen, mikä vaikuttaa siltä, että kehittämisajatukset kirjataan ylös, jotta niille saataisiin mahdollisesti taloudellista tukea valtiovallan taholta. Vastaava toiveiden esittäminen näkyi kansanopistoille tehdyn kyselyn vastauksissa.

5.3.2. TERVEYTTÄ KYLPYLÖISTÄ

Lomankäyttökomiteassa keskusteltiin toiminnan alussa merikylpylän perustamisesta Kannaksen hiekkarannalle (*Ajan Suunta* 23.7.1938). Börje Sandberg oli kutsuttu komitean matkailuasiantuntijaksi. Hän esitti kantanaan, että olisi mielekästä esimerkiksi rakentaa Terijoelle merikylpylä ”suuria massoja varten”. Sandbergin näkemyksenä oli, etteivät kaupalliset markkinat synnyttäisi sellaisia lomanviettomah-

dollisuuksia, joista vähävaraiset pääsisivät osallisiksi. Näin ollen tarvittaisiin valtion avustuksia niin perustamis- ja käyttökustannuksiin kuin myös vaikkapa erityisiin työläispiireille suunnattuihin lomastipendeihin, jollaisia Ruotsin matkailijayhdistys oli jo antanut. (LKK 28.11.1938.)

Tämän jälkeen asia nousi esiin muutama kuukausi myöhemmin, kun kylpylä-asiantuntijaksi kutsuttiin lääkäri Mustakallio Lappeenrannan kylpylästä. Tuolloin esitettiin ajatus siitä, että mahdollisten kansankylpylöiden rakentamisesta voitaisiin neuvotella kylpylaitoksia omistavien kuntien kaupunginhallitusten kanssa – useimmat kylpylät kun olivat kaupunkien omistuksessa. Mustakallion mukaan tarvittaisiin ensinnäkin asuntoloita, joihin voidaan majoittaa turisteja ja kylpyvieraita, ja asuntoloiden tulisi olla sellaisia, että niissä ”viihtyy sekä rikas että köyhä”. Esimerkkinä tällaisesta toimivasta kansankylpylästä hän mainitsi Pärnun kylpylän Virossa, jonka yhteydessä oli valtion rakentama suuri asuntola. Lisäksi esitettiin, että perinteistä kylpylätoimintaa voitaisiin modernisoida, laajentaa ja monipuolistaa luomalla erilaisia vapaa-ajan aktiviteetteja kansankylpylävieraitten tarpeisiin. Mustakallion mielestä alueille tulisi saada tennis- ja uimahalli sekä urheilukenttä liikuntatarpeisiin, ja lisäksi kylpylöiden ympärille voitaisiin rakentaa myös talviurheilukeskuksia. Kansankylpylöiden aikaansaaminen olisi myös kuntien edun mukaista, sillä ne toisivat paikkakunnille lisää matkailijoita ja turisteja. Mustakallion mielestä investoinnit olisivat kannattavia, etenkin jos valtio tukisi hankkeita. Sosiaaliministeriön edustaja Jalas torpedoi kuitenkin tällaiset ajatukset: ”Ei voida olettaa saatavan nyt mitään alkuun valtion avulla.” (LKK 9.2.1939.)

Komitea halusi kartoittaa jo toimivien kylpylöiden toimintaa. Tehtiin erillinen kysely, jossa kylpylänomistajilta tiedusteltiin muun muassa, minkä hintaiset hoidot, asuminen ja täysihoito kylpyläpaikkakunnalla olivat (LKK kirje 25.2.1939). Kysyttiin, olisiko mahdollisuuksia alentaa maksuja nykyisestäään, ja montako kylpylävierasta voitaisiin samanaikaisesti hoitaa kylpylässä ja majoittaa kylpyläpaikkakunnalle. Kyselyssä pohdiskeltiin avoimesti eri yhteiskuntaluokkien mahdollisuuksia käyttää kylpylöiden palveluja. Esimerkiksi tiedusteltiin, ovatko ”vähävaraiset kansalaisryhmät” käyttäneet kylpylöitä. Vähävaraiset oli määritelty palkkatyöläisiksi, pienviljelijöiksi, pienipalkkaisiksi liikeapulaisiksi, pienyrittäjiksi ja viranhaltijoiksi sekä näiden ryhmien perheenemänniksi. Lähtöoletuksena oli, etteivät pienipalkkaiset käyttäneet kylpyläpalveluja, koska niiden hintataso oli liian korkea. Näin ollen kylpylät olivat varakkaamman kansanosan ylellisyyttä. Varovaisesti kyselyssä tiedusteltiin kylpylänomistajien kantaa muidenkin kansalaisryhmien kylpylomailuun. ”Pidetäänkö suotavana”, että he voisivat käyttää kylpylöitä, ja jos pidetään, voitaisiinko kylpylä- ja majoitushintoja alentaa. Samalla väläytettiin myös ajatus uusien ja halpojen kansankylpylöiden perustamista, jos sitä pidettäisiin tarpeellisena.

Mitä ilmeisimmin innostus kansankylpylöiden rakentamiseen oli saatu Saksan suurista kansankylpylöistä, kuten esimerkiksi Rügenin merikylpylästä, joka edusti modernia sosiaalista utopiaa. Suomessa kansankylpylöiden perustamisen ideointi on ollut mielenkiintoista, sillä siinäkin näkyy käsitys kansalaisten tasa-vertaisuudesta. Suoranaisesti kansankylpylöissä ei olisi ollut kysymys vanhempien kylpylöiden kilpailijoista, sillä niiden asiakaskunta ja kohderyhmät olisivat olleet erilaiset. Näin ollen jo olemassa olleille kylpylöille annettiin ikään kuin mahdol-

lisuus laajentaa toimintaansa kattamaan yhä laajemmat kansankerrokset, myös työläislomailijat.

Kylpylälaitosten soveltumista laajamittaiseen lomakäyttöön kartoittavan kyselyn vastauksia ei komitean papereiden joukosta löydy. Tähän on syynä se, että ne palautettiin Kunnalliselle Keskustoimistolle erillisestä pyynnöstä toukokuussa 1940 (SKK kirje 31.3.1939). Tutkimuksen tulosten tärkeimmät tiedot kuitenkin löytyvät lomankäyttökomitean kokousmuistiinpanoista. Irtoliitteenä on päiväämätön käsikirjoitettu paperi, jossa muun muassa luetellaan kyselyyn vastanneet kylpylälaitokset. Kyselyn keskeisimmät tulokset on kirjattu taulukkoon 3.

Taulukko 3. Kylpylälaitosten soveltuminen laajamittaiseen lomakäyttöön: vuonna 1939 toteutetun kyselyn tulokset

Kylpylät	Sijoittamis- mahdollisuus	Kustannukset/päivä:			Yhteyshenkilö
		Hoito	Asunto	Täysi- hoito	
Hanko	1 000 henkeä	43,-	25,-	50,-	Tri Adlercreutz
Heinola	500–1 000 henkeä	(45,-)	(15,-)	50,-	Tri Veikkola
Lappeenranta	300 henkeä	25,-	20,-	50,-	Tri Mustakallio
Naantali	250 henkeä	30,-	25,-	55,-	Tri Tanner
Savonlinna	330 henkeä	30,-	30,-	60,-	Tri Vartiainen (Airila)

Vanhemmat kylpylät olivat ensisijaisesti hoitopaikkoja, mikä selvisi asumisen ja täysihoidon lisäksi veloitetavista erillisistä hoitohinnoista. Mukaan liitetyissä kommentteissa todettiin, että kylpylät olivat kannattamattomia, joten niillä ei ollut minikäänlaisia laajennussuunnitelmia oman toimintansa suhteen. Toiseksi ongelmaksi muodostui kylpylöiden toiminnan sesonkiluonne, koska kylpylät olivat yhteydessä luonnonvesialueisiin, mereen, järviin tai lähteisiin. Kannattamattomuus saattoi olla yhteydessä kesäkauden lyhyteen.¹⁸

Unelmat kansankylpylöistä eivät toteutuneet komitean uumoilemilla tavoilla. Saattaa olla, että monen kylpylän halu tarttua kansankylpylätoimintaan kariutui sekä talousongelmiin että kylpylätoiminnan historiaan. Vaikka olisikin ollut varoja, ei ehkä olisi löytynyt halua muuttaa kylpylää palvelemaan suuria työläisjoukkoja, sillä ne olivat myös varakkaimpien piirien huvielämän keskuksia. Esimerkiksi Savonlinnan kylpylän vieraat olivat olleet suomalaista ja ulkomaista ylempää kes-

18 Näiden perinteisten kylpylöiden synty sijoittuu 1800-luvun puolestavälisistä eteenpäin vuosisadan loppupuolelle. Saimaan rannalla kylpylätoimintaa on ollut Lappeenrannassa vuodesta 1824 (Mustranta 2002) ja Savonlinnassa vuodesta 1896 (Mutka & Valkonen 1996). Naantalista tuli kylpyläkeskus vuonna 1863, ja vesi saatiin Viluluodon lähteestä (”Naantalin aurinko nousee” 2004). Hangossa kylpylätoimintaa oli harjoitettu vuodesta 1879, mutta sen toiminta lakkautettiin elokuussa 1939, ja jäljelle jäi pelkkä kasino (Strandberg & Pärnänen 2000). Heinolassa on kylpylätoimintaa ollut vuodesta 1892; alkuperäinen kylpylä sijaitsi uimarantoinen Heinolan keskustassa Päijänteen rannalla (”Heinolan historian esittelyä” 2000).

kiluokkaa, porvaristoa ja taiteilijoita (Mutka & Valkonen 1996).¹⁹ Myös Hangon kylpylän huvielämä oli vilkasta. Etenkin 1930-luvulla tarjottiin kylpylävieraille runsaasti koti- ja ulkomaista teatteri- ja musiikkiviihdettä (Strandberg & Pärnänen 2000). Kotimaiset kylpylät olivat toimineet, siinä missä Euroopan mantereen terveyskylpylät ja vuoristoraparantolatkin, porvariston, sivistyneistön ja taiteilijoiden kohtaamis- ja näyttätymispaikkoina. Kylpylöiden ilmapiiriä ja toimintaa olivat leimanneet varakkaampien yhteiskunnallisten ryhmien tavat, toiveet ja tarpeet.

Tähän kytkeytyy myös toinen selitys kylpylänomistajien mahdolliseen vastahakoisuuteen alkaa harjoittaa kansankylpylätoimintaa: kieltolain jälkeinen tiukka alkoholipolitiikka. Kylpylät tarjosivat valikoituneille asiakkailleen ensiluokkaisia ravintolapalveluja, joissa alkoholi oli osa *à la carte* -keittiön ruokailukulttuuria. Ravintoloiden jakaminen luokkiin I–III perustui niiden hintatasoon, joka käytännössä jakoi kansan kolmeen ryhmään. I-luokan ravintoloissa kävi vauras yläluokka, II-hintaryhmän ravintoloissa keskiluokka ja halvimmissa paikoissa työväenluokka. (Sillanpää 2002, 65; 72–74).²⁰ On luultavaa, että herrasväen kylpylän muuttaminen kansankylpyläksi nosti esiin pelottavan ajatuksen statuksen ja tason laskusta, ravintolan alentamisesta kansanravintolaksi, jossa kultivoitunut käytös, hyvät tavat, itsehillintä ynnä muut sivilisoitumisen merkit yhä odottivat itämistään.

Vastahankaisuuden syynä saattoivat olla myös taloudelliset resurssit. 1930-luvun lama oli ollut monelle kylpylälle huonoa aikaa, toiminta oli joko lopetettu kokonaan tai sitä oli supistettu merkittävästi. Heikko taloudellinen tilanne heijastui kylpyläpalveluihin, joten ei ollut varaa sijoittaa toiminnan laajentamiseen, vaikka se olisikin tuonut mahdollisesti lisää asiakkaita. Uusiin investointeihin ei olisi todennäköisesti löytynyt myöskään valtion taholta taloudellista tukea. Yhteiskunnallinen tilanne heijastui myös sodan jälkeiseen aikaan. Moniin kylpylähotelleihin majoitettiin tilapäisesti kotinsa menettäneitä sekä rajan takaa tulleita siirtolaisia. Esimerkiksi sodan aikana osa Savonlinnan kylpylän rakennuksista oli puolustuslaitoksen hallinnassa ja sodan jälkeen osa oli kaupunkilaisilla vuokra-asuntoina, koska paikkakunnalla oli asuntopula (ks. Mutka & Valkonen 1996). Jollei oteta huomioon tuettuja kylpylähoitoja ja -lomia, toteutui ajatus kansankylpylöistä vapaa-ajanvieron monitoimikeskuksina vasta vuosikymmeniä myöhemmin.

5.3.3. SIVISTYSTÄ KANSANOPISTOISTA

Kansanopistot ovat harjoittaneet vapaata sivistystyötä (Tuomisto 2003, 51), jota on perinteisen kansansivistystyön ohella leimannut vahva kristillinen usko, herätysliikkeiden sanoma, raittiusaate tai työväenaate. Kansanopistojen toimintamuodot

19 Savonlinnan kylpylän historiikissa luetellaan kävijöinä olleen intendentti, yli-insinööri, kulttuuri-toimittaja, valokuvaajamestari, hovioikeudenneuvos, johtaja, pankinjohtaja, isäntä sekä taiteilijat, runoilijat ja kirjailijat, kuten Mika Waltari ja Joel Lehtonen (Mutka & Valkonen 1996).

20 Sen sijaan luokittelu luokkiin A–C perustuu anniskeluoikeuksien mukaiseen määrittelyyn, jolloin A-luokan ravintolassa oli kaikki oikeudet ja C-luokan paikassa vain oluen myyntiä. Kaupunkien työläisille oli tarkoitettu III-luokan ja C-luokan kansanravintolat, joissa myytiin yksikertaista kotiruokaa ja olutta. (Sillanpää 2002, 72–77.)

olivat jo 1920–1930-luvuilla moninaiset, kuten Suomen Kansanopistoyhdistyksen jäsenille tehdystä kyselystä selvisi. Yhdistykselle lähetetystä kirjeestä (14.8.1939) paljastui, että lomakäyttökomitean tiedossa oli, että monet kansaopistot olivat tarjonneet lomatoimintaa jo ennen ensimmäistä vuosilomalakia. Komitea tiedusteli, olisiko kansanopistojen tarjonnasta apua ”lomanviettokysymyksen ratkaisuun”, jolla tarkoitettiin etenkin kesäajan täysihoidtoa sekä erilaisten sivistyksellisten kurssien ja luentojen järjestämistä. Samaten todettiin, että muun muassa Ruotsissa oli muutama kansanopisto toiminut kokeiluunotoisesti perheenemäntien lomakoteina.

Kansanopistoille lähetetty kysely koostui avoimista kysymyksistä, ja siksi osa niihin annetuista vastauksista oli laajoja. Opistoilta tiedusteltiin niiden toiminnasta lomaviikkokeskuksina ja täysshoitoloina. Haluttiin tietää, kuinka paljon täysshoitolaisia oli kesän aikana ollut ja miten heidät oli majoitettu. Kylpylöille lähetetyn kyselyn tapaan tiedusteltiin, mihin yhteiskunnallisiin ryhmiin kesävieraat pääasiassa olivat kuuluneet sekä minkälaista henkistä ja virkistävää ohjelmaa opisto oli järjestänyt. Opistoja pyydettiin tekemään arvio mahdollisen täysihoidon kustannuksista: ”Miten suuriksi kustannukset henkeä ja vuorokautta kohti arvioidaan, jos edellytetään hintatason pysyvän nykyisellään, kaikkien täytettävissä olevien paikkojen olevan jatkuvasti käytännössä ja ravinnon laadultaan ja määrältään vastaavan tavallista kansanopistoravintoa?” Lisäksi kysyttiin kansanopiston halukkuutta järjestää ”vähäistä henkistä ohjelmaa, luentoja, käyntejä yms.”, jos lomailijat maksaisivat siitä erikseen.

Suomen Kansanopistoyhdistys palautti 23 kansanopiston vastaukset, joiden mukana seurasi lomakäyttökomitealle osoitettu saatekirje (12.9.1939). Kirjeessä todettiin, että nämä opistot olivat monin tavoin erilaisia, joten niiden mahdollisuudet tarjota täysihoidtoa ja ohjelmaa lomalaisille vaihtelivat suuresti. Kysely oli tavoittanut myös ne opistot, joissa ei ollut aiemmin lomatoimintaa järjestetty. Vastanneista vain muutama oli järjestänyt lomatoimintaa. Niiden lisäksi 12 opistoa suhtautui myönteisesti lomatoiminnan järjestämiseen – tosin tietyin rajoituksin. Muun muassa ajankohta, jolloin lomaviettäjiä voitiin kansanopistoihin ottaa vaihteli. Loma-ajan kustannukset riippuivat kunkin opiston tarjonnasta.

Kymmenessä opistossa ei voitu ottaa vastaan kesävieraita lainkaan. Näihin lukeutuivat sellaiset kansanopistot, joissa järjestettiin esimerkiksi viisi kuukautta kestävä kotitalouskoulu kesäisin. Samoin kieltäydyttiin Kuusamon kansanopistossa, sillä se toimi ”Majalana” eli matkailijoiden yöpymispaikkana. ”Siinä rinnalla emme aio ajatella mitään lomaviettäjiä huoltoon, sillä ’hotelli’ antaa yksistäänkin jo liikaa työtä.” Kaupungeissa sijaitsevilla opistoissa mietittiin, kelpaisivatko ne lomapaikoiksi. Esimerkiksi Lahden kansanopistosta ilmoitettiin, että siellä kyllä voitaisiin majoittaa noin 30 kesävierasta, jos ”kaupunki yleensä tulee kysymykseen” sopivana lomaviettäpaikkana.

Kansanopistoissa oli järjestetty kesätoimintaa ”keskisäädyn ihmisille”, joiksi luettiin esimerkiksi kansakoulun- ja oppikoulunopettajat, konttorihenkilöt, sairaanhoitajat ja postivirkailijat. Yksikään opisto ei ollut majoittanut työväestöä. Kaikkiaan lomavieraita oli kyselyyn vastanneissa kansanopistoissa ollut vuonna 1939 yhteensä muutamia satoja. Lomalaisille oli järjestetty sivistävää toimintaa, johon kuului runojen ja kirjojen ääneen lukua, moottorivene-, soutu- ja kävelymatkoja, huviretkiä laivoilla sekä urheilua. Karkun evankelisessa kansanopistossa oli vuodes-

ta 1932 alkaen tarjottu lomailijoille ”rauhaisaa oleilua ja toivomusten mukaisesti raamattuaiheista keskustelua ja musiikkiohjelmaa”. Kuitenkin lomatoiminnan vaikutukset olivat olleet ristiriitaiset. Vieraat olivat olleet tyytyväisiä, mutta kansanopiston opettajat olivat uupuneet. Siksi Karkussa suhtauduttiin epäillen laajempaan toimintaan. Samanlainen kokemus oli lapinlahtelaisen Portaanpään kristillisen kansanopiston henkilökunnalla.

Pohjois-Karjalan opistolla Niittylahdessa oli kansankorkeakoulun vuoksi runsaasti opettajia, joten lomalaisille voitaisiin helposti järjestää luentoja, opinto- ja keskustelupiirejä, lauluharjoituksia, urheilua, retkeilyä ja muuta henkistä ja liikunnallista ohjelmaa. Vastauksessa kehaistiin: ”Kun opisto sijaitsee maaseudulla suuren järven rannalla ja sillä on oma ranta-alue hyvine uimapaikkoineen, on sen asema lomaviikkokeskukseksi varsin sopiva.” Räisälän kansanopiston väki katsoi, että uudenaikaisilla lomankäyttötavoilla oli ”huomattava periaatteellinen merkitys”, joten opisto voisi toimia lomapaikkana. Edellytyksenä kuitenkin oli, että mikäli opisto joutuisi ottamaan vastaan lomaviettäjiä, heidän olisi sopeuduttava opiston tapoihin ja järjestykseen. Samaa toivottiin Kainuun kansanopistossa, jossa järjestettäisiin toimintaa vain sopusoinnussa ”herännäisyyden hengen kanssa”. Tällaiset näkemykset eivät olleet mitenkään ainutlaatuisia.

Koska vuosilomalaki ulottui yhä laajempiin kansanryhmiin, toi se mukanaan myös toiveita ja jopa suoranaisia vaatimuksia työläislomalaisten käyttäytymisen suhteen. Kansanopistoväen vastauksissa näkyi sekä suoraan että epäsuoraan, minkälaisia uhkia työväestön ajateltiin mahdollisesti tuovan mukanaan rauhaisaksi luonnehdittuun kansanopistoelämään. Kansanopistoyhdistyksen kirjeessä (12.9.1939) kiteytettiin nämä vaatimukset ja toiveet: ”Tahdomme alleviivata sitä, että lomaviettäjiä tulee alistua opistojen henkeen ja tapoihin sekä talonväellä säilyä isäntävalta opistoillaan”. Isäntävallan säilyttäminen voi tarkoittaa sitä, ettei opistoväki joutuisi alistumaan mahdollisesti riehakkaan ja kurittoman työväestön palvelusväeksi. Tällöin harrasmielisyys, henkisyys ja kristillisuus olivat isännyyden ytimenä. Todennäköisesti myös vuoden 1918 tapahtumat ovat voineet jättää nekin leimansa suhtautumistapoihin, sillä kansanopistosivistyneistö oli ollut valkoisten puolella.

Lisäksi kannettiin huolta lomavierailijoiden siisteydestä ja terveydestä, kuten Jamilahden kansanopistossa, jossa oli pidetty täysihoitolatoimintaa ”tähän asti” myönteisenä ja onnistuneena. Oppilaiden kohdalla ongelmia oli ollut yleisen hygienianhoidon kanssa: ”Täytynee kuitenkin mainita eräs varjopuoli, joka saattaa olla isäntävällekin kiusallinen ja raskas. Sen aiheuttavat syöpäläiset, joita monen monista ja kalliistakin yrityksistä huolimatta uudelleen ja uudelleen pyrkii ilmestymään kansanopistonuorison mukana.” Tähän kokemukseen viitaten lomavieraitten ehkä pelättiin tuovan mukanaan epäsiisteyttä ja epäjärjestyttä. Siisteys ja henkilökohtainen hygienia olivatkin asioita, joiden sisäistämistä kesävierailta aivan erikseen toivottiin. Myös sukupuolisiveys luokiteltiin joidenkin opistolaisten mielestä tähän samaan itsekontrolliin kategoriaan. Esimerkiksi Karkun evankelisessa opistossa lomalaiset haluttaisiin jakaa ryhmiin sukupuolitetusti, jolloin lomailemaan tulisi joko vain miehiä tai vain naisia kerrallaan. Sukupuolikurin lisäksi heidän olisi mukauduttava kristillisiin tapoihin ja järjestykseen.

Kansanopistojen valmiudet ottaa kaupunkilaisvieraita lomalaisiksi ja järjestää heille ohjelmaa vaihtelivat siten melkoisesti. Toisaalta kaupunkilaisuus ei ollut

mikään hankala asia maaseutuopistojen näkökulmasta, olihan kaupunkilaistyöväestöstä suurimman osan juuret maalla. Mutta kaupunkilaisuus yhdistettynä työväenluokkaisuuteen sai raittius- ja kristillishenkisten opistojen sekä enimmäkseen naispuolisen kansanopistoväen selvästi mielteliäksi – ja osan jopa suoranaisesti epäroimään lomatoiminnan mielekkyyttä. ”Kuivalla” maaseudulla sijaitseissa kansanopistoissa voitiin ehkä ennakoida kaupunkilaistyöläisten huonoa käyttäytymistä ja seurustelua viinapaholaisen kanssa, sillä juopottelusta voisi seurata hankaluuksia. Tuusulan kansanopiston vastauksessa todettiin suoraan, että lomanviettäjiä otettaisiin vastaan, jos ”opistolle jää oikeus tulijoiden sopivaisuuden kontrolloimiseen ja koko ajan oikeus lähettää sellaiset lomanviettäjät, jotka alkoholin käytöllä tai muuten osoittautuvat sopimattomiksi. Samoin on opiston huoneiden ja kaluston siivo käyttäminen välttämätöntä”.

Vaikka lomankäyttökomitean aikomuksena oli saattaa lomanvieton suunnittelu kansansivistysjärjestöjen ohjelmaan, ei silloisen kansanopistoverkon käyttäminen suurten lomailijajoukkojen kesäpaikkoina vaikuttanut kovin varmalta vaihtoehdolta. Ajatuksena oli perustaa opintokerhoja, joiden työ kiinnostaisi laajoja kansankerroksia, Wariksen sanoin: ”Monien järjestöjen toimesta pidetään lomakursseja ja tehdään lomamatkoja – – Silloin myös parhaiten voitaisiin tyydyttää lomanviettäjien sivistyksellisiä tarpeita.” (HS 6.2.1939).

Yhteenvetona lomankäyttökomitean kaikista kotimaan kyselyistä esitettiin, että järjestettyä lomatoimintaa oli ollut Suomessa hyvin vähän (Aamulehti 2.2.1939; Ajan Suunta 2.2.1939; HS 2.2.1939; Kansan Työ 2.2.1939). Toiminnan tarjonnan vähäisyyden lisäksi etenkin varojen puute oli estänyt loman vieton ”oikealla tavalla” (Ilkka 2.2.1939; Kansan Lehti 2.2.1939; Karjala 2.2.1939). Puheenjohtaja Waris lausui kuitenkin periaatteen olleen, että lomajärjestelyissä olisi lähdeittävä omien kokemusten ja mahdollisuuksien pohjalta. Tätä kommentoitiin *Itä-Savon* pääkirjoituksessa:

Tuo lähtökohta on mielestämme oikea. Meidän harva asutuksemme ja kaunis, vaihteleva luontomme tarjoaa lomanvieton järjestämiseen aivan toiset mahdollisuudet kuin monien muiden maiden olot. Meillä tuskin on syytä valtion puolesta ryhtyä järjestelemään mitään lomakasarmeja, vaan on järjestely jätettävä pääasiassa yksityisen yritteliäisyyden varaan. Valtion osuus olisi koetettava rajoittaa ohjaamiseen ja määrätyn perusteiden tapahtuvaan taloudelliseen tukemiseen siellä, missä järjestelyjen tarvetta ja oma-aloitteista harrastusta ilmenee. (*Itä-Savo* 2.2.1939.)

5.4. SOSIAALIPOLITIIKKA VAPAA-AJAN POLITIIKKANA

5.4.1. OMA LOMAHUOLLON MALLI

Suomen lomaorganisoinnin mallia hahmoteltaessa Furloughin (1998) esittelemä tyypittely soveltuu hyvin tarkastelupohjaksi. Pohjoismaisen lomaorganisoinnin päämuodot voidaan lukea selvästi yhdistysvetoisiksi, kun maiden järjestelyjä verrataan muihin malleihin. Pohjoismaissa on tukeuduttu vapaisiin järjestöihin, työ-

väenjärjestöihin sekä erikseen perustettuihin lomaorganisaatioihin, jotka ovat saaneet toimintaansa tukea valtiolta joko suoraan tai välillisesti. Tarkoituksena ei ole ollut tukahduttaa kaupallista matkailutoimintaa, kuten Suomen Matkailujärjestön Sandberg oli epäillyt, vaan matkailua tuettiin yhtäläillä (LKK 28.11.1938).

Lomankäyttökomitea lopetti työnsä toukokuussa 1940, jolloin oli kulunut reilu vuosi ensimmäisen vuosilomalain voimaantulumisesta. Työskentelyn loppuyhteenvetodoksi kirjoitti Heikki Waris *Sosiaalisessa Aikakauskirjassa* julkaistun artikkelin ”Loman käytön järjestely sosiaalipoliittisena tehtävänä” (SA 1940:8, 245–267). Epäilemättä mietinnön tekemättä jättäminen on ollut monen asian summa, sillä suunnitelmia sen laatimiseksi oli vielä helmikuussa 1939. Tuolloin mietinnön sisältöksi ja rakenteeksi esitettiin seuraavaa:

Lomankäyttökomitean mietinnön rakenne

- I. Loman käsite.
  1. Varsinainen loma
  2. Vapaa-aika.
  3. Opiskelevan nuorison lomahuolto jää komitean työn ulkopuolelle.

- II. Loman merkitys.
  1. Loman merkitys yksilölle
    - a. Terveydellinen merkitys
    - b. Sielullinen merkitys
  2. Loman merkitys yhteiskunnalle.
  3. Lomien piteneminen.

- III. Lomanhuolto.
  1. Tarkoituksenmukaista lomankäyttöä vaikeuttavat seikat.
    - a. Lomankäytön merkityksen ymmärtämisen puute.
    - b. Lomankäyttötilaisuuksien puute.
    - c. Lomankäyttövarojen puute.
    - d. Lomankäytön yhtenäistämisen puute.
  2. Lomahuollon synty ja sen merkitys sosiaalipoliittisena toimenpiteenä.

- IV. Toimenpiteitä lomanhuollon järjestämiseksi eräissä maissa.
  1. Skandinavian maat.
  2. Saksa ja Italia.
  3. Belgia.
  4. Ranska.
  5. Englanti.
  6. Yhdysvallat.
  7. Muut maat.
  8. Kansainvälinen yhteistoiminta.

- V. Mihin kansalaispiireihin lomahuollon tulee kohdistua?
  1. Lain säätämää lomaa nauttivat.

- a. Vuosilomansaajat.
- b. Viran- ja toimenhaltijat.
2. Vapaaehtoiset loman käyttäjät.
  - a. Sellaisissa työsuhteissa olevat, joilla ei ole lain säätämää lomaa.
  - b. Pienviljelijät.
  - c. Perheenemännät.
  - d. Erinäiset pienyritykset.

VI. Lomanhuollon järjestäminen Suomessa.

1. Nykyinen tilanne.
2. Yleisiä periaatteita.
  - a. Lomankäytön vapaus.
  - b. Yksityisten ja vapaiden yhtymien aloite.
  - c. Yhteiskunnan tuki.
3. a. Keskuselimet.

Lomanhuoltoneuvosto.

Sosiaaliministeriön lomanhuoltotoimisto.

- b. Toimeenpanevat elimet.

Työnantajat.

Työntekijäin järjestöt.

Monenlaiset eri tarkoituksissa ja eri kansalais- (LKK 15.2.1939)

Sisällysluettelosta puuttuivat muut sivut, mutta mietinnön olennaisimman luonteen se paljastaa. Wariksen artikkeli ja mietintöluonnos paljastavat, että haluja ryhtyä valtiolliseen sosiaalipoliittiseen interventioon lomakysymyksen kohdalla oli olemassa. Toisaalta niin taloudellisesti kuin poliittisestikin epävakaa aika saneli pakkotteita, joten komitean oli saatava työnsä loppuun. Komitean keskustelupöytäkirjasta selviää viimeisessä kokouksessa käyty keskustelu komiteajäsenten ja silloisen sosiaaliministerin K. A. Fagerholmin kesken. Jonkinlainen luonnos käsikirjoituksesta oli ollut olemassa.

Miten muuttunut tilanne tulisi ottaa huomioon?

Fagerholm: Mietintö annetaan sellaisenaan ryhtymättä sitä muuttamaan. Komitean olisi sillä tavalla päätettävä työnsä.

Hyväks. Tämä menettely.

Mietinnön julkaiseminen. Ei painoteta, määr. kohtia Sos. Aikakauskirjassa julkisuuteen.

Jalas: Loman käsite ja merkitys painotettava; komitean järjestelysuunnitelman julkisuuteen saattaminen voisi olla hyödyksi muiden suunnitelmien valmistajille.

Vuori: Pj ja sihteeri määrittelevät lopullisesti. Järjestelysuunnitelma vähemmän merkittävä nyt. --

”Loman käytön sisällys” jätetään pois. (LKK 10.5.1940.)

Lomankäyttökomitean puheenjohtajan Wariksen kanssa keskustelleen Krohnin (1991, 136) esittämän tulkinnan mukaan Waris ei ollut kovinkaan innostunut tota-

litaarisesta lomatoiminnasta, joten hän alkoi ajaa suomalaista vuosilomajärjestelyä juuri pohjoismaisen yhdistysvetoisen mallin suuntaan. Tähän varmaankin vaikutti se, että Wariksella oli suora yhteys teollisuuspaikkakunnilla työväenhuoltoa harjoittaneisiin kansalaisjärjestöihin; hän oli toiminut aktiivisesti kristillis-yhteiskunnallisessa setlementtiliikkeessä lähes koko 1920-luvun (Nieminen 1981, 18; Paukkunen 1981). Lisäksi hän teki yhteistyötä sosialidemokraattisen työväenliikkeen vaikuttajien kanssa, jotka kaiken muun toiminnan ohessa hahmottelivat työväenmatkailun ja lomahuollon pääpiirteitä.²¹

Vuosiloman järjestämisen mallin hakeminen maailmalta sekä tilanteen kartoittaminen kotimaassa johtivat selkeään periaatepäätökseen. Lomankäyttökomiteassa päädyttiin ehdottamaan *oman suomalaisen lomahuollon mallin* rakentamista. Tässä mallissa ensinnäkin pidettäisiin valtiojohtoisesti huolta vähäosaisten ja lomaoikeuden ulkopuolelle jäävien lomanvietosta. Tätä tarkoitusta varten komitean suunnitelmissa oli erityisen valtiollisen katto-organisaation perustaminen. Asia ilmaistaan ykskantaan Suomen Kansanopistoyhdistykselle osoitetussa kyselyyn liitettyssä kirjeessä: ”(L)omankäyttöasioista huolehtimaan todennäköisesti asetettava pysyvä elin tulee laatimaan yksityiskohtaiset ja lopulliset suunnitelmat.” (LKK 14.8.1939.) Tällaiseksi organisaatioksi perustettiin vuonna 1941 Lomaliitto, josta tarkemmin luvussa 6.

Toiseksi lomakomiteassa otettiin se kanta, että vuosilomaan oikeutetut saisivat itse vapaasti ja omatoimisesti järjestää lomailunsa omien varojensa ja mahdollisuuksiensa mukaan. Kysymys oli siten selkeästä eronteosta valtiojohtoiseen malliin, jossa halvat lomamuodot edellyttivät esimerkiksi pakkojäsenyyttä ilman valinnanvapautta. Kolmanneksi nostettiin esiin huoli siitä, miten lomaoikeutetut viettäisivät loma-aikansa. Lomailijoita pyrittiin myös ohjaamaan ”hyvien” ja ”oikeiden” lomaviihtotapojen pariin, joita tarjoaisivat erilaiset valistus-, kulttuuri- ja urheilujärjestöt sekä kansanopistot. (LKK 10.11.1938.) Tämä viittaa moraalisisäätelyyn juuri siinä mielessä, miten demokraattisen vapaa-ajan politiikka oli muotoiltu. Valtion ja matkailuyritysten lisäksi haluttiin kannustaa myös kansalaisjärjestöjä suunnittelemaan ja toteuttamaan lomatoimintaa, kuten Ruotsissa oli tehty. Ohjaamisen luonteesta tehtiin lomankäyttökomiteassa periaatteellisia linjauksia:

(L)oman käyttö voi vain silloin muodostua tarkoitustaan vastaavaksi, kun se jätetään vapaaehtoisuuden ja kansalaisten oman valinnan varaan. Mutta yhteiskunnan on ryhdyttävä suunnitelmalliseen lomahuoltoon, järjestämään mahdollisuuksia virkistävään ja tarkoituksenmukaiseen loman käyttöön eri kansalaispiireille. Komitea on selvillä siitä, että maamme monilla vapailta järjestöillä on jo arvokkaita kokemuksia tällaisesta lomahuollosta. (LKK 10.11.1938.)

Työläisten lomatoiveiden toteuttamisen esteinä olivat tuolloin pääasiassa aika, raha ja asenteet. Vuonna 1946, kun vuosilomalomalakia uudistettiin, harkittiin silloisessa Työlainsäädännön tarkistamiskomiteassa (KM 1946:21) myös toisenlaista

21 Näistä loma-asiaa ajaneista mainittakoon etenkin E.K. Louhikko, Reino Oittinen ja K.A. Fagerholm. Tieteellisten teollisuuden- ja työelämäntutkimusten ohjaamisen lisäksi Waris oli neuvonantaja ja luottomies.

ohjailua pelkän lomankäytön opastuksen sijaan. Tämä komitea otti kantaa sekä loma-aikaan että lomaraahaan.

Lisäksi komiteassa pohdittiin vuosilomamerkintäjärjestelmää, joka oli lisätty vuoden 1939 lakiin välirauhan aikana vuonna 1941. Sitä ei sovellettu käytännössä vuonna 1946. Uusitusessa järjestelmässä myös lyhytaikaisista työsuhteista annettaisiin erityisiä vuosilomamerkkejä vuosilomakirjaan lomakorvausta vastaavan arvon verran. Loma-aikaa ei lyhyistä työsuhteista kertynyt.²² Minkäänlaista lomakirjajärjestelmää ei kuitenkaan otettu Suomessa käyttöön, vaan kaikki loma-ajan korvaukset maksettiin heti työsuhteen päättyessä. (KM 1946:21, 20–22.)²³

Suomalaisen lomahuollon malli määriteltiin pohjoismaiseen tapaan yhdistysvetoiseksi malliksi. Kuitenkin pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa yhteiskuntapolitiikan hoidossa ovat toisiinsa kietoutuneet valtion ohjailu ja tuki (vrt. valtiojohtoinen malli), aktiivinen kansalaisyhteiskunta (vrt. yhdistysvetoinen malli) sekä vapaa markkinatalous (vrt. markkinaohjautuva malli). Suomen lomahuollon mallissa on pyritty ratkaisemaan työläisten vuosilomajärjestelyt ylläpitämällä ja tukemalla erilaisten yhdistysten loma- ja vapaa-ajantoimintaa. Tässä mielessä hyvinvointivaltio on jatkanut maaseudun tehdasyhteisöille ominaisen paternalismin toimintamuotoja, kuten on väitetty (Kettunen 2002b, 267). Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että hyvinvointivaltion rakentaminen olisi merkinnyt työnantajapaternalismin katoamista, vaikka valtiollisen sosiaalipolitiikan kehittäminen merkitsikin tehtaanisännän määräysvallan rajoittamista.

5.4.2. VAPAA-AJAN TARPEEN MÄÄRITTELY

Keskustelu loma- ja vapaa-ajan lisäämisestä sekä työajan lyhentämisestä kävi kuumanä 1950–1960-luvuilla. Työajan lyhentämisen vaatimukset heijastelivat vapaa-ajan toiminnan merkityksen kasvua, mutta yhtäläillä voidaan vaatimukset tulkita siten, että työhön uhrattavasta ajasta eivät työläiset saaneet mielestään riittävää taloudellista ja sisällöllistä vastinetta. Lisäksi työajan lyhentämisen puolestapuhujat pitivät työviikon lyhennystä 40-tuntiseksi yhtenä keinona työttömyyden torjunnassa; Kansainvälinen työjärjestö oli esittänyt ajatuksen vuonna 1935 (Kettunen 1994b, 145).

22 Vuosilomakirjan avulla olisi kertynyt lomaraaha, joka olisi ollut nostettavissa työsuhteen päättyminen jälkeen Postisäästöpankista touko-syyskuussa ja joulun tienoolla, kuitenkin vain kerran kumpanakin maksukautena. Näin ollen lomakorvaus olisi maksettu ja pakkosäästetty valtion omistamassa pankissa työläiselle – häntä itseään asiassa mitenkään kuulematta. Idea saatiin Ruotsissa ehdotetusta mallista, joka oli sisällöltään vieläkin ohjailevampi ja tiukempi. Siellä vuosilomalakia valmistellut komitea oli ehdottanut, että lomakorvaus suoritettaisiin postisiirtotilille. Järjestelmä olisi ollut holhoavuudessaan hyvin alentava: työntekijän olisi pitänyt todistaa ja selvittää, että hänellä oli mahdollisuus tarkoituksenmukaiseen lomaan kerran vuodessa, vasta sen jälkeen hän saisi anoa lomarahansa käyttöönsä.

23 Ruotsista saadun esimerkin mukaan aloitettiin lomapalkkasopimusjärjestelmän kehittäminen. Esimerkiksi Rakennusliitto aloitti sen suunnittelun vuonna 1956. Vuonna 1961 solmittiin lomapalkkasopimus Rakennusteollisuusliiton, Muurarien liiton ja Rakennustyöläisten liiton ja työnantajien välillä. Sopimuksessa sovittiin, että kertynyt vuosilomakorvaus maksettiin Postisäästöpankin tilille, josta sen sai kukin liittolainen nostaa osuutensa loman alettua. (*Työtä ja työtaistelua 1960-luvun alkuvuosina* 2004.)

Koska ammattiyhdistysten päätehtävänä on ollut säilyttää ja parantaa työläisten elintasoa, on käyty taisteltua etenkin korkeammista palkoista ja lyhyemmistä työajoista (Meltti 1939, 69). SAK:n edustajakokous oli hyväksynyt jo vuonna 1934 vaatimuksen 36 tunnin työviikosta (emt., 146). Vaatimuksia kohtuullistettiin, ja vuonna 1951 SAK:n edustajakokous kirjasi ylös periaatepäätöksen, jossa vaadittiin viisipäiväistä ja 40-tuntista työviikkoa (SA 1966:1, 3–6.) Erityinen työajan tutkimuskomitea selvitti vuonna 1957, miten työajan lyhentäminen vaikuttaisi työttömyyden torjuntaan. Selvityksen perusteella työajan lyhennystä lykättiin (KM 1957:50).

Työntekijät eivät olleet tyytyväisiä myöskään vuosilomansa lyhyteen, viikon parin vapaata ei pidetty lainkaan riittävänä. Lisäksi vuoden 1946 vuosilomalain käytännön soveltamisessa oli jatkuvasti ongelmia. Ensin vuonna 1951 asetettiin työlainsäädännön tarkistamiskomitea, joka luovutti vuosilomalakia koskevan ehdotuksensa vuonna 1953. Komitean työ ei kuitenkaan johtanut lainsäädännön uusimiseen. Vuonna 1958 nimitettiin uusi komitea, mutta tämänkään komitean vuonna 1959 jättämä mietintö ei johtanut eduskunnassa vuosilomalakiesitykseen, sillä komitea ei päässyt yksimielisyyteen lain nopeasta uudistamisesta (KM 1959:3).

Tärkeäksi mutta tuloksettomaksi koettu komiteatyöskentely turhautti vasemmistopuolueiden kansanedustajia, heille vuosilomakysymys oli erityisen tärkeä. Vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa esitettiin asiaa koskien SDP:n kansanedustajien allekirjoittama kysymys hallitukselle siitä, saataisiinko vuosilomalain kokonaisuudistus eduskunnassa käsiteltyksi ennen tulevan lomakauden alkua. Maalaisliittolainen sosiaaliministeri Erkkilä totesi vastauksessaan, ettei lakia mitenkään ehdittäisi antaa ja saattaa voimaan huhtikuun 1959 aikana. (VP 20.3.1959, 178–179.) SDP:n kansanedustajat tekivät lakialoitteen (LA 101/1960), joka noudatti sanatarkasti vuosilomalakikomitean jäsenenä olleiden SAK:n edustajien mietintöön liittämää eriyvää mielipidettä (KM 1959:3). Lakiesitys annettiin huhtikuun viimeisenä päivänä 1960, ja sitä voitiin soveltaa seuraavan kesän lomakaudella. Laki säädettiin vasemmistopuolueiden kansanedustajien antaman esityksen mukaisesti, joskin siihen tehtiin pieniä muutoksia ja korjauksia (TyV 1960; SuV 1960).²⁴

Vuoden 1939 vuosilomalakikäsittelyyn verrattuna vuosiloma-asiaa käsiteltiin eduskunnassa vuosina 1958–1960 hyvin vähäsanaisesti. Eduskunnan ottaessa lakiehdotuksen ensimmäisen käsittelyyn, yksikään kansanedustaja ei pyytänyt puheenvuoroa. Toinen käsittelykerta on yhtä vaisu, sillä minkäänlaista yleiskeskustelua ei syntynyt. Viimein eduskunta hyväksyi lakiesityksen ilman äänestystä. (VP 20.5.–31.5.1960.) Eduskuntakeskustelun täydellinen puuttuminen viittaa siihen, että keskustelut ja kiistat käytiin muilla foorumeilla tai kulisseissa, kuten työväenasiainvaliokunnassa, jonka jäsenistä puolet oli vasemmistopuolueista (TyV 1960).

Vuoden 1960 vuosilomalakiin liittyen pohdittiin sitä, vaikuttaisiko lisääntynyt loma-aika työtahdin kiristymiseen ja automaation lisääntymiseen.²⁵ Sosiaalipoliitikkojen ja työnantajien näkemyksistä selviää, ettei missään tapauksessa voitu

24 Kaikkiaan vuosina 1958–1960 kansanedustajat tekivät neljä vuosilomalain uudistamista koskevaa lakialoitetta ja viisi muuta aloitetta, jotka kytkeytyivät vuosilomalakiin. (VP 1958–1960.)

25 Jo ensimmäiseen vuonna 1944 tehtyyn yleissopimukseen SAK oli saanut sisällytettyä maininnat, ettei rationalisointi saanut johtaa työläisten yllirasittumiseen tai ansioiden laskemiseen (Mansner 1984, 80).

mennä siihen, että tuotantoa olisi täytynyt vähentää. Samalla mietittiin, voisiko vapaa-aikaa lisätä vapailla viikonlopuilla. Tällöin vapaat viikonloput ja pitkä loma-aika nähtiin toistensa vaihtoehtoina, sillä tuotannollistaloudellisiin intresseihin vedoten pääteltiin, ettei yhteiskunnalla ollut molempiin varaa. Työn tuotantotason säilyttäminen edellytti valintaa. (Ruusala 1964, 19.) Toisin kuitenkin kävi. Vuonna 1965 säädettiin lailla (713/1965) siitä, että säännöllinen työaika olisi enintään 8 tuntia vuorokaudessa ja 40 tuntia viikossa.

Terveys ja tuottavuus

Ammattiyhdistysliike ja sosiaalipoliitikot vetosivat loma- ja vapaa-ajan ja taloudellisen tuloksellisuuden väliseen suoraan yhteyteen juuri silloin, kun loma- ja vapaa-aikauudistuksista neuvoteltiin. Määrittelyvallasta käydyissä kamppailuissa tukeuduttiin erilaisiin auktoriteetteihin ja argumentteihin. Pidemmän yhtämittaisen vapaan puolesta ammattiyhdistysliike käytti argumenttina muun muassa sitä, että työnantaja saisi kompensatiota ja lisäarvoakin lomajärjestelyistä koituville kuluille, sillä työläisten työteho nousisi loman jälkeen. Lisäksi työläiset saisivat kompensatiota työhön uhraamalleen ajalle. Esitettiin, että lisävapaa-ajan vaikutukset heijastuisivat yhteiskunnan hyvinvointiin, joten sillä katsottiin olevan taloudellista tuottavuutta ja sosiaalista edistystä kasvattava vaikutus.

Tuotantotohon lisäksi sosiaalipoliitikot ja ammattiyhdistysliike pyrkivät vakuuttamaan työnantajat reformien tarpeesta terveydellisiin seikkoihin vetoamalla. Myös tätä kautta työn laatu paranisi, sillä sairauspoissaolojen ja työtaturmien määrä vähenisi. Argumenteissa työtehon nousun odotukset yhdistettiin työntekijöiden terveyteen ja sitä kautta kansanterveyteen. Tukea väitteille haettiin lääketieteellisestä tutkimuksesta. Vuonna 1946 vuosilomalain uudistuksen yhteydessä argumentoitiin, että tarkoitustaan vastaavan vuosiloman tuli olla yhtäjaksoinen, sillä lyhyistä lomapätkistä ”ei lääketieteen mukaan ole samaa hyötyä kuin yhdessä erässä saadusta lomasta, vaikka loma-ajan pituus kummassakin tapauksessa olisi-kin sama”. (KM 1946:21. 27.) Juuri tällaisiin perusteluihin loma- ja vapaa-ajan tarve esitettiin työntantajille.

Väitteiden vakuudeksi esitetyt tutkimustulokset eivät kuitenkaan olleet ilmeisen yksiselitteisiä. Työnantajapuoli kyseenalaisti ne katsoen levon tarpeen olevan hankalasti todistettavissa tieteellisesti. STK:n edustajien Sulo Heiniön ja Tapani Virkusen eriävä mielipide vuoden 1946 lakiuudistukseen paljasti tilanteen työnantajan positiosta: ”(E)i ole olemassa mitään objektiivista mittapuuta, jonka avulla loman tarve voitaisiin luotettavasti mitata”. Samoin loman ansaintaperiaate työvuosien tai työsuhteen keston perusteella ei työnantajia miellyttänyt, sillä työntekijän palvelussuhteen pituus ”ei millään tavoin voi vaikuttaa hänen levon ja virkistykseen tarpeensa suuruuteen”. Työnantajat eivät myöskään luottaneet vakuutteluihin pidennettyjen lomien suorasta vaikutuksesta työtehon kasvuun, jotta loma-aikana menetetty tuotanto saataisiin kompensoitua. Heidän mukaansa väite ei perustunut ”kokemuksiin tai muihin tosiasioihin, joten on täysi syy epäillä sen paikkansapitävyyttä yleensäkin”. (Emt., 55–60.)

1960-luvulla vapaa-ajan lisätarvetta perusteltiin hyvin samansuuntaisilla argumenteilla kuin aiemminkin (SA 1966:1, 8–9). Sosiaalipoliittisissa näkemyksissä

korostettiin nyky-yhteiskunnan kasvaneilta vaatimuksia, jotka ”kuluttivat enemmän hermoja”. Katsottiin, ettei automatisaatiokaan helpottanut tilannetta, sillä rationalisointi ylipäättään tiukensi työtahtia. Tällöin taas työntekijältä vaadittiin yhä enemmän tarkkaavaisuutta. Terveyden ja jaksamisen ylläpitämisen retoriikkaa vahvistettiin edelleen lääketieteellä (esim. Noro 1963, 20–22; *Loma-aika* 1957: 1, 13). Esimerkiksi Lomaliiton *Kympin loma* -mainoselokuvan (1960) alussa valkottakkinen lääkäri antoi lausuntonsa työläiselle loman tarpeellisuudesta määräten reseptiksi, että työntekijän olisi oltava ”kaksi viikkoa ilman tehtaan ja liikenteen jyrinää”, muuten hän ei mitenkään jaksaisi. Terveyden edistäminen tarkoitti aktiivista toimintaa, kuten urheilua, liikuntaa ja retkeilyä, jotka auttaisivat irtautumaan työn paineista. Lisäksi painotettiin siirtymistä pois kaupungista ja sisätiloista ulos luontoon. Tällaisessa argumentaatiossa korostettiin yleisemminkin sitä, että vain riittävä loma kohentaisi, säilyttäisi tai jopa parantaisi työntekijän fyysisistä ja psyykkistä terveyttä (Waris 1966, 4).

Kun 1960-luvun puolessa välissä yleisempi keskustelu vapaa-ajan lisäämisestä oli käynyt kiivaana, oli vallalla käsitys siitä, että vuosilomien antamisen perusteena oli pidetty nimenomaan terveydellisiä seikkoja. Työnantajapuolella työläisten vapaa-ajantarve oli edelleen ennen kaikkea taloudellinen kysymys. Esitettyihin terveystarkoituksiin haettiin vasta-argumentteja saman alan auktoriteeteilta, lääketieteen edustajilta. Esimerkiksi lääketieteen tohtori Pertti Sumari totesi, että loma-ajan pidentäminen, kesä-aikaan keskittyvä lomailu ja lyhyemmät työpäivät sekä näistä johtuva työtehon hävikki merkitsivät väistämättä kiivaampaa työtahtia muina vuodenaikoina. Hänen mukaansa tämä ei ollut ”luonnon” eikä ”koko kansakunnan edun” mukaista. Terveysopilliselta kannalta olisi järkevää pitää osa lomasta kesällä ja osa hiihtolomana. Lisäksi väitettiin, että pitkillä lomilla työntekijä ehtisivät vieraantua työnteon rytmistä, jolloin työhön palatessaan työläiseltä menisi aikaa ja voimia työtahdin ja -tehon uudelleen oppimiseen. (*Me kaikki* 1965:2, 1–5.) Tämäntapaiset lääketieteeseen tukeutuvat terveyden ja tuottavuuden välisen suhteen argumentit vahvistivat STK:n esittämiä kantoja moniviikkoisen kesäloman osittamisesta.

Yksilön vapaus

Lääketieteellisen terveyspuheen ohella uudistusten oikeutuksesta ja tarpeesta kamppailtiin sosiaalipoliittisin argumentein. Tällöin työnantajien loman pilkkomista ajavat väitteet pyrittiin kumoamaan vasta-argumenteilla, jotka pohjasivat sosiaalipoliitikkojen tuottamaan tieteelliseen tutkimustietoon. Esimerkiksi Kalevi Heinilän miesten vapaa-ajantoimintaa kartoittaneen tutkimuksen *Vapaa-aika ja urheilu* (1959) tuloksen oli, että mitä pidempi vapaa-aika on, sitä harkitummin se käytetään. Vuonna 1958 Lomaliitto käynnisti erityisen lomankäyttöä ja matkailua kartoittava tutkimuksen²⁶. Siinä kerättyjen tietojen pohjalta syntyivät Yrjö Littu-

26 Tutkimusta johtivat Reino Oittinen ja Heikki Waris, ja sen rahoitti opetusministeriö. (Lomaliitto tk 1960–1963; *Loma-aika* 1958:6, 2.) Sosiologisen tutkimuksen toteutti Yhteiskuntatieteellinen Tutkimuslaitos, joka oli Yhteiskunnallisen korkeakoulun tutkimuslaitos. Vuonna 1960 korkeakoulu muutti Helsingistä Tampereelle ja vuonna 1966 sen nimi muutettiin Tampereen yliopistoksi.

sen *Sosiaalinen sidonnaisuus* (1962) ja Raili Ruusalan *Loma sosiaalisena laitoksena* (1964). Niissä molemmissa loma- ja vapaa-ajankysymystä tarkasteltiin yksilön näkökulmasta. Tutkimusten mukaan teollisuuden työntekijöistä lähes kaikki (94 %) ja ammattitaidottomista työntekijöistä selvä enemmistö (82 %) piti lomansa yhdessä jaksossa (Ruusala 1964, 22).

Littusen (1962) mukaan lomalta työhön palanneet osoittivat huomattavasti lisääntyneempää oma-aloitteisuutta – eivät siis vieraantuneisuutta. Lomalla arki-työstä ja vakioympäristöstä irtautuminen auttoi hahmottamaan uudelleen ihmisen asennoitumista ympäristöönsä. Loma tarjosi paremman mahdollisuuden tähän kuin muu vapaa-aika, sillä ”virkistäytyminen, irtautuminen ja kehittyminen ovat työn ja vapaa-ajan yhteen nivoutuvia vaikutuksia”. Yhtenä johtopäätelmänä tutkimuksessa oli, että loma paitsi virkisti myös itsenäisti ja teki ihmisen suvaitsevammaksi. (Emt., 129–138; 146–148.)

Ruusalan mukaan vaihtelu ja virikkeiden saaminen oli ensisijassa yksilöllinen, psyykinen tapahtuma, joka ei välttämättä edellyttänyt konkreettista vaihtelua, kuten matkustamista. Tässä näkökannassa siirrettiin vaihtelun ja virkistymisen fokus yksilön tasolle, elämysten ja tunteiden piiriin. Lomanvietto ei saanutkaan merkitystään yhteiskunnallisen tai yleisen edun määrittelyistä, vaan lopullinen merkityksenanto oli yksilökohtaista. Loman aktiviteetit, niiden mielekkyys ja merkitykset olivat lomalaisen itsensä määriteltävissä. (Ruusala 1964, 8–10; 44.) Tästä johtuen lomatoiminnan tuli ohjautua enemmänkin yksilön omaehtoisten tarpeiden ja vapaavalintaisten toiveiden mukaan. Loma oli ensisijaisesti lomaa saavan yksilön omaa vapaata aikaa, jonka hän voisi käyttää oman harrastuksensa mukaisesti. Vapaa-ajan käyttöön voitaisiin ohjata valistus- ja tiedotustyöllä. Ketään ei voitaisi kehottaa käyttämään sitä määrättyllä tavalla, mikäli yksilön vapauden periaatteesta pidettäisiin kiinni. (Emt., 112; vrt. SA 1940:8, 245–267; Waris 1966, 5–6.)

Edelleen 1960-luvun alussa oli vallalla tilanne, ettei lakisääteisyys taannut kaikille yhtäläistä lomaoikeutta.²⁷ Esimerkiksi ammattitaidottomista työntekijöistä peräti kolmasosa ei saanut lainkaan kesälomaa, ja sama kohtalo oli pienellä osalla teollisuuden työntekijöitä. Lisäksi loma-ajan pituus vaihteli huomattavasti. Teollisuuden työntekijöistä lähes kaikilla oli vähintään 18 arkipäivän loma. (Ruusala 1964, 20–21; Littunen 1962, 116–118.) Sosiaalipoliittisilla tutkimuksilla haluttiin täten myös nostaa esiin lomakysymyksen epäkohdat, joita käytettiin hyväksi, kun argumentoitiin demokraattisen loma- ja vapaa-ajan toteutumisen puolesta.

”Hyvän kehä”

Työnantajien argumenteista heijastui talouden näkökulma, sillä he pelkäsivät tehtaistensa tuotantonsa supistuvan, kilpailukykyä alenevan ja koneittensa lojuvan tyhjäkäytössä, kun ammattitaitoinen työväki lomailee. (SA 1966:1, 1–13.) Uuden

27 Tutkimukseen osallistuneista käsityöläisistä ja kotiapulaisista lähes puolella (46 %), perheenäitien enemmistöllä (71 %) ja maanviljelijöistä lähes kenelläkään (91 %) ei ollut lomaa (Littunen 1962, 116–118).

vuosilomalain astuttua vuonna 1960 voimaan, pidempien lomien katsottiin vaikuttaneen heti teollisuusyritysten tuotantoon, koska monella alalla noususuhdanteen vallitessa kauppa kävi ja työllisyystilanne oli hyvä. Kesälomat aiheuttivat työnantajille erityistä päänvaivaa. Monilla tehtailla lisätyövoimatarve kasvoi huomattavasti aikaisempaan verrattuna, mikä johtui siitä, että oli paljon työtä ja kiireellisiä tilauksia, mutta samalla vakituisella työväellä oli entistä pidemmät vuosilomat. Koneet saattoivat käydä ilman huoltoseisokkia. Myös kansantaloudellinen näkökulma huomioitiin työnantajien näkemyksissä. Vapaa-ajan lisääntymisen ajateltiin hidastavan tai peräti jopa pysäyttävän maan talouskasvun.

SAK:n pitkään ajama työajan lyhentäminen ilman ansiotason alentumista näytti STK:n näkökulmasta kestävämmän. 1960-luvun alkupuolella työnantajien taholta kysyttiinkin, onko Suomella varaa 40 tunnin työviikkoon. Vaikka Suomessa tehtiin 45 tunnin mittaista työviikkoa, vuosilomat ja arkipyhät mukaan laskettuna oli työntekijöillä eniten loma-aikaa koko maailmassa. Työnantajapuoli yritti kumota väitteet mahdollisuudesta työajan lyhentämiseen ilman ansiotason laskua. Tuottavuus ei heidän mukaansa voisi mitenkään nousta sen vuoksi, että työaikaa lyhennettäisiin. Työaikaa ei myöskään voitaisi vähentää samanaikaisesti loma-ajan pidentämisen kanssa. STK:n retoriikka huokui malttia, mutta samalla argumentoitiin lujasti SAK:n vaatimuksia vastaan.

Sosiaalipoliitikko Pekka Kuusi (1968/1961) osallistui työajan lyhentämistä koskevaan yhteiskunnalliseen debattiin. Hän totesi, että jos kansa joutuu lupumaan jostakin, se ei enää haluakaan viisipäiväistä työviikkoa. Hänen mukaansa vaatimukset työajan lyhentämisestä olivat yhteiskuntapoliittisesti kestävämpiä. Kuusi kommentoi vaatimuksia kärjistetysti, hänen mukaansa niistä ”kumpuavat yhäkin esille entiset orjan merkit”, jolloin työntekijäjärjestöjen yleistavoitteeksi riittää ”palkkojen puolesta työtä vastaan”. Kuusi piti työajan lyhentämistä epäsosiaalisena toimenpiteenä, joka merkitsi tuotantoprosessin lyhenemistä ja sitä kautta myös tuotannon määrän alenemista, pääoman muodostumisen hidastumista ja yhteiskuntapoliittisten yleistavoitteiden saavuttamisen estymistä. (Kuusi 1968, 133–134.) Kuusen näkemyksistä on luettavissa usko siihen, että vain työllisyyden ja tuottavuuden kasvun avulla ratkaistaisiin myös työväestön elintasoon ja elämään yleisemminkin liittyviä ongelmia. Uudessa 1960-luvun sosiaalipoliitikassa talouskasvu mahdollistaisi palkankorotukset ja sosiaaliturvan parannukset. Toisaalta tilanne ei saisi riistäytyä markkinavoimien vietäväksi, vaan hyvinvointivaltion tulisi säädellä markkinoita ja talouskasvua (Heinonen 1999, 42).

Hyvinvointivaltion suunnitelmataloudellinen ajattelu edellytti, että talous ja yhteiskunta voitiin asettaa suunnittelun kohteiksi. Tällöin tähdättiin siihen, että julkisella ja kollektiivisella sääntelyllä saavutettaisiin ”tehty harmonia”. Sillä tarkoitettiin tieteellisesti suunniteltua ja hallittavaa valtion ja talouden välistä suhdetta. (Kettunen 2002a, 31.) Hyvinvointivaltion perustana katsottiin olevan taloudellinen menestys ja sosiaalipoliittisen tasoituksen ”hyvän kehä”, jolla on tarkoitettu hyvinvointivaltiollisen kapitalismin luomaa suotuisaa vuorovaikutussuhdetta joukko-tuotannon ja -kulutuksen välillä (Kosonen 1998, 32–35).

Suunnitelmat olivat monelta osin kuitenkin vain suunnitelmia, sillä Suomen rakentaminen moderniksi hyvinvointivaltioksi riippui nimenomaan talouspoliti-

kasta. Pekka Kososen (1998) mukaan toisen maailmansodan jälkeistä suomalaisen hyvinvointivaltion mallia määrittivät ja sen toimintaan vaikuttivat suoraan ”jyrkät suhdannevaihtelut, kasaantuminen ja kilpailukyvyn korostus sekä hegemoninen porvarillinen toimintatapa” (mt., 87–88). Myös 1930–1960-luvuilla käydyt yleisemmät yhteiskuntapolitiikan linjoja koskeneet debatit, mukaan luettuna työaika- ja vuosilomalakien uudistamista koskevat kamppailut, heijastelivat yhteiskuntapolitiikan alisteisuutta taloudelliselle ajattelulle.

6. TYÖVÄEN LOMA- JA VAPAA-AJAN ORGANISOINTI

6.1. LOMA- JA VAPAA-AJANORGANISOINNIN KAKSOISSTRATEGIA

1930-luvun lopulla alettiin sosialidemokraattien piirissä hahmotella erityisen työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen tarpeellisuutta. Tämän liikkeen konkreettiseen toimintaan yhdistyivät moraalisäätelydiskurssit, sillä uskottiin, että organisoitu vapaa-aika ehkäisisi sosiaalisten ongelmien syntyä. Toiminnan perimmäisenä tarkoituksena oli luoda työläisille vaihtoehtoja vapaiden markkinoiden korkeahintaiseen tarjontaan. Työväenjärjestöjen toimintamuotoja pidettiin lisäksi ”parempina” ja ”oikeampina” kuin kaupallisia vaihtoehtoja, joten toimintaa määritteli myös poliittinen ja moraalinen eetos. Työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen malli oli pohjoismainen. Sitä oli hahmoteltu etenkin Ruotsissa, jossa 1920-luvun lopulla samanaikaisesti kansankoti-ajattelun ohella muotoiltiin modernia vapaa-ajan ja ulkoilun politiikkaa (Sandell & Sörlin 2000, 64). ”Oikeiksi” ja ”hyödyllisiksi” vapaa-ajanviettotavoiksi määriteltiin Burns (1936/1932) tapaan sivistäviä, virkistäviä ja hyvinvointia parantavia aktiviteetteja, jotka henkivät siviilisoituneisuutta.

6.1.1. TYÖLÄISTEN VAPAA-AJAN KÄYTTÖÄ OHJAILEVA LIIKE

Suomalaisten sosialidemokraattien omatoimiseksi ja hyödylliseksi määrittelemä vapaa-ajankäyttö noudatti pitkälti Kansainvälisen työjärjestön suositusta (ILO R21 1924), ja suosituksen sisällöt löytyvät lähes sellaisinaan työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen julkaisuista. Reino Oittisen mukaan sisätöissä työskenteleviä työläisiä tuli ohjata ruumiinkulttuurin ja taiteen pariin.¹ Työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen toimintaideologiaa määritteli yleisemmin asuntokysymys, sillä korkeampien henkisten harrastusten edellytyksinä pidettiin riittävän isoa ja viihtyisää kotia. Kodin sisustaminen, puutarhanhoito ja kotieläinten hankkiminen määriteltiinkin hyväksi vapaa-ajan viettotavoiksi. Korkeimpana henkisenä harrastuksena olivat ammatillinen ja yleissivistävä opiskelu sekä ylipäättään yh-

---

1 Oittinen oli työväen sivistys- kulttuuri- ja raittiusliikkeen aktiivi ja aikuiskasvattaja. Hän toimi kouluhallituksen pääjohtajana 1950–1972 ja opetusministerinä kolmeen otteeseen 1940–1970-luvuilla

teiskunnallisten taitojen harjaannuttamista. (Oittinen 1937, 7–12; 1939, 179–185; 1943; Louhikko 1941, 14–15.) Viihtyisistä kodista ei tarvitsisi lähteä viettämään vapaa-aikaa kaduille tai ravintoloihin, joissa ei voinut levätä ja rentoutua (Kuusi 1931, 823; Ruonavaara 1993, 156). Myös puutarhanhoidon oli jo pitkään katsottu kohentavan työläisten moraalialia (Lähtenmäki 1997, 147).

Tällaisen elintason saavuttaminen edellytti riittävän pitkän vapaa-ajan ohella myös esimerkiksi yötyönteon vähentämistä, jonka Oittinen (1939) näki esteenä ”yhtymästä rientoihin” muiden kanssa. Suunnitelmallisuus ja sitoutuminen liittyivät vapaa-aikaan. Työläisen olisi päästävä irti määrittelemättömistä työajoista, sillä ne hankaloittivat suunnittelua ennakolta. Työpaikan alituista vaihtoa piti myös välttää, sillä se taas esti harrastuksiin sitoutumisen. Näiden seikkojen lisäksi vapaa-ajan käyttö oli myös rahakysymys, jolloin palkan suuruus määritteli sen muotoja. (Emt., 163–165.) Myös nämä näkemykset olivat täysin yhteneväiset Kansainvälisen työjärjestön antamien suositusten kanssa.

Sosialidemokraattinen luokkatietoinen työläinen ei pyrkinyt saavuttamaan päämääriään vallankumouksen avulla, vaan ne vaativat maltillista, pitkäjänteisempää tiedostavaa ja suunnitelmallista toimintaa. Järjestäytyminen nähtiin itsekasvatuksen edellytyksenä. Rationaalisella yhteistoiminnalla voitaisiin mahdollistaa myös työmarkkinaosapuolten tasavertaisen neuvottelusuhteen luominen. Liikkeen toiminta keskittyi nimenomaisesti työn ulkopuoliseen ajankäyttöön, loma- ja vapaa-aikaan sekä matkailuun, jotka nähtiin itsenäisinä työelämän tarpeista irrallisena elämänalueina. Toiminnan pohjalle luotiin myös normatiivista painetta, omaksuttu tarve sosiaaliseen nousuun ja suunnitelmalliseen elämänhallintaan. Epäsuorasti oletettiin, että työläismiehen tehtävänä oli mahdollistaa perheelle oma koti, mutta työläisvaimon tehtävä oli vähintään yhtä vaativa: saada mies pysymään kotona. Hyvinvointiin ja vapaa-ajan suunnitelmalliseen käyttöön kuului hallittu taloudenhoito, joka jäi perheenemännän vastuulle (Markkola 1994, 169–186). Työväen vapaa-ajankäyttöä ohjailevan liikkeen moraalisisäätely oli luonteeltaan moraalitaloudellista.

Hahmotellun työväen vapaa-ajankäyttöä ohjailevan liikkeen organisointiin ja päämäärien saavuttamiseen tarvittiin eri työväenjärjestöjen yhteistyötä sekä valtion tukea. Vaikkei mitään ohjelmallista julistusta kyseisen liikkeen perustamiseksi varsinaisesti muotoiltu, liikkeen päämääriä on toteutettu työväenjärjestöjen hierarkkisissa ja rinnakkaisissa verkostoissa käytännön tasolla. Keskeisimpinä sosialidemokraattien toimijoina ovat olleet raittiusliikkeen lisäksi työväensivistyksestä vastannut vuonna 1919 perustettu Työväen Sivistysliitto (TSL) sekä parikymmentä vuotta myöhemmin perustettu Työväen Matkailuliitto (TML).

6.1.2. TYÖVÄENMATKAILU

Työväen Matkailuliitto on työväen lomaorganisoinnin kannalta merkittävä järjestö. Se perustettiin vuonna 1937 huolehtimaan työläismatkailusta, sillä matkailun ja retkeilyn katsottiin kohottavan työläisten sivistystasoa (Louhikko 1939a, 227–228). TML:n tehtäväksi määriteltiin työväestön matkailuharrastusten ja tarkoituksenmukaisesti vietettävän vuosiloman propagointi (Lomaliitto tk 1941).

NYT RENGASMATKALLE! -mainos on 1940-luvulta. TML ja Lomaliitto mainostivat VR:n rengasmatkoja edullisina ja halpoina keinoina tutustua kotimaahan. Perhematkailun lisäksi oli VR:lta mahdollista vuokrata yhdistyksen, kerhon tai muun ryhmän nimissä kokonainen junanvaunu. Käytännössä matka tehtiin siten, että matkailuvaunu kiinnitettiin reitin varrella sopiviin junayhteyksiin. (Kuva Suomen Rautatiemuseon kokoelmat)

TML:sta tuli valtakunnallinen kattojärjestö alueellisille matkailuyhdistyksille, joita oli jo perustettu muutamia, kuten esimerkiksi Helsingin ja Hämeen Työväen Matkailuyhdistykset. Jo vuonna 1931 työväenmatkailu oli noussut TSL:n edustajistossa esiin, mutta pula-aika siirsi asiaan tarttumista usealla vuodella. (TML tk 1938.) TML:n puheenjohtajana oli alussa E.K. Louhikko.² TML:n ideana oli ”edistää työväen opintoretkeilytoimintaa ja opinto- ja virkistystarkoituksessa tapahtuvaa matkailua” (*Loma-aika* 1947:1, 5). Lisäksi Suomea haluttiin esitellä muiden maiden työläiskansalaisille.³

Työväenmatkailun kansainvälisen toiminnan taustalta löytyy tuttu sosialistinen iskulause kaikkien maiden proletariaatin liittymisestä yhteen. Yhteenliittymistä edesauttaisi tutustuminen muihin kansoihin ja kulttuureihin, jolloin suvaitsevaisuus ja solidaarisuuden tunne lisääntyvät. Yhteenliittymisen näkyi yhteisyytenä järjestettyjen halpojen seuramatkojen muodossa sekä kansainvälisenä yhteistyönä työväenmatkailuorganisaatioiden välillä. Taloudellisista resursseista johtuen matkakohteet löytyivät läheltä. Esimerkiksi ensimmäiset neuvostonaapuriiin suunnatut matkat tehtiin 1930-luvulla jo ennen TML:n perustamista, kun Helsingin Työväen Matkailuyhdistys järjesti sinne seuramatkoja. Neuvosto-Venäjän matkoille ei ollut osallistunut vain työläisiä vaan ”suuri määrä myöskin huomatuissa asemissa olevia porvarillisia matkustajia, sillä emme ole koskaan kysyneet keneltäkään, mihinkä puolueeseen tai yhdistykseen matkalle pyrkijä kuuluu” (HTM kirje 31.7.1937).

Pohjoismainen matkailuyhteistyö aloitettiin 1930-luvun lopulla. Ruotsissa vuonna 1937 perustetun Reson iskusanaksi nostettiin ”elämisenhalu”⁴, jolla haluttiin herättää uutta intoa sosialistisen työväestön keskuudessa (Louhikko 1939a, 225–226). Reson toiminta-ajatusta kuvattiin tutulla retoriikalla: ”Lähtökohtana tälle työlle oli luoda vapaa-aikaliike, joka veisi lävitse sen aatteen, että myös arkinen vapaa-aika olisi käytettävä arvokkaalla tavalla.” (*Loma-aika* 1949:2, 4–6.) Suomalaiset työväenmatkailuaktiivit ammensivat Resolta toimintaideoita. Pohjoismaista työläismatkailu- ja lomatoimintaa lujittivat pohjoismaisten ammattiyhdistysjärjestöjen kiinteät yhteistyösuhteet, mikä helpotti retkiä naapurimaihin toisten ammattiyhdistysten vieraiksi (Valkonen 1987, 237–238).

-
- 2 Louhikkoa voidaan pitää työväenmatkailun ja kansanlomalun uranuurtajana. Louhikko oli työväenjärjestötoiminnan monitoimimies: hän työskenteli muun muassa SAK:n sihteerinä, *Palkkatyöläisen* toimittajana, TML:n toiminnanjohtajana, Kansan Matkatoimiston toimitusjohtajana ja sittemmin perustetun Lomaliiton toiminnanjohtajana. Louhikon muistikirjoituksessa todetaan, että hän oli ”jatkuvasti aloitteentekijänä, suunnan määrääjänä ja yhteistoiminnan vaalijana” kansanmatkailu- ja lomanviettojärjestöissä sekä myös Nordisk Folke-Resossa ja Kansainvälisessä Kansanmatkailuliitossa. (TML tk1961.)
  - 3 Ulkomaille suunnatun Suomi-kuvan esittelystä ja turismin edistämisestä vastasi Suomen-Matkat ry. 1930-luvulla se tilasi lyhyitä ja pidempiä turispropagandafilmejä, joiden avulla yritettiin houkutella matkailijoita maahan. Vuonna 1936 valmistuivat Aho & Soldan -yhtiön tekemät *Autolla Jäämeren rannalle*, *Suomen kansa*, *Suomen matkailunähtävyyksiä*, *Talvimatkailu Suomessa* sekä *Välähdyksiä lounaisesta Suomesta*. Kuitenkin tällaisia markkinointifilmejä tehtiin sangen vähän toista maailmansotaa edeltävänä aikana. Vastaavanlaista toimintaa harjoitettiin muissakin maissa, ja filmien ideat levisivät pian yli rajojen. (Syrjämää 2001.)
  - 4 Elämisenhalun käsite viittaa maailmansotien väliseen aikaan, jolloin fasisisten järjestelmät puutuiivat puolue- ja valtiokoneistojen avulla työläisten loma- ja vapaa-ajan viettoon. Elämisenhalu oli siten jotakin muuta kuin työn ilo.

Heti perustamisvuonna TML alkoi harjoittaa kotimaanmatkailupropagandaa. Tuolloin laadittiin 5 000 kappaleen painoksena levitetty *Tutustukaa Työväen Matkailuliittoon* -lehtinen sekä 16-sivuinen *Tutustukaa Suomeen, nähkää naapurimaat* -lehti, josta otettiin 10 000 kappaleen painos. Näitä lehtisiä ja lisäksi tuhansia VR:n ja useiden matkailujärjestöjen koti- ja ulkomaisia mainoksia levitettiin työväenjärjestöjen avulla. TML:n toimenkuvaan sisältyi myös majoitustoimintaa: matkailijoita oli yöpynyt 4 500 ja ulkomaalaisia vieraita noin 800. Lisäksi liitto oli avustanut ammattiliittoja, urheiluseuroja ja työväenyhdistyksiä matkojen tilauksessa, ruokailun ja tulkkien järjestämisessä sekä muissa järjestelyissä. (TML:n tk 1938.)⁵ Matkat olivat ilmeisen innostavia ja kohtuuhintaisia, ja tieto niistä on mennyt perille paitsi mainosten myös ystävien ja tovereiden suositusten kautta. Näin voi päätellä kirjeestä, jonka hämeenkyröläinen J.V. Eliala lähetti Helsingin Työväen Matkailuyhdistykselle:

Työmies, pienviljelijä Kalle Ilmari Laakso – – haluaisi **välttämättä** mukaan ensi kuun 6 p:ä Leningradiin tehtäväl- seuramatkalle. Hän on ollut töissä Tampereella ja tuli kotiin vasta tänään, jolloin kerroin hänelle po. matkasta – – (H)än kuin välttämättä haluaisi mukaan ja kahden toverin yhteinen matka olisi tietysti kummallekin sekä hausempi, että antoisampi. Kaikki matkaa koskevat tiedonannot voidaan lähettä vain minulle. (HTM kirje 10.7.1938.)

Matkailutoimintaa hoitamaan perustettiin Työväenosakeyhtiö Kansan Matkatoimisto maaliskuussa 1939. Yhtiötä perustamassa olivat TML, Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiö, Suomen Matkailijayhdistys (SMY), Jyväskylä-Päijänteen Laiva ja Rautatiehallitus. Kansan Matkatoimiston toiminnanjohtajaksi valittiin Louhikko. Se ryhtyi hoitamaan matkajärjestelyjä, sillä aiemmin oli matkalippujen hankinnassa ja majoituksissa ilmennyt ongelmia. Tämän jälkeen TML:n toiminta profiloitui pitkälti matkailu- ja lomailumateriaalin tuottajaksi; se levitti 10 000:n kappaleen painoksen sen toimintaa esittelevää esitettä työväenyhdistyksille sekä julkaisi 32-sivuisen *Kansa kaikki kesällä kiertää* -lehtisen peräti 20 000 kappaleen painoksena. Samaten jakeluun tuotiin VR:n Rengasmatka nro 6:n eli ”ensimmäisen halvan loma- ja virkistysmatkan” mainoslehtisiä, ja kesämatkojen suuria mainosplakatteja sijoitettiin rautatieasemille. (TML tk 1939.)⁶

5 1930–1950-luvuilla ulkomaanmatkailu oli mahdollista vain harvoille. On esitetty arvioita, että esimerkiksi vuonna 1949 ulkomaille matkusti noin 100 000 suomalaista ja neljä vuotta myöhemmin noin 250 000 suomalaista. Matkustajatilastot eivät ole täysin vertailukelpoisia vanhan matkailijatilaston kanssa, joista jälkimmäinen keskittyi enimmäkseen huvimatkailijoiden määrään. (Hirn & Markkanen 1987, 363.) Nämä arviot eivät myöskään kerro tarkasti matkailijoiden todellista määrää ja niissä voi olla myös kasautumista. Myös lentäminen oli kallista, koska halpaa charter-matkailua ei ulkomaille ollut vielä tarjolla.

6 Erittäin suositut rengasmatkareitit veivät lomalaiset halki maan junilla, linja-autoilla ja laivoilla, ja pakettiin kuuluivat myös majoitukset (Laakso 2003b, 110). Rataliikenne saatiin kuntoon 1950-luvulla, jolloin taas matkalaisille tarjottiin edullisia rengasmatkoja, aivan kuten ennen toista maailmansotaa. Esimerkiksi vuonna 1956 niitä myytiin peräti 24 000 kappaletta, vaikka kesä oli sateinen ja yleislakko kesti useita viikkoja, mutta vuotta myöhemmin vain noin 19 000 kappaletta (TML tk 1956–1957).

TML myös levitti SAK:n julkaisemaa *Loma alkaa* -kirjasta (1939). Siinä K.A. Fagerholm kirjoitti vuosilomalain liittyvän työväen lomamatkailuun: ”Onneksi on kuitenkin työväen matkailutoiminta saanut jo nyt kiinteitä muotoja ja uudella järjestöllä voi olla suuri vaikutus siinä, että työväenluokka pääsee osalliseksi matkailun iloista, siitä mikä tähän mennessä on suotu vain varakkaille.” (Fagerholm 1939, 5.) TML:ssa tuotettiin työläismatkailuaiheisia lehtijuttuja työväen lehtiin, ja niitä julkaistiin ”auliisti” (esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 1938–1948; *Kansan Lehti* 2.2.1938; *Kansan Työ* 2.2.1939; 7.4.1939; *Savon Työmies* 11.4.1939; 22.6.1940). Liiton silloinen sihteeri Louhikko kiersi maata ja piti matkailuaiheisia puheita ja esitelmiä työväenjärjestöjen kokouksissa ja juhlissa. Yhteistoimintaa tehtiin Suomen Matkojen ja Suomen Retkeilymajajärjestön kanssa. (TML tk 1939.)

TML:n ja Kansan Matkatoimiston suhteet olivat läheiset, koska samat toimija-aktiivit muodostivat tiiviin työväenmatkailutyön verkoston, joten organisaatioiden toiminta oli lähinnä verkoston sisäistä työnjakoa. Harjoitettu matkailupropaganda oli mennyt perille. Monet isot työväenyrietykset, kuten Osuustukkukauppa ja Vakuutusyhtiö Kansa, antoivat useita matkoja TML:n ja Kansan Matkatoimiston hoidettavaksi. Matkoja järjestettiin muun muassa Leningradiin. (Emt.)

6.1.3. OMA LOMATUTKIMUSKOMITEA

Sosiaaliministeriön lomankäyttökomitean vuonna 1938 tekemä kysely kotimaan järjestöille tuotti vain vähän tietoa työväenjärjestöjen loma-ajan järjestelystä. Vastauksia olivat antaneet SAK, Vapaa Työläisliitto sekä Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto. Näistä Työläisnaisliiton toimintaan oli vuosikymmenien ajan kuulunut naisten kesäkoti- ja lasten kesäsiirtolatoiminta. Lisäksi oli järjestetty matkoja kotimaassa ja ulkomaille sekä pienimuotoisia lomakursseja. SAK:n vastauksessa kerrottiin etenkin Kirjatyöntekijöiden liiton lomakodista Pikku-Lövön saarella, jossa kesällä 1938 oli lomaillut arvion mukaan 5 200 aikuista ja 500 lasta. Lomakotiin mahtui kerrallaan 50–100 henkeä, joten monet vieraista olivat vain päiväkäynnillä esimerkiksi jonkin järjestön veneellä. Kymmenet ammattiliittolaiset telttaivat perheineen saarella. Heille tarjottiin ruoka lomakodin ravintolassa. Lisäksi SAK:ssa elivät vanhat tutut työväen vapaa-ajanviettotavat, joista vastauksessa kerrottiin: ”(H)yyvin yleistä on sellainen lomavietto, että lähdetään lauantai-iltana tai sunnuntaiaamuna perhe mukana joko kunnan tai työväenyhdistyksen omistamiin kansanpuistoihin tai kesäsiirtoloihin.”

Muuten kyselyn anti oli vähäinen, eivätkä esimerkiksi TSL tai työväen raittiusjärjestöt vastanneet siihen. Vastausten vähäisen määrän syynä saattoi olla työväenliikkeen kaksoisstrategia, jolloin toimittiin sekä valtiotasolla lomankäyttökomiteassa että kentän tasolla omissa järjestöissä yhtäaikaaisesti. Nimittäin TML oli kutsunut vuonna 1939 koolle oman lomamatkailukomitean. Sen tarkoituksena oli tehdä perusteellinen selvitys työväestön lomaviettomahdollisuuksista sekä markkinoida laajoille työläispiireille ”hyötyä ja virkistystä antavaa” vuosilomaa. Komitea toimi kahtena jaostona: ensimmäinen tutki ulkomaalaisten Suomeen suuntautuvaa työläismatkailua ja toinen taas pyrki lisäämään maaseudun matkailumahdollisuuksia. Komitean jäseninä olivat TML:n puheenjohtaja Pekka

Railo ja sihteeri E.K. Louhikko, TSL:n edustaja maisteri Reino Oittinen, SDP:n sihteeri Aleksi Aaltonen, SAK:n sihteeri Aku Sumu, TUL:n sihteeri Onni Haini, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustaja tohtori Antero Rinne ja Helsingin Työväen Säästöpankin edustaja tuomari Väinö Käksi. Komitean jäseneksi lupautui myös sosiaaliministeriön lomankäyttökomitean puheenjohtaja Heikki Waris. Komitealle hankittiin esivalmistelujen aikana Ruotsin ja Englannin lomatutkimuskomiteoiden tutkimuslomakkeita ja muita asiakirjoja tutustumista varten. (TML:n tk 1939.)

Työväenliikkeen kaksoisstrategia oli monessa mielessä rinnakkainen valtion sosiaalipoliittiselle lomankäyttöön kohdistuvalle interventiolle. Lomatutkimuskomitean työväenmatkailun kehittämiseen liittyvät toimet kehkeytyivät lomankäyttökomitean kanssa yhtäaikaaisesti – mutta myös sen kanssa yhteistyössä. Vaikka lomatutkimuskomitean työskentely loppui vuoden 1939 lopulla sodan alkuun, jotakin ehdittiin saada aikaiseksi.⁷ Komiteat neuvottelivat yhteistyöstä sekä mahdollisesta yhteisestä keskuselimestä, jonka kautta alettaisiin hoitaa koko maan laajuinen lomaorganisointi keskitetysti (LKK 10.11.1938).

6.2. LOMALIITTO TYÖVÄENLOMAILUN ASIALLA

6.2.1. LOMANKÄYTÖN KESKUSLIITTO PERUSTETAAN

Lomankäyttökomitealta jäi linjaamatta ja toteuttamatta yhteissuunnitelma lomahuollosta vastaavan keskusorganisaation muodostamisesta. Kuitenkaan tätä ei työväen matkailu- ja vapaa-ajanliikkeen piirissä unohdettu. Ajatus keskusorganisaation perustamisesta oli tuotu esiin, kun TML kommentoi vuonna 1935 asetetun Matkailukomitean mietintöä (KM 1937:4). TML ei yhtynyt siinä esitettyihin näkemyksiin vaan vaati, että aatteellisen matkailutoiminnan nykyiset muodot säilytettäisiin, vaikka lomahuoltoa ohjattaisiin ja organisoitaisiin valtiotasolla. Tällöin esimerkiksi TML ja SMY jäisivät toimimaan aatteellisiksi herätys- ja kasvatusjärjestöiksi. (TML tk 1940.) Näiltä osin näkemykset yhtyivät lomankäyttökomitean asiantuntijana toimineen suomalaisen turismin edistämisestä vastanneen Suomen-Matkat ry:n toimitusjohtajan Börje Sandbergin ajatuksiin.

Sandberg: Kun lomaviettotarpeet eri yhteiskuntaluokkien ja ammattiryhmien keskuudessa ovat kovin erilaisia, ei lomankäytössä nähdäkseen olisi pyrittävä lomavieton yhtenäistämiseen, vaan päinvastoin olisi koetettava järjestää mahdollisimman monipuolisia lomaviettomahdollisuuksia, jotta kaikki niiden joukosta löytäisivät mieleisensä lomaviettotavan ja kaikki kansankerrokset saataisiin liikkeelle käyttämään lomansa sekä huviksi että hyödyksi. (LKK 28.11.1938.)

---

7 Työväen lomatutkimuskomitealta ei löydy jälkenjääneitä dokumentteja Työväen arkistosta, vaikka sieltä löytyy muita työväenmatkailua koskevia papereita, kuten TML:n ja Kansan Matkatuomiston arkistot. Tämän vuoksi keskeisimmät tiedot komitean toiminnasta löytyvät juuri mutkan kautta lomankäyttökomitean keskustelupöytäkirjoista, joissa yhteistyö mainitaan. (LKK 1938.)

Kuten lomankäyttökomiteassa oli kaavailtu, ei lomankäytön keskusorganisaatio saisi tukahduttaa erilaisten vapaiden järjestöjen toimintaa. Pikemminkin kattojärjestön tulisi koota siipiensä suojaan varsinaiset matkailu- ja retkeilyjärjestöt sekä muut loma- ja matkailutoimintaa harjoittavat kansalaisjärjestöt, joiden toimintaa valtion tukisi. Tässä mielessä yhdistysvetoisen mallin mukaisesti lomatoimintaan osallistuminen perustuisi lomalaisen tarpeisiin, toiveisiin ja vapaaehtoisuuteen. Samassa lomankäyttökomitean kokouksessa Sandbergin ohella asiantuntijana kuultu Louhikko argumentoi teollisuustyöväestön hyvin ja ”oikein” käytetyn loman propagoinnin puolesta:

Louhikko: Työväen Matkailuliiton toiminta kohdistuu pääasiassa teollisuustyöväestöön ja palkkatyöväkeen, maaseudun väestö ei ole käytännössä meidän ulottuvilla vielä. Teollisuustyöväestä olisi ensinnä saatava käyttämään lomaansa oikein. Matkailualallakin on ilmennyt samanlaista jakautumista kuin kielellisellä ja poliittisella pohjalla kuin urheilussa, osuustoiminnassa ym. (Emt.)

Matkailukomitean mietintöön (KM 1937:4) liittyen TML esitti myös, että yhdessä SMY:n ja Matkaravinto-osakeyhtiön kanssa he voisivat ryhtyä käytännön toimiin kansan lomamatkailun helpottamiseksi, mikä olisi tarkoittanut muun muassa halpojen lomakotien ja kansankylpylöiden perustamista. Tällaisia suunnitelma varten tulisi perustaa erillinen matkailu- ja lomankäyttöneuvosto, jonka kokoonpanoon kuuluisi ministeriöiden edustajia, matkailun erikoistuntijoita sekä työnantajien ja työväestön edustajia. (TML tk 1940.) Tässä mielessä myös matkailijayhdistysten näkemyksenä oli, että kansallisen lomankäytön keskuselimen perustaminen olisi erityisen kannatettavaa. Näistä lähtökohdista TML:n ja SMY:n matkailuaktiivit alkoivat vuonna 1940 suunnitella uutta yleishyödyllistä yhdistystä lomankäytön keskusorganisaatioksi valtiovoimien tuella.

Lomankäytön Keskusliitto perustettiin välirauhan aikana vuonna 1941. Perustajina olivat edellä mainittujen kahden yhdistyksen lisäksi sosiaaliministeriö ja yleisten töiden ministeriö, joten valtiovoimien panos oli merkittävä. Perustamisvuonna Lomankäytön Keskusliiton jäseniksi liittyivät Suomen Retkeilymajajärjestö, Tampereen Matkailijayhdistys ja Matkatoimisto Kaleva. Vuonna 1942 lomatoimintaan saatiin vahvistusta työmarkkinajärjestöiltä SAK:n ja STK:n liittyttyä jäseniksi. Samana vuonna jäsenjärjestöksi liittyi Suomen Aseveljien Liitto (SAL). Seuraavan vuoden lopussa jäsenjärjestöjä oli jo 37. Lomaliiton, joksi Lomankäytön Keskusliitto nimi muutettiin vuonna 1944, taustalta löytyi näin ollen merkittäviä yhteiskunnallisia vaikuttajia. (Lomaliitto tk 1940–1944; Krohn 1991, 144–146.)

Valtio oli Lomaliiton vahva taustavaikuttaja, joka ohjaili vuosilomajärjestelyjä välillisesti taloudellisten ja muiden tukitoimien avulla. Vuoden 1937 asetuksella perustettu Raha-automaattiyhdistys (RAY) alkoi jakaa avustuksia vapaiden yleishyödyllisten yhdistysten toimintaan sosiaaliministeriön esityksestä. Toki tätä ennenkin yhdistysten toimintaa oli tuettu. Vuonna 1945 annetun uuden asetuksen mukaisesti aiemmin maanpuolustustyöhön kanavoidut avustusvarat alettiin ohjata sosiaaliseen lomatoimintaan. (Niitemaa 1995, 9.) RAY:n kautta kulkeneilla uhkapelelimarkoilla haluttiin näin taata yhteiskunnallisesti hyödyllinen toiminta.

Lomaliiton tehtävänä oli tarjota edullisia lomanviettopaikkoja palkansaajille. Näitä paikkoja olivat Louhikon mukaan ”kansan laajoille piireille” tarkoitettut lomakodit, kansankylpylät ja viikonloppumajat (*Vapaus* 12.9.1940; TML tk 1940). Lomaliiton toiminta aloitettiin järjestelyillä omien lomakyläperustamiseksi. Tätä oli edeltänyt Louhikon mukaan TML:n suunnitelma Lohjan kaupungin tarjoaman vanhan kartanon ostamisesta lomaviettokodiksi. Valtion osuutta pohdittiin, esimerkiksi saataisiinko lomakäyttöön jokin valtion hallussa ollut vanha kartano tai rakennettaisiinko aivan uusi kansanhotelli (LKK 28.11.1938). Nämä haaveet antoivat viitteitä tulevasta.

Keskellä sota-aikaa, vuonna 1943, Lomaliitto rakensi SAL:n kanssa Punkaharjulle kahdeksan yhden perheen lomamökkiä, joista muodostui Suomen ensimmäinen varsinainen lomakylä. Asevelitoiminta laajeni pientaloista myös lomamökkien rakentamiseen. Upouuden mökkikylän lähettyvillä sijaitsi vanha huvimaja, joka muutettiin pieneksi ruokasaliksi, jossa loma-asukkaat saattoivat nauttia aamiaisen ja korvikkeet. Kaksi vuotta myöhemmin Asevelikylään rakennettiin vielä seitsemän mökkiä lisää. Mökit siirtyivät SAL:lta kokonaan Lomaliitolle vuonna 1956. (Lomaliitto tk 1941–1949; Krohn 1991, 148–150.) Asevelikylässä lomaili vuosina 1944–1946 useita tuhansia henkilöitä, joista enemmistö oli äitejä ja lapsia (Lomaliitto tk 1944–1946). Sota ja aseveljeys yhdistivät yhteiskuntajärjestykselle lojaalit sosiaalidemokraatit ja porvarit samoihin organisaatioihin.⁸

Lomaliiton kohteet saivat valtion ohella tukea myös teollisuustyönantajilta. Suur-Saimaan lomakylä perustettiin vuonna 1946 puolustusvoimilta ostettuun varuskuntakylään Taipalsaarelle, ja lisämaata vuokrattiin Enso-Gutzeit Oy:ltä (Krohn 1991, 148–150). Saarijärvelle ”koskemattomaan maastoon” ja ”terveelliseen ilmastoon” korjattiin loma- ja kurssikeskukseksi niin ikään puolustusvoimien kertausharjoituskeskus (*Loma-aika* 1947:2, 13). Lomaliiton toimintamuodoksi haviteltiin myös edullisia lomahotelleja ja kansankylpylöitä. Vuonna 1949 otettiin käyttöön liiton omiin tarpeisiin ja toiveisiin suunniteltu Keuruuselän lomahotelli, joka osittain oli rakennettu G. A. Serlachius Mäntän tehtaiden lahjoittamalle maalile. Myös Heinolan kylpylä oli muutaman vuoden Lomaliiton hallinnassa. (Krohn 1991, 149–150.)⁹

6.2.2. LOMA ÄIDEILLE

Vuosilomalaisille suunnitellun toiminnan lisäksi Lomaliiton tuli yleisempää sosiaalipoliittista linjausta noudattaen tarjota lomankäyttömahdollisuuksia myös hei-

8 SAL:n ohella toimi vuosina 1940–1941 Suomen Aseveljien Työjärjestö (SAT), jonka isänmaallista ja antikommunistista toimintaa jatkoi vuonna 1941 Vapaus, Isänmaa, Aseveljeys -järjestö (VIA) (Vesikansa 2004, 26–29). Sota-aikana työväenjärjestöistä esimerkiksi TML ja Kansan Matkatoimisto hoitivat reserviin ja asepalvelukseen kutsuttujen omaisten neuvontaa ja hakemusten laatimista (TML tk 1939–1946).

9 Myöhemmin Lomaliitolla on ollut useita kylpylomakohteita. Vuonna 2004 Lomaliiton kylpylätoiminta on keskittynyt kolmeen kohteeseen, jotka sijaitsevat Imatralla, Savonlinnassa ja Espoossa. Hotelleja on seitsemän, joihin kuuluvat edelleen Keuruuselän hotelli sekä Punkaharjun Valtionhotelli.

kompiosaisille. Lomaliittoon perustettiin syksyllä 1942 erityinen naisjaosto, jonka tunnuksiksi nostettiin ”äidille lahjaksi huoleton loma” (*Äitien lomahuolto* 1944; *Loma äidille* 1961; Krohn 1991, 148). Ajatuksena oli, että äitien työ tulevan sukupolven kasvattajana saisi tunnustusta. Lisäksi tästä työstä kuului saada jotakin palkaksi, jotta jaksaisi. Huolettomuus taas viittasi hetken irtiottoon perheen ja lasten täyttämästä arjesta. Perheenmäntien lomahuollon tarvetta perusteltiin toteamalla yksityinen etu yhteisen hyvän kautta. Lomaliiton juhla kirjoissa äitiys nostettiin kunniaan: ”Äiti on kodin sydän, ja sydämen täytyy olla terve ja voimakas. Sekin tarvitsee lepoa ja hoitoa.” (*Loma uudistaa* 1951, 71), ”Perhe on yhteiskunnan sydän ja äiti perheen kasvattaja.” (*Suomalainen loma* 1963, 32). Muutenkin argumentaatio korostaa, että äidit olivat ansainneet lomansa. Asiaa hoitamaan olivat tarttuneet erinäiset ammatti- ja naisjärjestöt, jotka hankkivat jäsenistönsä tai toimintapiiriinsä kuuluville perheenäideille lomanviettotilaisuuksia. Erikseen myönnettäviä vapaa-lomia varten järjestettiin rahakeräyksiä *Äideille lahjaksi* -tunnuksella. Lomaliiton naisjaoston toimintatehtäviin kuului paitsi perheenäitien lomahuolto myös erityisten sosiaalisten lomien organisointi muillekin erityisryhmille, kuten työläisnaisille, vanhuksille ja vähävaraisille. (Lomaliitto tk 1942–1961.)

Koska lakisääteinen loma oikeus kosketti vain kodin ulkopuolisissa työsuhteissa olevia, eivät läheskään kaikki kuuluneet loma oikeutettuihin. Toisaalta kotityöt ja lastenhoito jäivät naisten harteille siinäkin tapauksessa, että he olisivat olleet palkansaajia. Tämän vuoksi naisten lomakysymyksen ratkaiseminen jäi vapaaehtoisen lomatoiminnan kohteeksi myös toisen maailmansodan jälkeisenäkin aikana, jolloin etenkin vasemmistopuolueiden naisjärjestöt aktivoituivat toiminnassaan tehden myös yhteistyötä.¹⁰ Yksi monista sosialidemokraattisten naisten hankkeista on ollut Kotorannan lomakoti, jonka Vallilan Sosiaalidemokraattiset naiset perustivat vuonna 1947 Kiljavalle armeijan parakkeihin. Kesäkodin kannatusyhdistyksen pääasiallinen rahoitus saatiin vuonna 1949 RAY:ltä, jolla tuettiin vapaa-lomia, ja muina rahoittajina olivat sosiaaliministeriö ja Helsingin kaupunki (Kaarninen 2001, 29). Samaten toinen sosialidemokraattisten naisten järjestö, vuodesta 1951 toiminut Äitien lomahuolto ry, rahoitti sekin toimintaansa pääasiassa sosiaaliministeriön avustuksella ja myöhemmin RAY:n tuella (Katainen 2001, 36).

Toisen maailmansodan jälkeen kaupungit ja kunnat aloittivat tai tehostivat lasten ja nuorten kesäsiirtolatoimintaa. Lisäksi monet työväen naisjärjestöt perustivat uusia järjestöjä lasten lomahuolto varten, sillä virkistävä loma lapsille merkitsi loma-aikaa myös äideille. Esimerkiksi Lasten Kesä r.y aloitti lasten kesäkylätoimintansa vuonna 1952. Yhdistyksen toimintaa rahoittivat pääasiassa RAY ja Helsingin kaupunki. (Honka-Hallila 2002, 11–33.)¹¹ Näillä ja monilla muilla naisten ja lasten lomahuolto varten tehneellä järjestöllä oli monenmoista yhteistyötä Lomaliiton kanssa tai kytköksiä sii-

10 Vuonna 1951 perustettiin työväen naisjärjestöjen yhteistyöorganisaatioksi Lomakotien liitto, jonka jäsenjärjestöt ovat olleet kuitenkin pääasiassa sosialidemokraattisia lomajärjestöjä. Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL) järjestöistä etenkin Suomen naisten demokraattinen liitto (SNDL) ja Suomen demokraattinen pioneeriliitto (SDPL) järjestivät naisten ja lasten kesälomatoimintaa. (Niitemaa 1995, 7–10.)

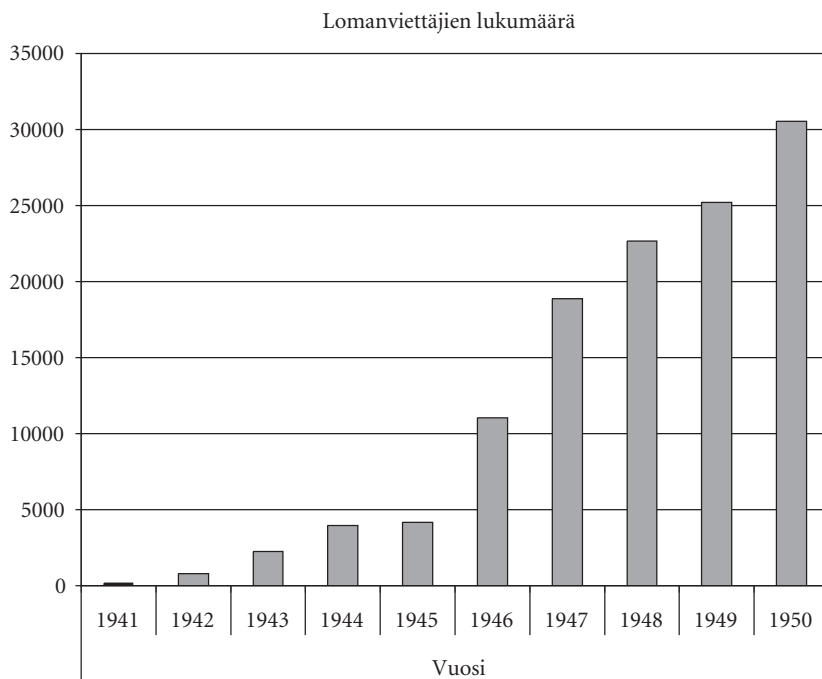
11 Lasten Kesä r.y:llä on kaksi kesäviettopaikkaa, kesähuvila Tullisaareissa sekä entinen upseerikylä Miehkälässä, jonne rakentui Lasten Kesäkylä (Honka-Hallila 2002).

hen. Esimerkiksi Lasten Kesän puuhanainen Laila Leskinen oli työskennellyt Lomaliiton Punkaharjun ja Suur-Saimaan lomakohteissa emäntänä (emt., 10).

Lomaliiton lähtökohtaisesti teollisuustyöväestön lomatoimintaan keskittynyt toimenkuva ei miellyttänyt kaikkia. Vuonna 1949 maalaisliittolaiset perustivat oman yhdistyksen, Maaseudun Lomaliiton, ja sille useita alueosastoja. Sen tehtävänä oli mahdollistaa loma juuri maatalojen emännälle. Oman liiton tarvetta perusteltiin toteamuksilla, että ”vähävaraiset maalaisäidit pakostakin tuntevat olonsa vieraaksi paikoissa, joissa varakkaampi ja osittain riehakas lomailijajoukko viettää hyvin ansaittua vapaa-aikaansa”. Tämän vuoksi heille täytyy järjestää ”sopivassa ympäristössä” virkistyslomatoimintaa. (Nurmela 1999, 9–10.) Todennäköisesti syynä oli toisen maailmansodan jälkeinen poliittinen tilanne, jolloin oman liiton perustaminen on ollut kulttuuripoliittinen irtiotto kaupunkilaistyöläisten etuja ajavaksi mielletystä Lomaliitosta. Maaseudun Lomaliiton nimi muutettiin myöhemmin Lomayhtymäksi (Hirn & Markkanen 1987, 348).

6.2.3. KOHTEIDEN SUOSIO

Lomaliiton kohteiden määrän lisääntyminen ja toimintamuotojen monipuolistuminen kertoivat kysynnän kasvusta. Lomailijoiden lukumäärä nousi ensin vuonna 1946 yli 11 000 vieraaseen, kuten kuviosta 1 selvää. Tämän jälkeen vierasjoukko kasvoi usealla tuhannella aina vuoteen 1950 asti, jolloin liiton kohteissa lomaili jo yli 30 500 kansalaista yhden kesän aikana. (Lomaliitto tk 1950, 14.)

Kuvio 1. Lomaliiton toimipaikoissa lomaansa viettäneiden määrä vuosina 1941–1950

Lomaliiton kesänviettopaikoissa lomailu oli terveyttä edistävää, yleishyödyllistä ja valistushenkistä. Aktiivisen lomanvieton ideaali palveli yhtenäisen kansakunnan rakentamisen projektia. Vapaa-ajan ohjelmaksi tarjottiin muun muassa asiantuntijaesitelmiä, jolloin puhujiksi kutsuttiin sosialidemokraattien johtoa ja sosiaalipoliitikkoja, kuten esimerkiksi ministeri Väinö Salovaara, SAL:n pääsihteeri Väinö Leskinen ja Suomen Huollon toiminnanjohtaja Heikki Waris, jotka luennoivat yleishyödyllisistä aiheista (Lomaliitto tk 1941–1949). Lisäksi alkuvuosina käytiin tutustumassa kansakunnan historiaan museoissa. Työkansan rentoutumista ja viihtymistä ajatellen tuotiin loma-ajanviettoon lisäksi myös hauskuutta. Kunnon iltamaperinteitä noudattaen lomanviettäjät saivat itse esittää näytelmiä, soittaa, laulaa, tanssia, näytellä ja lausua runoja. Leikki ja huumori olivat avaimia lomailijoiden sydämiin. Lomaliiton juhlaulkaisussa tästä kerrottiin kuvin ja sanoin: ”Joka kylässä on huvimestarinsa, mutta omavarainen huumoritalous on sentään parasta. Ohjaket vain omiin käsiin ja ilo irti. Kevytkin naamioitus, puvunvaihto, keksitty tilanne auttaa leikissä. Ihminen muuttuu, virkistyy... eniten leikkijät itse.” (*Loma uudistaa* 1951, 61.) Kesäiseen kisailuun sekä myös hetkittäiseen joutenoloon jäi aikaa. Toki leikit ja kisat olivat ohjattua toimintaa, joissa oli omat sääntönsä ja rajoituksensa, mutta toiminnan tarkoituksena oli tuloksen sijaan kauaskantoisempi päämäärä, yhdessäolo ja yhteenkuuluvuuden lisääminen.

Yhteenkuuluvuuden arvostus näkyi retoriikassa vielä kymmenen vuotta myöhemminkin, kun Lomaliitto juhli toimintavuosiaan. ”Lomakylän asujaimisto on suuri perhe, joka hyväksyy piiriinsä kaikki samalla tavalla. – – Laivamatkoilla soi laulu haitarin säestyksellä iloisesti, se on yhdistävä side lomalaisten välillä.” Yhteisyys oli kuitenkin väistymässä, sillä loma oli lomalaisen omaa aikaa, jonka hän saisi viettää, miten itse haluaa. Argumentoinnista löytyi selviä viitteitä yksilön vapauden korostamisesta: ”Loman tulee luonnollisesti täyttää juuri yksilölliset toiveet, joita ei lomakylässäkään vietetyssä lomassa alisteta joukkolomanviettoon.” (*Suomalainen loma* 1963, 54–55.) Tätä ennen Lomaliitto oli julkaissut tutkimuksensa lomankäytöstä ja sen merkityksistä (Littunen 1962; Ruusala 1994).

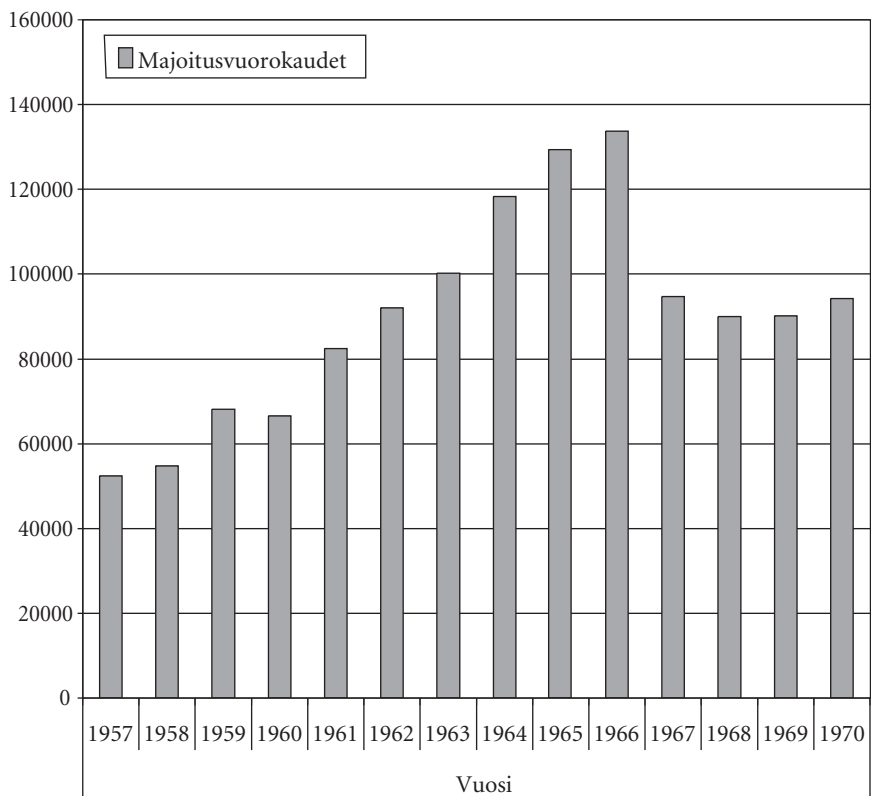
Vuosilomaoikeudet mutta myös oikeuden ulkopuolelle jääneet löysivät Lomaliiton kohteet. Lomavieraat edustivat lähes kaikkia sosiaalisia ryhmiä, pois luettuna ylimmät sosiaaliryhmät. Esimerkiksi vuonna 1948 tehdyssä kartoituksesta selvisi, että selvä enemmistö vieraista oli ruumiillista työtä tekeviä: kolmannes oli teollisuus- ja rakennustyöläisiä sekä reilu kymmenesosa maa- ja metsätyöläisiä. Perheenäitejä lomalaisista oli lähes viidennes, mutta osa heistä oli saattanut olla palkkatyössä. Pienviljelijöitä oli niin ikään vajaa viidennes. Muut vieraat edustivat ei-ruumiillista työtä tekeviä virkailijoita ja toimihenkilöitä. Mukana lomalaisilla oli myös lapsia. Samaisista tilastoista selviää, että kolmannes lomavieraista maksoi itse lomansa. Lomaliiton, järjestöjen ja työnantajien kustantamilla vapaalomilla oli neljännes kaikista lomavieraista. Kymmenesosa osallistui Lomaliiton toimipaikoissa erilaisille kurseille ja leireille, ja saman verran vieraili lomakohteissa ”lyhytloilla”¹², jotka kestivät 1–3 vuorokautta. (Lomaliitto tk 1948.) Kuvioista 2 selviää, miten paljon majoitusvuorokausia Lomaliiton kohteet keräsivät vuosina 1957–1970 (Lomaliitto tk 1957–1970).

12 Nykyisin tällaista muutaman päivän lomaa on kutsuttu lomaseksi tai, mikäli se sijoittuu viikonloppuun, pitkäksi viikonlopuksi.

Kun 1960-luvun alussa lomat pitenevät useammaksi viikoksi, henkilöautoilu yleisty ja kansalaiset ryhtyvät joukoittain hankkimaan omia mökkejä, alkoi myös lomanvietto kodin ulkopuolella yleistyä. 1960-luvun alussa Lomaliiton lomavieraiden määrä oli tasaisessa nousussa. Sosialidemokraattisen puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen hajaannus eivät samalla tavalla vaikuttaneet Lomaliiton toimintaan kuin Työväen Matkailuliiton, mikä johtui Lomaliiton laajasta jäsenjärjestöpohjasta. Sen sijaan TML hajosi, kun SAK, Hotelli- ja ravintolahenkilökunnan liitto sekä Metalliliitto erosivat siitä vuonna 1962 (*Suomen Sosialidemokraatti* 30.12.1962; *Kansan Lehti* 30.12.1962). TML:ssa pohdittiin työväenmatkailuliikkeen sisäistä hajaannuksen tilaa.

(K)ommunistien taholta selvästi tuotu esiin, että heidän tarkoituksenaan on perustaa oma matkailujärjestönsä, jonka matkailupropaganda ja käytännön matkailutoiminta suuntautuu itäisiin maihin. Tätä taustaa vasten katsottuna on täysi syy uskoa, että SAK:n ja sen simonistiliittojen tarkoituksena on Työväen Matkailuliitosta eroamisen jälkeen ryhtyä tukemaan kommunistien kaavailemaa uutta matkailuliittoa. (TML tk 1962.)

Hajoamisen jälkeen syntyi uusi lomaorganisaatio, aivan kuten TML:ssa oltiin arveltu. Vuonna 1965 kansandemokraatit perustivat oman keskusjärjestön, Työväen

Kuvio 2. Lomaliiton kohteiden käyttö majoitusvuorokausina vuosina 1957–1970

Virkistys- ja Lomakeskusliiton. Nykyisin se tunnetaan nimellä Solaris-Lomat ry. (Niitemaa 1995, 7–10.)

Vaikka matkailu- ja retkeilytarjonta monipuolistuivat ja kansainvälistyivät sekä tulivat yhä useamman saavutettavaksi, monet löysivät Lomaliiton paikat vielä 1960-luvun alkupuolella. On toki muistettava, että liiton kohteet olivat ennen kaikkea sen kymmenien jäsenjärjestöjen jäsenten käytettävissä edulliseen hintaan. 1960-luvun alkupuolella Lomaliitto alkoi järjestää myös erityisiä maatilalomia. (Lomaliitto tk 1957–1970.) Selvä notkahdus Lomaliiton lomapaikkojen majoitusvuorokausissa näkyi vuosina 1966–1969, jolloin viikkojen mittaisen kesäloman lisäksi työläisillä oli mahdollisuus vapaa-ajanviettoon autoillen ja mökkeillen myös pidentyneiden viikonloppujen aikana.¹³

Kotimaantoiminnan lisäksi Lomaliitto ja TML osallistuivat pohjoismaisen Nordisk Folke-Reson yhteiseen lomahotellin hankintaan Italian Rivieralta vuonna 1958 (Lomaliitto tk 1957; TML tk 1956). Vuonna 1960 avattuun Riva del Soleksi nimettyyn lomapaikkaan voitiin majoittaa samanaikaisesti 500 henkeä (*Loma-aika* 1957: 4, 13). Lomaliitto lunasti yhden kaksion käyttöönsä; ensimmäisenä vuonna suomalaisturisteja kävi kohteessa 165 (Lomaliitto tk 1957–1960). Kesäksi 1960 valmistui lomaliittolaisia varten kaksi huoneistoa lisää, joihin pystyi majoittamaan 1–5 henkeä kerrallaan (*Loma-aika* 1960:1, 19). Matkat järjestettiin yhteistyössä Aurinkomatkojen kanssa suomalaisella tilauskoneella. Reitti kulki lentäen Helsingistä Roomaan ja sieltä linja-autolla perille Rivieralle. (TML tk 1965.) Suomalaisia kävijöitä oli huomattavasti vähemmän kuin ruotsalaisia, vaikka lomakohte olikin monien järjestöjen käytössä. Esimerkiksi vuonna 1962 kävi Riva del Solessa 467 suomalaisturistia. Suomalaisten majoitusvuorokausia kertyi vuosittain noin 6 000–7 000 (Lomaliitto tk 1962–1966).¹⁴

6.3. LOMAPROPAGANDAA

6.3.1. KIRJASIA JA NÄYTTELYITÄ

Vuosilomalainsäädännön muotoilun jälkeen ei enää voitu palata tilanteeseen, jossa työntekijöiden oikeus lomaan ja vaatimukset vapaa-ajan lisäämiseen olisi voitu sivuuttaa. Lomaliiton omaksumaa ”oikeaa” loman- ja vapaa-ajankäytön mallia alettiin ajaa valistajien itsensä *lomapropagandaksi* nimeämän valistuksen keinoilla.

13 1950-luvulle asti kotimaassa matkailtiin junilla, linja-autoilla ja yhteysaluksilla. 1950-luvulla linja-autoliikenne lisääntyi, reittivalikoima laajeni ja taso parani (Hirn & Markkanen 1987, 342–343). Henkilöautojen määrä oli vielä 1950-luvun alkupuolella vähäinen, yksi 40 henkeä kohden (Laakso 2003b, 112). Autoilun suosio alkoi nousta vuosikymmenen lopulla: vuonna 1957 camping-matkailijoita oli useita kymmeniä tuhansia, joista noin 15 % oli ulkomaalaisia. (TML tk 1957.) Autojen maahantuonnin säännöstelyn loputtua vuonna 1962 autoilun suosio lähti huikkaan kasvuun, joten vuosikymmenen lopulla pikkuautoja oli jo yli 700 000 (Hirn & Markkanen 1987, 337–342).

14 Riva de Sole oli erityisesti ruotsalaisten suosima turismikeskus: vuonna 1961 ruotsalaisturistien laskettiin olleen siellä yhteensä lähes 132 000 vuorokautta (*Loma-aika* 1962:1, 10). Vaikka luku tuntuu suurelta, niin Reson lomakohteet olivat muutenkin suosittuja: kesällä 1961 maalaismajoituksessa yöpymisiä oli 400 000. Reson omissa lomapaikoissa Ruotsissa yli 166 000 yöpymistä (*Loma-aika* 1962:1, 10.)

Propagandan avulla pyrittiin vaikuttamaan kansalaisten ajatteluun ja sitä kautta heidän valintoihinsa ja toimintaansa. Propagandalla tarkoitetaan tietoista mielipiteiden ohjailua, muokkausta ja suostuttelua, mutta vielä 1930–1940-luvuilla siihen ei automaattisesti liitetty negatiivista konnotaatiota (ks. Latvala 1938). Lomaliiton toiminta oli osittain rinnakkaista lomahuoltoon harjoittavien vapaiden järjestöjen kanssa mutta myös yleisempää valistustyötä.

Kansallisen lomankäyttökulttuurin edistämiseen valjastettiin modernit tiedotusvälineet, joiden avulla voitiin tehokkaasti yhtenäistää kansalaisten ajattelutapoja ja toimintaa. Kaikkein suurin merkitys tiedotusvälineillä on katsottu olevan niiden kyvyssä ”luoda kansallisista symboleista osa jokaisen yksilön arkipäivää” (Hobsbawm 1994, 156). Lomakysymyksen kohdalla diskursiivisen vallankäytön keinot kohdentuivat paitsi lomaoikeutettuihin kansalaisiin myös molempiin työmarkkinaosapuoliin. Lomaliiton harjoittama propagandatyö pyrki ajamaan ”oikean” loman mallia, jotta työläiset olisivat käyttäneet lomansa tarkoituksenmukaisesti. Diskurssi yhdisti: tarkoituksenmukaisuudella viitataan samaan kuin työväen vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen ja sosiaalipoliitikkojen argumentaatioissa. Työstä vapaa aika tulisi käyttää aktiivisesti ja suunnitelmallisesti koko kansakuntaa ja sitä kautta myös yksilöä itseään hyödyttäen. Työväenmatkailuliikkeen kannan ilmaisi Louhikko, joka kirjoitti vuosilomalain velvoittavan työläisiä.

(H)arrastelujen rinnalle on nyt vuosiloman pidentyessä ja sen tullessa yhä laajempien työläisjoukkojen omaisuudeksi, astunut esille kysymys järkevistä ja hyötyä tuottavasta lomavietosta – –. Uudet oikeudet velvoittavat. Tällä hetkellä ne velvoittavat toimintaan vuosiloman käyttämiseen niin, että loma todella antaa uutta voimaa ja virkistystä ja samalla henkisesti rikastuttaa. (Louhikko 1939b, 22.)

Tiukentuneen ja vähemmän tulkinnanvaraa jättäneen vuosilomalainsäädännön noudattaminen vaati uudenlaista ajattelutapaa ja suhtautumista lomailuun. Propagandistien eksplisiittisenä päämääränä oli, että työläiset ymmärtäisivät, ettei loma-aikana saanut tehdä oman alan työtä, lepäisivät kunnolla pitämällä lomansa yhtäjaksoisesti, suunnittelisivat lomansa käyttötavat huolella sekä mahdollistaisivat lomansa myös taloudellisesti. Lomapropagandistit käyttivät kaikkia mahdollisia kanavia sanoman läpiviemiseen: sanomalehtiä, radiota, elokuvia, näyttelyitä sekä kiertokirjeitä. Aluksi levitysvälineitä olivat työmarkkinatahoille kohdenetut erityiset projektit, kuten esimerkiksi SAK:n vuosilomakampanja, jonka *Loma alkaa* -kirjassa (1939) lain noudattaminen esiteltiin suoranaisena kansalaisvelvollisuutena.

Ilman tätä kieltoakin pitäisi jokaiselle olla selvää, että on väärin työskennellä ammattityössään loman aikana. Se on rikollista sekä itseään että työnantajaa kohtaan, joka on velvoitettu suorittamaan lomakorvausta. Ainoastaan silloin kun työläinen on levännyt lomansa aikana ja palaa työpaikkaansa työnhaluise-
na ja uudistunein voimin, korvaantuu asianomaiselle yritykselle ne menot, jotka vuosilomalaki asettaa sen suoritettavaksi. Ja tällöin ei ole kysymys pikkurahoista – uusi vuosilomalaki maksaa maamme työnantajille erinäisiä kymmeniä miljoonia markkoja. (Fagerholm 1939, 5.)

Sosiaaliministeri Fagerholm osoitti kirjoituksessaan, että vuosiloma oli sekä työntekijöiden että työnantajien etu. Hän kohdisti sanansa myös työnantajille, joita hän kehotti olemaan kiertämättä lakia erilaisten tulkintojen avulla, ja pyysi työläisille oikeutta lomaan. ”Antakaa heidän saada se – se kannattaa kyllä ajan mittaan.” (mt.). Fagerholmin tiukan sävyn selitti työnantajien osittainen piittaamattomuus aiemmista työaikalainsäädäntöä koskeneista rajoituksista ja kielloista, kuten esimerkiksi yli kahdeksantuntisen työpäivän teettämisestä. Lisäksi on muistettava, että vasta noihin aikoihin alettiin hieroa yhteyksiä työmarkkinaosapuolten välille. Kun ensimmäistä yleistä vuosilomalakia paranneltiin vuonna 1946, lomapropaganda käynnistettiin saman tien, olihan sota katkaissut uuden vuosilomakäytännön rakentamisen ja omaksumisen. Myös työnantajapuoli osallistui kampanjointiin julkaisemalla *Työntekijäin vuosilomalaki* -oppaan (Puhakka & Virkkunen 1946). Siinä selvitettiin työnantajille lain sisältöjä eli tarkennettuna työläisiä koskevia lain suomia oikeuksia ja työnantajia koskevia velvollisuuksia.

Lomapropagandana ajettiin myös TML:n toiminnasta tuttua työläismatkailun edistämistä. Tätä edelsi TML:n *Loma-aikasi* -näyttely (1941), jossa annettiin muun muassa tietoa työpäivän lyhenemisestä ja vuosilomasta. Lisäksi esiteltiin, miten työ- ja vapaa-aika täydensivät toisiaan, miten vapaa-aika oli käytettävä ja minkälaista olisi ”oikea” loma-ajan vietto. Urheilun ja kulttuurin ohella esiteltiin ryhmämatkoja, jotka ”avartavat näköaloja” sekä lomakylpien kesän riemuja – toisin sanottuna työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen keskeisimpiä sisältöjä. (*Loma-aikasi*-opas 1941.)¹⁵ Näyttely kiersi kansan ihmeteltävänä suurilla teollisuuspaikkakunnilla, Helsingissä, Turussa, Tampereella, Lahdessa ja Kotkassa. Näyttelypaikkakuntien lehdissä julkaistiin useita laajempia näyttelykuvauksia ja mainosjuttuja, joissa oli runsaasti kuvitusta. Kävijöitä oli kaikkiaan yli 31 000 henkeä. Eniten heitä oli Helsingissä, lähes 12 000, jossa näyttely oli avoinna kaksi viikkoa. Kuuden päivän mittaiset Turun ja Tampereen näyttelyt keräsivät yhteensä saman verran kävijöitä. (TML tk 1941.) Lomaliitossa toimitettiin myös omaa lehteä. Vuonna 1947 lomapropagandatarkoituksiin perustettiin *Loma-aika*-lehti, jossa julkaistiin artikkeleita kotimaan kohteista ja 1950-luvun alkuvuosista asti etelän aurinkorannoista ja muista houkuttelevista lomapaikoista – unohtamatta talvilomaa tuntureilla (*Loma-aika* 1947–1966).

6.3.2. LOMAPROPAGANDAA LYHYTELOKUVISSA

Työntekijöiden ja työnantajien näkökulmista lomapropagandan tuottaminen liittyi vuosiloman mahdollistamiseen, jolloin eri tiedotusvälineiden avulla toteutetulla lomapropagandalla pyrittiin saattamaan vuosilomalain sisältö työläisten tietoisuuteen. Heidät haluttiin saada noudattamaan lakia. Moraalisäätelyn terminologiaa käyttäkseni, tiedotusvälineiden avulla yritettiin tasapainottaa kansalaisten arjesta kumpuavia vaatimuksia parempaan elintason ja turvattampaan tulevaisuuteen

15 Näyttelytoimikuntaan kuuluivat K.-A. Fagerholm, Reino Oittinen sekä SAK:n sihteeri Jorma Tuominen ja hankkeen vastuuhenkilönä oli Louhikko.

sekä olemassa oleviin, reaaliin mahdollisuuksiin saavuttaa ne. Samalla voitiin ohjailta työntekijöitä toimimaan ”oikein” ja toivotulla tavalla. Kuitenkin yhteisen hyvän eteen toimiminen nostatti toiveita loma- ja vapaa-ajan lisääntymisestä ja monipuolistamisesta sekä oman elintason parantamisesta.

Niin työväestön kuin kansalaisten mielipiteiden ohjailuun käytettiin yleisemminkin erilaisia keinoja, kuten kollektiivisten mielialojen kartoittamista ja muokkausta. Esimerkiksi SDP:n perustamia mielipiteen muokkaukseen perehtyneitä yhtiöitä olivat Kansan elokuva, Psyko-Työ Oy, Kansan Pika-Arpajaiset ja Työväen Ohjelmapalvelut (Hentilä 1986, 125–126). Näistä Psyko-Työn tarkkaili työläisten mielialoja työpaikoilla, ja sen toimintamalli oli omittu suoraan propaganda-aseveljien toiminnasta. Myös työnantajapuolella harjoitettiin vastaavaa toimintaa, joka äityi toisinaan jopa ”propagandasodaksi”. Vuonna 1947 STK perusti tätä tarkoitusta varten oman uutis- ja kuvatoimiston, Taloustiedon, joka sittemmin tunnettiin nimellä Taloudellinen Tiedotustoimisto. (Vesikansa 2004, 29–31; Mansner 1984, 244–248.)

Diskursiivisen ohjailun ja yhteisöllisen määrittelyvallan avulla voitiin levittää kansalaisten keskuuteen ihanteita ja maltillisuutta. Tähän tarkoitukseen sopivat elokuvat niiden suosion vuoksi erinomaisesti. Elokuvateattereihin oli vakiintunut käytäntö, että ennen pitkää elokuvaa esitettiin joko yksi tai kaksi lyhytelokuvaa (Honka-Hallila 1995, 45).¹⁶ Lisäksi lyhytfilmejä esitettiin muun muassa messuilla, kouluissa, työpaikoilla ja yhdistysten tilaisuuksissa.¹⁷ Lomapropagandistit ymmärsivät elokuvan mahdollisuudet.¹⁸ Vuoden 1946 vuosilomalaki ja yleinen jälleenrakennuksen into näkyvät heti lyhytelokuvatuotannossa. *Filmografia Fennica* -luettelosta selviää, että 1940–1960-luvuilla kesänviettoa, lomailua, retkeilyä ja matkailua oli esitelty sangen runsaasti veronalennustarkoituksiin tehdyissä lyhytelokuvissa. Ajanjakson taloudellisesta ja kulttuurisesta kehityksestä johtuen kotimaanmatkailu oli kesto-suosikkiaihe.¹⁹ Lisäksi loma-aihetta käsiteltiin teollisuuslaitosten sekä kau-

16 Lyhytelokuvien määrää lisäsi vuonna 1933 voimaan tullut leimaveronalennus, joka koski aluksi vain ulkomaisia elokuvia, sillä kotimaiset elokuvat oli vapautettu leimaverosta vuosikymmenen alussa. Sotavuosina myös kotimainen elokuva otettiin takaisin leimaveron piiriin, kuitenkin vero pidettiin matalampana kuin ulkomaisten elokuvien. Leimaveroon sai viiden prosentin alennuksen, jos pitkä elokuvan edellä esitettiin täytekuvana tiede-, opetus- ja taideaiheisia tai maan elinkeino-elämää kuvaavia lyhytfilmejä. (Laine 1995, 75–76; Uusitalo 1965, 73; Mickwitz 1995.)

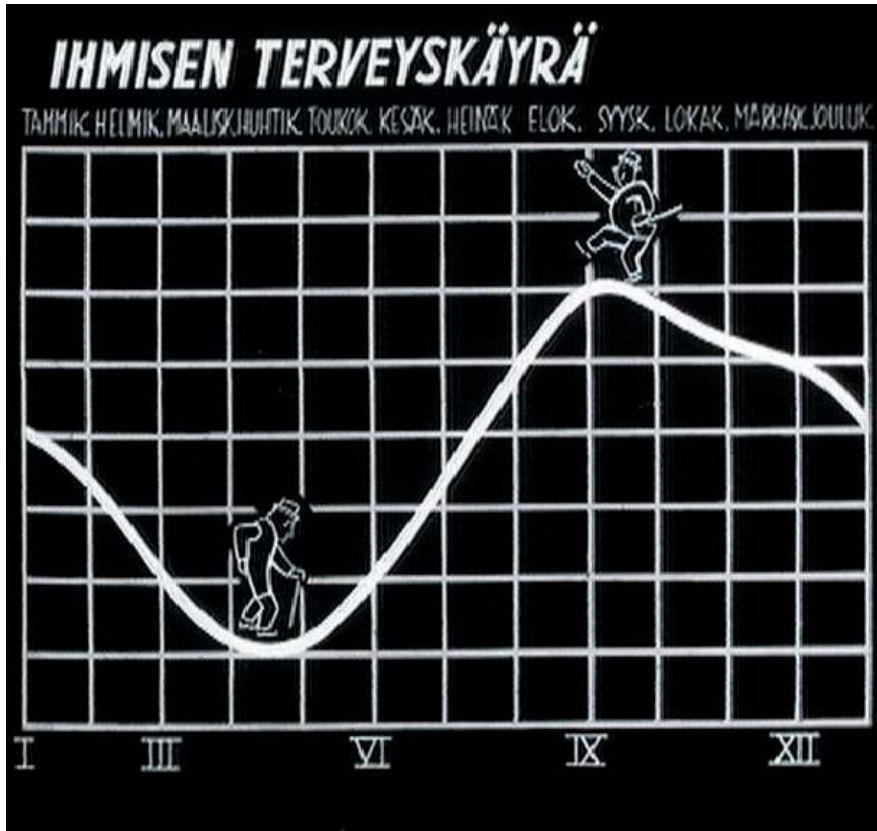
17 Esimerkiksi SAK rahoitti ensin valistuselokuvia, jotka olivat 8 mm:n kaitafilmejä ja monet niistä mykkäelokuvia. Louhikko ryhtyi hoitamaan kaiken muun ohella myös SAK:n elokuvatoimintaa. Hän oli saanut 1930-luvun alussa vaikutteita Saksasta, jossa työvänelokuvalla oli vahva asema. SAK:lle hankittiin projektori, jonka kanssa Louhikko lähti kiertämään maata aluksi ulkomaisia ammattiyhdistyselokuvia ohjelmistossaan. Nämä elokuvat houkuttelivat näytöksiin väkeä aina tungokseen asti. Louhikko ryhtyi tekemään elokuvia yhdessä Yrjö Kallisen kanssa, joka hallitsi kuvauksen. (Valkonen 1987, 177.)

18 Vuoden 1950–1951 aikana tehtiin kuluttajatutkimuksena Elinkustannustutkimus (1954), johon osallistui 538 perhettä Helsingistä ja muista suurista kaupungeista ja kauppalloista. Heiltä kysyttiin muun muassa paljonko he arvioivat käyttäneensä rahaa huvituksiin ja matkoihin vuoden aikana. Huomattavasti eniten rahaa oli vapaa-aikana kulunut elokuviin. Teattereiden, konserttien sekä iltamien yhteenlasketut kulut jäivät noin puoleen elokuviin käytetyistä summista. (Emt., 32–33.)

19 Kotimaan matkailussa esitellään lähinnä kansallismaisia: Lappia, Saimaata sekä eri maakuntien ihanouksia. Ulkomaan matkailuun liittyen luotiin kaukokaipuuta Ruotsiin ja muihin Euroopan maihin sekä Amerikkaan.

punkien ja kuntien lyhytfilmeissä. (Uusitalo 1977, 213–294; 1978, 311–466; 1981, 367–616.)²⁰

Taistelu työntekijöiden sieluista ja vapaa-ajasta käynnistyi heti sodan jälkeen, mikä osaltaan selittää lomapropagandaelokuvien ensimmäisen ryppään keskittymisen vuosiin 1947–1950. Niistä olen analysoinut tarkemmin neljää: *Onni yksillä – kesä kaikilla* (1947), *Kesäistä iloa* (1948), *Huoleton loma* (1948) sekä *Palkkapäivä* (1948) (Anttila 2004). Oletus siitä, mitä lomanvieton elementtejä elokuvista voisi löytyä, on lähtöisin Löfgrenin (1984) luomasta kaupunkielämä–kesäelämä -vastakkaisuudesta. Asetelman mukaan porvariston siirtyminen kaupungista maalle merkitsi siirtymistä luontoon kesähuvilalle. Siellä kesäelämään kuulusivat muun muassa kesä, aurinko ja lämpö, valoisuus, rajaton aika, elämänilo ja vastuuttomuus,

HUOLETON LOMA -elokuvassa (1949) kertoja toteaa: ”Pitkän talven aikana raatavien ihmisten terveys heikentyy ollen huonoimmillaan maaliskuu-huhtikuussa. Alamme kaihata lomalle, irti töistä, uuteen ympäristöön”. (Still-kuva Suomen Elokuva-arkisto)

20 *Filmografia Fennican* perusteella haarukoin kaikki mahdolliset elokuvat, käännyin Suomen elokuva-arkiston (SEA) puoleen, jolloin selvisi, ettei kaikista ollut kopioita tai ne eivät olleet katsomis-kunnossa. Tällöin myös selvisi muutama aiheeseen liittyvä elokuva, joista SEA:lla oli kopiot mutta joiden nimestä ei voinut päätellä niiden käsittelevän loma-aihetta. SEA:n tutkija Ilkka Kippola auttoi löytämään oikeille jäljille.

tunteellisuus ja suruttomuus, vapaus, avoimuus sekä aito, luonnollinen yksinkertainen elämä (Emt., 106).²¹

Onni yksillä – kesä kaikilla (1947) oli Suomi-Filmin tuotantoa.²² Elokuva rakentuu voimakkaasti kaupunki/maaseutu vastakohta-asetelman varaan. Filmin juonen voi tiivistää: vaikka kaupungista löytyisi pakopaikkoja, kuten luonnonpuistoja, siirtolapuutarhoja ja puutarhapalstoja, oikea loma ja vapaa-aika koettiin vain puhtaan maaseudun rauhassa. *Kesäistä iloa* (1948) -filmin tuotti Finlandia-Kuva, jonka olivat perustaneet vuonna 1943 Propagandaliitto ja Propaganda-Aseveljet, ja näiden taustavoimiensa ansiosta yhtiöllä oli hyvät kontaktit maan merkittäviin henkilöihin ja hallintoon (Ristimäki 1996, 256–257).²³ Elokuvan kaupungin pimeyttä ja ahtautta todistava alkuasetelma muistutti *Onni yksillä* -elokuvaa.

Näiden kahden elokuvan argumentaatiossa vastakohtaisuudet maaseudun ja kaupungin välillä korostivat eroa työssä vapautumisen ja työstä vapautumisen välillä. *Onni yksillä* -elokuvassa työnteko ulkona maalla ei ollut sama asia kuin tehtaassa sisätiloissa. Elokuvan kertoja oli innostava: ”Jos olet joutunut oikein maaseudulle, käytät loma-aikasi parhaiten työnteossa. Viikate, harava ja heinähanko saavat varmasti talven aikana kangistuneen vartalosi joustavaksi ja voimakkaaksi.” Ulkotyö pellolla vapauttaisi ja antaisi voimia, kun taas palkkatyö sisätiloissa oli kahlitsevaa ja kulutti voimia. Kertoja argumentoikin, että vasta maalla ”lomalainen tuntee uudesti syntyvänsä”.

Retkeily oli toinen tapa päästä pois kaupungista, vapauteen. *Kesäistä iloa* -elokuvan kertoja argumentoi reippaan, virkistävän ja karaisevan ulkoilmaelämän puolesta: ”Ei mikään lomanviettotapa vedä vertoja vapaalle leirielämälle. Melot, soudat, kuljet tai pyöräilet mihin ilmansuuntaan tahansa, näet kauniin rantamaiseman edessäsi. Tai houkuttelevan männikkökankaan, niin pystytävä siihen leirisi”. Vaikka elokuvassa todettiin, että ”suurten kaupunkien hiekkarannoilla lojuminen ei ehkä ole parhainta lomanviettoa”, ei sitä kokonaan kiellettykään. Samalla kuitenkin näytettiin kuva-aineksessa nuoria tekemässä uimahyppyjä ja muuten kisailemassa vilpoisessa vedessä. Viesti oli selvä: loma-aika oli käytettävä aktiivisesti luonnossa.

Huoleton loma (1948) taas tehtiin Lomaliiton ja Postipankin yhteiseksi mainosfilmiksi. Elokuvan teki Kansan elokuva -filmiyhtiö.²⁴ Siinä ”kansamme jäsenten” kerrottiin uhrautuvan työnteossa, koska oli käytävä ”ankaraa taistelua leivästä”. Merkittävistä uhrauksista piti saada muutakin kompensatiota kuin toimeentulo, nimittäin lomaa. Kertojan puhe todisteli, että jokaisella työtätekevällä oli laillinen

21 Lomailua, -matkailua ja -retkeilyä esitteleviä lyhytelokuvia olivat lisäksi *Kesän helteessä* (1945) *Kesän suola ja talven kauneutta* (1945), *Suvipäiviä välkkyvillä vesillä* (1945), ... *kesä kaikilla* (1945), *Lomaretkellä* (1946), *Ulos luontoon* (1946), *Poikien kesäparatiisi* (1947), *Tulee kesäkin kerran* (1947), *Kesäisiä näkymiä* (1949), *Työtä ja lomailua* (1950), *Oma lupa – kesätupa* (1952), *Matkailijan keitaita* (1953) ja *Toivelomalle etelään* (1955).

22 1940-luvulta asti studio oli kaikkein tuotteliain lyhytelokuvien (yli 1300) ja toiseksi tuotteliain pitkien näytelmäelokuvien tekijä (Uusitalo 1977, 203–205; 1978, 300–301; 1981, 347–348).

23 Finlandia-Kuvan studioilla tehtiin 1940–1960-luvuilla lähes 300 lyhytelokuvaa (Uusitalo 1977, 203–205; 1978, 300–301; 1981, 347–348). Yhtiö myytiin Suomi-Filmille vuonna 1945 (Ristimäki 1996, 256–257).

24 Tämän sosialidemokraattien yhtiön kanssa SAK teki yhteistyötä 1930-luvun loppupuolelta asti (SAK:n vuosikirjat 1935–1946). Kaikkiaan Kansan Elokuva teki toisen maailmasodan jälkeen noin 70 lyhytelokuvaa (Ristimäki 1996, 256–257).

oikeus riittävään lepoon ilman, että perheen toimeentulo kärsisi. Retoriikassa korostettiin vapautta työstä – ja samalla vapaa-aikaa omana itsenäisenä elämänselityksenään. Vakuutettiin, että työnantaja- ja työntekijäjärjestöt sekä valtiovalta toimivat lomakysymyksen kohdalla yhteisymmärryksessä työläisten parhaaksi, kunhan työläiset itse hoitaisivat oman osuutensa, säästämisen. Lomaorganisointi tarjoaisi lomapaikan ja -tavat. Säästämisen olennaisuudesta kertoi myös SF:n *Palkkapäivä* (1948).²⁵ Työläisperheen isä opetti järkevää taloudenhoitoa vaimolleen, jotta voitaisiin viettää lasten kanssa mukavan loman kesällä. Etenkin elokuvassa propagointiin, että huolellisella säästämällä loma ja muut unelmat voisivat onnistua.

Näin elokuvan keinoin rakennettiin työväestön ”lomanormeja” diskursiivisesti. Myöhemmin lomaviettoon vakiintuneet asiat, jotka tuolloin olivat monelle loma-oikeutetulle saavuttamattomia, jätettiin vähälle huomiolle. Esimerkiksi ulkomaanmatkat olivat epärealistisia tavoitteita, joten lomapropagandassa suositeltiin tutustumista kotimaan kohteisiin. Kesämökkeily ei ollut vielä 1940-luvulla yleistä muiden kuin varakkaampien piirissä. Mökki vilahti *Onni yksillä* -elokuvassa ja Punkaharjun mökkikylässä käväistiin *Huoleton loma* -elokuvassa. Lomahuviloiden ja muiden porvariston lomaviettokulttuurista valutettujen ja ihannoitujen lomavieton tapojen esittelyä vältettiin. Samalla luotiin moralisoitu näkemys siitä, etteivät porvariston lomatapojen jäljittely ja siihen liittyvä kulutus, johon esimerkiksi turismimarkkinat yllyttivät, olleet aivan sellaisenaan tavoittelemisen arvoisia.

Sen sijaan lomalaisille olivat mahdollisia huokeat kotimaan matkat ja retket, jotka veivät pois kaupunkiympäristöstä. Loma ei saavuttaisi päämääräänsä, jos se vietettiin kaupungissa, sillä ”puistot eivät ole humisevia metsiä eivätkä ravintolat kesäasuntoja”, kuten *Onni yksillä* -elokuvassa todettiin. Omien kesähuviloiden sijaan voi yöpyä luonnossa, sillä telttailu oli osa retkeilyä. Telttaa kuvattiin *Kesäistä iloa* ja *Onni yksillä* -elokuviissa ”selässä kannettavaksi kodiksi” ja ”ihanteelliseksi kesäasunnoksi”. Liikkuva kesäasunto kulki mukana melottaessa, pyöräillessä tai patikoitaessa. Retkeily ja telttailu toisivat vapaa-aikaan vaihtelua ja vapauden liikkuu paikasta toiseen (vrt. *Campingkirja* 1959). Ne edustivat aktiivista kesäelämää sen yksinkertaisessa ja aidoimmassa muodossa. Tässä mielessä ne muodostivat vastakohtan sekä saavuttamattomalle ihanteelliselle lomankäytölle että kaupungin luomalle ”huonolle” lomavietolle. ”Oikeat” lomakäytön tavat näyttäytyivät myös kansallisten ihanteiden kiepin avulla aidosta maalaiselämästä jalostettujen ihanteiden kierrättämisenä takaisin kaupunkien teollisuustyöväestölle. (Anttila 2004.)

Loma-aiheisia lyhytelokuvia tehtiin toinen rypäs 1950–1960-luvun vaihteessa, jolloin vuosiloma- ja työaikalain uudistukset olivat epäilemättä innostaneet käsittelemään aihetta. Vuosina 1959–1962 valmistuivat ainakin seuraavat loma- ja vapaa-ajanviettoa käsittelevät lyhytfilmit: *Lomalle leppoisasti* (1958), *Keidas pääkaupungin sydämessä* (1959), *Me vietämme lomaa* (1959), *Kympin loma* (1960), *Oma maa mansikka* (1960), *Täydellinen loma* (1961), *Leppoisa pyhäpäivä* (1961), *Leirintäloma* (1962) ja *Leirintä yleistyy* (1962).²⁶ Vuoden 1960 lomalakiin viitattiin suoraan *Leirintä yleistyy* -elokuvassa (1962). Joissakin taas ennakoitiin pitkään odotettua

25 SF oli sangan tuottoisa studio: se oli maan johtava ja tuotteliain pitkien näytelmäfilmien tekijä ja lyhyt-filmejäkin valmistettiin hiukan yli 300 (ks. Uusitalo 1977, 203–205; 1978, 300–301; 1981, 347–348).

26 Näiden elokuvien lisäksi *Filmografia Fennica* -luettelon mukaan on tehty ainakin *Lomamatka*- ja *Vie-hättävä kesäloma* -elokuvat. Niitä ei löytynyt nähtäväkseni Suomen Elokuva-arkiston kokoelmista.

lyhyempää työviikkoa ja pidempää viikonloppua. Esimerkiksi *Leppoisa pyhäpäivä* -elokuvassa (1961) todettiin, että vapaa-päivän kukin voi viettää ”parhaaksi katsomallaan tavalla”, mutta kuitenkin oli olemassa ”parempia” tapoja viettää vapaata. Esimerkiksi *Keidas pääkaupungin sydämessä* (1959) näytti, miten kaupungin puistoissa voi vapaa-aikaa viettää yhdessä muiden kanssa vaikkapa urheilun ja pelaillen tai puistokonserttia kuunnellen.

Näistä yhdeksästä filmistä selviää, että lähes kaikki mahdollinen oli jo sanottu ja näytetty 1940-luvun lopun lomapropagandaelokuvissa. Uusimmissa hyödynnettiin vanhemmista loma-aiheisista filmeistä tuttua tai jopa identtistä materiaalia. Niissä argumentoitiin modernin loma- ja vapaa-ajan antaman vaihtelun, viihtyisyyden ja virkistävyuden puolesta (vrt. Lammi & Panzar 2002). Kierrätettyjä iskulauseita, ilmaisuja ja kuva-aiheita löytyi myös runsaasti. Esimerkiksi *Täydellinen loma* (1961) julisti lomapropagandistiseen tyyliin: ”Loma on lyhyt, siitä on nautittava” ja ”Kun ennakolta suunnittelemme lomaviettomme, muodostuu siitä täydellinen loma”. Vaikuttaakin siltä, että siinä missä lomankäytön tavat näyttivät institutionalisoituneen, olivat myös lomankäytön diskurssit vakiintuneet 1960-luvulle tultaessa. Lomapropagandan kuva-ainekseksi valikoituivat uiminen, saunominen, kanoottimelonta, purjehdus, retkeily, onginta ja telttailu. Suomen lippu muistettiin myös aina näyttää. Muuna perinteisenä kuvamateriaalina käytettiin otoksia niin aiemmista lomapropaganda-, turismi- ja matkailuelokuvista tutuista kansallismaisemista.²⁷ Esimerkiksi *Täydellinen loma* vei kotimaan vesireiteille, mutta elokuvassa väläytettiin myös ulkomaan matkan mahdollisuutta. Ulkomaanmatkailua markkinoitiin sillä, että se pidentäisi lyhyttä Suomen kesää – iskulause, jonka löytää nykyisistäkin lomamainoksista.

Näiden 1950–1960-luvun vaihteen ja 1940-luvun lopun lomapropagandaelokuvien väliltä löytyy oikeastaan kaksi eroa. Ensinnäkin kun 1940-luvulla loman aktiivisen toiminnan mahdollisti julkinen kulkuneuvo, oli se vaihtunut omaan autoon, moottoripyörään tai moottoriveneeseen. *Leirintäloma* (1962) oli SMY:n mainoselokuva, joten siinä esiteltiin Suomen leirintäalueita. Camping-retkeily tapahtui vaatimattomissa mutta hiukan moderneimmissa olosuhteissa kuin aiemmin. Leirintäalueille pääsisi omalla autolla, jolloin todettiin pyöräretkeilyn vähentyneen. *Leirintä yleistyy* selvitti, miten autoilu yhdistyi ”huonoon” kaupunkielämään: ”(M)ootoreiden melu, dieselin ja bensiinin katku tekevät ympäristöstä epämiellyttävän”. Niitä tulisi paeta maaseudulle ja luontoon – mutta paradoksaalisesti juuri omalla autolla tai moottoriveneellä. Tämä kuvasti modernin elämänmuodon ja romantisoitun luonnon ristiriitaa.

Toinen selkeä ero kahden ajanjakson lomapropagandaelokuvien välillä oli fokuksen siirtäminen pois maltillisuuden ja säästäväisyyden korostuksesta, joihin 1940-luvun lopun lomapropagandassa oli pitäydytty. 1950–1960-luvun vaihteen elokuvissa sävy oli toinen, eikä argumentaatio kiinnittynyt poliittisiin tai aatteellisiin lähtökohtiin yhtä vahvasti kuin varhaisemman kauden elokuvissa. *Leppoisa pyhäpäivä* -elokuvassa mainittiin eräänlaisena sosiaalisen todellisuuden heijastamana, että oma rantasauna ja huvila jäisivät monelle vielä ”muutamaksi vuodeksi” haaveeksi. 1960-luvun alussa elintaso ei vielä mahdollistanut kesämökkiä kaikille,

27 Esimerkiksi *Oma maa mansikka* oli SMY:n mainoselokuva, jossa vietitiin kansallismaisemiin Kolille, Aulangolle, Pallas- ja Ounastunturille. Myös *Leirintäloma* ja *Me vietämme lomaa* esittelivät kansallismaisemia.

joten työntekijän täytyi vielä hiukan odottaa. Argumentti loi kuitenkin lohdullisemman kuvan paremmasta tulevaisuudesta kuin *Kesäistä iloa* -elokuva (1948), jossa köyhät jätettiin rannalle katselemaan varakkaiden purjeveneilyä ja odottamaan hyvinvointia määrättömäksi ajaksi.

6.4. LOMAMATKAILU- JA SÄÄSTÖKERHOT

SMY teki vuonna 1937 esityksen säästökirjakohtaisesta nosto-oikeudesta Postisäästöpankin hallitukselle. Matkailunäkökulmalla perusteltu esitys hyväksyttiin seuraavana vuonna, jonka jälkeen postisäästökirjalla voitiin nostaa rahaa postin konttoreista eri puolilta maata.²⁸ Säästöpankeilla käytäntö oli jo ollut voimassa. (Auer 1964, 220–221.) Vuonna 1938 TML:ssa valmisteltiin varsinaisen lomasäästökerhotoiminnan käynnistämistä ja käytiin neuvotteluja muun muassa Helsingin Työväen Säästöpankin ja Säästöpankkien Keskusliiton kanssa (TML:n tk 1938). Samoihin aikoihin myös lomankäyttökomitea selvitti, voisivatko säästökerhot olla ratkaisu loman parempaan mahdollistamiseen. Säästöpankkiliiton antamassa selvityksessä kerrottiin ”säästäväisyyskasvatusta”, jossa säästötavoitteet olisi saavutettavissa kohtuullisin ponnistuksin lyhyessä ajassa. Jo 1930-luvun lopulla oli eritoten nuoriso perustanut omia säästökerhoja työpaikoille sekä urheilu-, raittius- ja nuorisoseurojen piiriin. Niissä jäsenyys oli vapaaehtoista. Parhaiten säästökerhot näyttivät toimivan, kun kerholaisilla oli yhteinen säästökohde, kuten ryhmämatka. (Säästöpankkiliiton kirje 4.10.1939.)

Erityinen lomakerhotoiminta käynnistettiin Lomaliitossa heti toisen maailmansodan jälkeen. Mallia ja ideoita Suomen lomamatkailukerhoille haettiin Ruotsin Resosta, jonka alaisuudessa toimi paikallisia matkailukerhoja kaikkiaan noin 200. Näin laajamittaiseen toimintaan oli päästy, sillä jo vuodesta 1943 alkaen Reso oli hyväksynyt jäsenikseen myös yksityishenkilöitä, jotka muodostivat paikkakunnittain omia järjestöjä. Näissä Reso-klubeissa ”kaikki poliittisiin tai aatteellisiin mielipiteisiin katsomatta voivat kerääntyä yhteiseen viihtyisään työhön”. (*Loma-aika* 1949: 2, 4–6; *25 år med Reso* 1962.) Jos Reso-klubit toivat jotakin uutta ja piristävää ruotsalaisen järjestötoiminnan kentälle, edettiin Suomessa varovaisemmin tukeutuen valmiisiin järjestöverkostoihin. Kymmeniä lomamatkailukerhoja perustettiin työväenjärjestöjen piiriin (*Loma-aika* 1947:2, 6). Erityisesti SAK:ssa kiinnostuttiin lomamatkailutoiminnasta, joten kerhojen perustamisesta suositeltiin ammattiosastojen ja työhuonekuntien yhteyteen. Vuonna 1947 syntyi kerhoja Tampereella, Helsingissä, Jyväskylässä ja Turussa sekä seuraavina vuosina Porissa, Raumalla, Hämeenlinnassa, Oulussa, Rovaniemellä, Torniossa, Kemissä ja Vaasassa (*Loma-aika* 1947:5–6, 33–34; 1948: 1, 16; 1948:2, 19). Oman kerhonsa perusti myös Postisäästöpankin henkilökunta (*Loma-aika* 1948:3, 17). Lomamatkailukerhoista jäi aktiivisesti toimimaan vain muutamia.²⁹

Lomamatkailukerhot lisäsivät säästökerhotoimintaa. Lomaliiton yhteistyökumppaniksi tuli valtion omistama Postisäästöpankki, jonka kanssa mainostettiin

28 Postisäästöpankki markkinoi leijonakantisen vaivattomuutta matkailijoille muun muassa mainoksessa, jossa kuvituksena oli juna, laiva ja linja-auto. Otsikko- ja alkuteksti kuuluivat: ”Missä matkustattekkin tai missäpäin Suomea asunette on Postisäästöpankki aina ulottuvissanne.” (Auer 1964, 252.)

29 Esimerkiksi yhden näistä kerhoista, Lomamatkakerho Kankureiden, 10-vuotisjuhlassa kerho onnitteli kolme muuta lomamatkakerhoa (*Loma-aika* 1957:2–3, 27).

erityistä Lomasäästötiliä. Nimestään huolimatta tili oli tavallinen säästötili, jonka säästökirjalla pystyi nostamaa matkarahaa Postikonttoreista. Kerholaiset pystyivät muun muassa valtuuttamaan työnantajan huoltokonttorin pidättämään jokaisesta palkastaan tasasuuruisen summan lomatilille tai sitten kerhon säästökerhovastaava keräsi kultakin sopivan summan yhteiselle tilille vietäväksi. Lomatilin pystyi avaamaan myös yksityishenkilö. (*Loma-aika* 1948:1, 3–5.) Postisäästöpankin ohella lomasäästösopimuksia tekivät myös Työväen Säästöpankit ja Säästöpankit.³⁰

Matkoihin säästämisen ja matkailun organisoimien lisäksi Lomaliitosta opastettiin lomamatkakerhoja muuhunkin toimintaan. Kerholaisia houkuteltiin tekemään retkiä lähiympäristöön, museoihin ja näyttelyihin ja tekemään kotipaikkakunnalla retkeily- ja majoitusolojen kartoittamista sekä järjestämään vaikkapa pieniä matkailujuhlia (*Loma-aika* 1947:2, 23). Lisäksi suositeltiin tehtäväksi patikka-, hiihto-, pyörä- ja veneretkiä sekä vierailemaan toisilla paikkakunnilla toimivien ammattiosastojen ja lomakerhojen luona. Lomamatkakerhojen jäsenet maksoivat kerholle vuosittaista jäsenmaksua, josta saattoi tosin saada vapautuksen työttömyyden tai vähävaraisuuden vuoksi. Kerhot taas suorittivat Lomaliitolle vuosimaksun, jota vastaan sai vastineeksi ilmaista ohjausta koti- ja ulkomaan matkojen suunnitteluun, jäsenkortit ja -merkit sekä *Loma-aika*-lehden vuosikerran (*Loma-aika* 1948:4, 19).

6.4.1. LOMAKERHO KANKURIT

Yksi ensimmäisistä Lomaliiton yhteyteen perustetuista lomamatkailukerhoista oli vuonna 1947 perustettu Lomakerho Kankurit. Nostan Kankurit tässä esimerkiksi vuosiloman mahdollistumisen ja onnistumisen tarkastelun vuoksi, jotta voisi ymmärtää vuosiloman järjestämiseen ja organisointiin liittyviä ongelmia sekä lomatoiminnan merkityksiä työläisille. Kankurit edustaa sekä tehtaan sisällä että sen ulkopuolella tapahtuvaa SAK:n ammattiosastojen ja Lomaliiton yhdessä harjoittamaa vapaa-ajan toimintaa. Kankurit on myös ollut naisvaltaisen kutoma-alan yhdistys, jäsenmäärältään yksi suurimmista sekä yksi kaikkein pitkäikäisimmistä lomamatkailukerhoista.³¹ Mikrotason tarkastelu tuo siten uutta tietoa lomatoiminnan organisoimien käytännön ongelmista ja onnistumisista, joita ei voi muulla tavoin todentaa. Vuodesta 1948 asti Kankureiden toiminnassa mukana ollut Elmi Lehtonen työskenteli parikymmentä vuotta Turussa Barkerin Verkatehtaalla. Hän mietti yhdistyksen alkuaikoja:

30 Myöhemmin myös muut pankit, kuten Yhdyspankki ja Kansallisosakepankki, markkinoivat mahdollisuutta lomasäästämiseen ja vaivattomaan matkailuun (*Loma-aika* 1955–1960.) Vuonna 1970 ammattiyhdistysliikkeen ja E-osuuskauppaliikkeen yhteistyönä saatiin E-liikkeelle oma E-lomasäästösopimus.

31 Toinen mahdollinen esimerkki olisi voinut olla vuonna 1951 perustettu Tampereen Lomamatkailijat. Sen sijaan jo Lomaliittoa ennen vuonna 1938 perustettu Turun Työväen Matkailuyhdistys ei alunperin ollut Lomaliiton piiriin perustettu lomamatkailukerho. Jäsenmäärältään suurin lienee ollut Postisäästöpankin lomakerho, jonka jäsenmäärä kipusi vuonna 1953 edellisvuoden 200:sta peräti 383 jäsenene. Tämä lomakerho toimii myös edelleen. Patentti- ja rekisterihallituksen *Yhdistysnetti*-tietohakupalvelusta löytyivät kurikkalainen Velsan lomakerho (v. 1966) ja keravalainen Koivulan lomakerho (v. 1970) (*Yhdistysnetti* 26.1.2005). ”Lomakerho”-hakusanalla ei muita löytynyt, mutta tämä ei välttämättä tarkoita sitä, etteikö vastaavaa toimintaa harjoittavia kerhoja voisi olla muitakin.

Lomakerho Kankurien retkeilijät kiersivät jo 1940-luvun lopulla Suomea, ensin VR:n matkailuvaunuilla ja sitten linja-autoilla. Junavaunussa saattoi yöpyä ja laittaa ruokaa, jolloin kustannukset jäivät alhaisiksi. Retkeilijät tunnisti omasta merkistä, jota alkuaikojen retkillä ja matkoilla pidettiin rintapielessä, kuten valokuvasta näkyy. (Kuva Kankureiden arkisto)

Verkatehtaalt oli se mistä se alkoi, sit saati joku jäsen Barker Linnankadulta, sit oli se kutomo Raunistulas Valvillan kutomo. Littoisista oli kanssa väkee, mut ei ne ollu silleen aktiivei. Mukana oli enempi naisia, totta kai, koska työpaikat oli naisvaltaisia. Tääl kyl tääl miehet alotti tätä kerhoo, niin ku toi Järvinen ja Sjöblom. Ne niinku kutomon puolelt rupes kokoomaan kerhoa.

Kankurit oli alun perin Suomen Kutomateollisuustyöväen Liiton ammattiosasto 25:n eli Turun ammattiosastojen yhteinen lomamatkailukerho. Kuten liiton myös paikallisen ammattiosaston toimitsijat olivat tuohon aikaan kommunisteja. Ammattiosastoon kytköksissä olleen kerhon toiminnan käynnistyminen saattoikin liittyä sosialidemokraattien moninaisiin keinoihin yrittää ottaa ammattiosastot haltuunsa sekä vähentää kommunistien suosiota. Virallisesti lomakerhon perustamisidean esitettiin kuitenkin syntyneen Lomaliiton materiaalin pohjalta. Yksi Kankureiden perustajajäsenistä, Eila Helmiö, palautti mieleensä perustamisen:

(I)dea tuli näilt vahvoilt sosiaalidemokraattien jäsenilt oikein simmosilt, jotka oikein vahvasti oli siin puoluees ja siinä kiinni. -- Kun sillon sodan jälkeen ko se taistelu alko, sitä poliittista taisteluu niin kauheesti ni, ja kutomotyöläisten osasto, se oli tavallaan niinko näitten kommunistien hallinnas -- oli semmonen tarve, et heiän täytyy nyt kuitenkin jottai ruveta toimimaan -- et se toimikunta, joka sinneki valittiin, ni ne oli kaikki sosialidemokraattien jäsenii.

Perustamiskokous pidettiin keväällä 1947 ja toiminta käynnistettiin loppukesästä. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Esko Höglund Verkatehtaalta (Kan-

kurit tmk 23.11.1947). Kankureiden perustaminen oli siten kytköksissä sodan jälkeiseen politikointiin, epäilemättä enemmän kuin rivijäsenille kerrottiin. Höglund, Järvinen ja muut kerhon toimikunnan jäsenet olivat sosialidemokraatteja.

Monet yhdistykseen liittyneet olivat lomailleet jo aiemmin Lomaliiton lomakohteissa, joten liiton toiminta oli heille tuttua (*Loma-aika* 1948:4, 12–13). Yksityisillä henkilöillä oli kuitenkin hankala päästä Lomaliiton kohteisiin haluttuna loma-aikana niiden suosion vuoksi, koska paikat oli varattu etupäässä Lomaliiton jäsenille. Tämänkin vuoksi ammattiosastoja oli kehoitettu perustamaan omia lomamatkailukerhoja. Kankureiden toiminta-ajatus muotoiltiin selkeästi huolettoman loman ja oman kulttuuristen ihanteiden arvostuksen pohjalta:

Lomamatkailukerho avaa Lomaliiton kautta nyt jäsenilleen edullisemmat mahdollisuudet oppia viettämään vuosiloma lomakodissa miellyttävästi ja kaikista huolista vapaana. Samalla se avartaa työläisten oman maan tuntemusta, opettaa näkemään oikein maamme kauniin luonnon ja myöskin nauttimaan sekä tutustuttaa eri heimoja toisiinsa. (Kankurit tk 1947.)

Lomaliitolta saapui kerholle runsaasti postia jäsenmaksuista ja kesälomapaikkojen ryhmätilauksista. Rahoitusta haettiin paitsi jäsenmaksuilla myös illanvietoilla ja apurahalla, sillä kerho antoi loma-avustuksia vanhimille tai sairauden vuoksi heikommassa taloudellisessa asemassa oleville jäsenille. Esimerkiksi vuonna 1949 päätettiin avustaa viittä henkilöä tuhannen markan apurahalla lomakylään lähtöä varten (Kankurit tmk 22.2.1948–1.2.1949). Samaten haettiin kerhon jäsenille Lomaliiton vapaalomapaikkoja. Kankureihin vuonna 1949 liittynyt Lilja Lehtinen vietti vuonna 1957 pienen tyttärensä kanssa Lomaliiton vapaaloman:

(S)e oli semmosta vaihtelua, se oli kovin yksinäistä tai semmost ykstoikkosta se kotoon oleminen lapsen kanssa tietysti nii – – meiti oli oma huone kun kaksistaan oltiin ja sit siinä oli järvi vieressä ja et se oli ihan mukava paikka – – saa niinku lepällä, sit et jos on työssäkin vielä niin se lepo on siin kaikk, ja se on tietyst mukavaa, kun saa mennä valmiiseen ruokapöytänsä, kun on aina ite joutunut ruoan laittamaan.

Kotityöt olivat raskaita. Lomalla äiti sai levätä ja rentoutua, eikä hänen tarvinnut huolehtia perheen arjen asioista. Ei olekaan ihme, että Lehtinen kuvasi vapaalomaansa ”ikimuistoiseksi”.

Työaika- ja paikka toiminnan esteinä

Kankureiden toiminnan alussa ei välttytty ongelmilta. Ensinnäkin lomakerhon toimintaa hankaloitti melkoisesti se, että työntekijät olivat useasta eri tehtaasta (*Loma-aika* 1948:4, 12–13). Verkatehtaan lisäksi kankureita oli töissä Alfan kutomolla, Ala-Barkerilla sekä jokunen myös Littoisten verkatehtaalla. Jokaisella työnantajalla oli oma aikataulunsa työläisten kesälomien suhteen. Ammattiosas-

ton ja lomakerhon yhteistyöllä pyrittiin vaikuttamaan, siihen, miten kutoma-alan kesäomat järjestettäisiin ammattiosaston toimialueen tehtailla. Työnantajien kanssa näistä asioista pyydettiin neuvottelemaan kerhon taustajärjestönä toimivan ammattiosaston edustajia. Neuvottelujen avulla yritettiin päästä yhteisymmärrykseen loma-ajoista, jotta saatiin järjestettyä kerholaisten yhteisiä matkoja. Keskusteluissa nousi esiin myös kysymys kesäloman antamisesta osalomina, jota ilmeisesti työnantajat olivat ehdottaneet. (Kankurit tmk 22.2.1948.) Kankureissa oltiin vahvasti sitä mieltä, että loma oli saatava pitää yhtämittaisesti ja sen olisi oltava yhtäaikaista kaikissa Turun alueen kutomatehtaissa. Loman haluttiin lisäksi alkavan heinäkuun alussa. (Kankurit tmk 22.2.1948.) Vaatimus yhtäaikaista loma-ajoista liittyi toiveeseen mahdollistaa Kankureiden lomamatkat ja -retket. Monellakaan yksittäisillä kutomatyöläisillä ei olisi muuten ollut varaa lähteä matkalle saati lomakotiin lepäilemään. Ryhmälennukset takasivat monelle mieluisen loman. Kullekin tehtaalle nimettiin erikseen vastuuhenkilö matkajärjestelyjä varten.

Lomaliiton mukaan kesälomapaikkojen ryhmätilaukset on jätettävä liitolle maaliskuun 1 päivään mennessä – –. Ryhmätilauksia kesälomakoteihin päätettiin heti alkaa ottaa vastaan. Näitä tilauksia vastaanottamaan nimettiin O. Järvinen remonttiverstaalle, Aino Lehtinen Alfan kutomoon, Aune Ekblom Ala-Barkerille, Kaarina Jokinen Verkatehtaan parsimoon ja Maipi Vuori kampa- ja karstalankaosastoille sekä kutomoon. E. Höglund nimettiin hoitamaan muut jäsenet. (Kankurit tmk 8.2.1948.)

Toinen Kankureiden toimintaa haittaava ongelma liittyi ajankäyttöön, sillä kutomateollisuustyöväestö teki vuorotyötä (*Loma-aika* 1948:4, 13). Vaikka kerholaiset olivat kovasti innostuneita toimintaan, yhteisen ajan järjestäminen saattoi olla vaikeaa. Esimerkiksi kun Kankurit perustivat lauluryhmän, täytyi osallistujien vuorotyön takia harjoitukset pitää sunnuntaisin eikä esimerkiksi työpäivän päätteeksi (*Loma-aika* 1949:3–4, 31). Jäsenistön aktiivisuuteen vaikutti suuresti viikkotyöajan rytmittämän arjen jäsenyminen. Lisäksi naisilla oli töiden päälle vielä kotityöt. Järjestelyvaikeuksien ja osanottajien vähyydestä johtuen monet matkasuunnitelmat jäivät toteuttamatta (Kankurit tk 1951–1952).

Kerholaiset tekivät myös onnistuneita sunnuntairetkiä ja pidempiä matkoja kirkollisina juhlapyhinä, joita vietettiin tuohon aikaan myös keskellä viikkoa. Suosittuja retkipyhiä olivat helluntai, laskiainen ja pääsiäinen. Lisäksi juhlittiin yhdessä joulua. Pidempiä yhteisiä matkoja tehtiin juhannuksena tai sen jälkeen alkaneella lomakaudella. 1950-luvulta jäsenenä ollut Irja Mäkinen totesi, ettei mihinkään ”luksukseen” olisikaan ollut varaa. ”Se oli niin vaatimatonta, mutta se oli toiselta tavalla kodikasta. Mun me tehti ainakin meidän porukka kankureitten – – matkat sit semmoselta tavalla, et osti itte ruuat kaikki – – ja sit porukalle laitettiin. Aina vuoron mukaan oltiin keittiössä. Se oli semmosta kodikasta toihua.”

Ensimmäisen pitkän matkansa Kankurit tekivät juhannuksena 1949 Kajaaniin. Matka taitettiin omassa matkailijavaunussa, VR:n ”junakodissa”. Edulliseksi näinkin pitkä ja monivaiheinen matka saatiin, koska junakodissa pystyttiin majoittumaan ja valmistamaan ateriat itse. (Kankurit tk 1949.) Tämä oli jotakin uutta. 1940-luvun

lopulla rataverkkoa käytettiin pääasiassa tavarankuljetukseen, sillä sotakorvaukset tehostivat teollisuuden toimintaa.³²

Retkeilytoiminnassa noudatettiin vastavuoroisuuden periaatetta. Kajaanin Metallimiesten Lomakerhon ja Kajaanin Ammatillisen Paikallisjärjestön naisjaoston lomakerhon vierailumatkat olivat suuntautuneet vuonna 1948 Turkuun. Lomalii-tosta oli tuolloin pyydetty Kankureita huolehtimaan Turun nähtävyyksien esittelemisestä, mihin suostuttiin. Koska oppaille oli aiheutunut työajan ja sen myötä myös palkan menetystä, maksettiin heille työstä korvaus. (Kankurit tmk 12.9.1948.) Suomalaiseen tapakulttuuriin kuuluva kahvittelu vaikuttaa olleen Kankureissa vallitseva käytäntö, mikä johtui jäsenistön raittiushenkisyydestä sekä naisvaltaisuudesta. Elmi Lehtosen mukaan matkustaminen oli jo itsessään niin suunnattoman jännittävää, ettei mitään lisästimulanssia kaivattu, vaan ”on ollu raitis kerho”.

Jos Kankureilla oli vaikeuksia yhteisen ajan löytämiseen, oli lähtökohtaisena huolena myös raha. 1940–1950-lukujen vaihteessa kerhon lomakassan hoitaja Olavi Järvinen kirjoitti asiasta: ”Tiedämmehän kaikki, miten nopeasti pienet palkkarahamme kuluvat, ellei ole lujasti päättänyt säästää palkastaan viikottain satasen tai pari. Kukin säästäjä kerhossamme lieneekin asettanut oman tavoitteensa, jonka suuruus riippuu lomasuunnitelmista. Lomanvietto on silloin paljon varmempaa, kun on vuoden säästään varautunut.” (*Loma-aika* 1950:2, 17–18.) Kankureiden matkakassa päätettiin avata heti perustamisvuonna. Hankaliin raha-asioihin saatiin tilinhoitoapua ammattiosaston tilintarkastajilta. Tällöin sovittiin, ettei kassasta saisi lainata eikä omia rahoja saisi ulos ennen kassan purkamisaikaa, vaikka joku päättäisikin lopettaa säästämisen sitä ennen. Päätöstä muutettiin hieman: kassan jäsen sai käyttää omia säästöjään lomapaikan etumaksua varten, muttei velaksi (Kankurit tmk 23.11.–8.2.1948).

Ensimmäinen lomasäästökassa purettiin kesäkuussa 1948. Tuolloin kerhossa keskusteltiin VR:n rengasmatkoista, joiden hinnat ja reitit selvitettiin. Samaten etsittiin sopivat juna-aikataulut ja -reitit Lomaliiton kesäkoteihin. Kukin lomailija sai kuitenkin hankkia itse matkalippunsa ja valita vapaasti matkustustapansa. (Kankurit tmk 22.6.1948.) Lomasäästökassa perustettiin uudelleen edellisen lomakauden jälkeen. Kankureiden lomasäästökerhon pitkäaikaisena rahastonhoitajana toimi Kerttu Laine, joka oli liittynyt kerhoon vuonna 1951. Hän kokosi perjantaisin kultakin ”kykynsä mukaan säästämät” rahat ja vei ne säästöön Kankureiden säästötilille Työväen Säästöpankkiin.

Erityisissä Muistojen-illoissa Kankurit palauttivat mieleen yhteisten matkojen ja retkien sattumuksia ja tapahtumia. Kun Muistojen-illat olivat menneiden muisteloja, itse lomasäästötoiminta tähtäsi tulevaan. Työvuoden aikana pidetyissä kokouksissa ja muissa tilaisuuksissa suunniteltiin uusia matkoja sekä odotettiin uusia kokemuksia. Muisteleminen ja odottaminen loivat vuosiloman suunnitteluun pitkäjänteisyyttä, mutta niiden tekeminen yhdessä vahvistivat ”me”-henkeä.³³ Yhteiset

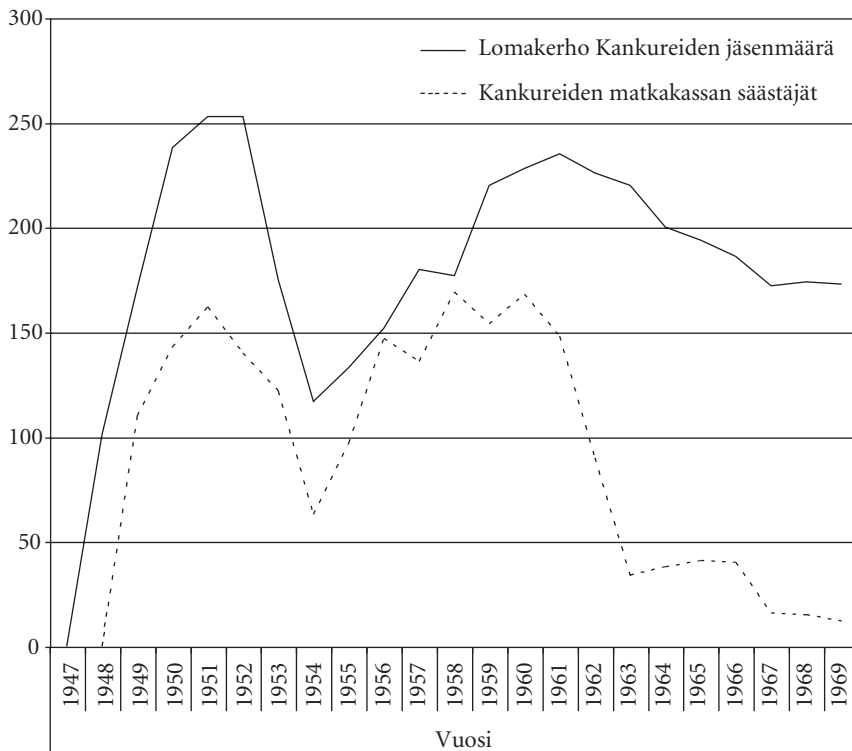
32 Saksalaiset olivat tuhonneet Pohjois-Suomen rataverkon ja sillat, ja kaakossa ratalinjat katkesivat uuteen valtakunnanrajaan, joten matkustaminen hankaloitui. Junia ja vetureita luovutettiin sotakorvauksina, joten matkustaminen vanhoissa vaunuissa nokea tupruttavan veturin vedossa ei ollut kovin miellyttävää (ks. Alameri 2003, 106–107).

33 Matkoja muisteltiin myös Lomaliiton *Loma-ajassa* julkaistuissa kirjoituksissa, sillä Kankureilla oli lehdessä oma palsta.

kokemukset paitsi yhdistivät myös erottivat kerholaiset ”muista”, ei-kerholaisista, jotka eivät pystyneet jakamaan muistoja. Työtoverit kiinnostuivat Kankureiden toiminnasta juuri onnistuneiden matkojen jälkeen, kun matkoille osallistuneet kertoivat niistä työpaikoillaan. Yhteinen hauskanpito ja niistä kertominen toivat lomakerhoon lisää jäseniä.

1950-luvun alkuvuosina Kankureiden jäsenmäärä vaihteli huomattavasti, kuten kuviosta 3 selviää. Jäseniä oli eniten vuosina 1951–1952, hiukan yli 250. Kankureiden toimintaan heijastui politiikka. Vuonna 1952 kommunistijohtoinen Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto erotettiin SAK:sta ja sen tilalle perustettiin Kutomaj- ja Neuletyöväen Liitto, jonka johdossa olivat sosialidemokraatit (ks. Bergholm 2004). Vuonna 1954 Kankureiden jäsenmäärä romahti, epäilemättä juuri poliittisista syistä. Osa jäsenistä siirtyi Turun Työväen Matkailijayhdistyksen (TTM) jäseniksi; tämän jälkeen politiikasta puhumista pyrittiin kerhossa välttämään. Virallisesti jäsenmäärän romahdus selitettiin kuitenkin muilla syillä. Jäsenten ja säästäjien määrän laskun kerrottiin johtuneen työttömyydestä, jolloin monen tilipussi jäi huomattavasti pienemmäksi (Kankurit tk 1952). Toinen jäsenmäärän nousupiikki sijoittuu 1960-luvun alkuvuosille, jolloin uusi vuosilomalaki innosti Turun seudun työväestöä matkailemaan ja retkeilemään.

Kankureiden jäsenmäärä ja lomakassan säästäjien määrä vaihtelevat aina 1950-luvun loppupuolelle hyvinkin samansuuntaisesti. Lomakassan säästöt olivat nousus-

Kuvio 3. Lomakerho Kankureiden jäsenmäärä ja lomakassan säästäjät vuosina 1947–1969

Marjaniemen huvilalla Ruissalon saarella ei 1950-luvulla tehty pelkästään talkoita, vaan saunarannassa sai nauttia kesästä ja lekotella auringonpaisteessa lähes jouten. (Kuva Kankureiden arkisto)

sa aina vuosikymmenen alkuun, esimerkiksi vuonna 1950 säästöt kaksinkertaistuivat edellisvuoteen verrattuna ja ylittivät yhdessä miljoonan markan rajan (*Loma-aika* 1950:2, 17–18). Säästökerholaisiin kuului tuolloin noin 60 % kerhon jäsenistä. Aallonpohjan jälkeen 1950-luvun loppuvuosina lähes kaikki jäsenistä olivat myös lomasäästäjiä. Matkakassatoimintaa jatkettiin 1960-luvun lopulle asti, vaikka säästäjien määrä hupeni muutamaan kymmeneen. Mitä ilmeisimmin juuri palkanmaksun siirtyminen suoraan pankkitileille kuihdutti säästökerhon lähes koonaan.

Toinen syy oli pitkäaikaisen säästökassan hoitajan Kerttu Laineen lähtö pois Verkatehtaalta, jonka jälkeen oli vaikea löytää uutta säästökassan hoitajaa. Lisäksi Turun alueen kutomotoimintaa alettiin ajaa alas 1960-luvulla.

Kankurit etsivät 1950-luvulla uusia yhteistyötahoja ja toimintamuotoja. Varsinaisen matkailu- ja retkeilytoiminnan lisäksi tehtiin pienimuotoisempia kelkka-, kävely-, pyöräily- ja moottoriveneretkiä. Lomaliiton lomakyltiin saattoi kesäaikana matkata jopa yli 40 kerholaista. (*Loma-aika* 1950:2, 17–18.) 1950-luvun puolivälin jälkeen Kankurit lisäsivät paikallista yhteistyötä TTM:n ja Pirta-lomakerhon kanssa. Yhdessä saatiin organisoitua onnistuneita matkoja ja retkiä, joita alettiin järjestää yhä enemmän autolla. Kun halukkaita ilmaantui riittävästi, tilattiin linja-auto, jolla matka taittui nopeasti ja suhteellisen halvalla. (TTM tk 1954; *Loma-aika* 1953:1,12.)

Lisäksi uutta puhtia saatiin vuonna 1957, kun puheenjohtajaksi valittiin Pentti Anttila. Hän ei ollut itse kutomatyöväkeä, vaan tuli mukaan toimintaan avioiduttuaan Kankuri-aktiivin Tyyne Koskisen tyttären kanssa.³⁴ Jäseniksi liittyi monia muitakin sukulaisuus- tai tuttavuussuhteitten perusteella. Telakkatyöläinen Kalevi Lehtinen mietti, miten hän tuli liittyneeksi vuonna 1959 Kankureihin: ”Se oli just sillä perusteella ku mun vaimon tyttöystävä, lapsuuden ystävä oli siinä Kankureissa, koska hänen äitinsä oli ollu perustamassa – Kankureita ja hän oli sitä kautta sit tullut siihen mukaan ja sit hänellä tuli mies Tampereelta tänne ja menivät naimisiin niin he jatkoivat sit et sitä kautta sit tuli, mäkin tulin mukaan.”

Toiminnan vakiintuminen liittyi Marjaniemen huvilan vuokraamiseen Turun kaupungilta yhdessä TTM:n kanssa.³⁵ Tätä ennen Kankurit olivat kokoontuneet

34 Pentti Anttila oli tätä ennen ollut Kankureiden toimikunnassa vuodesta 1953, mukana kerhon huvitoimikunnassa ja edustanut kerhoa myös Suomi-Neuvostoliitto Seurassa (SNS). Kankureiden puheenjohtajana Anttila oli vuodet 1957–1978 aina kuolemaansa asti.

35 Marjaniemi sijaitsi Ruissalon saaren puoleisella rannalla melko lähellä saareen mantereelta tulevaa siltaa. Näkymä saunarannasta oli rannikolle satama- ja tehdasalueen suuntaan. Huvila oli yksi vanhoista herrasväen suurista, puisista huonokuntoisista pitsihuviloista, joita Ruissalossa oli tyhjillään kymmeniä. Kaupunki vuokrasi niitä muun muassa yleishyödyllisille yhdistyksille.

pitkin kaupunkia eri paikoissa. Ensimmäisenä kesänä 1957 käynnistyi Kankureiden oma kesäkotitoiminta, jota mahdollisuutta käytettiin ahkerasti hyväksi. (Kankurit tk 1958.) Marjaniemi koettiin omana paikkana, jota kunnostettiin, rakennettiin ja kalustettiin. Talkootöitä tehtiin runsaasti, jotta tilat saatiin kelvolliseen kuntoon. Vähitellen Marjaniemeen muodostui lomakerholaisten ja työväenmatkailuaktiivien omaleimainen kesäkotikulttuuri omine käytäntöineen ja sääntöineen. Yhteiset juhlatilaisuudet aloitettiin lipunnostolla. Alkoholinkäyttö oli kielletty. Juhannuskokkoa ei saanut polttaa, koska huvila oli Museoviraston suojelema. Moni kerholainen sai viettää ihania kesäpäiviä idyllisessä kesäkodissa. Huvilaa saatettiin myös esitellä vieraille. Elmi Lehtosen mukaan huoneista ei tarvinnut maksaa vuokraa, vaan jokainen sai halutessaan huoneen käyttöönsä, vaikka koko kesäksi. Alkuvuosina Marjaniemi oli aivan täynnä, mutta vaatimustason kasvaessa moni ei siellä enää viihtynyt, koska ei ollut mukavuuksia. Lisäksi 1960-luvulla alkoi kerholaisilla olla omia kesämökkejä.³⁶

6.4.2. LOMAKERHOTOIMINNAN VIRHEARVIOT

Kankureiden tapaiset suuremmat lomamatkailukerhot jatkoivat toimintaansa aktiivisesti vuosikymmenten ajan. Yksi näistä oli helsinkiläinen Postisäästöpankin lomakerho (PSP), jonka jäsenmäärä oli vuonna 1953 lähes 400. Suurella kerholla oli väkeä ja rahaa tehdä kiertomatkoja. Kun kerho oli vielä järjestänyt ”nojatuliretken” Amerikkaan maisteri Turjan tekemän värifilmin avulla (PSP tk 1953), oli sen toiminta ollut sekä työväen matkailu- että lomatoiminnankin kohdalla mallikelpoista. Nimittäin vuonna 1953 työväenjärjestöjen keskuudessa tehdyn kyselyn perusteella esitettiin, että erityistä huomiota oli kiinnitettävä juuri matkailufilmien esittämiseen. ”Jotakin matkailukohdetta valaiseva filmi sitä koskevan pakinan yhteydessä, jossa samalla voidaan antaa summittainen arvio paljonko matka ko. paikkaan tulee maksamaan lienee parasta propagandaa”. (TML:n kysely 1953.)

Sekä Kankureiden että Postisäästöpankin lomakerhon tilanteet olivat poikkeuksia. Useimmat lomamatkailukerhot joutuivat lyhyen olemassaolonsa ajan kamppailemaan toimintansa jatkumisesta. Esimerkiksi Kajaanin Naisjaoston Loma- ja matkailukerho oli vaikeuksissa, sillä varainhankintaan suunniteltua iltamatoimintaa oli pyritetty myös tappiolla (KAP tk 1953). Vuonna 1953 päätettiin selvittää, miten lomamatkailu- ja säästökerhot olivat toimineet ja mitä kokemuksia niistä oli saatu. Lomaliitto oli Louhikon mukaan keskittänyt useana vuonna paljon työtä ja varoja kerhotoiminnan tukemiseen, mutta tulokset olivat jääneet laihoiksi. (TML:n kysely 1953.) Lomaliittolaiset olivat neuvotelleet lomamatkailukerhojen toiminnan ohjauksen siirtämisestä TML:lle. Lisäksi oli neuvoteltu suurten keskusjärjestöjen kanssa siitä, että niiden keskuuteen perustettaisiin lomamatkailukerhoja. (TML tk 1953.) Louhikon näkemyksenä oli, että Suomen järjestötoiminta oli yliorganisointua, joten ei ollut kannattavaa perustaa itsenäisiä erillisiä matkailukerhoja Ruotsin

³⁶ Nykyisin Marjaniemen omintakeinen pienoiskulttuuri on kadonnut. Huvilan vuokraus päättyi vuoden 1999 lopussa, kun Turun kaupunki irtisanoi vuokrasopimuksen ja myi huvilan. Kankurit ja TTM jäivät vaille omaa toimintatilaa. Samalla hävitettiin osa Kankureiden arkistomateriaalista. Kesämökkien yleisyydestä (ks. Nieminen 1999; *Kesämökit* 1995–1997; *Kesämökit* 1996–1997).

Reso-klubien tapaan. Siksi järjestettyä lomamatkailu- ja säästökerhotoimintaa yritettiin sinnikkäästi synnyttää olemassa olleiden järjestöjen keskuuteen.

Linjausta voidaan nähdäkseni pitää monella tapaa virhearviona, vaikkakin se noudatti Kansainvälisen työjärjestön tavoitteita tukea vapaa-ajanorganisoinnissa työläisten omia järjestöjä ja toimintamuotoja. Ensinnäkin työväenjärjestöjen innostaminen matkailukerhotoimintaan ei onnistunut. Työväen nuorisjärjestöissä ilmeni vain kausittaista kiinnostusta, eikä myöskään työväen naisjärjestöissä innostuttu, koska retkeilyä, matkailua ja kesäkotitoimintaa kerrottiin harjoitetun muutenkin (TML:n neuvottelukokous 14.12.1953). Epäilemättä myös työväenyhdistysten jäsenistön päällekkäisyys vaikutti toimintaan. Toiseksi epäonnistumisen katsottiin johtuvan työväen varallisuustasosta. Keskeisenä toimintamuotona ollut pitkäjänteinen lomasäästäminen ei onnistunut työväestön keskuudessa, koska työtilanne oli epävakaa ja pienehköille ansiotuloille oli muitakin rahareikiä, joista arjen kulujen lisäksi suurin oli oma asunto. Elettiin epävarmoja aikoja, inflaatio oli kova ja irtisanomisten ja työttömyyden uhka kosketti monia. Kolmas virhearvio liittyi puoluepolitiikkaan. 1940–1950-luvuilla SDP:n sisäiset ristiriidat, kommunistien kanssa käyty vihanpito sekä ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen vaikuttivat kaikkeen työväenliikkeen eri tasoilla tapahtuneeseen toimintaan. Epäilemättä tällä kaikella oli vaikutusta siihen, ettei jo olemassa olleiden työväenjärjestöjen piiriin saatu synnytettyä uusia toimintamuotoja.

Lisäksi oli virhearvio jättää lomakerhotoiminnan ulkopuolelle retkeily- ja matkailukärpäsen puraisemat yksityishenkilöt, jotka Ruotsissa muodostivat vapaaehtoisesti ja ilman aatteellisia sitoumuksia Reso-klubeja. Tällaisella avoimuudella lomakerhotoiminta olisi kenties Suomessakin levinnyt laajemmin, luultavasti myös työväenjärjestötoiminnan ulkopuolella olevien ihmisten ulottuville. Suomessa perustettiin vuosina 1944–1959 kymmeniä kesäkoteja sekä matkailua tai retkeilyä harjoittavia järjestöjä, joiden kotipaikat ovat eri puolilla maata (ks. Liite 2). Niiden toiminta oli joko paikallista tai alueellista mutta suuntautui myös muualle kotimaahan ja ulkomaillekin.³⁷ Varsinaisen syyksen matkailuun antoivat Helsingin kesäolympialaiset (Hirn & Markkanen 359; ks. Laakso 2003b, 110–111).

Epäonnistuminen lomamatkailukerhotoiminnassa johti hiljaisuuteen. Lomaliiton juhlahistoriikeissa lomamatkailukerhot huomioitiin joko vain muutamalla virkkeellä (*Loma-aika* 1961:1, 37–38) tai ne jätettiin mainitsematta kokonaan (*Loma uudistaa* 1951; *Loma-aika* 1961:1, 3–6; *Suomalainen loma* 1963; Krohn

37 Tällaisia järjestöjä toimi vielä vuonna 2003 noin 30, Lukumäärä perustuu Patentti- ja rekisterihallituksen *Yhdistysnetti*-palvelussa tekemääni hakuun hakusanoilla ”kesä*” ja ”loma*”, johon vastauksena sain noin 28 yhdistystä. Valitettavasti kyseisistä rekisteristä löytyvät vain edelleen toimivat yhdistykset. 1940-luvulla ja sen jälkeen perustettujen mutta jo lakkautettujen yhdistysten määrän kartoittamiseksi täytyisi olla tiedossa yhdistysten tarkat nimet. Muuten tietoja ei saa ulos yhdistysrekisteristä. Tämä on mahdoton tehtävä. Toinen ongelma on se, että yhdistykset ovat muuttaneet nimiään, jolloin niiden ensirekisteröintipäiväksi on muutettu uuden nimen rekisteröintipäivä. Tällöin rekisteristä ei selviä yhdistyksen toiminnan alkuperäinen aloituspäivä. Esimerkiksi Lomakodin Kannatusyhdistyksen vuonna 1947 perustaman lomakoti Kotorannan harjoittama toiminta on jatkunut vuodesta 1974 Lomakoti Kotoranta ry -nimellä. (*Yhdistysnetti* 4.11.2003.) Kun mukaan lasketaan Lomakotien Liiton parikymmentä kesäpaikkaa, nousee toimivien järjestöjen määrä 50:een.

1991). Sen sijaan mökkikylät, kylpylät ja ravintolat, Riva del Sole -aurinkokohde ja muut toimintamuodot esiteltiin monipuolisesti.

6.5. LOMAN MAHDOLLISTUMINEN TEHTAAN VARJOSSA

6.5.1. VALKEAKOSKEN PAPERIVÄKI LOMALLE

Lomaliitto lähestyi SAK:n liittojen ammattiosastoja lomamatkailukerhoasiassa, mutta monissakaan ammattiosastoissa ei idealle lämmenty. Tähän oli syynä se, että järjestöjen oma vapaa-ajan huvitoiminta sisälsi retkeilyä ja matkailua jo ennestään. Tällöin työyhteisö säilyi koossa työajan jälkeenkin. Lisäksi monet teollisuustyönantajat tukivat työntekijöittensä vapaa-ajantoimintaa. Näin oli etenkin perinteisillä paperiteollisuuspaikkakunnilla, joissa patruuna-ajan henki eli pitkään. Nostan ammattiosastojen loma- ja vapaa-ajan toiminnasta esimerkiksi Suomen Paperityöväenliiton Valkeakosken ammattiosasto 45:n.³⁸ Osaston toiminta on esimerkki ammatillisesti järjestäytyneiden työntekijöiden ja työnantajan välisen suhteen monisäikeisyydestä, etenkin kun puhutaan työajan ulkopuolisesta ajasta.³⁹

Osaston jäsenet ovat työskennelleet Yhtyneet Paperitehtaat Oy:n Tervasaaren tehtailla sekä Paperituote Oy:n palveluksessa. Työläisten vapaa-aikaan ovat vaikuttaneet käytännössä myös työnantajan toimet, ja Yhtyneet Paperitehtaat on ollut yksi maamme aktiivisimmista teollisuuden sosiaalista toimintaa harjoittaneista teollisuusyhtiöistä.⁴⁰ Miesvaltaisen paperialan ammattiosaston vapaa-ajantoiminnan tarkastelusta selviää, miten työväen ”omaehtoinen” lomatoiminta menestyi voimakkaan tehdaspatalnialismin rinnalla ja minkälainen vaikutus Paperiliitolla oli osaston vapaa- ja loma-ajan organisointiin. Lisäksi ammattiosaston loma- ja vapaa-ajan organisointi heijasteli niitä tapahtumia, joita työväenpuolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen sisällä koettiin 1950–1960-luvuilla.⁴¹

38 Myös Jouko Siiven (1954) työväestön työssä viihtymistä kartoittavan tutkimuksen toinen kohdepaikkakunta oli Valkeakoski. Antti Kasvion (1982) väitöskirjan aineistoa oli samaten kerätty Valkeakoskelta Paperiliiton ammattiosasto 45:n jäsenten keskuudessa.

39 Ammattiosasto 45 on perustettu vuonna 1906 eli samana vuonna kuin Paperiteollisuustyöväenliitto. Osastolla on pitkä historia niin jäsenistönsä työehtojen kuin omaehtoisen vapaa-ajantoiminnan puolustajana, juuret ulottuvat aina Walkiakosken Paperitehtaan ajoille.

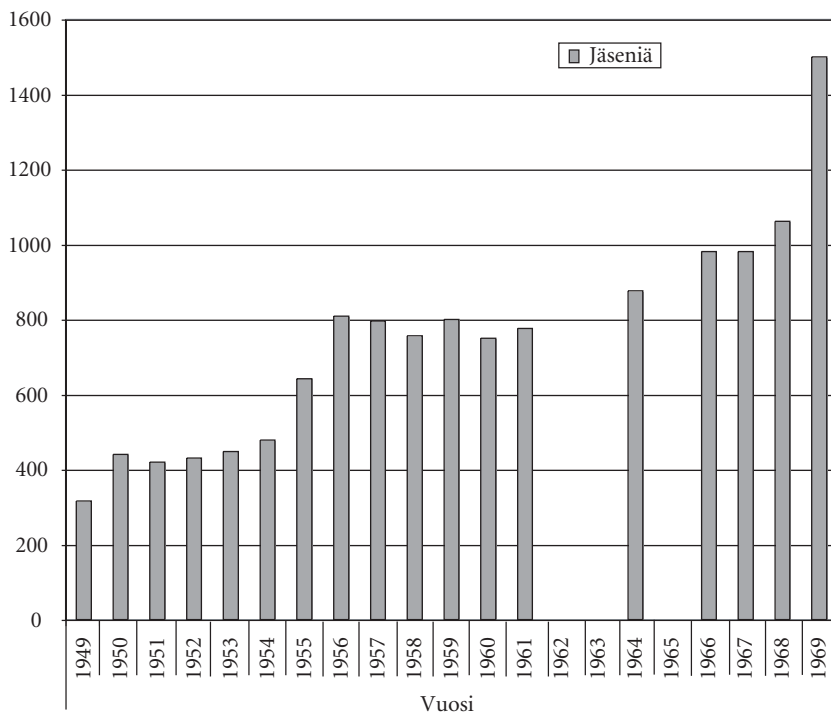
40 Toimitusjohtajat kenraali Rudolf Walden ja hänen poikansa Juuso ovat legendaarisia johtajia, joita työntekijät muistelevat sekä hyvällä että pahalla. Yhtyneiden Paperitehtaiden sosiaalisesta toiminnasta lisää luvussa 7.

41 Paperiosasto 45:n valintaan esimerkkitapaukseksi vaikuttivat monet seikat. Ensinnäkin tein tiedustelun miesvaltaisista teollisuusaloista sekä Metalliliiton että Paperiliiton osastojen loma- ja vapaa-ajan toiminnasta. Metalliliiton ammattiosastojen lomatoiminta (ml. lomapaikat) on käynnistynyt vasta 1960–1970-luvun vaiheen tienoilla. Paperiliiton osastoilla lomatoimintaa on ollut runsaasti jo 1960-luvun alussa. Sitä edeltäneeseen ammattiosastojen vapaa-ajantoiminnan kartoittamiseen riittänee yksi esimerkki, sillä toimintamuodot olivat hyvin yhteneväiset (*Paperiliitto* 29.11.1984; Kalela 1986; 1990). Koska etsin aktiivista lomatoimintaa harjoittanutta esimerkiosastoa, pyysin Paperiliitosta apua ja sain kolme vaihtoehtoa: Nokian, Inkeröisen ja Valkeakosken ammattiosastot. Päädyin Paperi 45:een, sillä ainakin siellä arkistot olivat lukukunnossa.

Paperiosasto 45:n jäsenten toimintaan kuului vapaa-ajan huvitoiminta, jolle oli vahvat perinteet. Se toi vaihtelua arkipäivään ja lisäksi kartutti ammattiosaston kas-
saa, koska pienistä palkoista ei voitu kerätä suuria jäsenmaksuja. Sota-ajan jälkeen hu-
vitoiminta yleistyi, olihan tanssikielto purettu. Ammattiosaston luottomies Toivo He-
lander oli ollut jäsenenä vuodesta 1941. Hän arvioi, että sodanjälkeinen huvitoiminta
oli enemmän tai vähemmän kytköksissä jäsenhankintaan: ”(R)uvettiin saamaan uu-
sia jäseniä. Oli halukkaita liittyyn ammattiosaston jäseneksi kun ei enää ollut työnan-
tajan pelkoa niin suurta. Kyllähän sitä jäsenhankintaa piti siitä huolimatta suorittaa
ja värväystoimintaa pitää – – varsinaiseen ay-toimintaan niveltä sitten sanottaisko
ajanviettoimintaa, että ruvettiin huvitilaisuuksia pitää.” Osasto järjesti vuoden 1945
aikana 13 tanssi-iltamaa, joihin pääsy oli kaikille haukkaille avointa. Juhannuksen il-
tammat pidettiin laivaristeilyn yhteydessä. Ohjelmassa oli orkesterin soittoa, lauluduet-
toja, huumoria, juhlapuhe, tanssiesitys, näytelmä sekä yleistä tanssia. (Paperi 45 tmk
1945.) Toivo Helander totesi juhannusristeilyjen olleen pitkä perinne.

Juhannuksesta muodostui semmoinen, oli jo ehkä aikaisemmalta ajalta, että
tehtiin laivaretki tonne johonkin vesistön taka. Tää tuli käytäntöön, että juhan-
nuspyhänä saatiin Yhtyneiltä laiva ja proomu. Tehtiin retki muun muassa Hau-
hon Alvettulaan. Oikein mukava. Se oli erittäin kaunista vesireittiä proomussa.
Tää juhannusretki oli oikein suosittu.

* Vuosien 1962, 1963 ja 1965 jäsentiedot puuttuvat, sillä niitä ei mainita ammattiosaston toiminta-
kertomuksissa lainkaan (Paperi 45 tk 1949–1966).

Kuvio 4. Suomen Paperityöväenliiton Valkeakosken ammattiosasto 45:n jäsen-
määrä vuosina 1949–1969

Vapaa-ajan lisääntyttä ammattiyhdistyksen vapaa-ajan toimintamuodot alkoivat vähitellen muuttua. 1950-luvun lopulla huvitoiminta oli jo menettänyt taloudellisen merkityksensä, sillä muutakin huvitarjontaa alkoi olla runsaasti. Kun ei järjestetty omia tilaisuuksia, ei tarvittu omia ohjelmantekijöitä, joten lausunta- ja näytelmätoiminta alkoi sammua. Kaiken työväenjärjestötoiminnan keskus, Valkeakosken vanha työväentalo, purettiin, eikä tilalle saatu enää entisenlaista kokouspaikkaa. Uudesta työväentalosta tuli enemmänkin huvikeskus, mikä Helanderin mukaan oli harmillista.

Uuden rakentaminen, suunnitelma oli suunniteltu kaksiosaiseksi. Ensimmäinen vaihe, rakennettiin vain taloudellisesti tuottavia tiloja, liikehuoneistoja, puhelinkeskukselle käyttötilat – – Sitten tuli elokuvateatterikin, sali vei aika suuret tilat. Jäi vain pieni tila, joka toimi jonkinlaisena kokoustilana, joskus vähän tanssia siellä voitiin pitää. – – Toinen vaihe toinen kerros taisi kokonaan raueta, koska edelleen vain ensimmäinen vaihe vain olemassa. Ei ollut enää millään muulla järjestöllä kuin Valkeakosken työväenyhdistyksellä toimintatiloja. – – Meni paperiammattiosastonkin kokouspaikka, pikkujoulujen viettopaikka.

Kun ei kunnollisia kokoontumistiloja ollut, siirtyivät järjestöt muualle. Monella muullakin paikkakunnalla työväentalojen toiminta ajettiin alas 1960-luvulla.

SDP:n ja ammattiyhdistysliikkeen sisäinen hajaannus ja vasemmistolaisten keskinäinen kärhämöinti heijastuivat osastotason toimintaan. Yleislakkovuoden 1956 roiman jäsenmäärän kasvun jälkeen Paperiosasto 45:n jäsenmäärä ei lisääntynyt, vaan pysytteli 750–800 jäsenen paikkeilla. SDP:n sisäinen hajaannus konkretisoitui ammattiyhdistystasolla lopullisesti vuonna 1960, kun SAK:n rinnalle perustettiin uusi SAJ. Myös Valkeakosken paperiosaston toiminta hajosi, ja sille perustettiin 40 hengen rinnakkaisosasto. Paperiosasto ajoi yhtenäisyyspolitiikkaa hanakasti. Jäsenistö äänesti jaloillaan; ei tullut kuukausikokouksiin eikä muihinkaan tilaisuuksiin. Vuosina 1957–1958 ja 1960 ei jäsenistölle järjestetty pikkujoulujen lisäksi mitään muita vapaa-ajantilaisuuksia. (Paperi 45 tk 1956–1960.) Tilanne ei aivan heti rauhoittunut.⁴² Riitaisa ammattiyhdistyspolitiikka sekä jatkuvat kahakat tehtailla toisaalta veivät voimia, mutta samalla ne lisäsivät ammattiyhdistysaktiivien toimintavalmiutta.

Kesäretkiä tehtaille

Paperiammattiosasto 45:n järjestämät omat kesäretket suuntautuivat poikkeuksetta muiden paperitehtaiden ammattiosastolaisten luokse tai Paperiliiton kesäpäiville. Matkat tehtiin linja-autolla viikonloppuisin. Työnantajasta oli hyötyä. Kun esimerkiksi vuonna 1952 osaston väki halusi järjestää matkan Kymin tehtaalle, saatiin käyttöön yhtiön linja-auto. Ammattiosaston huvimatkoihin kuului yleensä ”vierailu- ja virkistysretki” teollisuuslaitokseen. Kesinä 1953–1955 ”koskiset” kävivät

42 Osaston toimikunnassa raportoitiin Paperituotteella työskentelevästä ”ammattiyhdistysliikkeen hajottajaporukasta”, joka toimi ”mahdollisesti työnantajan myötävaikutuksella”. Mainittiin, että kaksi työnjohtajaa teki jäsenvärväystä ja mukana olleet työntekijät esittelivät tovereilleen luvassa olevan palkankorotuksia ja työsuhteen jatkuvuutta. (Paperi 45 tmk 19.5.1961.)

Tervakoskella, Sunilan tehtailla Karhulassa sekä Kyröskoskella. (Paperi 45 pk 1952–1954; tk 1953–1954). Jäseniä houkuteltiin matkaan ilmaisilla kyydeillä. Vuonna 1963 kesäretki tehtiin Euran paperitehtaille (Paperi 45 pk 7.6.–5.7.1963). Kahdella linja-autolla tehty matka onnistui hienosti, joten toimintakertomuksessa kehaistiin: ”Euran seutu on erittäin luonnonkaunista ja vastaanottajat erikoisen ystävällisiä ihmisiä, joten retkestä muodostui aivan täysosuma.” (Paperi 45 tk 1963.)

Ammattiosastojen retkeilytoimintaan kuului vastavuoroisuus, joka muistuttaa perinteistä työväestön naapuriapua laajennetussa muodossa. Valkeakoskelle saatiin ammattiosastojen vieraita lähes joka kesä: vuonna 1948 Porista, vuonna 1950 Kyröskoskelta, vuonna 1952 Mäntästä ja seuraavana vuonna Sunilasta. Koska valkeakoskelaiset olivat käyneet Nokian osaston vieraina 1959, oli heidän vastavierailunsa odotettavissa seuravana kesänä. Valkeakoskelaiset taas tekivät retkeilypäivän 1960 Myllykoskelle, josta ammattiosastoväkeä oli käynyt edelliskesänä Valkeakoskella. (Paperi 45 pk 30.5.1948–7.5.1960.) Vierailut sujuivat leppoisasti. Vuonna 1963 rautamalaisille vieraille oli varattu majoitus Valkeakosken retkeilymajasta ja lauantai-illan ruoka tilattu Rantasen Tuovin baarista. Ohjelmassa oli myös kiertoajelu kaupungin asutusalueille ja käynti tehtailla. Tehtaan puolelta oli luvattu järjestää sunnuntaiuokailu Paperituotteella. Paperi 45 maksoi muut kulut. (Paperi 45 pk 5.7.1963.)

Lomaliitto mainosti toimintaansa Paperiliitolle, joka taas kehotti ammattiosastoja valitsemaan keskuudestaan mahdollisia vapaalomalaisia. Osastoja muistettiin vuorotellen, ja vuonna 1951 vapaalomapaikka saatiin Valkeakoskelle (Paperi 45 pk 1.6.1952). Lomaliiton yhteishyvä kosketti vain harvakseltaan paikallistasoa. Paperiliiton vapaapaikkoja sai odottaa, koska liitossa oli kymmeniä osastoja. Kun liitto oli varannut 20 lomapaikkaa Suur-Saimaan lomakylässä, todettiin Valkeakoskella: ”Osastomme ei ole vielä vuorossa, vaan kierros päättyy os no 36:n kohdalle”. (Paperi 45 pk 11.4.1958.) Seuraavana vuonna onnisti ja heinäkuun kahdeksi ensimmäiseksi viikoksi oli osastolle varattu kaksi paikkaa Kivijärven lomakylässä. Paperiliitto myös palkitsi jäsenistöään ilmaislomilla. Liitto järjesti erityisiä toimintakilpailuja, joissa mitattiin osastojen järjestäytymisprosenttia ja jäsenmaksujen maksamista. Palkinnot olivat komeat. 12 osastolle järjestettiin ulkomaanmatka ja 17 osastolle lomapaikkoja lomakylissä, ja lisäksi jaettiin kirjapalkintoja. (Paperi 45 pk 8.5.1959.)

Myös ammattiliittojen harjoittama toiminta työväenmatkailuun levittämiseksi alkoi kantaa hedelmää. Yksityiset paperiliittolaiset saivat omalla kustannuksellaan lomaillessaan 15 % alennuksen jäsenyyttään vastaan Lomaliiton kohteissa (Paperi 45 pk 11.4.1958). Monet ammattiosaston jäsenet käyttivät Lomaliiton palveluja sekä alennuksen vuoksi että työväenliikkeen toimintaa ajatellen. Lomaliiton hinnastoja ja mainoksia levitettiin osastojen ilmoitustaululle, jotta jäsenet saivat tutustua niihin. Lomasäästötoiminta nousi esiin osasto 45:n kokouksissa, kun Paperiliitto lähetti siitä informaatiota vuonna 1960. Sille ei lämmenty, koska se olisi lisännyt huomattavasti loma-asiamiehen työtä (Paperi 45 pk 1.4.–7.5.1960). Lisäksi kaikilla osastolaisilla oli mahdollisuus säästää tehtaan huoltokonttorissa lomaan tai muihin tarkoituksiin. Jo pelkästään osaston jäsenmaksujen kantaminen oli tuottanut ongelmia 1960-luvulla. Niiden perintää koskeva asia ratkesi siten, että tehtaan tilikonttorista hoidettiin huoltokonttoriin niiden jäsenten maksut, joilla oli siellä tili (Paperi 45 tk 1965). Ymmärrettävistä syistä ei omalle matkailu- tai lomasäästökerholle tunnettu tarvetta.

Ongelmia lomalain tulkinnessa

Loma-ajan suunnittelu ja jopa loman saaminen toivat ongelmia etenkin silloin, kun Tervasaaren tehtaalla kamppailtiin tuotanto-ongelmien kanssa. Vuosilomalainsäädännön määrittelemä periaate yhtäjaksoisesta loma-ajasta ei aina toteutunut vielä 1960-luvullakaan. Vuosilomakysymys nostettiin esiin yleislakon jälkeen työntekijä- ja työnantajajärjestöjen välisissä neuvotteluissa vuosittain. Työnantaja saattoi tulkita lakia tilanteen mukaan omapäisesti, aivan kuten aiemminkin. Esimerkiksi vuonna 1954 oli Tervasaaren tehtaalla annettu kesälomia monessa osassa (Paperi 45 pk 1.11.1955), lähinnä siten, että osa lomasta pidettiin talvilomana. Paperiosasto 45:n kokouksessa asiaa käsiteltiin jossakin määrin työnantajan tilannetta ymmärtäen. Seuraavan kesän kesälomien kohtaloa koskevia kantoja oli kaksi. Lomat olisi joko järjestettävä yhtäjaksoisina tai sitten olisi suostuttava siihen, että lomat pidettäisiin työnantajan harkinnan mukaan osissa. Osasto 45:n kuukausikokouksessa kannatettiin molempia kantoja. Työnantajalle päätettiin esittää kompromissia, jolloin lomansa yhtäjaksoisesti haluaville se myönnettäisiin pilkkomattomana. (Paperi 45 pk 3.4.1956.) Paperiliiton näkemys asiasta oli periaatteellisempi. Koska vuosilomien myöntämistapoihin vaikuttivat ennen kaikkea tuotannolliset tekijät ja työllisyystilanne, liiton puolelta esitettiin, että tuotannon supistuksiin joutuvilla tehtailla pysäytettäisiin koko tehdas kesälomien ajaksi. Vuosiloma tulisi tällöin antaa samanaikaisesti kaikille työntekijöille. (Paperi 45 pk 2.5.1958.)

Vuosiloman yhtämittaisuus näyttää olleen kysymys, jota puitiin vuosien ajan työntekijä- ja työnantajaliittojen välillä, kun kesälomakauden päättyessä oli ensin saatu työntekijöiltä raportteja erilaisista käytännöistä kentältä. 1960-luvun alussa Yhtyneet Paperitehtaat ei edelleenkaan noudattanut selviä ohjeita yhtämittaisen loma-ajan myöntämisestä Tervasaaren tehtailla, tosin loma oli monella tuolloin venynyt jo kuukauden mittaiseksi. (Paperi 45 pk 2.9.1960.) Lisäksi oli ilmennyt tapauksia, jolloin jotkut työntekijät olivat kuukauden kesäloman sijaan saaneet vain 29 päivää vapaata (Paperi 45 pk 4.8.1961). Ongelma liittyi pidettyihin talvilomiin, jotka vähensivät kesälomakautta päivällä. Tämäkin kysymys nostettiin liittojen välisiin keskusteluihin, jottei enää ilmenisi vastaavia tapauksia.

Yhtäläillä kuin Kankureille, myös valkeakosken paperiväelle lomakauden pituus ja yhtämittaisuus tuottivat ongelmia. Toisena ongelmana oli kesäloman suunnittelun vaikeus. Tähänkin syynä olivat joidenkin Tervasaaren tehtaan osastojen ”sekavat loma-ajat”. Ammattiosaston toiveena oli, että loma-ajat saataisiin kiertämään kaikilla osastoilla samalla tavalla. (Paperi 45 pk 6.3.1959.) Lomavalmisteluiden tekeminen oli vaikeaa, koska työnantaja ilmoitti kullekin työntekijälle hänen loma-aikansa sangen myöhään. Lomasta saatettiin tiedottaa jopa vain kahden viikon varoitusajalla, jolloin oli liian myöhäistä tehdä kesämatkasuunnitelmia. Esimerkiksi Lomaliiton lomakodeissa järjestettävää Paperiliiton perhelomaviikkoa ei ehtinyt varata ajoissa, koska varaukset tuli tehdä viimeistään kuukautta ennen loman alkua (Paperi 45 pk 7.4.1961). Kaikkiaan suunnitellun loman idea ei päässyt toteutumaan, koska talven aikana tehdyt esivalmistelut saattoivat harmittavasti valua hukkaan.

6.5.2. UNTOLASSA TAVATAAN

Työväenjärjestöjen huvi- ja vapaa-ajantoiminta ei ollut pelkää rahankeruuta varsinaista poliittista toimintaa varten, vaan sen avulla rekrytoitiin myös uutta väkeä mukaan toimintaan arjen verkostojen avulla. Uusien toimintatapojen ja painotusten etsiminen oli monien työväenjärjestöjen osastojen arkipäivää, sillä privatisoituminen alkoi vähitellen viedä väkeä pois yhteisistä tilaisuuksista, kuten Toivo Helander muisteli.

Aikanaan kun meillä oli pikkujoulujen järjestäminen vanhalle työväentalolle, vietiin lapsetkin mukana, koko perhe. Nyt ei tule kyseeseen. En osaa sanoa, olisiko lasten mukanaolo ollut omiaan antamaan siementä ja itua nuorten ajatteluun. Olosuhteet on sellaiset nykyään, että esim. pikkujoulujen puitteissa ei mahdollista – Osastolla oma vapaa-ajan viettopaikka, täällä voisi olla mahdollista perheittenkin puitteissa järjestää.

Jos työväentalo oli ollut työväestön vapaa-ajan harrastetoiminnan keskus, niin omat kesäpaikat taas toimivat yhteisöllisinä kokoontumispaikkoina yhä pitempien vapaiden aikana (ks. Harju & Ristimäki 1993).⁴³ Kesäpaikkojen ja matkojen avulla saatiin koottua järjestön tai osaston jäsenistö ja työporukat yhteen työajan ulkopuolellakin. Tämä edellytti omien tehtaan ulkopuolisten vapaa-ajanpaikkojen hankkimista.

Paperiliiton ammattiosasto 45:n lomatoiminta käynnistettiin 1960-luvun alkuvuosina, kun uusi vuosilomalaki oli astunut voimaan ja ilmassa alkoi väreillä lupaus lyhennetyistä työviikosta ja pidemmästä loma-ajasta. Osaston lomapaikka oli yksi ensimmäisiä Paperiliiton ammattiosastojen omistamista.⁴⁴ Tarve syntyi sekä osaston sisältä että ulkoapäin. Aktiivijäsenet näkivät, että mökkivillitys oli johtanut Valkeakosken seudulla tilanteeseen, jossa vapaat ranta-alueet alkoivat olla harvassa. Ammattiosasto halusi turvata jäsenistölleen mahdollisuudet virkistystoimintaan, etenkin kun kaikilla ei ollut mahdollisuutta hankkia omaa mökkiä. Loppuvuonna 1963 ammattiosasto hankki oman kesänviettopaikan Mallasveden rannalta. Paikka nimettiin Untolaksi myyjän mukaan. Kauppaa varten otettiin 5 000 markkaa pankkilainaa. Myös emoliitolta anottiin halpakorkoista lainaa, joka myönnettiin, muttei sitä tarvinnut nostaa. Tällöin työnantajalta ei pyydetty taloudellista tai muuta apua. (Lundan 31.8.1984; Paperi 45 tmk 1963–1964; *Paperiliitto* 4.10.1984.)

43 Esimerkiksi Tervakosken Paperiosasto 54:n oma kesänviettopaikkaa oli haikailtu jo vuosia. Vuonna 1964 pystytettiin Reharinteeksi nimetty huvila, johon saatiin rakennusmateriaali ilmaiseksi yhtiön omistamasta vanhasta makasiinista. (Harju & Ristimäki 1993, 32; Tervakosken tehdasyhteisön työväenliikkeen toiminta ks. Koskinen 1989, 110–112.)

44 Muiden paperiammattiosastojen loma- ja vapaa-ajantoimintaa kuvataan ainakin seuraavissa historiikeissa ja muissa lähteissä (ks. *40 vuotta Heinolan hengessä* 2000; *60 toiminnan vuotta* 1996; *75 vuotta paperityöläisten järjestötoimintaa Kauttualla*, Harju & Ristimäki 1993; Harra, Boman, & Monni 1997; *Massan voimalla; Nokian paperityöläisten historia*; *Paperiliiton Lohjan osasto 80* 1986; *Paperiliiton Kemin osasto 33:n historiikki* 1997; *Paperiliiton Taimionkosken osasto N:o 22 ry:n historiikki*, Paperiteollisuuden Työntekijäin Liiton Lielahden osasto n:o 6. ry:n 60-vuotisjuhla-julkaisu; *Suurimman voimalla*, Virkamäki 1986; *Yhtiön kanssa naimisissa* 1987).

Untolan kunnossapidosta ja valvonnasta vastasi aluksi erityinen hoitokunta. Se organisoivat siivous- ja rakennustalkoita, joihin osallistui väkeä vaihtelevasti. Käytännössä paikan huolto- ja muut tehtävät jäivät hoitokunnan jäsenten harteille. Yksi heistä, Väinö Hakala, raportoi tuoneensa saunaan jatkuvalämmitteisen kiukaan ja siihen sata kiloa kiviä. Hän myös maalasi ja pystytti lipputangon, luki sähkömittarin ja maksoi sähkölaskun. (Untola vk 10.5.1965.) Toinen aktiivi, Urpo Suomela, hoiti paikan talvikuntoon: tyhjensi paikan irtonaisesta omaisuudesta, johon muun muassa kuuluivat radio, 34 äänilevyä ja Suomen lippu. (Untola vk 1966.) Vähäisistäkin yhteisistä tavaroista pidettiin huolta. Hoitokunta myös laati paikan järjestyssäännöt ja valvoi, että Untolaa käytettiin ”kaikin puolin asiallisissa puitteissa” (Paperi 45 tmk 1963–1964.) Sittemmin Untolan ylläpitoa varten palkattiin talonmies, mutta huonojen kokemusten jälkeen palattiin talkootyöhön (Lundan 31.8.1984). Huonoilla kokemuksilla viitattiin juuri ”asiallisten puitteiden” heikkoon ylläpitoon eli niin talonmiesten kuin vieraittenkin ylenpalttiseen alkoholin käyttöön. Ammattiosaston nuorisajaoksen perustaminen 1960-luvun lopulla toi keskiohjelmyönteisen sukupolven Untolaan (Paperi 45 tk 1968–1970).

Vuonna 1967 järjestettiin peruskorjaustalkoot. Korjausapua ja -avustusta varten otettiin yhteys vuorineuvos Juuso Waldeniin. Yhtyneiltä Paperitehtailta saatiin yhtiön rakennusmestarin tekemät piirustukset uutta päärakennusta ja saunaa varten sekä rakennustarvikkeita tuhannen markan edestä. Untolan tontilta kaadettiin uudisrakennusten tieltä puita, jotka vaihdettiin yhtiön kanssa rakennustarvikkeisiin. Uusi päärakennus avattiin keväällä 1968, ja sauna, käymälät ja puuvaja otettiin käyttöön seuraavana kesänä. (Lundan 31.8.1984; *Paperiliitto* 4.10.1984.) Lisäksi hankittiin kolme perhemökkiä, jotka sittemmin korvattiin uusilla. Paperiliitto oli lahjoittanut soutuveneen ja osasto ostanut toisen, joten Mallasvedelle pääsi soutelemaan ja kalastamaan (Lundan 31.8.1984). Juuri 1960-luku ja sen jälkeiset vuodet olivat Untolassa kaikkein vilkkainta aikaa. Esimerkiksi vuonna 1969 oli vieraskirjaan kertynyt yli 2 000 nimikirjoitusta (Untola vk 1969). Talkoiden ja muun vastaavan toiminnan lisäksi Untola oli osaston huvitoimikunnan ja naisjaoston käytössä. Huvitoimikunta järjesti Untolassa kesäkauden avajaiset ja päättäjaiset.

Vapaa-ajan virkistyspaikoiksi tarkoitettut paikat toimivat myös ammattiosastojen virallisen ulospäin esiteltävän toiminnan näyttämöinä: huviloilla ja saunamojoilla pidettiin kokouksia ja palaveria, käytettiin koti- ja ulkomaisia vieraita sekä esiteltiin paikkoja ammattiliiton delegaatioille (ks. Lehto 1989, 168–173; Toivanen 1995, 56–57; Harju & Ristimäki 1993, 32). Myös Unto-

Alkuvuosina ammattiosaston Paperiosasto 45:n jäsenet matkasivat Untolaan joko polkupyörillä tai erikseen vuokratulla linja-autolla. 1960-luvun puolenvälin jälkeen yhä useampi taittoi matkan omalla pikkuautollaan. Kuva kevätkauden avajaistalkoista 1960-luvun lopulta. (Kuva Paperi 45:n arkistot)

lasta tuli paitsi osaston yhteisten tilaisuuksien järjestyspaikka myös eräänlainen ”käyntikortti”. Sinne tuotiin ammattiosastovieraita, olihan edellisten vuosikymmenten aikana solmittu ystävyysuhteita tehdasretkien aikana. Vieraita tuli Inkeroisista ja Myllykoskelta sekä Ruotsista Vesteråsin Metalliammattiosastolta. Nuoriso-osaston vieraista jotkut jäivät kaipaamaan: ”(M)issä viivyit laitahyökkääjä, vartosin klo 5 että olisit laittanut makuupussin vetoketjun kiini. Kiitos Valkeakosken isännät. Tervetuloa Inkeroiisiin!” (Untola vkt 1965–1966.) Untolassa järjestettiin muun muassa paikallisten TUL:n seurojen tilaisuuksia, neuvostoliittolaisten ystävyyskaupunkien valtuuskuntien virallisempia vierailuja sekä työväen yhteisiä pilkkikilpailuja (*Paperiliitto* 4.10.1984).

Yhteisyyden ylläpitämisessä onnistuttiin, sillä sekä työporukat että perheet löysivät Untolan. Työporukat ja ammattiosaston työhuonekunnat muun muassa pelasivat lentopalloa osastokisana. Meno oli miehistä. Esimerkiksi paperikone 6:n asentajat viettivät iltaa tyytyväisinä, mutta U. Laitinen kuitenkin kirjoitti: ”(Y)ksi asia jonka selvitän, että jätetään paikat vähän niin ja näin.” (Untola vk 9.8.1966). Joillekin lomapaikka ei ollut siinä määrin oma, että olisi nähnyt vaivan korjata oman juhlinnan jäljet. Myös työvuorot kävivät Untolassa iltaa istumassa. Seuraava kuvaus kertoi ammattikunnan tavoista, kun uusi lämmittäjä, Kalle, otettiin työporukan jäseneksi.

Tää yks vuoro, joka voimaosastolt olti kokoontunu hyväksyyn Kalle lämmittäjäksi, se ku tehtiin sen vuaro, kakie vanhoin lämmittäjje voimalla. Kalle oli varannu hevosvainaata makkaramuaros ja sauna kuumaks. Jo olta, ja sen päälle punssi. Ku enne vanhaan ja me vanhat lämmittäjät tykättii siitä kutsusta tulla tänne. Ja hyväksyä Kalle virallisesti. (Untola vk 8.6.1970.)

Untola oli myös ”käyntikortti”. 1970-luvulla siellä vieraili Valkeakosken neuvostoliittolaisen ystävyyskaupungin Sokolin kolmihenkinen paperimiesvaltuuskunta. Edessä vas. paperikoneenhoitaja, sosialistisen työn sankari Vasilli Borashkov, valtuuskunnan johtaja Sokolin kaupungin toimeenpanevan komitean jäsen Nikolai Kulikov ja Sokolin paperi- ja sellutehtaan pääjohtaja Herman Moltsarov. (Kuva Paperi 45:n arkistot)

Lämmittäjien ammattikuntaan sai täysjäsenyyden vertauskuvallisesti hoitamalla saunan lämmityksen. Muina tulokasrituaaleina olivat suun pieksentä, yhteissaunominen ja ryyppääminen. Kiinnostavaa on, että kostea tulokasriitti ei toteutunut työpaikalla, koska sekä työnantaja että ammattiosasto valvoivat työmaajuopottelua. Lämmittäjien kertomus saattaa kertoa myös siitä, että työläisten keskuudessa tunnettiin yhä ammattiyhpeyttä, mutta sen työväenkulttuurinen ja kollektiivinen näyttäminen oli siirretty työajan ulkopuolelle, sinne missä työyhteisö kokoontui ilman työnantajan valvovaa silmää. Muunlaisista tulokkaan koettelua toki työmailla esiintyi.

Untolan ensisijaisia käyttäjiä olivat osaston jäsenet perheineen. Alkuvuosina juhliittiin yhdessä työtovereiden ja perheenjäsenten kesken pääsiäistä, vappua, helatorstaita ja juhannusta (Untola vkt 1965–1967). Tällöin työ- ja perheyhteisöt sekoittuivat. Perhemökkien hankinnan jälkeen oli mahdollista viettää lomaa myös melkein omassa rauhassa. Toisaalta jo ennen pikkumökkejä tunsivat moni osaston jäsen Untolan omakseen. Ammattiosaston toimikunnan aavistelut olivat osuneet oikeaan, sillä nekin, joilla ei ollut varaa tai halua hankkia omaa mökkiä, löysivät vähitellen Untolan.

Huokailimme kotona ollapa mökki ja vene. Sitten muistimmekin tämän Untolan. Tulimme hieman epäröiden, sillä olemme aloittelevia tämän Untolan suhteen. Tulimme, näimme – ja Untola voitti. Uskomme, että meidän piirissämme on vielä paljon perheitä, jotka eivät tiedä Untolasta tarpeeksi. Toivomme löytävämme itsemme täältä silloinkin kun on talkoot. Emme kaipaa enää mökkiä, sillä onhan se meillä nyt – yhteinen Untolamme. Kiitos! (Untola vk 20.7.1965.)

Paperiliiton ammattiosasto 45 jakautui vuonna 1970 kahteen osastoon, kun Paperituotteelle perustettiin oma osasto. Untola jäi molempien osastojen yhteiskäyttöön.

6.6. TYÖVÄEN LOMATOIMINNAN ANTI

Kaupallisen turismitarjonnan kasvaessa Pohjoismaisen työväenmatkailun katto-organisaation, Nordisk Folke-Reson, sekä sen neljän jäsenjärjestön tarpeellisuus alkoi kyseenalaistua. 1960-luvun lopulla Ruotsin Reso ja Norjan Folke Ferie lakkautettiin taloudellisesti kannattamattomina. Suomessa TML ja Kansan Matkatoimisto kokivat saman kohtalon. Niiden toiminta oli käynyt toimijoiden itsensä ilmaisemana ”tarpeettomaksi”, sillä matkailupropagandatyön otti huomiinsa valtio ja halpamatkoja alkoi saada kohtuulliseen turistihintaan kaupallisista matkatoimistoista. Lomaliittokin oli muutosten edessä. *Loma-aika*-lehden viimeiset numerot julkaistiin vuonna 1966. Lomaliiton toiminta alkoi muuttua yhä selkeämmin RAY:n ja liiton jäsenjärjestöjen rahoittamiin sosiaalisten lomien järjestämisen ja toisaalta kaupallisen loma- ja kylpylätoiminnan suuntaan (Lomaliitto tk 1960–1977; Krohn 1991, 160–164). Ammattiliittojen ja -osastojen loma- ja vapaa-ajan toiminta taas lisääntyi ja vakiintui 1970–1980-luvuilla.

6.6.1. ”OMAHETOINEN” TOIMINTAKULTTUURI

Työväen joukkomatkailemisen ideana oli korostaa demokraattista vapaa-aikaa mutta toisaalta myös työväenliikkeen omia arvoja ja kulttuuria. Haluttiin luoda työväestön omista tarpeista niin taloudellisesti kuin kulttuurisesti soveltuvia lomavienon ja -matkailun muotoja. Samalla näiden painottaminen loi yhteenkuuluvuutta ja ylläpiti sosiaalista erottautumista. Furloughin (1998, 248) mukaan tällaisen itse-

tietoisien luokkaorientaation lisäksi toiminnan periaatteena oli olla myös kaikille avointa. Tässä demokraattisen loma- ja vapaa-ajan toiminnan avoimuuden periaatteessa piili kuitenkin paradoksi. Voisiko jokin ”omaehtoinen” työväenkulttuuri ja identiteetti säilyä, jos se on kaikille avointa? Furloughin näkemys on, että juuri tämä ristiriita on ollut se liikkeessä pitävä voima, joka on muokannut massakultutusta ja -kulttuuria sekä modernia yhteiskuntaa nykyisenlaiseksi (ks. myös de Grazia 1993, 29).

Toisaalta modernissa kulutusyhteiskunnassa kulttuurinen integraatio on samankaltaistanut elämäntapoja ja kulttuureja (MacCannell 1999, 39–48; Urry 1988). Suomessa tilanne on ollut varhaisemmin teollistuneisiin maihin verrattuna siinä mielessä poikkeava, ettei ollut syntynyt erityisen omintakeista työväenkulttuuria. Suomalaista työväenkulttuuria leimasivat ennen kaikkea sen kahtalaisuus. Toisaalta työväenliikkeen johto ja aktiivit korostivat ”omaehtoista” ala- ja vastakulttuurisuutta, mutta toisaalta taas työväestön elämäntapa kuvasti kansallista yhtenäiskulttuuria, jolloin työväenkulttuuria voidaan pitää sille rinnakkaisena erilliskulttuurina. Näin ollen kysymys työväenlomailukulttuurin ”omaehtoisuuden” säilymisestä liittyi kysymykseen toiminnan avoimuudesta mutta myös työväestön elämäntavan muutoksesta.

Suomalaisen työväenlomailun muodoissa näkyivät kaupunkielämään kuuluneet elementit, jotka kertovat kulttuurisesta valumasta. Kaupunkikodista haluttiin paeta uusiin maisemiin, virkistävään luontoon ja maalle esimerkiksi heinätoihin, kesäkoteihin ja -siirtoloihin, leireille, lomamökkikyliin tai omille kesämökeille. Porvaristolta omaksuttiin myös aktiivisen loman idea, joka on näkynyt vaihtelunhaluna esimerkiksi retkien ja matkojen tekemisenä sekä uusien tietojen ja taitojen opetteluna. Toisaalta tähän saatiin myös mallia muista maista, joissa kulttuurinen valuma oli edennyt jo pidemmälle. Esimerkiksi 1930-luvulla koettiin Ruotsissa sosialidemokraattien valtakaudella oikea modernin vapaa-ajanliikkeen läpilyönti, johon olennaisena osana kuului ihmisten monipuolinen henkinen ja fyysinen kehittäminen (Löfgren 2001, 147).

Organisoitu loma- ja vapaa-ajantoiminta vaati kuitenkin tiettyä vakautta ja pysyvyyttä. Monien järjestöjen toiminnan vakiinnutti 1950–1960-luvuilla oma, lomapaikka, jonka eteen yleensä tehtiin talkootyötä pitkäjänteisesti. Samoihin aikoihin alettiin työväentalojen toimintaa ajaa alas, joten monen järjestön yhteisöllinen toiminta siirtyi vapaa-ajantoimintaan liittyviin tiloihin. Edelleenkin näiden järjestöjen piirissä toimineiden yhteenkuuluvuus näyttäytyi toisilleen limittäisinä ryhmäytymisinä, joissa perhe oli yksi, työporukka toinen, ammattiyhdistys kolmas ja vapaa-ajan harrasteryhmät neljäs sosiaalinen verkosto.⁴⁵ Yhdessä vietetty loma- ja vapaa-aika yhdistivät nämä ryhmät ja verkostot kuten työväentalo aiemmin.

Työväenmatkailu- ja lomailuliike itsessään edusti kansainvälistä työväenkulttuuria puhtaimmillaan – tai niin puhtaana kuin kulttuurisen valuman sekä kansallisten ihanteiden kiepin avulla kierrätettyjä ihanteita ja tapoja voidaan pitää omina.

---

45 Työväenluokkainen ja luokkatietoinen käsitys perheestä ei ole tarkoittanut samaa kuin porvaristolla. Perheen voimin osallistuttiin työväenjärjestöjen rentoihin työväentaloilla, joita monet ovat pitäneet toisina koteina ja kasvatuksen kehtoina. Vasta oikeastaan elintason ja hyvinvoinnin nousu omakoti- ja lomaliikkeineen muokkasi uudenlaista perhekasitusta työväestön piirissä.

Vaikka kotimaan matkat ja retket kansallismaisemiin tai museoihin näyttäytyivät pitkälti kulttuurinationalismina, oli toiminta työväenhenkisesti vastakulttuurista. Monet toimintamuodot kohdistettiin yleisemminkin paikalliseen työväkeen, joten osallistuminen toimintaan oli avointa.

Työväen vastakulttuuriset toimintamuodot korostuivat, sillä yhteisöllisyys perusteltiin sekä moraalilla että taloudellisilla syillä. Työväen vapaa-ajan järjestämisen liikkeen kriteerit näkyivät moraalisaatteen omaksumisena. Hyveinä pidettiin virkistytymistä, raittiutta ja aktiivista itsen sekä samalla yhteisön kehittämistä. Kuten talkootyössä myös ammattiyhdistysvierailuissa korostettiin vastavuoroisuutta. Keskiluokkainen perhekeskeisyys ja yksityisyyden toiveet alkoivat vallitsevan yhtenäiskulttuurin ohella näkyä myös työväen matkailu- ja lomatoiminnan suunnittelussa ja toteutuksessa, jolloin privaattilomailuun luotiin vaatimattomat puitteet antamalla käyttöön esimerkiksi oma lomamökki. Yleisimmin demokraattisen loma- ja vapaa-ajan toiminnan yksikkönä oli kuitenkin työyhteisö, kuten ammattiosasto tai lomamatkailukerho. Ne olivat työyhteisöjä, jotka ulottivat yhteisen aikansa myös vapaa-ajan toimintaan. Lisäksi synnytettiin erillisin kriteerein hetkellisiä lomayhteisöjä, jotka koostuivat naisista, äideistä, lapsista tai vanhuksista. Yhteisyys saatettiin luoda tällöin elämäntilanteen tai -vaiheen perusteella. Vaikka matkailussa ja retkeilyssä pyrittiin avartamaan mieltä ja sivistämään itseä, on ammattiosastojen ja muiden työväenjärjestöjen toimintaa leimannut kollektiivisuuden ohella paikallisuus. Yhteenkuuluvuus ja kollektiivisuus on sidottu omaan yhteisöön ja erilaisiin verkostoihin.

Yhdistysvetoisen lomatoiminnan ideana on ollut tuottaa loma- ja vapaa-ajan palveluja mahdollisimman edullisesti työläisille, eikä toiminnalla ole ensisijaisesti tavoiteltu taloudellista voittoa. Kuitenkin lomatoiminta on ollut myös tuottoisaa liiketoimintaa. Esimerkiksi Iso-Britanniassa W.T.A.:n talous kukoisti. Voitonta-voittelun vähättelystä huolimatta yhdistys nousi 1930-luvun lopulla maan kolmanneksi suurimmaksi matkanjärjestäjäksi, joka laajensi toimintaansa vielä toisen maailmansodan kynnykselläkin (Dahlkild 1988, 4). Myös Ranskassa *Tourisme et Travail*'n alkoi tukea taloudellisesti matkailuyhdistyksiä ja erilaisia matkailua edistäviä hankkeita. Tämä johti siihen, että ääriivasemistolaisissa ammattiyhdistyksissä ryhdyttiin kritisoimaan kovasanaisesti moista loma- ja vapaa-ajan yritystoimintaa, sillä sen nähtiin johtavan koko toiminnan porvarillistumiseen. (Furlough 1998, 268–269.) Tämänsuuntaisen kehityksen nähtiin merkitsevän työväenliikkeen aatteellisen perustan rapautumista.

Suomessa ei ollut syytä käydä samanlaisia keskusteluja lomatoiminnan taloudellisen luonteen luomasta ongelmasta kuin Ranskassa tai Iso-Britanniassa, mutta poliittista keskustelua kyllä käytiin työväenliikkeen toiminnan luonteesta. Yleisesti ottaen Furloughin kuvailema periaatteellinen paradoksi ”omaehtoisen” vastakulttuurin säilymisestä ja valtakulttuurisen avoimuuden hyväksymisestä voi väittää koskeneen myös suomalaista työväenmatkailu- ja lomailutoimintaa. Tällöin etenkin työväenjärjestöt ovat loma- ja vapaa-ajantoiminnassaan toteuttaneet kaksoisstrategiaa, jossa erilliskulttuurisen ”omaehtoisuuden” lisäksi on sopeuduttu valtakulttuuriin tapoihin ja kansallisiin arvoihin.

TML, Kansan Matkatoimisto ja Lomaliitto harjoittivat liiketoimintaa, mutta lomatoiminnalla ei pyritty taloudelliseen menestykseen vaan yleishyödyllisyyteen.

Kollektiivinen, työväestön itsetuntoa ja luokkatietoisuutta vahvistava erilliskulttuurinen toiminta nähtiin työväenjärjestöjen piirissä jo itsessään tavoiteltavana päämääränä. Lisäksi valtion merkitys taustavaikuttajana ja rahoittajana näkyi toiminnan kohdentamisena tiettyihin erityisryhmiin, jolloin tehtävä määrittyi enemmänkin sosiaalisesti kuin taloudelliseksi toiminnaksi.

6.6.2. VAPAA-AJAN ORGANISOINNIN POLITIIKKA

Työväen vapaa-ajan järjestelyn liike saavutti yhteistyöllään sekä työväenliikkeen kaksoisstrategiaa noudattaen monia tavoitteitaan (Oittinen 1937; 1939; Louhikko 1939a). Yhteistoiminnan ytimenä oli itsekasvatus ja kuri: työstä virkistytymisen puolustaminen veltoilua, juopottelua ja muita huonoja harrastuksia vastaan. Ennen kaikkea työväen vapaa-ajan järjestelyn liike tähtäsi työläisten järjestytymisen ja yhteiskuntakelpoisuuden kasvattamiseen. Työväen itsekasvatuksella voitiin tuottaa kelvollinen ja kurinalainen neuvotteluosapuoli työnantajille. Tätä tavoitetta hidastivat työväenliikkeen hajaannus, epävakaat työmarkkinat ja työnantajien harjoittama isännänoikeus aina 1960-luvun lopulle saakka.

Työväen vapaa-ajan järjestelyn liikkeen päämäärät näyttävät lomakysymyksen osalta toteutuneen ainakin toiminnan sisältöjen puolesta – tosin vasta 1960-luvulla. Näin ollen normatiivinen ”hyvä” ja ”oikea” määrittivät valtakulttuurisesti yhteiseduksi, jolloin eri tahojen yhteisenä päämääränä oli ollut kansallinen etu ja hyvinvointivaltion rakentaminen. Kuitenkin käytännössä kansallisen edun hegemonian alla kentällä käytiin kiivaitakin kamppailuja, olihan useita toimijakohtaisia poliittisia ja taloudellisia pyrkimyksiä, jotka linjasivat niin työväenliikkeen järjestöjen kuin työnantajien toimintaa.

Työväenmatkailu- ja -lomailutoiminta perustui vapaaehtoisuuteen, joten se täytti yhdistysvetoisen lomaorganisoinnin mallin ajaman tasa-arvoisen loma- ja vapaa-ajan kriteerit. Oittinen (1939, 174) kiteytti päämääräksi ajatuksen siitä, että työläisen oli saatava tuntee olevansa työn päätyttyä oma herransa, eikä työnantaja valvoisi hänen tekemisiään tai sanomisiaan. Sama ajatus näkyi ammattiyhdistysliikkeen kannanotoissa: työläisen tulisi saada viettää lomansa ja vapaa-aikansa vapaana työnantajansa holhouksesta (*Loma-aika* 1947:3–4, 4–5). Työnantajan työläisille järjestämään vapaa-ajantoimintaan oli suhtauduttu ennen toista maailmansotaa kriittisen varauksellisesti, sillä sen katsottiin ajavan vain työnantajan hyötyä (Oittinen 1939, 185). Myöhemmin vuonna 1950 Lomaliiton toiminnanjohtaja Louhikko muotoili näkemyksensä vielä tiukemmin. Hän argumentoi sen puolesta, että työläiselle olisi parasta katkaista kaikki työyhteisön sosiaaliset siteet loma-aikana.

Terveen kansanvaltaisen kehityksen kannalta olisi toivottavaa, että valtion laitokset samoinkuin teollisuus-, pankki-, vakuutus- ym. liikelaitokset eivät ryhtyisi sijoittamaan varojaan lomanviettokohteitten hankkimiseksi omalle henkilökunnalleen, koska henkilökunta joutuu lomankin aikana seurustelemaan samojen ihmisten kanssa, joita sen on pakko työpaikalla pitkin vuotta kohdata. Sama on sanottava kansalaispiirien aatteellisille ja taloudellisille järjestöille. (*Loma-aika* 1950:1, 1–2)

Katkelmassa on merkillepantava uusi retoriikka, jota alettiin viljellä niin työntekijä- kuin työnantajapuolella toisen maailmansodan jälkeen. Louhikko puhui henkilökunnasta eikä enää työläisistä. Lisäksi itse sanoma oli mielenkiintoinen, sillä Louhikko totesi, ettei työnantajien kannattaisi enää organisoida työläisten loma-aikoja. Toisaalta myöskään vapaiden järjestöjen lomatoiminta ei hänen näkemyksensä mukaan sittenkään olisi paras mahdollinen vaihtoehto. Kannanotto on nähtävä sekä Lomaliiton mainoksena että työväenlomailun idean kertauksena. Loma toisi vaihtelua arkeen, tutustuttaisi uusiin ihmisiin, paikkoihin ja kulttuureihin. Vain uusien kokemusten ja sitä kautta saavutetun tietämyksen kautta sivistynyt luokkatietoinen työntekijä pystyisi ymmärtämään muiden maiden kansalaisia ja heidän kulttuuriaan sekä edistämään yhteistoimintaa ja rauhaa. Nehän olivat työväenmatkailuaatteen perustat. Kuitenkin Lomaliiton lomamatkailukerhojen ja ammattiosastojen vapaa-ajanverkosto koostui työyhteisöjen jäsenistä ja muista verkostoista. Työ- ja vapaa-ajan maailmojen erottaminen toisistaan ei näin ollen onnistunut, vaan työajan ja -paikan vaatimukset heijastuivat moninaisesti vapaa-ajan alueelle.

7. TYÖN JÄLKEEN

SAK oli osallistunut etenkin Lomaliiton kautta työläisten lomatoiminnan järjestämiseen. Myös STK oli ollut Lomaliiton jäsen vuodesta 1942, joten lomankäyttökomiteassa työnantajien huoltotyöstä kertonut insinööri Aarne Levander oli osunut arviossaan oikeaan: ”Luulisin työnantajien suhtautuvan myönteisesti yhteiselimeen, yhdistykseen tai neuvostoon, yhdistys nimi olisi parempi kuin neuvosto.” (LKK 7.12.1938.) Vaikka Lomaliitto oli saavuttanut eri tahojen kannatuksen, joidenkin työnantajien keskuudessa liitto saatettiin mieltää enemmän työntekijäpuolen etupiiriin kuuluvaksi. Toisaalta monet teollisuus- ja liikelaitokset olivat lähes yhtä aktiivisia kuin ammatilliset järjestöt, ne käyttivät Lomaliiton palveluita ja omistivat liiton jäsenosuuksia (*Suomalainen loma* 1963, 14). Vuonna 1959 Lomaliiton kaikista osuuksista oli teollisuus- ja liikelaitoksilla 22 % ja työnantajajärjestöillä 4 %. Ammatillisten järjestöjen osuus oli yhtä suuri (26 %). Jäsenenä oli etenkin suuria teollisuus- ja liikelaitoksia. (*Loma-aika* 1961:1, 11.)

Toisen maailmansodan jälkeen suurin osa teollisuusyrityksistä muokkasi sosiaalipoliittisen järjestelmän, jonka tarkoituksena oli taata turva työntekijöille sekä saada heidät viihtymään työssään ja laajemmin ”koko yhteiskunnassa” (Paukkunen 1955, 43). Tällainen retoriikka kuvasti ”sosiaalisen” ylivertaisuutta muihin tarkastelunäkökulmiin verrattuna. Sosiaalinen toiminta, ryhmänmuodostus ja muut sosiaalisen alueet oli kartoitettava, jotta päästiin käsiksi teollisuuden rationalisointiin ja modernin yhteiskunnan suunnitteluun. (Kettunen 1994a, 88–90.) Teollisuuden vapaaehtoisen sosiaalisen toiminnan yhtenä osana oli työntekijöiden ja heidän perheittensä loma- ja vapaa-ajan organisointi.

7.1. TEOLLISUUDEN VAPAAEHTOINEN SOSIAALITOIMINTA

7.1.1. TEHDASPATERNALISMI LOMAN TAKAAJANA

Lomankäyttökomitean vapaille kansalaisjärjestöille lähettämä kysely oli postitettu myös suurimmille teollisuustyönantajille. Kysely koski vuoden 1938 kesäloman järjestelyjä, jolloin ensimmäinen vuosilomalaki ei ollut vielä voimassa. Mahdollinen lomaorganisointi oli kuulunut osana tehtaan muuhun huoltotoimintaan, ja se riippui työnantajan halusta ja aktiivisuudesta – aivan kuten myöhemminkin. Suurimpien teollisuusyritysten huoltokonttoreilta saatiin kesälomajärjestelyjä koskeneeseen kyselyyn vastauksia toistakymmentä eri puolilta Suomea. Vastauksista paljastui, että moni muuten vapaa-ajantoimintaa työntekijöilleen tarjonnut teollisuuslaitos ei ollut järjestänyt varsinaista lomatoimintaa. Esimerkiksi Kemi Oy:ssä, Veitsiluoto Oy:ssä ja Yhtyneiden Paperitehtaiden Myllykosken tehtailla lomatoimintaa vasta suunniteltiin. Niin ikään Kuusankoskella Kymi-Kymmene Oy:llä ei vielä ollut varsinaista lomatoimintaa, vaikka huoltotyö muuten tehtaalla oli ollut perinteikästä (ks. Polin 1932). Kymi-Kymmenen vastauslomakkeeseen oli kirjoitettu: ”Yhtiö on lähettänyt 20 nuorta tehtaan tyttöä vuosittain Pallastunturille

kahdeksi viikoksi suorittaen kaikki kustannukset, sekä täyden palkan tältä ajalta. Kesälomaan tämä loma ei vaikuta”. Yhtiö oli rahoittanut urheilutoimintaa ja järjestänyt työläisille ryhmämatkoja, jotka oli tehty linja-autoilla ”sisartehtaille” ja muuallekin useamman kerran vuodessa.

Suunnitelmia oli muillakin yhtiöillä, sillä vuosilomalain valmistelu ja täytännönpano seuraavana kesänä 1939 olivat nostaneet lomakysymyksen esiin. Serlachius Oy:n Mäntän tehtailla oli suunnitelmissa hankkia linja-auto matkoja varten sekä perustaa puistoja ja puutarhoja. Yhtiö myös toteutti aikeensa. Loppuvuonna 1938 uutisoitiin yhtiön johtokunnan päätöksestä työläisten huokeahintaisten lomamatkojen toteuttamista varten: ”työläisten vilkas matkailuharrastus ensi sijassa kaipaa työnantajan tukea ja toivomuksena on, että kerrottu omnibusauton hankkiminen sekä halpojen ja hyvin ohjattujen seuramatkojen järjestäminen sen avulla tulee koitumaan työläisten virkistykseksi ja kehittymiseksi” (HS 26.10.1938). Suunnitellut matkat suuntautuisivat kotimaan suosittuihin matkakohteisiin. Majoituksesta, ruokailuista ynnä muista käytännön järjestelyistä ei koituisi työntekijöille kuluja, vaan niistä huolehtisi yhtiön huolto-osasto. (U-S 26.10.1938.) Mäntän tehtaiden huoltokonttorista vastattiin kyselyssä, että työläiset olivat retkeilleet, ulkoilleet ja kalastaneet ahkerasti tehtaan läheisyydessä olleen luonnonkauniin järven rannalla. Siksi yhtiössä ei ollut nähty tarvetta erilliseen kesäsiirtola- tai kesäkotitoimintaan.

Joissakin yhtiöissä oli järjestetty lomatoimintaa, mutta se oli ollut vaatimatonta ja pienimuotoista. A. Ahlström Oy:n Varkauden tehtaat tarjosivat virkailijoille oman lomamajan, johon mahtui lomailemaan 16 henkilöä kerrallaan. Toisaalla toiminta ulotettiin toimihenkilöiden ohella myös työväestöön. Enso-Gutzeit Oy ilmoitti kyselyssä järjestäneensä työntekijöilleen retkiä, joille oli osallistunut 65 henkeä. Lisäksi erityisessä työläisten lomakodissa oli kesällä vierailut lähes 300 ja leireillä 75 henkeä. Kaikki lomatoiminta oli ollut gutzeitlaisille ilmaista. Osa lomakotitoimintaan osallistuneista oli työntekijöitä, jotka olivat viettäneet lomaansa Enso-Gutzeit Oy:n Tornatorin tehtaiden kesäkodissa Joutsenossa (Krohn 1991,134). Loma-ajan järjestelyistä käytiin keskustelua myös lomankäyttökomitean istunnossa vuonna 1939, sillä komitea halusi kuulla tarkemmin työnantajien huoltokokemuksista. Puheenvuoroja käyttivät etenkin Enso Gutzeit Oy:n huoltotoimen edustaja Ilmari Luostarinen sekä sosiaaliministeriön huoltoasiainosaston tarkastava lääkäri Rakel Jalas (LKK 28.9.1939).

Luostarinen: System. lomanhuoltoa vasta viime kesänä. Sunnuntaisin työväestö Saimaalla. Yhtiö omistaa saaria ja antaa työväen käyttää niitä. Tämä on yleinen vapaa-ajanviettomuoto on yleisin. Loma vietetään maalaistaloissa. Viime kesänä Joutsenossa lomakoti, erinomainen paikka Saimaan rannalla, 50 henkeä, Martat hoitivat – – halvat taksat. Ei vastannut odotuksia. Työläisiä 5 000 joista 50 oli koko kesän aikana lomakodissa. Täysihoito 20:-. Radio, piano, kalastusvälineet yms. Tainionkoskelta ja Kaukopäystä ei ketään. Kaikki Ensosta. Myös pienempiin majoihin ei ilmoittautunut halukkaita.

Jalas: Ehkä ei Marttojen hoitoon olisi pitänyt antaa.

Kesäkoti ei saanut suurta suosiota, vaikka työläiset olisivat saaneet rakentaa itse kesämajoja. Työnantajan suunnitelmissa oli, että tätä varten varattu alue olisi alkanut

muistuttaa siirtolapuutarhoja. Edes alhaiset hinnat ja palvelu eivät saaneet työläisiä lomakotiin, vaikka työläisnaiset olisi vapautettu ruoanlaitosta ja ruoka nautittu Marttojen¹ ravintolassa. Keskustelusta nousivat esiin myös työväen ”omaehtoisen” kulttuurin, työväestön viihteellisen vapaa-ajankulttuurin ja maaseututyöväestön tavat. Torvisoittokunta innosti lähtemään huvimatkoille mukaan, mutta ajatus retkeilystä ei houkutellut, kuten keskustelusta selvisi. Retkeily ja paluu luontoon olisivat vaatineet työnantajan mielestä valistustyötä kaupunkilaistyöväestön keskuudessa.

Luostarinen: Viikonloppu- ja lomaretkeilyä, reittejä Itä-Suomessa, järj. majoituspaiikkoja, kartat. Ei yhtään ainoaa retkeilijää. Laivamatkoja Saimaan kanavalla. Ens. kerralla ei paljon väkeä, toisella kerralla soittokunta ja enemmän väkeä. Muuten työväestö on suht. myönteisesti yhtiön työväenhuoltoon mutta ovat tottuneet omiin lomaviettotapoihinsa. Työväestöllä on omia järjestöjä sitä varten. Ei mitään boikottia työväenjärjestöjen taholta.

Jalas: Laivamatka onnistuu, kun soittokunta on mukana. Retkeilyn epäonnistuminen johtuu tottumattomuudesta.

Luostarinen: Jokainen haluaa vapaasti järjestää lomansa. (Emt.)

Työläiset eivät siten osoittaneet erityistä intoa työnantajan järjestelyjä kohtaan. Krohn (1991, 134) tulkitsee sen johtuvan ”vihamielisyydestä työnantajien huolto-toimintaa kohtaan”, sillä koska järjestely ei perustunut mihinkään lakiin tai asetukseen, työnantajan lomatoiminta nähtiin armonpalojen antamisena, holhoamisena ja patruunahengen ilmentymänä. Näin saattoi olla joidenkin kohdalla, mutta komiteassa käyty keskustelu valottaa asian toistakin puolta: työväestöllä oli jo omia verkostoja, järjestöjä ja tapoja yhteistä vapaa- ja loma-ajanviettoa varten. Lisäksi järjestäytymisen myötä työläisillä oli jo muotoutunut ”omaehtoinen” loma- ja vapaa-ajanviettokulttuuri. Tästä johtuen ei työläisten keskuudessa otettu vapaa- aikaan kohdistettua työväenhuoltoa vastaan varauksetta.

Todennäköisesti Krohnin tulkinta oli lisäksi siinä mielessä oikea, että monilla tehdaspaiikkakunnilla huoltotyöhön suhtauduttiin karsastellen, koska työläiset saattoivat mieltää sen köyhäinavuksi tai työnantajan alentavaksi isännyydeksi. Tämä lienee johtunut siitä, että köyhäinhuolto oli ollut stigmatisoivaa (ks. Kröger 1997, 129). Lisäksi vuoden 1918 tapahtumat sekä 1930-luvulla harjoitettu ammatillisesti järjestäytyneiden työläisten syrjintä suojeluskuntalaisia suosimalla olivat jättäneet jälkensä. Luokkaviha purskahteli esiin. Esimerkiksi kun Karhulan tehtailla työläisten huollosta vastanneet NNKY:n Betania-työntekijät jalkautuivat tehtaalle, suhtautuivat työläiset heihin penseästi: ”Ines menee lasitehtaalle, konepajaan, teräsvalimolle. Hänen täytyy löytää ihminen ja hänen tarpeensa tehdassalien ja kotien maailmasta. – Te olette työnantajan kätyri, joku sanoo kyräillen” (Enkelberg 1992, 90–98).

1 Marttojen toiminnan perustana on ollut sivistäminen ja valistaminen, mikä on tarkoittanut juuri sivistyneistön omaksuman ”tietämättömän kansan” valistustehtävän omaksumista (Ollila 1994, 53–55). Naisjärjestönä Martat kohdistivat huomionsa eri kansaryhmien naisiin, joiden avulla päästiin vaikuttamaan myös perheen muiden jäsenten sivistyksen tasoon.

Loma- ja vapaa-ajantoimintaa harjoittaneet työnantajat saivat porvarislehdissä palstatilaa huoltotyölleen. Niin Serlachius Oy:n kuin myös Enso-Gutzeit Oy:n lomaorganisoinnista kirjoitettiin. Vastavuoroisesti työväenlehdet eivät uutisoineet yhtiöiden lomaorganisoinnista tai siihen liittyvistä suunnitelmista lainkaan, eivätkä porvarislehdet vastaavasti kirjoittaneet työväenjärjestöjen lomatoiminnasta. Tämä ilmentää käynnissä ollutta sosiaalista ja kulttuurista kahtiajakoa sekä ”propagandasotaa”, joka aktivoitui lomakysymyksen ympärille kehkeytyvällä kentällä. Serlachius Oy:n Mäntän tehtaiden järjestämä linja-automatkailu sekä Enso-Gutzeit Oy:n lomakotitoiminta olivat kollektiivisen työväenmatkailun ja -lomailun mallien kierrättämistä osaksi yhtiön huoltotoimintaa. Tällöin teollisuusyritykset olivat – epäilemättä tietoisemmin kuin vahingossa – työväenliikkeen ja muiden vapaiden järjestöjen omimpia toimintamuotoja (ks. Koskinen 1987, 119–111).

Lomankäyttökomitean lomajärjestelykyselyyn vastanneet työnantajat olivat Suomen suurimpia teollisuustyönantajia. Tehtaiden antamat vastaukset heijastelivat huoltotyön uusia haasteita, jotka liittyivät pitkälti myös modernisoitumisuskon asettamiin vaatimuksiin. Kuitenkaan tilanne ei muuttunut mitenkään radikaalisti. Työnantajien teollisuuspaternalismi oli edelleen voimissaan. Tämä selviää esimerkiksi Urho Peltosen *Työsuhde*-teoksesta (1939), jossa työläisten vapaa-aikaa ja työnantajien ”henkisen huollon” tehtäväsarkaa kuvattiin seuraavalla tavalla:

Työväen henkisille riennoille olisi eduksi, että se olisi mahdollisimman oma-aloitteista ja vapaata kaikesta holhouksesta. Muutamain paikoin maatamme on työväki jo siksi korkealla henkisellä kehitystasolla, että tämä on melko suuressa määrin mahdollista. Mutta milloin näitä harrastuksia ohjataan sivulta päin esim. tietyn poliittisen suunnan hyväksi, on ymmärrettävää, että tehtaan taholta pyritään edellä mainitun vastapainoksi kehittämään työväen taloudellista ja siiveellistä ajattelutapaa ja herättämään kansallistuntoa. (Emt., 88.)

Tällaista poliittisesti latautunutta isäntävallan retoriikkaa vieroksuttiin, mikä selvisi myös lomankäyttökomitean keskusteluista. Työväestön järjestäytymisen myötä syntynyt ”omaehtoinen” vapaa-ajan vietto oli poliittista, mutta sitä oli yhtäläillä myös työnantajien synnyttämä ”vastapaino”. Vapaus määrittyi työnantajille eri tavoin kuin työntekijöille; työnantajille vapaus oli isänmaallisuutta, kun taas työntekijöille vapaus tarkoitti itsemääräämisoikeutta, subjektiviteettia ja kollektiivista subjektiviteettia. SAK:n puheenjohtajan Eero A. Vuoren lomankäyttökomiteassa esittämä kannanotto kuvasti työntekijäin näkemystä:

Työnantajat voivat järjestää asiat siten, että lomankäytön vapaus häiriintyy. Työntekijä tuntee olevansa velvollinen noudattamaan työnantajan järjestelyä. – – Onko tuettava työnantajain huoltotoimintaa valtion varoilla? Se tekee työntekijät riippuvaisiksi työnantajista. Mitä valtio järjestää, se järjestää yleiseksi laitoksiksi kaikkia lomankäyttäjää varten. (LKK 15.2.1939.)

Koska poliittisesti latautuneet näkemykset olivat kaukana toisistaan, ei olekaan ihme, että vuonna 1944 solmittuun ensimmäiseen yleissopimukseen kirjattiin

erikseen ylös eräänlainen kompromissi. Siinä todettiin, että työnantajilla oli oikeus harjoittaa huoltotoimintaa – tosin varauksella, sillä se ei saanut asetta esteitä ”työntekijöiden vapaalle omatoimisuudelle” (Mansner 1984, 79–80).

7.1.2. SOSIAALITOIMISTOT PERUSTETAAN

Sota-aikana ja sen jälkeen teollisuuden harjoittama työväenhuolto modernisoitiin teollisuuden sosiaalisesti toiminnaksi, jolloin se saatiin palvelemaan paremmin teollisuuden rationalisointia. Toimintaa alettiin kartoittaa ja siitä koituvia kustannuksia laskea tarkemmin kuin aiemmin. Toisaalta huoltotoiminta ja siihen kytkeytyvä retoriikka oli saatava vastaamaan uutta sopimusjärjestelmätilannetta. Työnantajien tuli vähitellen sopeutua ajatukseen, että työntekijät olivat yhdenvertaisia neuvottelukumppaneita ja toimijoita – eivätkä siten huoltotoimien passiivisia kohteita. Teollisuuslaitosten vapaaehtoinen sosiaalitoiminta yleistyi ja monimuotoistui, kun teollisuuslaitokset alkoivat perustaa erityisiä sosiaalitoimistoja 1940-luvun alussa. Huoltokonttoreissa taas keskityttiin muun muassa palkka-asioihin. Sosiaalitoimistojen tai -osastojen työn pohjana oli etenkin kotirintaman naisten yhteistoiminta, joka näkyi työpaikoilla ja työn jälkeisenä aikana, ja se on vaikuttanut sosiaalisen toiminnan sisältöjen muotoutumiseen (Satka 1994, 85–87).

Tehtaiden sosiaalipäälliköiksi tai -johtajiksi palkattiin monia entisiä upseereja, jotka olivat sota-aikana johtaneet miehiä rintamalla (Kettunen 2000b, 313; 1994a, 90). Tällä yritettiin lisätä yhtenäisen kansan ja yhteenkuuluvuuden tunnetta työntekijöiden keskuudessa. Lisäksi yritettiin saavuttaa myös miespuolisten työntekijöiden myönteinen suhtautuminen sosiaalista toimintaa kohtaan. Sotaa edeltäneenä aikana oli vallinnut jako ”punaisiin” ammatillisesti järjestäytyneisiin työläisiin ja ”valkoisiin” suojeluskuntalaisiin. Suojeluskuntalaisten palkkaaminen ammattiyhdistyksiin järjestäytyneiden vasemmistolaisten työläisten sijaan oli ollut yleistä monissa teollisuuslaitoksissa, etenkin puunjalostusteollisuudessa. Esimerkiksi Yhtyneet Paperitehtaat Oy:n tehtailla Valkeakoskella, Myllykoskella, Jämsänkoskella ja Simpeleellä oli 1920–1930-luvuilla työvoiman rekrytoinnissa suosittu suojeluskuntalaisia. (Kettunen 1998b, 284.) Yhtyneiden väki piti yhtä muutenkin, oli yhtiön omia puulaakiotteluita ja muita kisoja, joiden avulla yhtiöperhe kokosi väkensä yhteen tai mitteli voimiaan muiden yhtiöiden kanssa.² Urheilutoiminta kuului myös suojeluskuntatoiminnan perinteeseen (Satamo 1998, 131–166). Suojeluskuntien, kuten muidenkin fasistisiksi tai sotilaallisiksi luokiteltujen järjestöjen toiminta lakkautettiin vuonna 1944 (Selén 2001, 519–526). Sodan jälkeistä sosiaalista toimintaa luonnehdittiin hengeltään epäpoliittiseksi, millä haettiin selvää eroa aiempaan oikeistolaishenkiseen vapaa-ajantointiaan. Yhteistyön pyrkimykseen viittasi myös se, että sodan jälkeen jätettiin sosiaalisen toiminnan ulkopuolelle kaikki työväenliikettä vastustaneet ideologiset tahot (Kettunen 2000b, 31).

2 Puulaaki tulee ruotsin sanasta *bolag*, joka tarkoittaa yhtiötä.

Teollisuuden sosiaalitoiminnalla tarkoitettiin siten yritys- ja tehdastason sosiaalitoimintaa, joka oli luonteeltaan joko lakisääteistä tai vapaaehtoista. Lakisäätetyn sosiaalitoiminnan alueeseen kuuluivat työväestön vuosilomapalkoista ja -korvauksista sekä vapaapäivistä koituneet kulut. Sen sijaan vapaaehtoinen sosiaalitoiminta täydensi yleistä sosiaalipolitiikkaa. Se jaettiin kolmeen osa-alueeseen: taloudelliseen, terveydelliseen ja henkiseen sosiaalitoimintaan. Tällaisen vapaaehtoisen ja monimuotoisen sosiaalisen toiminnan avulla työnantajat pyrkivät lisäämään henkilökunnan viihtyvyyttä ja hyvinvointia. (Paukkunen 1964, 26–29.) Monelta osin päämääränä oli aktivoiva ja virkistävä vapaa- ja loma-ajantoiminta, joka ulottui aikaan työn jälkeen.

Liikemaailma-lehdessä julkaistiin Taloudellisen Tutkimustoimiston johtajan Esa Kaitilan (1947) artikkeli ”Teollisuuden sosiaalitoiminta yhteiskunnallisena ilmiönä”.³ Artikkelissa linjattiin, miten vapaaehtoinen sosiaalinen toiminta erosi aiemmasta huoltotyöstä ja mikä oli sen perimmäinen tarkoitus. Teollisuustyönantajien keskuudessa oli vallinnut vanhoihin traditioihin pohjautuva käsitys siitä, että teollisuuslaitos oli yhteiskunnallisessa vastuussa työntekijöittensä hyvinvoinnista ja menestyksestä. Tähän Kaitila esitti uudelleenmuotoilua. Edelleenkin oli hyvä ajatella, että tehtaan vastuun piiriin kuului paitsi työläinen myös hänen perheensä, mutta sosiaalinen toiminta ei perustunut ”säälän tunteen esille pakottamaan hyväntekeväisyyteen” tai vielä vähemmän ”almujen antamiseen” työntekijäkunnalle. (Kaitila 1947, 9; 1948, 16–19; vrt. Peltonen 1939, 80–95.) Siitä tuli karsia pois tehdaspatalnialismin holhoavuus. Toiseksi toiminta kohdennettiin koko henkilökuntaan, yhtäläillä työläisiin, toimihenkilöihin ja virkailijoihin. Henkilökunta oli tarkoitus saada mukaan sosiaaliseen toimintaan vapaaehtoisesti ja oma-aloitteisesti (Kaitila 1948, 18). Lisäksi sosiaalinen toiminta liittyi teollisuuden taloudellisen toiminnan tulosvastuulliseen kehittämiseen, jolloin avuksi otettiin kustannuslaskennan monet keinot (Peltonen 1943).

Uudessa linjauksessa nostettiin esiin rationalisoinnin yleisluontoisempi ajattelutapa, joka korosti teollisuuslaitoksen yrityshenkeä ja yhteiskuntavastuuta. Suomalaisen rationalisointiliikkeen tavoitteeksi oli määritelty hyvinvoinnin kasvu ja yhteiskuntarauhan säilyttäminen. Monissa suomalaisyrityksissä haettiin mallia Euroopasta, etupäässä Saksasta tai Ruotsista. Esimerkiksi Huhtamäki Oy:n maakeisteilla toteutettu ruotsalainen malli sai tukea työväenliikkeeltä, joka oli ymmärtänyt työehon lisäämisen koituvan myös kansantalouden sekä työntekijöiden itsensä eduksi. (Teräs 1992, 247–248.) Joissakin toisissa teollisuusyrityksissä taas sosiaalisen vastuun ja sosiaalitoiminnan mallia otettiin amerikkalaisista suuryrityksistä. Esimerkiksi A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaille palkattiin vuoden 1942

---

3 Kansantaloustieteestä väitellyt Esa Kaitila toimi STK:n konttoripäällikkönä, mutta varsinaisesti hänen toimenkuvaansa kuului vastuu STK:n tiedotustoiminnasta toisen maailmansodan jälkeen. Kaitila oli Taloudellisen Tutkimustoimiston johtaja ja *Teollisuus*-lehden päätoimittaja. Hän osallistui myös elinkeinoelämän näkemyksiä propagoineen Talousliitto-yhdistyksen perustamiseen, ja hänen ideastaan perustettiin uutis- ja kuvatoimisto Taloustieto, jonka nimeksi muutettiin Taloudellinen Tiedotustoimisto. Sen tuottamia artikkeleita julkaistiin erittäin runsaasti sanoma- ja aikakauslehdissä. Sittemmin Kaitila siirtyi yliopistouralle ja toimi myös sosiaaliministerinä. (Mansner 1984, 243–248; 375.)

alusta tehtaiden ensimmäinen sosiaalityöntekijä. Tehtaiden sosiaalitoimisto oli yksi maan ensimmäisistä uudenlaista sosiaalitoimintaa järjestävistä toimistoista.⁴ Tehtaanjohtaja Hans Ahlström oli saanut ajatuksen sosiaalisesta toiminnasta, jota hän luonnehti ”lähinnä huoltotyöksi, huolenpidoksi tehtaan työväestä.” (Enkelberg 1992, 90–98). Vaikka idea saatiin suoraan Yhdysvalloista, itse sosiaalinen toiminta muokkautui suomalaisen rationalisointikäytännön mukaiseksi. Näin teollisuustyönantajan toiminta saattoi jopa syödä sisäänsä kansalaisjärjestöjen toimintaa – tosin on muistettava, että Suomessa näiden toimijatahojen ihanteet ja toimintaperiaatteet kumpusivat samasta suomalaisen kansankuvan ja kansanvalistuksen perinnöstä.

Modernissa yrityshenkeä korostavassa ajattelutavassa argumentoitiin, että liikelaitoksen taloudellinen menestys koituisi koko yhteiskunnan eduksi. Tämän lisäksi vastuu määriteltiin uudelleen yhteisvastuuksi: teollisuusyrityksen yhteiskunnallinen vastuu ulottui oman yrityksen rakennuksiin, koneisiin ja laitteisiin sekä teollisuuslaitoksen piirissä toimiviin ihmisiin. Sosiaalinen vastuu tarkoitti työnantajan huolenpitoa myös ”inhimillisestä tuotantofaktoristaan”, joiksi työntekijöitä kutsuttiin. (Kaitila 1947, 9.) Sosiaalipäällikkö Keijo Keravuoren toimittaman ja STK:n julkaiseman *Teollisuuden sosiaalinen toiminta* -teoksen (1948) takakannessa kysyttiinkin: ”Kestääkö tuotannon tärkein tekijä, ihminen, niitä ponnistuksia, joita maamme teollistuminen hänelle asettaa?” Työntekijöiden näkökulmasta monet huoltotyön muodot säilyivät kuitenkin ennallaan tai tehostuivat, vaikka toimintaa kutsuttiinkin nyt uudella nimellä. Ehkäpä perustavin ero entiseen oli kuitenkin työntekijöiden mieltäminen toimijasubjekteiksi.

Työnantajat korostivat sitä, että moderni teollisuuslaitos oli ennen kaikkea kansantaloudellinen tuotantoyksikkö, jonka tehtävänä oli hyödyttää koko kansantaloutta. Muun muassa tällaisella argumentoinnilla oikeutettiin kansakunnan hyvinvoinnin sitominen taloudelliseen kilpailukykyyn ja menestykseen. Kansantaloudellisesta näkökulmasta teollisuuden sosiaalitoiminta tähtäsi tuotantotehon kasvattamiseen. Sosiaalisen toiminnan ideana olikin, että ”*välittömästi* lisääntyvät kustannukset kompensoituisivat – – *välillisesti* tehtaan tuotantotehoa edistävillä tuloksilla” (Kaitila 1947, 9). Tämä tarkoitti pitkäjänteistä ja suunnitelmallista yritys-toimintaa. Sosiaaliseen toimintaan sijoittaminen tuottaisi pidemmällä tähtäimellä suuremman hyödyn kuin saman summan sijoittaminen esimerkiksi uusiin koneisiin: ”(Y)ksityisen yhtiön on kussakin tapauksessa tarkkaan harkittava käyttäkö se jonakin vuonna 10–20 milj. esim. tehdaskiinteistönsä korjauksiin ja lisäyksiin, koneiston uudishankintoihin tai raaka-aineen ostoon *vaiko* urheilukentän ja viikonloppumajan rakentamiseen, polttopuiden hankintaan työntekijöille ja kirjaston perustamiseen.” (Mt., 10.)

Päämääränä oli luoda vakavarainen ja menestyvä yritys, jonka toiminnan perustana olivat teollisuuslaitoksen ja sen työntekijöiden yhteiset reaaliset edut. Yhteen hiileen puhaltaminen nähtiin taloudellisen menestyksen kannalta keskeisenä.

---

4 Tämä väite perustuu Ines Ahlmon elämäkertaan (Enkelberg 1992). Varhaisemmista sosiaalista huoltoa ja sivistystyötä tehneistä teollisuuslaitosten huoltokontoreista yksi ensimmäisistä oli Kymi-yhtiöllä (Polin 1932).

Tämä kuitenkin edellytti työnantajien ja työntekijän etujen vastakohtaisuuden vähentämistä sekä työnjohdon ja työläisten välisten suhteiden parantamista, jotta työrauha säilyisi ja työtulokset kohoaisivat. Teollisuuslaitosten rationalisointiin tähänneet toimet vaativat suunnitelmallisuutta, jonka toteuttaminen edellytti ”sosiaalisen” ymmärtämistä. Sosiaalisen toiminnan avulla haluttiin herättää henkilökunnan kiinnostus yritystä ja sen menestystä kohtaan sekä lisätä tyytyväisyyttä ja viihtyisyyttä työpaikalla. Lisäksi voitaisiin järjestää virkistystä ja vaihtelua usein yksitoikkoisen ja kuluttavan tehdastyön vastapainoksi. (Mt., 9.)

Teollisuuden rationalisointisuunnitelmat yhdistyivät näin ollen nationalistiseen ajatteluun, sillä yhtiön etu samastettiin koko kansakunnan edun kanssa. Tällaista ajattelua kutsuttiin teollisuuden yhteiskuntavastuuksi. Kulttuurinationalistinen kansan eheyttämisen henki ja taloudellinen toiminta olivat toki tätäkin ennen olleet liitossa suomalaisuusliikkeen aikana (ks. Alapuro 1973, 108–113; Teräs 1992, 242). Rationalisointiyrityksissään onnistuneen teollisuusyrityksen menestyksen perustana todettiin olevan lähtökohtaisesti työntekijöiden hyvinvointi, ei siis heidän hyväksikäyttönsä tai riistonsa. Tällainen retoriikka viittaa siihen, että tausta-ajatuksena oli hälventää palkkatyöläisten ja työnantajien välistä lähtökohtaista eturistiriitaa, häivyttää se taustalle yhteisen edun nimissä. Tähän käytettiin keinoina sosiaalista toimintaa, jonka tehdaskohtaista toteuttamista ohjattiin tuotantokomiteoissa.

Tuotantokomiteoiden tehtävänä oli olla neuvoa antavia neuvotteluelimiä. Ne toivat oman lisänsä yhtiöiden tehdastason yhteistoimintaan. Vuonna 1946 voimaantullut tuotantokomitealaki (843/1949) mahdollisti sen, että komiteat käsitelivät myös sosiaalikesymyksiä, joiksi laissa määriteltiin asunnot, terveydelliset olot ja viihtyvyys. Tuotantokomiteoissa oli edustajia työnantaja- ja työntekijäpuolelta; puolet jäsenistä olivat työnantajien ja toimihenkilöiden edustajia ja puolet taas työläisten edustajia. Tuotantokomiteoiden tehtävänä oli parantaa yritysdemokratiaa, edistää tuotannon kasvua, seurata tuotantokuluja ja tuotannon tehokkuutta sekä kohentaa työntekijöiden hyvinvointia. (Valavaara 1948, 307–310; Tarvainen, Kääpä & Holopainen 1982, 10–11.)

Laki määräsi tuotantokomiteat myös suunnittelemaan erityisiä toimenpiteitä työntekijäin ja toimihenkilöiden varusteiden ja elintarvikkeiden saannin helpottamiseksi. Sodan jälkeen olivat elintarvikkeet vielä kortilla, ja korttiannoksen suuruus oli riippuvainen työn raskaudesta. Esimerkiksi A. Ahlström Oy:n Varkauden paperitehdas antoi apua työläisille; työnantaja jakoi esimerkiksi saippuaa ja rukkasia, kun taas polkupyörän kumien ostolupaa varten tarvittiin päälüotummiehen suositus. (Tarvainen, Kääpä & Holopainen 1982, 95.) Myöhemmin 1960-luvulla tuotantokomitea antoi neuvoa muun muassa henkilökohtaisessa hygieniakasvatuksessa. Tämä näkyi erityisinä ohjeistuksina, jotka eivät koskeneetkaan pelkkää työaika, tehtaan sisäistä, vaan ulottuivat myös aikaan työn jälkeen kotona. Samaisella Varkauden paperitehtaalla käytiin 1940–1950-luvuilla tuotantokomiteassa keskusteluja sosiaalitulojen tasosta (Emt., 95–97). Vuonna 1961 yhtiön sosiaaliosasto laati yhteistyössä tehtaiden tuotantokomitean kanssa erilliset ohjeet työläisille tehtaiden osastojen pukeutumis-, pesu- ja ruokailutulojen käytöstä. Ohjeissa todettiin:

Kun tulet työhön, ripusta päällysvaatteesi sinulle varattuun ripustimeen vaate-
 nauлакossa. Vaihda työpuku yllesi ja ripusta työmatkalla pidettävät vaatteet ri-
 pustimeen kaapissasi. Vie eväsrasia sinulle varattuun paikkaan ruokakomerossa.
 – – Kun tulet ruokailemaan, pese kätesi huolellisesti, silloin eivät yhteiset pyyheliinat
 niin nopeasti likaannu ja ruokailu puhtain käsin on terveellisempää ja
 miellyttävämpää. Käytä reippaasti harjaa, pesuainetta ja vettä. Työn päätyttyä,
 riisu työvaatteesi ja pane ne hyvin ripustimeen. – – Ennen kotiin lähtöäsi pese
 itsesi hyvin ja käytä usein, mielummin joka päivä suihkua. Pestessäsi usein itse-
 äsi alusvaatteet ja vuodevaatteet kotona eivät niin nopeasti likaannu. Varaa vaa-
 tekaappiisi oma saippua rasioineen, sekä pyyheliina henkilökohtaiseen käyt-
 töön. On miellyttävämpää ja hygieenisempää pyyhkiä kasvot ja koko keho aivan
 omaan pyyheliinaan. Vaihda pyyheliina tarpeeksi usein. Pesu virkistää ja voit
 lähteä kotiin puhtaana. Kun peseydyt työpaikalla, vältä kotona pesemiseltä –
 usein ahtaassa ja pienessä asunnossa – veden hakemiselta, lämmittämiseltä ja
 jälleen uloskantamiselta. Kaikki nuo täällä työpaikalla sinulle ja valmiina. Teh-
 dessäsi näin ”tehtaan hiki ja pölyt” jäävät työpaikallesi ja oma vapaa-aikasi alkaa
 puhtaana ja virkein mielin. (Mt., 96–97.)

Ohjeiden sisältö oli denotatiivinen, ja argumentaatio kiertyi puhtauden, hygieeni-
 syyden ja terveellisyyden ympärille muistuttaen kansanterveysvalistusta. Työläistä
 käskettiin paitsi peseytymään töissä myös valmistamaan kotioloissa eväät ja hank-
 kimaan itselleen saippuaa ja pyyheliina. Kodin läsnäolo tuotiin esiin, sillä työläisiä
 kehoitettiin pitämään huolta paitsi itsestään myös työpaikkansa sosiaalisista tiloi-
 sta, kuten hän piti huolta omasta kodistaankin. Tällöin paikat säilyisivät ehjinä ja
 työympäristö viihtyisänä. Työssä jaksamisen retoriikkaan yhdistettiin myös työssä
 viihtyminen.

Lakisäätteiset tuotantokomiteat toimivat eräänlaisina konsensus-eliminä, joten
 niiden päätökset heijastelivat yhteishyvän ajatusta siinä mielessä, että monesti otet-
 tiin kantaa työntekijäpuolen kiireeseen ja työläisten ajankäyttöön liittyviin uhrauk-
 siin. Kaikkiaan tuotantokomiteat toimivat suomalaisissa teollisuusyrityksissä yli 30
 vuoden ajan, vuoteen 1978 asti, jolloin säädettiin laki yhteistoiminnasta yrityksissä
 (725/1978).

7.2. TEOLLISUUDEN VAPAAEHTOINEN LOMAHUOLTO

Teollisuustyönantajien rationalisointitoimet merkitsivät työväenhuollon uudel-
 leenjärjestelyä, koska teollisuuden modernisointia koskevissa tutkimuksissa kiin-
 nitettiin huomiota ennen kaikkea tuotannollistaloudellisiin seikkoihin. STK:n
 teettämien kansan- ja yritystaloudellisten tutkimusten avulla haettiin entistä vah-
 vemmin suunnitelmallisuutta teollisuuden rationalisointia, järjestäytyviä työelä-
 män suhteita sekä työmarkkinakäytäntöjen luomista koskeviin asioihin. Tehosta-
 missuunnitelmien pohjaksi haluttiin myös kartoittaa, millä keinoin ja resurssein
 teollisuustyönantajat jo olivat ylläpitäneet sosiaalista toimintaansa. STK:n Talou-

dellinen Tutkimuskeskus teki useampia selvityksiä vuosina 1946–1961 (Kaitila 1947; 1948; Paukkunen 1955; 1964; 1967). Näissä selvityksissä näkökulma oli selkeästi työnantajalähtöinen. Niissä keskityttiin lähinnä inventoimaan teollisuuden sosiaalista toimintaa, jolloin ne eivät paljastaneet oikeastaan mitään työntekijöiden näkemyksistä tai käsityksistä heihin kohdistetun sosiaalisen toiminnan luonteesta.

Koska teollisuuden muutokset olivat luonteeltaan myös sosiaalisia, käännettiin tutkimusten fokus rationalisoinnin ja suunnitelmallisuuden sosiaalisiin vaikutuksiin. Tähänkin työhön tarvittiin tieteellistä sosiaalipoliittista tutkimusta. Vuonna 1948 tuoreen sosiaalipoliitikan professorin Heikki Wariksen sanoin ilmaistuna: ”Nopeasti, ja yhä pidemmälle rationalisoidun teollisen työn psykologiset, hygieeniset ja organisatoriset probleemit, teollisen demokratian monet sosiaalipsykologiset ja lainsäädännölliset ongelmat, sosiaalivakuutuksen ja väestöpolitiikan hahmottelu ovat viitoittaneet sosiaalipoliittiselle tutkimukselle uusia, vaativia tehtäviä.” (Kettunen 1997, 166.) 1950-luvulla Wariksen ohjauksessa selvitettiin muun muassa työläisten työssä viihtymistä Jouko Siiven tutkimuksessa *Palkkatyöväen viihtyvyys* (1954) sekä teollisuuden johtajiston ja työntekijöiden välistä vuorovaikutusta Paavo Kolin tutkimuksessa *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa* (1955). Vesa Laakkosen tutkimus *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (1958) taas kartoitti teollisuuden rationalisoinnin vaikutuksia työläisten ajankäyttöön ja harrastustoimintaan. Lisäksi Paavo Seppänen selvitti työläisten kiinnostusta ammattiyhdistyksen ja työelämän toimintaa kohtaan tutkimuksessaan *Tehdas ja ammattiyhdistys* (1958).

Muun muassa näiden taloustieteellisten ja yhteiskuntapoliittisten tutkimusten avulla pyrittiin tieteellisesti hallitsemaan paitsi kasvavan teollisuuden ja myös koko modernin yhteiskunnan suunnittelua. Tuolloin uskottiin vahvasti, että moderni teollinen yhteiskunta pystyisi myös ratkaisemaan synnyttämänsä sosiaaliset ongelmat. Toisen maailmansodan jälkeen yhteiskuntatieteilijöiden hahmotelmat suomalaisen yhteiskunnan kehittämiseksi olivat moninaiset, mutta käytännöt eivät muokkautuneet tieteen mukaiseksi. Modernisoituvan yhteiskunnan rakentamiseen vaadittavat muutokset eivät toteutuneet muualta haettujen mallien mukaan eikä sillä aikataululla kuin olisi haluttu. Kuten Pauli Kettunen (1997, 167) on todennut, yhteiskuntatutkijoiden luoma ”kuva suomalaisesta yhteiskunnasta modernisoitui nopeammin kuin yhteiskunta itse”.

7.2.1. TEHTAAN SUOJASSA

Taloudellinen Tutkimuskeskus teki vuonna 1946 tutkimuksen sosiaalisen toiminnan kuluista suurissa teollisuusyrityksissä. Tutkimukseen valikoitiin 362 yritystä, joissa oli noin 105 500 työntekijää.⁵ Selvisi, että sosiaalinen toiminta oli paitsi laajamuotoista myös hyvin organisoitua. Eri yhtiöiden tehtailla työskenteli yhteensä yli 40 sosiaalijohtajaa ja 120–130 sosiaalipäällikköä, joista puolet teki työtään päätoi-

5 Pienteollisuus jätettiin tästä pois. Kaikkiaan tutkimukseen osallistui 526 teollisuusyritystä, eli yli puolet maan teollisuusyrityksistä. Niissä oli yhteensä 127 000 työläistä ja 15 900 toimihenkilöä. (Kaitila 1947.)

misesti. Suurin osa sosiaaliseen toimintaan käytetyistä varoista kohdentui nimenomaan työläisille tarkoitettuun toimintaan. (Kaitila 1947, 4.) Sosiaalinen toiminta sisälsi sekä perinteisempiä työväenhuollon muotoja että uusia haasteellisemmiksi mainittuja toimintatapoja. Tämä kertoo toiminnan luonteen muutoksesta yhä eriytyneempään suuntaan.

Perinteisempää huoltotoimintaa edustivat ensinnäkin toimenpiteet työntekijäin taloudellisen aseman parantamiseksi. Tällä tarkoitettiin esimerkiksi työsuhteasuntoja, tuettua omakotirakennustoimintaa, yhteistilojen ylläpitoa ja palstaviljelyä. (Emt., 5.) STK teetti lyhytelokuvan *Tehdas ja ihminen* (1947), jossa kuvattiin laajasti teollisuusyritysten yhteisvastuullista toimintaa, joka ulottui työläisen koko elämän alueelle.⁶ Urho Peltosen (1939, 93–95) jäsentelyn tapaan filmissä kerrottiin, että asuntotoimintaan oli panostettu viimeisten vuosikymmenten aikana, koska se tuli työntekijöille halvaksi ja täytti myös ”terveyden, mukavuuden ja viihtyisyyden vaatimukset”. Työpäivän päätyttyä työntekijän todettiin kaipaavan ”kodin viihtyisyyttä”. Yhtenä teollisuuden sosiaalitoiminnan päämääränä mainittiin ”kehittää työntekijöiden ja heidän perheidensä omatoimisuutta ja taitoja kodinhoidon alalla”, mutta samalla luotiin kuva vastuullisesta työnantajasta; 30 000 työntekijän todettiin asuvan teollisuustyönantajan omistamissa asunnoissa. Lisäksi tuettiin omakotitoimintaa, jolloin tehtaan sosiaalipäällikkö neuvoi rahoituksen hankinnassa ja rakennuslupien anomisessa, ja tehtaan rakennusmestari saattoi ohjata rakennustöitä. Tehtaat myös luovuttivat tontteja, rakennusaineita ja -piirustuksia työntekijöilleen. Filmissä kerrottiin, että sodan jälkeen tällaisella yhteistyöllä valmistui 500 omakotitaloa vuosittain.⁷ Monelta osin teollisuuden sosiaalisen toiminnan päämäärät yhtyivät työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen tavoitteiden kanssa.

Taloudellisen Tutkimuskeskuksen ensimmäiseen tiedusteluun vastanneista 44 teollisuuslaitosta ilmoitti omistavansa viljeltyä maata, puutarhalavoja ja kasvihuoneita, joissa tuotettiin talous- ja puutarhatuotteita työntekijöitä varten. Yli 25 000 työntekijää sai ”talven varaa” tehtaan mailla olleilta kasvialustoilta. Lisäksi 165 teollisuuslaitosta oli hankkinut ja varastoinut ruokatarvikkeita, vaatteita, jalkineita ja muita säännöstelyn alla olleita hankalasti saatavia tuotteita. Erilaisia käsityö-, ruoanlaitto- ja säilöntäkursseja oli järjestetty yhteensä 78 palkatun kotitalous- ja puutarhaneuvojan avustuksella. Ruokapöytään haettiin ”maukasta lisää” tehtaan järjestämiltä yhteisiltä kala-, sieni- ja marjamatkoilta. Koska elettiin säännöstelyn ja pulan aikaa, oli moinen varustautuminen ymmärrettävää. Yli 200 tehtaassa oli teh-

6 Muita teollisuuslaitosten vapaa- ja loma-ajan toiminnasta kertovia lyhytfilmejä olivat A. Ahlström Oy:n osalta *Jokipellon lastentarha* (mahdollisesti 1941) ja Yhtyneitten paperitehtaiden osalta *Työtä ja urheilua* (1948). Lisäksi kyseistä toimintaa esiteltiin muun muassa seuraavissa elokuvissa: *Varkauden tehtaat* (1943), *Tehdas ja ihminen* (1947) ja *Aurinkoa tehtaan varjossa* (1948). Varhaisempaa materiaalia oli esimerkiksi *Työväenhuolto Suomen tehtaissa* (1928), jossa esiteltiin ainakin Elannon työntekijöiden sosiaalista toimintaa.

7 Yhtyneiden Paperitehtaiden niin kutsutut markan tontit luovutettiin tehtaanjohtaja, kenraali Waldenin mandaatilla markan maksua vastaan työntekijöille. Tällaisia tontteja luovutettiin muuallakin, esimerkiksi Kuusankoskella Kymi-yhtiön ja Karhulassa A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden työntekijöille. Markan hinta oli nimellinen, jotta vältettiin lahjaveron maksaminen. Lisäksi sodassa palvelleille luovutettiin rintamamiestontteja, jolloin monille paikkakunnille nousi erityisiä asevelikyliä (Saarikangas 2003, 21–23).

ty tällaisia retkiä, ja niille osallistui yhteensä 77 000 työntekijää. Oma tehdasruokala oli kolmasosalla tehtaista. (Kaitila 1947, 5.) Esimerkiksi Kajaani Oy:n teettämässä yritysfilmissä *Aurinkoa tehtaan varjossa* (1948) näytettiin, miten yhtiöläisten kala- ja marjamatkat taittuivat. Lauantaina töiden jälkeen yhtiön hinaaja veti perässään proomuja, joihin mahtui yli 200 henkeä. Proomuihin oli kiinnitetty veneitä, joilla rantauduttiin saariin. Paluumatkalle lähdettiin sunnuntai-iltana saaliiden kanssa. Paitsi että vuodesta 1941 asti tehtyjen retkien ”taloudellinen tulos” oli merkittävä, niiden tarkoituksena oli luoda yhtiön työntekijöiden keskuuteen ”me”-henkeä (Pentikäinen 1948, 171).

Samaten perinteistä työväenhuoltoa edustivat ”toimenpiteet ruumiinkunnan ja terveydenhoidon hyväksi”. Terveyden- ja sairaanhoidon kohteena olivat sekä työntekijät sekä heidän perheensä. Tehdaslääkäreitä oli 184, ja he tekivät uusille työntekijöille tulotarkastuksen tai tarkastivat kaikki työntekijät määräajoin. Yrityksissä oli toistasataa lastenhoitopaikkaa. Äitiysneuvoloissa, lastenseimissä ja -tarhoissa, päiväkodeissa, kesäsiirtoloissa ja leikkikentillä työskenteli yli 200 työntekijää. Joissakin toimipaikoissa äideille myös luennoitiin lastenhoidosta. (Kaitila 1947, 6.) Sodan aikana naiset olivat osallistuneet sankoin joukoin teollisuuden ja maatalouden raskaisiin töihin. Sota saattoi myös viedä monelta naiselta miehen ja lapselta isän. Sotakorvausten maksun aikana teollisuuden työvoimaa tarvittiin yhä runsaasti. *Tehdas ja ihminen* -lyhytelokuva (1947) kertoi myös tästä. Yhtiön päiväkodeilla ja seimillä taattiin perheenäitien mahdollisuus ansiotyöhön. Lisäksi työnantajat halusivat myös vaikuttaa kelvollisen työvoiman uusintamiseen, filmin sanoin: ”Teollisuuden piirissä pyritään erityisesti huolehtimaan nousevasta polvesta. Liikuntaohjaajat ohjaavat lapsia terveisiin tottumuksiin.” STK:n tilaaman selvityksen mukaan terveyden- ja sairaudenhoitoon ja lastenhuoltoon käytettiin vuonna 1946 peräti 90 miljoonaa markkaa, josta 85 miljoonaa käytettiin työläisten huoltoon (Kaitila 1947, 6).

Yleisellä ruumiillisen kunnan kohottamisella tarkoitettiin liikuntakasvatusta ja urheilutoimintaa. Liikuntaohjaaja ja liikuntatoimikunta oli sadalla tehtaalla ja liikuntatiloja ja urheilulaitteita oli noin 80 tehtaalla. Voimistelua ja urheilua harjoitettiin säännöllisesti 50–60 teollisuusyrityksessä. Lisäksi järjestettiin erilaisia neuvontatilaisuuksia ja liikuntakursseja. (Emt.) *Tehdas ja ihminen* -lyhytelokuvassa iloittiin propagandistisesti, sillä ”laajat työntekijäjoukot on saatu mukaan terveelliseen ja virkistävään urheilutoimintaan”.

Henkisen sosiaalitoiminnan piiriin kuului monenlaista vapaa- ja loma-ajan aktiviteettia. Paukkunen (1964, 126) totesi, että juuri henkinen sosiaalitoiminta ”vaatii suorittajaltaan enemmän vaistoa tajuta henkilökunnan tarpeet kuin moni muu sosiaalitoiminnan ala”. Vaistolla tarkoitettiin tässä mielialojen ja mielipiteiden vainuamista sekä eksplisiittisen politikoinnin jättämistä toiminnan ulkopuolelle. Taloudellisen tutkimuslaitoksen kartoituksen mukaan yli sadassa tehtaassa oli toiminut lähes 300 erilaista harrastekerhoa ja kerhotyön vetäjiä oli ollut 80 (Kaitila 1947).⁸ Ammattikoulutusta annettiin joillakin tehtailla ja ammattikursseja järjes-

8 Niillä tarkoitettiin esimerkiksi kuoroja, orkestereita, torvisoittokuntia, teatteri- ja elokuvateatterikerhoja. Myös tehdaskonserteja oli järjestetty 50 ja muita juhlatilaisuuksia noin 200. (Kaitila 1947.)

tettiin satoja. Sanoma- ja aikakauslehtien yhteistilauksia teki kolmannes teollisuuslaitoksista. Kirjastoja oli 50 tehtaalla. (Emt., 6.)

Yhteisen kansakunnan etujen ajaminen on ollut paitsi rationalisointia myös teollisuusyritysten imagon rakentamista. Moderni teollisuuslaitos halusi esittäytyä yhteiskunnallisen kehityksen edelläkävijänä. Yhtyneet Paperitehtaat Oy esitteli saavutuksiaan *Työtä ja urheilua* -yritysfilmissä (1948). Yhtiön harjoittama työajan ulkopuolelle ulottuva sosiaalinen toiminta oli ollut erittäin laajamittaista jo 1930-luvulla. Modernia yrityskuvaa rakennettiin yhtiön johtajan, kenraalin, suojeluskunta-aktiivin ja sodan aikaisen puolustusministerin Rudolf Waldenin sanoin ”halulla luoda elämänmyönteinen, isänmaallinen tehdasyhdyskunta”.⁹ *Työtä ja urheilua* -elokuva näytti, että Yhtyneiden tehtailla vallitsi moderni järjestys. Aivan kuten Peltonen (1939, 96–101) oli kuvannut ”tehtaan hygieenisyyden järjestämistä”, Yhtyneiden tehdassalit kuvattiin filmissä valoisina ja avarina. Ruoka ja virvokkeet nautittiin moderneissa ruokaloissa tai jopa kattoterasseilla. Työn päätyttyä peseydyttiin pesutiloissa ja suihkuhuoneissa, joista löytyivät kaikki sen ajan mukavuudet. Tämän jälkeen työmiehet vaihtoivat puvun ylleen kotimatkaa ja työn jälkeistä vapaa-aikaa varten. Siirtyminen tehtaalta yksityisen, oman kodin, alueelle tapahtui yhtä suojatusti. Oman kodin hankkimiseen yhtiö oli panostanut jo 1920-luvulta lähtien: omakotialueita oli noussut eri tehdaspaikkakunnille, joten 1940-luvun lopulla peräti 85 % Yhtyneiden henkilökunnasta asui omissa talossa. Harrastetoimintaa varten oli tarjolla kerhohuoneita ja keilasaleja sekä urheilutoimintaa. (Ks. myös Juva 1957, 391–402.)

Lasten ja nuorten leirityötä ja perhelomatoimintaa harjoitettiin etenkin suuremmissa teollisuusyrityksissä. Yhtyneiden Paperitehtaiden yhtiöperheen työntekijöillä oli mahdollisuus vuokrata lomamajoja, joiden toivottiin tuovan virkistystä työn lomaan. Virkistys viittasi tällöin juuri työstä lepäämiseen ja voimien uusintamiseen. Tehdasyhdyskunnat haluttiin mieltää perheinä, joissa kasvettaisiin yhteishengen ja yhteisvastuuseen. Yhtyneiden Paperitehtaiden tapaan samanlaista työnantajan tarjoamaa lomatoimintaa oli muillakin suurimmilla teollisuusyrityksillä. Esimerkiksi Kajaani Oy:n lomatoimintaa esiteltiin *Aurinkoa tehtaan varjossa* -lyhytfilmissä (1948), jossa kerrottiin, että yhtiö oli rakennuttanut Oulujärven keskellä sijaitsevaan Äijänsaareen pieniä lomamajoja, ja siellä pystyi myös teltailemaan.

Vuonna 1946 kaikkiaan 46 teollisuuslaitoksella oli omia loma- ja viikonloppukäyttöön tarkoitettuja rakennuksia tai alueita (Kaitila 1947, 6), joista monet olivat jo pidempään olleet yhtiön järjestämän vapaa-ajantoiminnan käytössä. Lisäksi rakennettiin uusia sekä ostettiin lisää tiloja, joita ei alun perin ollut rakennettu lomatarjoitusta varten. Työläisten lomapaikoiksi hankittiin esimerkiksi armeijan käytöstä vapautuneita alueita. Tällaisissa tiloissa toimivat myös useat Lomaliiton kohteet tai työväenjärjestöjen kesäkodit. Taloudellisen Tutkimuskeskuksen vuonna 1948 tekemä toinen selvitys osoitti, että lomatoimintaa järjestäneiden yritysten määrä oli lähes kaksinkertaistunut kahdessa vuodessa (Paukkunen 1955, 163; 1964, 130). Taulukosta 4 selviää tarkemmin, miten useassa yrityksessä lomatoimintaa oli harjoitettu ja kuinka runsaasti.

9 Rudolf Waldenin ollessa puolustusministerinä hänen alaisuudessaan toteutettiin propagandatyötä. Tuolta ajalta periytyneitä taitoja ja yhteyksiä käytettiin myöhemmin hyväksi. (Vesikansa 2004, 305.)

Taulukko 4. Teollisuusyritysten toiminta henkilökunnan lomankäytön edistämiseksi vuonna 1948

	Lukumäärä	Lomatoimintaa harjoittaneiden yritysten määrä
Rakennukset lomanviettoa varten, joista	556	78
– yritysten omistamia	301	55
– yritysten vuokraamia	255	23
Maa-alueet lomanviettoa varten, joista	3208 ha	–
– yritysten omistamia	3148 ha	49
– yritysten vuokraamia	60 ha	25
Lomaretket	407	71

Toiseen selvitykseen osallistui 462 yli 50 työntekijän teollisuusyritystä. Niissä työskenteli 81 % suurempien yritysten kaikesta työvoimasta ja 63,7 % koko teollisuuden kokonaistyövoimasta. (Paukkunen 1955, 64–65.) Vuonna 1948 tehdyn tutkimuksen mukaan teollisuusyritysten suosituin lomatoimintamuoto olivat lomaretket, joille oli osallistunut yhteensä yli 13 000 työntekijää. Kymmenesosalla tehtaita oli omia lomaviihtopaikkoja, joissa järjestetyn toiminnan lisäksi monet työnantajat olivat luovuttaneet omia maitaan työläisten retkeily- ja virkistyskäyttöön. (Emt., 162–163.)

7.2.2. ”ME KAIKKI” LOMALLE

Sodanjälkeistä lomatoimintaa voidaan tarkastella myös työntekijänäkökulmasta, joka jäi Taloudellisen Tutkimuskeskuksen selvitysten ulkopuolelle. Tämän vuoksi otan laajamittaisesta loma- ja vapaa-ajantoiminnasta esimerkiksi Karhulan tehtaat, joka oli osa A. Ahlström Oy:n yrityserhettä. Karhulan tehtaiden sosiaalisen lomahuollon esittelyn avulla voin tarkastella lähemmin toiminnan muotoja ja teki-joitä sekä lomahuollon kohteena olleiden työläisten tunteja.¹⁰ Karhulan tehtaiden sosiaaliosaston toiminta on kattanut kaikki vapaaehtoisen sosiaalisen toiminnan muodot. Sosiaalitoimintaa laajennettiin ja tehtaille palkattiin sosiaalityöntekijän lisäksi sosiaalipäällikkö ja urheilu- ja leiriohjaaja (*Mesikämmen* 1946:3, 33).¹¹

Vuodesta 1945 tehtaiden yhteishenkeä alettiin rakentaa *Mesikämmen*-henkilöstölehden avulla. Toisen maailmansodan jälkeen monet muutkin yhtiöt jul-

10 Myös aiempi tutkimustyöni Karhulan tehtaiden sosiaalitoiminnasta ohjasi valintaa (Anttila 1999; 2000), kuten myös se, että Vesa Laakkosen (1958) ja Paavo Seppäsen (1958) työelämän sosiaalisia suhteita kartoittavissa tutkimuksissa Karhulan tehtaat oli tutkimuskohteena.

11 Yhtiö järjesti työsuhdeasuntoja, oman lääkärin, terveyden- ja sairaanhoitajan, lastenhoitoa sekä leiritoimintaa. Tarjolla oli juhlia koko perheelle, retkiä ja matkoja, ompelu- ruoanlaitto- ja puutarhanhoitokursseja. Tehtaalla oli myös oma kirjasto, lomapaikkoja, orkesteri, kuoro ja näytelmäkerho sekä urheilutoimintaa. (*Mesikämmen* 1945:1–1950:3.)

kaisivat omia ”tehdaslehtiään”; vuonna 1946 kaikkiaan 50 tehtaalla oli oma lehti (Kaitila 1947, 6). Jotkut paperitehtaat olivat ryhtyneet toimeen jo aiemmin, esimerkiksi Yhtyneiden Paperitehtaiden Valkeakosken tehtaalla oli ilmestynyt *Työn äärestä* -henkilöstölehti jo vuodesta 1931. Vuonna 1948 STK:ssa arvioitiin henkilöstölehtien tehtäväksi työntäjän ajamien asioiden perillemeno huumorin ja mukavien juttujen – silloisen STK:n sosiaaliosaston päällikön Tapani Virkkusen sanoin ”nykyaikaisen psykologian” – avulla, jolloin työnantajien toimiin epäilevästi suhtautuvat työntekijät voitaisiin saada paremmin kuuntelemaan työnantajan puhetta ja ”sopeutettua tuotannon piiriin” (Kettunen 2002, 316). Vuonna 1957 *Mesikämmenen* nimeksi muutettiin *Me kaikki*, joka kuvasi yritysperehdeaa, sillä lehden levikki kasvoi, kun sitä alettiin jakaa myös muilla A. Ahlström Oy:n tehtailla.¹²

Henkilöstölehtien olemassaolo liittyi kiinteästi teollisuuden rationalisoinnin tarpeisiin, sillä ajateltiin, että kun henkilökunnan kesken vallitsee hyvä yhteishenki ja ”inhimilliset suhteet” ovat kunnossa, tuotannolliset-taloudelliset tavoitteet saavutettaisiin (*Me kaikki* 1961:3, 4–5; 1957:1, 23–28). Henkilöstö haluttiin saada kiinnostumaan lehdestä muun muassa rekrytoimalla työntekijöitä avustajiksi. *Me kaikki* -lehdessä (1959:1, 29) toimittaja julisti lehden olevan ”yrityksen koko henkilökunnan lehti”, jonka toimitustyössä olisi jokaisen henkilökuntaan kuuluvan oltava mukana. Halutut jutut voisivat käsitellä kaikkea työntekijöiden elämään liittyviä asioita. Virkistäytymisen diskurssi näkyi pääkirjoituksessa: ”(U)seissa tapauksissa on mielenkiintoista lukea heidän elämästään työpäivän päätyttyä, varsinkin, jos asianomaisilla on joitakin harrastuksia, jotka antavat heille jatkuvasti voimakasta elämänintoa.” (Emt., 30.)

Toimittajien tuotosten ja valmiiden artikkelitekstien lisäksi ei julkaistu mitenkään runsaasti avustajien tekstejä. Toimittajan haikailema ”työpäivän päätyttyä” sekin tarkoitti monesti eläkeläisten muistelmakirjoituksia tai sitten tehtaiden sosiaalitoimistojen vapaa-ajan toiminnan esittelyä. Työväestön harrastetoinnista ei juurikaan kerrottu, ja kun siitä kirjoitettiin, esiteltiin lähinnä ammattiyhdistysaktiivien vapaa-ajantoimintaa. Myös matkakuvauksia ja lomakuvia oli kaivattu. Kuitenkin *Mesikämmenessä* ja *Me kaikki* -lehdessä julkaistut kuvaukset ulkomaanmatkoilta, pyörä- ja telttaretkiltä sekä talvilomilta kertoivat enimmäkseen toimihenkilöiden ja virkailijoiden tekemistä matkoista. Henkilöstölehtien juttujen aiheet, profiili ja retoriikka viittaavatkin siihen, että lukijatkin olivat enimmäkseen tehtaiden virkailijoita ja toimihenkilöitä. (*Mesikämmen* 1945–1956; *Me kaikki* 1957–1966). Monissa artikkeleissa loma- ja vapaa-ajanvietto sidottiin diskursiivisesti ajamaan jaksamista arjen työssä. *Mesikämmenessä* (1947:2, 2) julkaistussa artikkelissa ”Kesäloma ja hermot” esitettiin virkistäytymisen retoriikkaa myötäillen, että loma-aika olisi käytettävä järkevästi ja suunnitelmallisesti:

12 Lisäksi Karhulan tehtaalle synnytettiin *Me kaikki* -lehden rinnalle oma *Karhulan Antti* -henkilöstölehti vuonna 1960.

Oikein vietetty kesäloma on kullan arvoinen. Sen jälkeen olemme kuin uudesti syntyneitä. Olemme sovussa itsemme ja koko maailman kanssa. Olemme rauhallisia ja suvaitsevaisia. Kanssaihmistemme heikkoudet eivät meitä ärsytä, vaan korkeintaan hymyilyttävät. Vallitsevat epäkohdat ovat menettäneet ainakin osan kärkevyydestään, ja ympärillämme oleva vaikeuksien muuri on tuntuvasti alentunut. Ja kun palaamme takaisin arkisiin toimiimme tuntuu työ suorastaan kutsuvan tekijäänsä, sillä me ihmiset olemme loppujen lopuksi sangen puuhakasta ja toimeliasta väkeä, jota lekottelu ei ajanmittaan tyydytä.

Työntekijän sielun ja ruumiin ”remonttia” tuli lomapropagandan mukaan tehdä lomalla. Oikeat lomatavat määriteltiin ulkoilmaelämäksi maalla, levoksi kesäkodissa tai puutarhatöiksi kotioloissa. (Emt., 1–2.) Tällaisesta levon, rauhoittumisen ja virkistäytymisen retoriikasta huolimatta työnantajan muu toiminta ei täysin noudattanut esitettyjä periaatteita. Työntekijöiden lomien myöntäminen aiheutti työnantajille päänvaivaa, sillä lyhyen lomakauteen täytyi saada mahdutettua kaikkien lomat (Pentikäinen 1948). Osa teollisuuslaitoksista sulki ovensa kokonaan lomakaudeksi, jotta vuosihuolto olisi saatu tehtyä. Osa tehtaista taas toimi vajaa-lukuisella työntekijämäärällä vajaalla työteholla, mikä näkyi heti tuotantoluvuissa. Jotkut teollisuustyönantajat saivat toimihenkilöt ja virkailijat suostumaan kaksiosaiseen lomaan, jolloin talvella vietetyistä lomaviikoista sai päivän pari lisälomaa ”talvikorvauksena”. (Emt., 173.) Lomakaudesta irrotettua talvilomaa markkinoitiin yleisesti myös työläisille, joista suurin osa kuitenkin halusi pitää yhtämittaisen, pitkän kesäloman kesällä.

7.2.3. ÄIDIT JA LAPSET LEIREILLÄ

”Me kaikki” -henki tarkoitti myös huolenpitoa heikompiosaisista, ennen kaikkea äideistä ja lapsista. Sosiaalitoimen kautta työläisäidit pääsivät Lomaliiton äitilomille, jonne osallistujat valittiin sosiaalisiin perusteisiin. Kesällä 1945 Karhulan tehtaas lähetti 25 äitiä vapaalomalle Lomaliiton Punkaharjun mökkikylään. Kaksi vuotta myöhemmin samaiseen lomakylään lähteneitä äitejä oli 45, mutta vuonna 1951 enää yhdeksän äitiä matkasi Keuruuselän lomahotelliin. (*Mesikämmen* 1945:0, 42; 1945:1, 31; 1947:3, 5; 1951:3, 9–10.) Lomaliiton kanssa yhteistyötä niin äitileirien kuin matkailutoiminnankin kohdalla teki sosiaalityöntekijä Ahlamo.

Vuodesta 1952 sosiaalitoimi järjesti myös omia äitileirejä, joilla ei suinkaan oltu jouten. Esimerkiksi keskustelun pohjaksi kuunneltiin muun muassa terveydenhoitajien luentoja, joiden aiheet käsittelivät naisena olemista, äitiyttä ja jaksamista. Tästä kertoivat luentojen otsikot ”Henkinen tasapaino”, ”Naisen elämän kauneimmat arvot” ja ”Henkilökohtainen terveydenhoito” (*Mesikämmen* 1952: 1, 2–3; 1953:3, 20–22). Oma äitileiritoiminta oli erittäin suosittua, ja sitä jatkettiin aina 1970-luvun alkuun asti. Äitileireistä jäivät lähtemättömät muistot monille naisille, kuten Majasaaren lomaviettoajan mökeissä mökkipäiväkirjoihin kir-

joitetuista lyhyistä teksteistä ilmeni (Alli mpk 1964–1967; Kuikka mpk 1964–1970; Sotka mpk 1965–1967; Uivelo 1965–1969).¹³

Tämä saari on saarista kaunein, siitä luojalle kiitos.

Meille jää ihanat muistot, jotka lämmittävät mieliämme, vielä talvenpakkasella-kin. Ja kaunis kuun silta, auringon lasku, sekä pikkulintujen kiitos virret, ne luovat valoa sydämiimme syksyn pimeissä ja hiljaisina hetkinä.

Kaikesta kiitos Isä taivainen. Kiitos Alström O.Y. Karhulantehtaiden sosiaalityön tekiöille. (Kuikka mpk 1964.)

Lähtö aamu on ihana, mieli haikea.

Mutta muistoissa säilyy kaikki kaunis, mitä saimme osaksemme tulevan syksyn ja talven varalle.

Korvissamme kaikuu lintujen laulu,

käen kukunta sekä iloinen leiriläisten laulu ja nauru. (Uivelo mpk 1968.)

Äiti- ja vanhustoiminnan organisoinnin lisäksi Ahlamo osallistui Lomaliiton matkailu- ja retkeilytoimintaan. Hän toimi myös sihteerinä Lomaliiton lomamatkailukerhossa, Lomamatkailijat r.y:ssä, joka perustettiin Karhulassa vuonna 1951 ”välittämään neuvoja ohjeita jäsenilleen lomamatkailun järjestämiseksi” (*Loma-aika* 1951:2, 24). Epäilemättä juuri tällaisten moninaisten yhteyksien ja verkostojen

Päivän mittaan ulkoiltiin ja urheiltiin. Esimerkiksi ohjelmaan kuuluivat leiriolympialaiset, apinasilta ja intiaanileiri. Kuva apinasillasta vuodelta 1949. (Kuva A. Ahlström Oy Karhulan tehtaiden arkisto)

13 Muutkin mökit oli nimetty vesilintujen mukaan: Haahka, Haapana, Koskelo, Kuovi, Lokki, Sirri, Sorsa, Tavi, Telkkä, Tylli, Uikku ja Viklo.

kautta Lomaliiton harjoittama diskursiivinen lomapropaganda tavoitti muidenkin teollisuusyhtiöiden sosiaalityöntekijöiden väen.

Karhulan tehtaiden lomahuoltotoiminta oli aloitettu toisen maailmansodan jälkeen lasten ja nuorten leiritoiminnalla.¹⁴ Ensimmäinen poikaleiri pystytettiin Kirkonmaan saareen kesällä 1946. Sosiaalipäällikkö Erkki Paavola muisteli, että lupa leirin järjestämiseen saatiin rannikkopatteriston silloiselta komentajalta. Leirit saivat Paavolan mukaan ”mahdottoman hyvän” kannatuksen. Alussa lapsia oli leirillä noin 60 kerrallaan. Kolmannella leirillä oli mukana tyttöjäkin, ja tämä yhteisleiri pidettiin Majasaaressa kesällä 1948.¹⁵ Vuonna 1950 kahdelle leirille osallistui 134 lasta (*Mesikämmen* 1950:3, 22).

Leireillä vallitsi partiohenkinen tunnelma. Tyypillinen leiripäivä aloitettiin herätyksen jälkeen Lippukalliolla lipunnostolla, jonne lapset marssivat parijonossa. Paavola muisteli, että joskus saaressa laidunnetut lampaat seurasivat lapsia määkien perässä. Lipunnoston jälkeen päästiin aamiaiselle, jonka jälkeen oli reippaan toiminnan aika. Leirin telttakunnat nimettiin ”ilveksiksi”, ”pupujusseiksi”, ”karhuiksi” ja ”oraviksi”, jotka mittelivät keskenään erilaisissa taidoissa. Urheilun, uinnin ja kilpailujen lisäksi järjestettiin erilaisia hauskoja leiririttejä, kuten ”Vesijehun” suorittamia leirikasteita, jolloin kastettu sai esimerkiksi arvonimen ”Leirususi”. Päivä päätettiin iltateehen, lipunlaskuun, iltanuotioon ja iltahartauteen. (*Mesikämmen* 1947:3, 20–23; 1948:3, 18–23; 1949:2, 19–2; 1950:3, 22–25; 1951:2, 14–17; 1953:3, 20–22; 1954:3, 22.) Leireillä kuria seurasi järjestys, ruoka-aikoina syötiin ja yöllä nukuttiin. Pula-aikana lapsilla oli omat ruokakortit, joita vastaan sai erikseen määrättyyn määrään säännösteltyjä elintarvikkeita Kansanhuoltoministeriön valvoma säännöstelytalous jatkui aina vuoteen 1954.¹⁶ Tehdas maksoi koko ylläpidon, jolloin tuki perheille oli välillinen.

Samantyyppistä leiritoimintaa harjoitettiin muillakin A. Ahlström Oy:n tehtailla, kuten esimerkiksi Varkauden tehtailla, joka järjesti lapsille kesäsiirtoloita vuodesta 1940. Jokipellossa kesäsiirtola oli vuosina 1940–1942 ja sen jälkeen Suovulla aina vuoteen 1953 asti. Kansakouluikäiset lapset oli koottu ”keskustan ahtaista pihoista”. Kesäsiirtolassa oli 30 työläisten lasta kerrallaan kuukauden ajan; yhtäjaksoisuutta luonnehdittiin ”kasvatuksen kannalta hyväksi”, sillä kotikonnulle oli matkaa noin sata kilometriä. (*Me kaikki* 1958:3, 23–25.) Siellä tehdystä työstä on säilynyt sota-ajalta lyhytelokuva, *Jokipellon lastentarha*, jossa näkyi leiriohjaajien kurinpito. Lapset leikkivät perinneleikkejä tai voimistelivat kuin pienet sotilaat siniristilippujen liehuessa.

14 Karhulan alueella myös Sunila Oy:n sulffittiselluloosatehdas järjesti aivan vastaavanlaista loma- ja leiritoimintaa lapsille ja nuorille kuin A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaalla. Myös monilla muilla paikkakunnilla tehtaalla järjestivät leiritoimintaa, mm. Kajaani Oy:n ohjatuilla lastenleireillä leikittiin liukumässä ja hiekkarannalla (*Aurinkoa tehtaalla varjossa* 1948).

15 Yhtiön omaa lomanvietto- ja leiripaikkaa etsittäessä päädyttiin Majasaareen Erkki Paavolan mukaan sattumalta. Naapurisaaren asukkaat olivat laiduntaneet saaressa lampaitaan. Yhtiön metsäosasto oli hakannut saaren lähes tyhjäksi jättäen pystyyn vain muutaman siemenmännyn. Saaren läheinen sijainti mantereelta vaikutti leiritoiminnan alkuaan, jonka myötä saari nimettiin Majasaareksi.

16 Säännöstely alkoi vuonna 1939 ja jatkui vuoteen 1954, tosin suurin osa päivittäisistä elintarvikkeista vapautui vuoteen 1949 mennessä. Tämän jälkeen kortille jäivät enää sokeri, kahvi, riisi ja margariini. (Hentilä 2003, 31–33.)

Teollisuusyhtiöiden lasten leiritoiminta oli ensisijassa tarkoitettu kahdentyyppisille lapsille. Ensinnäkin etusija annettiin niille, joiden kotiolot olivat hankalat, ja leireille valikoituivat myös ”vaikeat” lapset, jotka olivat vanhempiensa mukaan tottelemattomia ja tarvitsivat kasvatuksellista lisäopastusta. Toisen ryhmän muodostivat ”erityisesti kunnostautuneet” lapset, joille ilmainen leiriloma annettiin palkintona. He toimivat muille lapsille esimerkkeinä, sillä vaikka lapsille pyrittiin antamaan vapautta leikkimiseen ja kisailuun, he joutuivat myös leikin varjolla tekemään hyödyllisiä askareita. Lapsia ei kuitenkaan rasitettu, sillä leirin tuli jättää heille ”herättäviä ja rakentavia” ajatuksia iloisten leirimuistojen ohella. (Karvonen 1948, 242–243.) Myös Karhulan tehtaiden kesäleireillä oli vastaavia kasvatustavoitteita. Esimerkiksi teltan siisteydestä sekä avuliaisuudesta ja huomaavaisuudesta annettiin pisteitä, joita keräämällä sai telttansa katolle seuraavaksi päiväksi leirin viirin. Kasvatustavoitteisiin kuului myös lasten karaiseminen: kotoa poissaolo saattoi tuntua pelottavalta ja telttayöpyminen lisäsi jännitystä, mutta pelkoa yritettiin Erkki Paavolan mukaan voittaa leiriohjaajien opastuksella, luomalla ”me”-henkeä ja yhteisöllisyyden tunnetta. Paavola mietti, miltä leirielämä mahtoi tuntua lapolisista: ”(S)eikkailuahan se kaikki oli. Mutta kuitenkin, kun siellä oli niitä tuttuja nuoria, ettei ollut ihan ventovieraita.” Paavolan mukaan Karhulan tehtaiden johtaja Hans Ahlström oli leiritoimintaan erityisen ihastunut, sillä sodan jälkeen toteutetut järjestelyt edustivat Paavolan sanoin ”kaikkea sitä hyvää”, mitä vaan voitiin tehdä.

Vuonna 1950 olympiahengessä Majasaareen rakennettiin Kymin ensimmäinen kansainväliset mitat täyttänyt uimahyppyteline, joka oli ahkerassa käytössä. Meneillään poikien yhteishyppy. (Kuva A. Ahlström Oy Karhulan tehtaiden arkisto)

Teollisuusyhtiöiden sosiaalitoimistojen järjestämät lasten ja nuorten leirit olivat erittäin suosittuja. Karhulan tehtaiden leireille osallistui parhaimpina vuosina 1950-luvulla peräti 120–150 lasta yhden kesän aikana (*Mesikämmen* 1953:3, 20–22). Vuosina 1946–1970 vietti Karhulan tehtaiden leireillä lomaviikkoja kaikkiaan noin 2 000 lasta (Ahtokari 1974, 75). Luku on vähäinen verrattuna saman yhtiön Varkauden tehtaiden toimintaan. Vuoteen 1958 mennessä Varkauden tehtaiden kesäsiirtoloissa oli kuukauden loman viettänyt arviolta 10 000 kansakouluikäistä (*Me kaikki* 1958:3, 25). Luku saattoi olla hieman liioiteltu, mutta se antaa kuitenkin suuntaa toiminnan mittavuudesta. Koska lähes kaikilla suurilla teollisuusyrityksillä oli tehdaskohtaiset kesäleirinsä tai kesäsiirtolansa 1940–1970-luvuilla, nousee lomahuoltoon osallistuneiden lasten ja nuorten määrä useisiin kymmeniin tuhansiin.

7.2.4. PERHELOMAT ”OMISSA” MÖKEISSÄ

1950-luvun alkupuolella lomatoimintaa laajennettiin äideistä, lapsista ja nuorista sekä vanhuksista kokonaisesti työntekijäperheisiin, joille alettiin vuokrata lomapaikkoja yhtiön omista lomakohteista. Majasaaren lomamökit oli tarkoitettu alusta asti nimenomaan Karhulan tehtaiden tehdastyöläisille.¹⁷ Vuosikymmeniä Karhulan tehtailla työskennellyt ja Majasaarella lomailut Armas Salovaara tiedosti muiden työläisten tapaan henkilökunnan kahtiajaon. Lomapaikkoja miettiessään hän muisteli: ”Eiks Ahlströmilläkin ollu jo se joku jako, että Majasaaren meni tää duunarikansa ja sinne Palosaaren sitt tää toimihenkilökansa. – Mut Majasaari, että sinne menee työläiset.” Vaikka tehtaiden sosiaalinen toiminta diskursiivisen määrittelyvallan alueella, puheissa ja kirjoituksissa, kohdennettiin molempiin henkilöstöryhmiin, osoitettiin työläisille ja toimihenkilöille kuitenkin omat erilliset lomapaikat. Henkilökuntakäsitteen ja henkilöstöpolitiikan retoriikassa rajanveto työläisten ja toimihenkilöiden välillä väheni, mutta käytännön järjestelyissä eron-tekoa yhä ylläpidettiin.¹⁸

Ensimmäiset Majasaaren pikkumökit, Viklo ja Kuovi, tuotiin saareen jo vuonna 1949. Ne toimivat leiriohjaajien majapaikkoina, sillä saarella järjestettiin tuolloin vain leirejä. Ruoka valmistettiin vuodesta 1950 keittiörakennuksessa ja saareen saatiin vuonna 1953 myös sauna. Talvella 1952–1953 kuljetettiin mökkejä jäitä pitkin lisää. Näistä mökeistä oli alunperin muodostunut parakkikylä, ”Pikku-Berliini”, jossa vuosina 1947–1952 oli väliaikaisesti majoitettu tehtaalle tulleita työntekijöitä. (*Mesikämmen* 1947:3, 32–33.) Sotakorvausvuosina oli työvoimapula, jota helppo-

17 Tässä informanteina olevat Armas Salovaaran ja Vieno Wahlbergin löysin Majasaaren mökeissä vuosina 1964–1996 pidettyjen mökkipäiväkirjojen perusteella. Heidän nimensä tulivat toistuvasti vastaan niiden sivuilta. Majasaaren vuosien 1964–1976 mökkipäiväkirjoissa oli 1420 merkintää, joista suurin osa oli joko perheiden tai työporukoiden tekemiä. Yhdessä merkinnässä saattoi siten olla useita jopa kymmeniä nimiä, joten kävijöitä oli runsaasti. (Anttila 1999, 48–49.)

18 Esimerkiksi vielä vuonna 1964 Karhulan tehtaiden *Tervetuloa taloon* -lehtisessä puhutaan Majasaaresta yhtiön lomakeskuksena, jossa järjestetään nuorisoleirejä sekä virkistysleirejä naistyöntekijöitä ja perheenäitejä varten. Lisäksi kerrotaan yhtiön sosiaaliosaston välittämistä Lomaliiton palveluksista. Edelleenkin toimihenkilöille oli varattu erilliset paikat lomaviittoon Palosaarella ja Hirvikosken majalla (*Tervetuloa taloon* 1964, 19).

tettiin muun muassa asuntoja ja muita etuisuuksia tarjoamalla.¹⁹ Kun 1950-luvulla Majasaaren mökkejä otettiin käyttöön useampia, mahdollistui yksityisempi perhelomailu, josta tiedotettiin työntekijöille:

Lomanvietäjille mieluisana yllätyksenä voidaan kertoa, että ensi kesänä lämpimää uimalaiturin välittömässä läheisyydessä sauna, jonka makoisista löylyistä on mukava sukeltaa ”laguunin” vilpoisaan veteen. Lisäksi on saatu yksi maja lisää lomanvietäjille, joten nyt on käytössä jo 7 kesämajaa.

Kesälomanvietäjille ilmoitetaan, että majatilaukset on tehtävä sosiaaliosastolle kesäkuun 1 p:ään mennessä. Majat on varustettu 4 sängyllä ja vuokrataan niitä 1–7 vuorokaudeksi. Vuokrahinta 100:–/vrk. (*Mesikämmen* 1953:1, 39.)

Vuonna 1953 mökit olivat olleet kahden kuukauden ajan koko ajan varatut. Mökeillä ei rahastettu, joten vuonna 1955 majavuokra oli edelleen sata markkaa vuorokaudelta. (*Mesikämmen* 1954:1, 27; 1955:1, 11.) Mökit annettiin vuokralle ilmoitautumisjärjestyksessä halukkaille kunkin toiveiden mukaan, ainoastaan juhannus oli niin suosittu ajankohta, että paikat jaettiin arpomalla. Majasaaren löysi moni tehtaalainen. Yksi lähes 30 vuoden ajan Majasaarella lomailleista oli Vieno Wahlberg, joka oli tullut vuonna 1949 Karhulaan töihin. Vieno ja hänen miehensä Veikko löysivät saaren 1950-luvulla. Ensimmäisellä kerralla he vuokrasivat Haahkan juhannusmökikseen vuonna 1956. Alkuvuosina Wahlbergeille Majasaareen meno ajoittui kesäloman loppupuolelle. Vieno selvitti tuolloista loma-ajan kulkua: ”(M)e lähdettiin mun kotiin Pielavedelle töihin heinäpellolle. Siel oltiin melkein kaikki kesäomat. Ja sitt sen jälkeen Majasaaren ihana mennä.”

Vieno ja Veikko olivat ammattiyhdistysaktiiveja ja toimivat kumpainkin osastojensa luottamusmiehinä. Sitoutuminen tehtaan ammattiyhdistystoimintaan toi mukanaan hyvinvointia ja uusia verkostoja. Myös Veikon TUL:laisen urheiluseuran, Karhulan Veikkojen, huvila Saunamaassa tuli heille tutuksi. Mahdollisuus oman lomapaikan hankintaan tuli esiin 1950-luvun loppupuolella, kun Veikon työtoveri oli myymässä mökkiään läheisestä Pitkäsaaresta. Vieno harmitteli: ”Vahinko vaan, kun ei tullu ostettua ja niin halvalla. Miä onneton menin sanomaan, ettei tehä velkaa.” Pankkilainan ottaminen tuntui pelottavalta, eikä säästöjä ollut kertynyt riittävästi. Kun työpaikka, työsuhdeasunto sekä vene- ja lomapaikka tarjottiin tehtaan puolesta, saattoi myös se ohjata päätöksentekoa omaa elämää koskeissa asioissa.

Vuosien mittaan Wahlbergien saarilomailu venyi viikkoon ja sitten kahteen viikkoon, mikä toisaalta kertoo myös mökkien kysynnän laskusta. Heidän mökkeilynsä muotoutui vuosien mittaan oma pienoiskulttuuri, jossa omat traditiot

---

19 Nimensä ”Pikku-Berliini” sai alueen jakamisesta kahtia: naisten ja miesten parakit olivat erillään ja niitä myös valvottiin. Tulijoita oli ollut paljon, sillä sotakorvauksien maksu kasvatti Karhulan tehtaisten tuotantokapasiteettia melkoisesti. Sotakorvausvuosina tehtaan konepajan tuotannosta meni noin 40 prosenttia sotakorvauksien maksuun, ja vuonna 1946 luku oli peräti 70 prosenttia. Kaikkiaan Karhulan konepaja ja valimo tuottivat seitsemän prosenttia koko kone- ja laiteryhmän sotakorvauksista (Ahtokari 1974, 82–83).

ja rituaalit vietiin läpi vuosi toisensa perään, vaikkei mökki ollutkaan oma. Omalla porukalla kuunneltiin transistoriradiota, soitettiin huuliharppua ja laulettiin, pelattiin korttia tai kalastettiin. Hyvät kalastuspaikat ratkaisivat sen, mihin mökkeihin Wahlbergit halusivat mennä. Ruoka laitettiin nuotiolla tai kamiinalla, jos mökkiä haluttiin lämmittää. Vuosikymmenten mittaan Majasaaresta tuli heille oma paikka, jonne palattiin aina uudelleen, kuten Vieno Wahlberg kertoi:

Lokki. Mannisen Juulin ja Kallen mökki. Ja Sipilän mökki oli tää Koskelo. – – Ja me asuttiin Uikussa, ja Mannisen Kalle ja Juuli oli tässä. Sillo 60-luvulla. He ovat nyt edesmenneitä jo. Mut meillä oli niin hyvä porukka Peräkylässä. Aina yhteinen kalasoppa keitettiin ja savustettiin ahvenia ja makkaranuotio oli Uikun rannassa.

Vielä 1960-luvulla eri mökkiläisten kesken vietettiin aikaa yhdessä, oli lauluiltoja ja juhannuksena yhteinen lipunnoston ja kokonpoltto. Saarella talonmiehinä toimineiden Mansnerusten aikaan voimisteltiin yhdessä. Vieraita saarella kävi runsaasti, Vienon mukaan kerran yhtenä päivänä seitsemäntoista. Wahlbergit, kuten monet muutkin Majasaaren vakituiset lomavieraat, olivat sisäistäneet yhteishengen retoriikan; ”Kaikki oli niin kun samaa perhettä.” Joillekin Majasaari antoi ensimmäisen tilaisuuden kesälomailuun perheen ja vieraiden kanssa mökillä. ”Sää oli hiukan kelju, Mutta elämäni ihanin kesän vieto ja elämäni ensimmäinen kesäloma, kun 5 poikaa ja 3 tytärtä on maailmalle lentäneet”, kirjoitti Eeva Leppänen mökkipäiväkirjaan kiitokseksi (Tiira mpk 1970).

”Juopuneena esiintyminen kielletty! Onnistunut loma ei ole ohjeiden kiertämistä tai unohtamista vaan sääntöjen puitteissa tapahtuvaa leppoisaa lomaviettoa” määrättiin Majasaaren järjestyssäännöissä, jotka ovat olleet voimassa 1960-luvulta asti. Säännöt laati sosiaalitoimiston henkilökunta ja tuotantokomitea. Aivan kuten Varkauden tehtaiden työläisten työpaikan ”sosiaaliseen” kohdennetun säätelyn kohdalla (Tarvainen, Kääpä & Holopainen 1982, 95–97), myös Karhulan tehtaiden Majasaaren lomapaikassa ohjeet olivat tiukat. Sosiaaliosasto laati kirjalliset Majasaaren lomamajojen käyttöohjeet, joissa samaan tapaan neuvottiin huolehtimaan siisteydestä ja tavaroista yhtiön mökeissä yhtä hyvin kuin omista tavaroista. Säännöistä huolimatta saarella nautittiin alkoholia, mutta siitä ei kirjoitettu sanallakaan Majasaaren mökkipäiväkirjojen 1960-luvun lomakuva-uksissa (Majasaari mpk 1964–1970). Kun nuoriso löysi saaren 1970-luvun alussa, kuvaukset muuttuivat villimmiksi: ”(H)än leipää syö ja kaljaa juo ja radiokin siinä soi. Poika pitää Beatlestukkaa, paitaa punaraitaista, jalassa nyt tahvokengät puolustavat paikkaansa.” (Uivelo mpk 1972–1973). Tällaisesta ei vanhemman väen keskuudessa pidetty, ja määrän sukupolven aiheuttama yöaikainen metelöinti koettiin erittäin ikävänä: ”(A)inoa huonopuoli kurittomat yöhäiritsijät (nuoriso)” (Tylli mpk 1970).

Etenkin 1950–1960-luvuilla Majasaaren mökkien käyttöaste oli korkea, vaikka mitään varsinaista tarkkaa seurantaa ei tuolloin kävijämääristä tehty, mutta joi-takin arvioita löytyy. Kesä-elokuussa 1954 lomamajat olivat olleet täynnä, joten mökeissä lomaili arviolta noin 500 yhtiöläistä (*Mesikämmen* 1954:3, 22). Seuraavana kesänä lomaansa vietti mökeissä 121 perhettä ja kesällä 1960 kaikkiaan

92 perhettä (*Mesikämmen* 1955:3, 24; *Me kaikki* 1961:2, 2). Tarvetta yhtiön loma-toimintaan siten oli ollut, eikä monella olisi muuten ollut mahdollisuutta mökkilomaan. Koska tehdasyhteisö oli laaja, väki vaihtui ja hinnat pidettiin alhaisina, mokkien suosio oli taattu aina 1960-luvulle. Arviot Majasaaren vuotuisesta käytöstä liikkuvat noin 3 000 hengessä, kun kaikki kävijät perhelomailijoista leiriläisiin otetaan lukuun (*Mesikämmen* 1955:3, 24; 1954:3, 22). Tämän esimerkin perusteella voi kuitenkin olettaa, että kaikkiaan teollisuusyritysten tehtaiden tarjoama mökkilomailu koski tuhansia työntekijäperheitä. Karhulan tehtaat on ollut poikkeuksellisen aktiivinen sosiaalisessa toiminnassaan ja onnistunutkin työssään, ainakin työläisten kokemukset vaikuttivat enimmäkseen myönteisiltä.

7.3. TYÖNANTAJIEN INTRESSIT YHTEISEKSI HYVÄKSI

7.3.1. VÄLILLISET TYÖVOIMAKUSTANNUKSET

Taloudellisen Tutkimuskeskuksen tekemät ensimmäiset kaksi selvitystä kartoittivat vain vähän sosiaalisen toiminnan kuluja. Niiden jälkeen tehdyt selvitykset keskittyivät entistäkin enemmän kustannuksiin. Tarkastelun alle joutui Kaitilan (1947, 9) esittämä näkemys välittömästi lisääntyvien kustannusten kompensoimisesta tuotantotehon kasvulla. Kehitellyllä kustannuslaskennalla selvitettiin, oliko kompensaatiota tapahtunut. Toisin sanottuna, kannattaisiko vapaaehtoiseen sosiaaliseen toimintaan sijoittaa rahaa, etenkin, kun lakisääteisten sosiaalikulujen osuus oli nousussa. Vuonna 1952 ja sen jälkeen tehdyissä tutkimuksissa (Paukkunen 1955; 1964; 1967) tarkasteltiin lakisääteisestä ja vapaaehtoisesta sosiaalisesta toiminnasta teollisuusyrityksille koituneita välillisiä työvoimakustannuksia. Jonkinlaisen kuvan teollisuuden vapaa- ja loma-ajan toiminnan kulujen muodostumisesta, jakautumisesta ja kehityksestä saa taulukosta 5 (Paukkunen 1967, 37). Taulukon luvuissa on mukana koko tehdasteollisuus.

Lakisääteiset välilliset työvoimakustannukset kasvoivat suhteessa työajalta maksettuihin palkkoihin, kun taas vapaaehtoisten osuus ensin hiukan laski ja sitten vakiintui 1960-luvulle tultaessa. Taulukosta 5 selviää, että vuonna 1952 lakisääteisten osuus oli viidesosa, kun taas vuonna 1961 lähenneltiin jo neljäsosaa. Varsinainen välillisten työvoimakustannusten nousupiikki koettiin vasta tämän jälkeen: vuonna 1965 osuus nousi jo lähes kolmannekseen. (Paukkunen 1967, 13.) Lakisääteisten osuuden kasvua selittävät sosiaalipoliittisten lakien voimaantuminen. Esitetyistä prosentuaalisista osuuksista ei kuitenkaan selvinnyt, paljonko työnantajat sijoittivat välillisiin työvoimakustannuksiin rahaa markoissa, eikä myöskään se, mikä oli vapaaehtoisen sosiaalisen toiminnan markkamääräinen osuus.

Taulukko 5. Välilliset työvoimakustannukset (koko henkilökunta) prosentteina työajalta maksetuista palkoista vuosina 1952, 1961 ja 1965.

	1952	1961	1965
1. Vuosilomapalkat	4.8 %	6.9 %	7.0 %
2. Vapaapäiväpalkat	0.2 %	0.9 %	1.2 %
3. Sairausajan palkat	1.0 %	1.0 %	0.7 %
4. Sosiaaliturvamaksut	5.5 %	4.9 %	5.9 %
5. Tapaturmavakuutusmaksut	1.0 %	1.1 %	1.2 %
6. Työttömyysvakuutusmaksut	–	0.3 %	0.2 %
7. Työsuhde-eläkemaksut	1.5 %	2.1 %	6.5 %
8. Tuotantokomiteakustannukset	0.02 %	0.04 %	0.04 %
Lakisäätteiset (1.–8.) yht.	14.0 %	17.2 %	22.7 %
<i>Nettokustannukset:</i>			
9. Asunnoista	2.9 %	2.6 %	2.6 %
10. Kotitaloudesta	0.5 %	0.2 %	0.2 %
11. Yhteishankinnoista	0.4 %	0.1 %	0.1 %
12. Työpaikkaruokailusta	0.5 %	0.5 %	0.5 %
13. Lahjoista henkilökunnalle	0.3 %	0.1 %	0.1 %
14. Huoltokontoreista	0.1 %	0.1 %	0.1 %
15. Kuljetuksista	0.2 %	0.1 %	0.1 %
16. Lastenhuollosta	0.1 %	0.1 %	0.1 %
17. Terveysten- ja sairaanhoidosta	0.5 %	0.3 %	0.4 %
18. Liikuntakasvatuksesta	0.2 %	0.2 %	0.1 %
19. Kirjastoista ja työpaikkalehdistä	0.2 %	0.1 %	0.1 %
20. Kerho- ja lomatoiminnasta	0.5 %	0.3 %	0.3 %
21. Ammattiopetuksesta	0.3 %	0.3 %	0.3 %
22. Avustukset em. aloilla toimiville järjestöille	0.1 %	0.1 %	0.1 %
Vapaaehtoiset (9.–22.) yht.	6.8 %	5.1 %	5.1 %
Kaikki yht.	21.0 %	22.6 %	28.0 %

Vuonna 1946 koko teollisuuden sosiaalikulut olivat yhteensä yli 4 miljardia markkaa, josta suurin osa tuli tukena työläisille. Kun samana vuonna sosiaalitoiminnan hallussa olleisiin rakennuksiin, laitteisiin ja välineisiin oli kiinnitetty pääomaa yli 3,5 miljardia markkaa, voidaan kokonaispanosta pitää suurena. Seuraavaksi vuodeksi esitettiin arvio sosiaalikulujen noususta 6 miljardiin markkaan. (Kaitila 1948, 20.) Rahan arvon vaihtelun vuoksi olen seuraavissa vertailuasetelman sisältävissä taulukoissa deflatoinut markkaluvut elinkustannusindeksiin perustuvan kerrointaulukon mukaisesti, jolloin markkanarvo esitetään vuoden 1961 arvossa (*Rahanarvon kerrointaulukko 1860–2003*).²⁰

Vuonna 1952 teollisuusyritysten lomatoiminta oli lisääntynyt entisestään. Toimintaan panostivat erityisesti puunjalostusteollisuuden suuryritykset, jotka maksoivat peräti 41,2 % kaikista teollisuuden lomatoiminnan kustannuksista.

20 Ennen vuotta 1952 tehtyjä tilastoja ei voida suoraan vertailla myöhempien kanssa tilastoinnin epäyhtenäisyydestä johtuen. Myös markkan arvo on vaihdellut. Vuoden 1946 ”rahanleikkauksella” yritettiin hillitä inflaatiota ja parantaa valtion kassaa (ks. Hjerpppe 2003, 24–25). Vuoden 1963 alussa toteutettiin rahauudistus, jolla samaten torjuttiin inflaatiota pienentämällä rahojen nimellisarvoja sadasosaan entisestä (ks. Laakso 2003a, 25).

Toimintaan käytettiin 0,03 % koko alan liikevaihdosta. Samainen prosenttiluku saadaan kaiken lomatoiminnan osuudeksi koko teollisuuden liikevaihdosta. Rahaa lomatoimintaan teollisuusyritykset sijoittivat yhteensä 116 miljoonaa markkaa. (Paukkunen 1955, 162–163.) Summa oli lähes 165 miljoonaa markkaa vuoden 1961 arvossa.

Tiedot eivät ole tarkkoja, sillä ne perustuivat sosiaalitoimistojen henkilökunnan tekemiin arvioihin, eivät siis täsmällisiin kustannuslaskelmiin kirjattuihin markkamääriin. Lukuihin sisällytettiin myös sosiaalitoimen ja muiden sosiaalista työtä tehneiden työntekijöiden palkat. Pelkkien arvioitujen summien lisäksi on huomioitava, että yritykset olivat antaneet loma- ja vapaa-ajan käyttöön myös kiinteää omaisuuttaan, kuten rakennuksia ja maa-alueita. Niiden kohdalla oli kustannuksiksi laskettu pääoma-, käyttö- ja ylläpitokulut, muttei huomioitu tehtyjä investointeja. (Emt., 9–12.) Toisen maailmansodan jälkeen vuosina 1946–1961 koitui sosiaalisesta toiminnasta ja sen hallinnoinnista teollisuusyrityksille runsaasti kustannuksia (Paukkunen 1964, 141).

Taulukko 6. Teollisuusyritysten sosiaalisen toiminnan nettokustannukset markkoina ja vuosina 1946–1961

Vuosi	Miljoonaa markkaa v. 1961 markkoissa
1946	110,8
1947	161,6
1948	177,4
1952	285,2
1961*	428,4
1961**	456,2

* ilman pienyrityksiä

** koko tehdasteollisuus

Markkaluvut on deflatoitu elinkustannusindeksiin perustuvaan raha-arvon kerrointaulukon mukaisesti vuoden 1961 arvoihin (*Rahanarvon kerrointaulukko 1860–2003*).

Taulukosta 6. selviää, että teollisuusyritysten sosiaalisen toiminnan nettokustannukset nelinkertaistuivat vuosien 1946–1961 välillä. Paukkusen (1955) mukaan lakisääteisten välillisten työvoimakustannusten yhteenlaskettu markkamäärä yli kaksinkertaistui vuosina 1952–1965. Tätä ennen eniten lakisääteisiä kustannuksia oli aiheuttanut 1940-luvun lopulla voimaantullut lapsilisälaki, mutta vuoden 1946 vuosilomalaki ei ollut tuonut merkittäviä lisäkuluja työnantajille, vaikka näin oli ennakoita pelätty. Vuoden 1960 vuosilomalaki toi pidemmät kesälomat ja prosentuaaliset lomakorvaukset. Vuosilomalaki nostikin yhdessä työehtosopimuskäytännön kuuluneiden arkipyhäkorvausten maksamisen kanssa lakisääteisten välillisten työvoimakustannusten osuutta huomattavasti. Tällöin vapaaehtoisen sosiaalitoiminnan osuutta vastaavasti supistettiin. (Emt., 13–15.)

Kun vuonna 1946 lakisääteisten ja vapaaehtoisten sosiaalitoiminnan kulut olivat molemmat yhtä suuret, 1960-luvun alussa lakisääteisten osuus kasvoi vieden

koko summasta yli kolme neljäsosaa (Paukkunen 1964, 142). Tämän jälkeen lakisääteisten osuus kohosi, sillä työsuhde- ja perhe-eläkejärjestelmät sekä pakollinen sairausvakuutus söivät rahaa. Lakisääteisten välillisten työvoimakustannusten lisäysten myötä teollisuusyritykset alkoivat vähentää sijoittamistaan vapaaehtoiseen sosiaalitoimintaan. Perusteluina käytettiin muun muassa sitä, että monet aiemmin teollisuuden sosiaalisen toiminnan piiriin kuuluneista asioista oli siirretty yleisen valtiollisen sosiaalipolitiikan piiriin. (Paukkunen 1955, 13–15.) Tämähän oli ollut valtiollisen sosiaalipolitiikan tarkoituskin, joten kyse on ollut siirtymävaiheesta. Lakisääteisen ja vapaaehtoisen sosiaalitoiminnan nettokustannusten markkamääräinen kehitys selviää seuraavasta taulukosta 7. (Paukkunen 1964, 142).²¹

Taulukko 7. Lakisääteisen ja vapaaehtoisen sosiaalitoiminnan nettokustannukset vuosina 1946–1961

	lakisääteiset miljoonaa markkaa	vapaaehtoiset miljoonaa markkaa
1946	56,6	52,5
1947	73,27	85,6
1948	93,0	81,6
1952	187,9	94,2
1961*	320,4	102,7
1961**	346,1	104,8

* ilman pienyrityksiä

** koko tehdasteollisuus

Markkaluvut on deflatoitu elinkustannusindeksiin perustuvaan raha-arvon kerrointaulukon mukaisiin vuoden 1961 arvoihin (*Rahanarvon kerrointaulukko 1860–2003*).

Lakisääteisen sosiaalitoiminnan kasvu oli melkoinen. Vuosien 1946–1961 aikana käytetty reaalin rahamäärä kuusinkertaistui, mutta samaan aikaan myös vapaaehtoiseen sosiaalitoimintaan käytetty summa sekin kaksinkertaistui. Vapaa-ajan organisointi säilyi 1960-luvun sosiaalipoliittisista uudistuksista huolimatta tärkeimpänä toiminnan alueena. Huomattavaa oli, että perinteisillä teollisuusaloilla, etenkin paperiteollisuudessa ja paperi–metalli-yhdistelmäyrityksissä, vapaaehtoiset työvoimakustannukset pysyivät vielä lakiuudistusten jälkeenkin korkeina. Näissä suuryrityksissä panostettiin korkeatasoiseen sosiaaliseen toimintaan, olihan niillä varaa, halua ja perinteitä siihen. (Paukkunen 1967, 14–15; Koskinen 1987, 132–146.) Traditio viittaa ”tehtaan valoon”, joka tarkoitti teollisuuslaitoksen ympärille

21 Paukkunen (1964, 141–142) erotteli alkuperäisessä taulukossaan myös hallinnoinnin osuuden, mistä syystä lakisääteisten ja vapaaehtoisten sosiaalitoiminnan nettokustannusten yhteenlaskettu summa ei ole aivan saman kuin taulukossa 6. esittämäni yhteenlasketut nettokustannukset. Erotukseksi jäävät siis hallinnointikulut.

syntyneen yhteisön tuomaa turvaa, sivistystä ja hyvinvointia varsinaisen työnteon lisäksi (Haapala 1986).

1960-luvulle tultaessa merkittävin muutos tapahtui kuitenkin siinä, että useimmilla toimialoilla sosiaalitoimintaa alettiin kohdistaa yhä enemmän toimihenkilöihin työläisten sijaan. Toisaalta henkilökunnan työn jälkeisen harrastetoiminnan kohdalla on painotus näkynyt jo aiemminkin, sillä varsinaisten harrastekerhojen lisäksi yhtiöt rahoittivat myös virkailija- ja työnjohtajakerhojen toimintaa (Paukkunen 1964, 129). Tähän saattoi olla syynä yhteiskunnan poliittisen ilmapiirin vasemmistolaistuminen. Lisäksi ammattiyhdistysliike yhdistyi ja voimistui 1960-luvun lopulla, jolloin pyrittiin 100 prosenttiseen jäsenyyteen teollisuusliittoperiaatetta noudattamalla. Joukkovoiman, kollektiivisen subjektiviteetin, vahvistuminen näkyi muutoksena tehtaiden sisällä, liittojen välillä ja keskusjärjestöjen neuvotteluissa.

7.3.2. INTRESSITEORIA KÄYTÄNNÖSSÄ

Suojelevan mutta samalla rajoittavan tehtaan varjon ulottamisella työntekijöiden työn jälkeiseen aikaan ja loma-aikaan pyrittiin tiettyihin päämääriin. STK:n tilaamien Taloudellisen Tutkimuslaitoksen selvitysten melko yksiselitteisenä sanomana oli, että suomalaisten teollisuusyritysten sosiaalitoiminnan tuli varmistaa ensisijaisesti yhtiöiden taloudellinen menestys ja toissijaisesti kantaa yhteiskuntavastuuta. Modernien teollisuusyritysten harjoittama vapaaehtoinen sosiaalinen toiminta perustui avoimesti taloudellisiin intresseihin. Kuitenkin valtion, työväenjärjestöjen ja teollisuusyhtiöiden harjoittamaa loma- ja vapaa-ajantoimintaa voidaan luonnehtia laajemmin moraalitaloudelliseksi. Tällaisen moraalitaloudellisen sosiaalisen toiminnan päämääränä on ollut työvoiman uusintaminen, joka on näkynyt monella erilaisella tavalla.

Uusintaminen tarkoitti nähdäkseni ainakin kolmea eri asiaa. Ensinnäkin se oli perinteistä huolenpitoa työntekijöistä, huoltotyötä, mikä näkyi työläisten aineellisenä, fyysisenä ja henkisenä hyvinvointina, virkistäytymisenä. Virkistäytyminen määriteltiin riittäväksi levoksi työstä ja työssä jaksamista varten. Toiseksi uusintaminen oli konkreettisempaa reproduktiota, mikä tarkoitti uusien työläissukupolvien kasvattamista, sillä kelvollisesta ja ammattitaitoisesta työvoimasta oli pulaa. Kelvollisen työvoiman tuottaminen liittyi työläisperheiden äitien jaksamiseen ja lasten hyvinvointiin. Toki kyse oli myös perinteisestä työnantajan tuntemasta vastuusta. Tätä varten työnantajat perustivat myös omia ammattikouluja ja järjestivät ammattikursseja. Hyvä työntekijä oli siten monella tavalla kiinnittynyt työhönsä ja työnantajaansa. Nämä kaksi erilaista uusintamisen tapaa olivat luonteeltaan sitouttavia, sillä samalla palkkatyön ohella tarjottiin myös koti, koulutusta, vapaa-ajantoimintaa ja muita työsuhte-etuja. Kolmas uusintamisen tapa tarkoitti uusien työntekijöiden palkkaamista, rekrytointia. Erityisesti sotakorvausten takaisinmaksun ja nousukausien aikana lisätyövoimaa tarvittiin. Toki uutta ja etenkin ammattitaitoista työvoimaa rekrytoitiin muulloinkin. Uusintaminen kiinnittyi kuitenkin kaikissa muodoissaan aina tavalla tai toisella työnantajan taloudelliseen menestykseen ja sen turvaamiseen.

Yritys - ja kansantaloudellisen aspektin ja uusintamisen välisen suhteen tarkastelu vie takaisin Antonio Gramscin (1982/1934) esittämään intressiteoriaan, jossa ajatuksena oli, että teollisuusyritysten taloudelliset intressit olivat *välittömässä* suhteessa työläisten loma- ja vapaa-ajan moraalisaätelyprojekteihin. Gramscin analyysi kohdistui maailmansotien väliseen tilanteeseen Yhdysvalloissa ja Italiassa, jolloin hänen mukaansa teollisuustyönantajat alkoivat ulottaa vaatimuksiaan työntekijöiden työn jälkeiseen aikaan. Alan Hunt (1997, 289–291) kyseenalaisti Gramscin intressiteorian, jossa luotiin suora yhteys teollisuustyönantajien taloudellisten intressien ja työläisten tuottamisen ja uusintamisen välille. Huntin mukaan uusi asemoituminen työmarkkinaosapuoliksi teki selvän eron intressiryhmien välille. Hänen mukaansa työnantajalle ei enää kuulunut järjestäytymisen jälkeen, mitä työläiset tekivät tehtaan pillin vihellyksen jälkeen.

Suomessa maan hidas teollistuminen sekä heikko ammattiyhdistysliike hidastivat epäilemättä siirtymistä Huntin kuvailemaan tilanteeseen. Vaikkei työnantajille periaatteessa enää kuuluneet työläisten työn jälkeiset asiat, ei ainakaan 1930–1960-luvuilla teollisuustyönantajien piirissä siirrytty täydelliseen välinpitämättömyyteen työläisten vapaa-aikaa kohtaan. Suomesta voidaan löytää yhteys rationalisointi-intoisten työntekijöiden ja omia intressejään ajaneiden eri tavoin uusintettujen työläisten tuottamisen välillä. Jotta voisimme todentaa intressiteoreettisen suoran yhteyden toimijoiden välillä, on toimijoiden intressit tehtävä näkyviksi. Tarkastelen seuraavassa tilannetta kontekstulisoiden intressiteorian kolmen vaihetta ja pyrin myös välttämään liiallisia yleistyksiä.

- (1) Fordistisen tuotantomallin omaksunut teollisuuskapitalismi edellyttäisi sosiaalisesti ja kulttuurisesti uudenlaisen työläistyypin tuottamista.

Gramscin omana aikanaan tarkoittama fordistinen amerikanismi oli johtanut ylenpalttiseen tehtaiden kilpailukykyyn parantamiseen ja voitontavoitteluun, joka saatiin aikaan työntekijöitä riistämällä.²² Suomessa taas toisen maailmansodan jälkeen teollisuuden toiminta kasvoi ja samalla tarve ”kelvollisen” työvoiman tuottamiseen ja uusintamiseen lisääntyivät. Yhteiskunnan ja teollisuusyritysten suhdetta yritettiin harmonisoida tieteeseen perustuvan suunnitelmallisuuden avulla. Taloudellisen tuottavuuden kasvua ja työvoiman tuottamista edistettiin tieteellisillä tutkimuksilla, joilla pyrittiin vakuuttamaan paitsi työnantajia myös työntekijöitä kehityksen suunnasta. Tällöin hyödynnettiin, modernin tieteen nimissä, uusia amerikkalaista sosiaalitieteellisiä menetelmiä ja teorioita.

Esimerkiksi Vesa Laakkosen (1958) tutkimuksessa rationalisointi ja automatisointi olivat tarkastelun kohteina, kun hän analysoi työntekijöiden käsityksiä ja asennoitumista tuotannon tehostamispyrkimyksiin. Ajatuksena oli selvittää, miten

---

22 Yhdysvalloissa oli 1930-luvun lopulla kiistelty nimenomaan työväenkysymyksiä koskevista lakiehdotuksista, kuten muun muassa työläisten kollektiivisesta neuvotteluoikeudesta työasioissa. Amerikkalaiset työnantajat pelkäsivät lakien seurauksia. Vaikka uudistukset olisivat kohottaneet huono-osaisimpien työläisten elintasoja, ne epäilemättä samalla saattaisivat kasvattaa työväenpuolueiden suosiota. Yhdysvalloissa luotiin teollisuustyönantajien vapaaehtoinen sosiaalitoiminta, joka saattaisi hillitä työväenpuolueiden suosion kasvua. (SA 1937, 478–479.)

voitaisiin muokata maaperää otollisemmaksi teollisuuden muutoksille, ja tässä työssä ”sosiaalinen” oli avainkäsite. Laakkosen mukaan työläiset voitiin jakaa kolmeen ryhmään sosiaalisten normien omaksumisen (normiteorian) perusteella (emt., 19). Turvattomien mielestä työntekijät olivat kärsineet teknillisistä uudistuksista, kun taas turvallisten näkemyksenä oli, ettei kukaan kärsinyt niistä. Kolmas ryhmä oli muut, joilla ei ollut selvää kantaa asiaan. Laakkonen totesi, että niin Suomessa kuin muissakin läntisissä teollisuusmaissa oli aluksi teknillisiin uudistuksiin suhtauduttu kielteisesti, mutta koneiden ja välineiden käytön oppimisen ja ajan myötä kielteisyys oli monen osalla kääntynyt jopa myönteisyydeksi. (Mt., 226–229.)

Hyvin samanlainen asetelma kuin Laakkosen tutkimuksessa oli Paavo Seppäsen tutkimuksessa *Tehdas ja ammattiyhdistys* (1958). Seppänen jakoi tutkimusjoukon kahtia ammattiyhdistysaktiivisuuden perustella, jolloin muodostuivat aktiivisten ja passiivisten ryhmät. Hän tarkasteli ammattiyhdistystoimintaa sekä työntekijöiden että esimiesten näkökulmista. Ammattiyhdistystoiminnassa aktiiviset osoittautuivat yleisemmin kiinnostuneiksi työn ja tehtaan organisointiin liittyvistä asioista. Aktiiviset olivat olleet myös muita yhteistyökykyisempiä ja sosiaalisempia sekä myös kriittisempiä, joten he löysivät ja pyrkivät korjaamaan epäkohtia. (Emt., 170–171.) Seppäsen tutkimustulokset viittasivat siihen, että ammatillisesti järjestäytyneet sitoutuisivat vahvemmin yhteiseen päämäärään, tehtaan tuottavuuden kasvattamiseen. Tämä tieto hyödytti pidemmällä tähtäimellä paitsi työnantajia myös työläisiä itseään. Ammattiyhdistysliikkeeseen järjestäytymisen myötä myönteisen suhtautumisen olisi tämän tutkimuksen perusteella pitänyt lisääntyä, jos asiat olisivat edenneet suunnitelmien mukaisesti.

Työläisille kohdennetun työssä viihtymisen -retoriikan ideana oli saattaa heidät kiinnostumaan työtehtävistään sekä sitoutumaan teollisuusyhtiön toimintaan. Viihtymiseen ja sitouttamiseen tähtäsivät myös yhtiöperheen kaikille jäsenille – työntekijöille ja heidän perheilleen – organisoitu vapaa- ja loma-ajan toiminta. Jouko Siipi totesi tutkimuksessaan *Palkkatyöväen viihtyvyys* (1954, 196), että viihtyvyyttä lisäsi ennen kaikkea työ, ja siinä vielä tarkemmin ammatti ja tietoisuus ammattitaidosta. Keskeistä ammattitaitoisten työläisten keskuudessa oli siten oma ammatti-identiteetti. Sen sijaan työläisten viihtyvyyden kannalta asunnon ja vapaa-ajan merkitys oli vähäisempi, joten tutkimuksen mukaan erilaisia etuisuuksia voitaisiin kyllä lisätä, mutta siitä ei ollut varmuutta, halusivatko työntekijät hyödyntää niitä (mt., 199–200). Työntekijöiden loma- ja vapaa-aikaan kohdistuneen toiminnan tuli perustua työntekijöiden vapaaehtoisuuteen ja ”omaehtoisuuteen” – näin STK:n ja SAK:n välisissä sopimuksissa ja muissa dokumenteissa asia ilmaistiin. Usein vapaaehtoisuuden korvasi kuitenkin pakkotilanne, joka ajoi työläiset turvautumaan työnantajaan. Asuntojen hinnat ja epävarmat vuokramarkkinat saivat heidät pysyttelemään työsuhdeasunnoissa. Mikäli rahat eivät riittäneet lomailuun turismimarkkinoiden lomakohteissa, lomapaikka saattoi löytyä myös työnantajan kautta. Toisaalta monelle apu tuli suoranaiseen tarpeeseen, joten se myös otettiin kiittollisuudella vastaan. Tässä mielessä sosiaalinen toiminta jatkoi paternalistisen huoltotyön perinnettä. Siirtymävaiheen ajan työnantajalla oli ikään kuin huoltovollisuus niistä, joihin muut sosiaaliset toimet eivät riittävästi kohdentuneet.

Kun Lomaliiton vuonna 1960 toteutetussa lomaviettotutkimuksessa selvitettiin, minkälaisia käsityksiä ihmisillä oli lomansa onnistumisesta, tyytyväisimpiä

lomaansa kertoivat olleen ne, jotka lomansa aikana olivat irtautuneet tuttujen ihmisten ja ryhmien vaikutuspiiristä. Lähes puolet niistä, jotka olivat matkailleet tai viettäneet lomaansa esimerkiksi lomakylissä ja opintopiireissä, ilmoittivat olleensa erittäin tyytyväisiä lomaansa. Sen sijaan oman työpaikkansa yhteisessä lomakeskuksessa tai muuten samassa paikassa työtovereittensa kanssa lomailleet olivat olleet tyytymättömiä lomaansa. Eri tuotantolaitosten lomakylien suosiossa oli kuitenkin huomattavia eroja. (Littunen 1962, 145.)

Hyvää tarkoittavat työnantajat ovat järjestäneet työntekijöilleen viikonloppupaikkoja ja lomakyliä, mutta useissa tapauksissa näitä etuisuuksia käyttää vain suppea joukko, ellei järjestelyjä ole tehty poikkeuksellisen edullisiksi taloudellisesti. Kun työntekijöiltä on tiedusteltu tällaiseen haluttomuuteen syytä, on saatu vastaukseksi, ettei lomalla haluta katsella samoja naamoja joita näkee jo koko työpäivän. (Emt.)

Littusen tulkinta tästä viittasi siihen, että loma-ajalla irtautuminen tutuista ryhmistä lisää itsenäisyyttä sekä vahvistaa loman virkistävää tarkoitusta. ”Samojen naamojen näkemisen” välttely voi tarkoittaa muutakin. Ensinnäkin työnantajan on voitu katsoa ulottaneen valtaansa työläisten oman ajan, vapaa-ajan, alueelle. Samoin tulkitsi myös Ruusala (1964, 92), jonka mukaan loma työnantajien lomapaikoissa ei taannut riittävää irtautumista työstä, vaan se ylläpiti työn jatkuvuutta. Tämä kannanotto korosti valinnanvapautta, jossa lomaa ei nähty työn jatkeena ja sitä varten käytettynä latautumisaikana vaan itsenäisenä osana yksilön vapaa-aikaa. Toisaalta työläisten kommentit voivat kertoa työpaikan tai ammattiosaston sisäisestä tuleh-tuneisuudesta, jolloin vapaa-ajalla haluttiin olla aivan muiden ihmisten kanssa.

Näin ollen kelvollinen työvoima olisi koostunut yhtiöperheen jäsenistä, jotka olisivat uskollisia yhtiöläisiä. Heidät tahdottiin sitouttaa palkkatyön lisäksi monella muullakin tavalla yhtiöön, sen menestykseen, työrauhan ylläpitämiseen ja työtulosten kohottamiseen. Työntekijöiden tuli olla työssään ammattitaitoisia ja työhönsä tyytyväisiä sekä tavoiltaan kunnollisia, mitä vahvisti osaltaan ammatillinen järjestäytyminen. Työläisten tuli myös osata käyttää vapaa- ja loma-aikansa järkevästi, jotta sen anti heijastuisi suoraan työssä jaksamiseen, työtehoon ja työtyytyväisyyteen.

- (2) Moraalisäätelyprojektit olivat pääasiallisia myötävaikuttajia päämäärän saavuttamiseksi.

Toinen Gramscin väite oli, että työ- ja tuotantotehon kasvattamisen sanoma ulotettiin työntekijöiden työn jälkeiseen ja työstä vapaaseen aikaan. Teollisuustyönantajat olivat siten monella eri tavalla kiinnostuneita siitä, mitä tapahtui tehtaan pillin vihellyksen jälkeen. Suomalaiset teollisuusyritykset pyrkivät koko kansakuntaa hyödyttävän taloudellisen tuottavuuden vuoksi järjestämänsä sosiaalisen toiminnan avulla ”luomaan ja säilyttämään pysyvästi kunnollista ja ammattitaitoista työläis- ja toimihenkilökuntaa”, kuten työnantajat asian ilmaisivat (Kaitila 1947, 9). Sosiaalinen toiminta oli laajaa ja monimuotoista. Taloudellisten intressien saavuttaminen pyrittiin saavuttamaan puuttamalla työntekijöiden ja heidän perheittensä elämäntasoon ja -tapaan, kulttuuriin ja identiteettiin. Keinot olivat moninaiset, ja työnantajat

kohdensivatkin huomionsa työntekijöidensä asumiseen, ruokailuun, siisteyteen ja hygieniaan, terveyden- ja lastenhoitoon, kulttuuri-, liikunta- ja urheiluharrastuksiin, ammatilliseen koulutukseen, sivistystasoon sekä loma- ja vapaa-ajanviettoon. Tällaisen moraalisisäätelyn ja siihen liittyvien pienempien projektien päämääränä oli saada työntekijät ja heidän perheenjäsenensä sisäistämään yhteisen hyvän normit sekä sosiaalisen paineen avulla kontrolloimaan itsejään – mutta myös toisiaan.

Teollisuusyhtiöt palkkasivat sosiaaliseen toimintaansa runsaasti työntekijöitä. Suomessa sadat sosiaalipäälliköt, -tarkastajat ja -työntekijät organisoivat paikallistasolla teollisuuden sosiaalista toimintaa. Lisäksi palkkalistoilla oli harraste- ja vapaa-ajan toimintaan perehtyneitä ohjaajia, joiden tehtävänä oli järjestää kerho-, loma- ja leiritoimintaa. Toiminnasta tiedottamisessa sekä sitoutumisen ja uusintamisen retoriikan välittämisessä olivat henkilöstölehdet tärkeitä. Lakisääteliset tuotantokomiteat osallistuivat työn ulkopuolisen ajan järjestelyn suunnitteluun ja käytännön työhönkin, sillä ne tekivät yhteistyötä tehtaiden sosiaaliosastojen ja -toimistojen kanssa. Kaikkien työn jälkeiseen aikaan suuntautuvien toimintamuotojen ensisijainen tehtävä oli valistuksellinen; retoriikassa korostettiin, että virkistäytyminen ja reproduktio olivat alisteisia työlle, joka oli aina ennen huvia.

Sosiaalitoimien työntekijät, jotka olivat nyt samassa asemassa kuin keskiluokkaiset moraaliruokoisijat, ohjasivat työntekijöitä ”oikeanlaiseen” ajankäyttöön, aikakuriin ja vapaa-ajanviettopoihin sekä organisoivat tätä varten erilaisia toimintamuotoja. Heidän kauttaan kanavoitiin myös kontrollivastuu alaspäin. Sosiaalitoimen tai -osaston väki valitsi lapset leireille. He toimivat valvojina sille, että yhtiön loma- ja harrastepaikkojen sääntöjä noudatettiin, ja heille myös ilmoitettiin muiden työntekijöiden väärinkäytöksistä ja sääntöjen rikkomisesta, joista saattoi seurata erilaisia sanktioita.

- (3) Teollisuuskapitalistit pyrkivät päämääränsä puuttumalla työläistensä sukupuoli- ja perhe-elämään.

Gramscin kolmas vaihe liittyi puuttumisen, moraalisisäätelyn keinoihin. Työläisten sukupuoli- ja perhe-elämään puututtiin teollisuustyönantajien puolelta yleensä hyvin hienovaraisesti. Työläisperheen elämään voitiin vaikuttaa etenkin äitejä ja naisia valistamalla. Heille järjestettiin kurssi- ja luentotilaisuuksia, joissa opastettiin etenkin kodin- ja lastenhoitoon sekä henkilökohtaiseen hygieniaan. Tieto levisi naisten avulla muillekin perheenjäsenille. Äitien, naisten ja lasten leiritoiminnalla pyrittiin sosiaalisuuden, yhteistoiminnan ja vastuullisuuden vahvistamiseen sekä kuuliaisuuden opettamiseen. Lapsille ja nuorille suunnatuilla leireillä oli siten kasvatuksellisia tehtäviä, jolloin ohjaajat ja kunnostautuneet mutta vähävaraiset lapset opastivat vähemmän kunnollisia oikeille teille. Yhtiö omi tällöin työläiskodin tehtävän kasvattajana; samalla tuotiin esiin, että kasvatus oli saattanut epäonnistua. Tällä tavoin pyrittiin työläislasten hyvinvointia parantamaan ja samalla ennaltaehkäisemään sosiaalisten ongelmien syntyä. Lisäksi tällaisella toiminnalla saatiin luotua myötmielistä suhtautumista työnantajaa kohtaan, jolloin tulevien työläissukupolvien sitoutuminen työnantajaan olisi ollut vahvempaa.

Joissakin tapauksissa teollisuustyönantajan puuttuminen työntekijän perheen sisäisiin ja hyvinkin yksityisiin asioihin oli räikeämpää. Silloin työnantaja saattoi

kohdentaa moraalisen huolensa juuri perheellisiin työläisnaisiin. Esimerkiksi Valkeakosken paperitehtaiden johtajat kenraali Walden ja Juuso Walden eivät hyväksyneet naimisissa olevien naisten työssäkäyntiä (Juva 1957, 370–371). Tässä mielessä työläiset luokiteltiin produktiivisiin ja reproduktiivisiin uusintamisen eri tapojen mukaisesti. Waldenien näkemyksenä oli, että naimisissa olevien naisten yhteiskunnallinen tehtävä ei ollut työnteko vaan äitiys, jonka onnistumista tehtaan johdolla oli ikään kuin oikeus valvoa. Ajatus aviomiehestä elättäjänä korosti keskiluokkaista, amerikkalaista perhemallia. Tällaisen modernin perheen jäsenten sukupuolitetut roolit olivat selkeät niin perheen sisällä kuin yleisemmin yhteiskunnassa.

Vielä 1950–1960-luvuilla naisia irtisanottiin perhesyistä. 1950-luvun lopulla Valkeakoskella tehtaanjohto ilmoitti, että kaikki laboratorioissa työskentelevät rouvat irtisanottiin ja tilalle otettaisiin naimattomia naisia (Paperi 45 tmk 15.7.1958). Kyse ei ollut mistään yksittäisestä tapahtumasta, vaan irtisanomiset jatkuivat 1960-luvullakin (Paperi 45 tk 1961). Irtisanomisia vastustettiin ankarasti, ja joitakin niistä peruttiin sosiaalisiin ja taloudellisiin perhesyihin vetoamisen jälkeen. Mitenkään yleistä tällainen mielivalta ei liene ollut. Tästä kertoo se, ettei Suomeen ole missään vaiheessa yleisemmin kotiutunut mieselättäjyyteen perustunut perhepalkka-käytäntö. Naisten oikeudesta työntekoon, samapalkkaisuuteen ja äitiyslomaan pyrittiin pitämään kiinni (Markkola 1994, 156–168).

Tässä mielessä työnantajan puuttuminen työntekijöittensä perhe-elämään on enemmänkin ollut ohjaamista, neuvontaa, suosittelua, vetoamista ja palkitsemista sekä konkreettista auttamista. Toisin sanottuna moraalisaatetyä.

7.4. KANSALLINEN ETU JA YHTEINEN HYVÄ

Gramscin intressiteoria näyttäisi melko pitkälti pääpiirteissään toteutuvan myös Suomessa, etenkin aktiivisimpien suurten teollisuusyritysten huolto- ja sosiaalitoiminnassa. Edellä kuvatusta kolmivaiheisesta projektista voi havaita, että poliittinen määrittäyty laajasti sukupuoli-, perhe- ja vapaa-ajan politiikaksi. Kyse on ollut moraalisaatetyä, mutta sen synnyttämisen motiiveja voisi kaivaa myös puoluepoliittisista konflikteista eikä pelkästään rationalisoinnista ja sitä tukeneesta modernista tieteellisestä tutkimustyöstä. Se jää tässä nyt sen tarkemmin käsittelemättä.

Laajempaan kontekstiin sijoitettuna teollisuuden sosiaalinen toiminta yhtyi kansalliseen suomalaisuuden rakentamisen projektiin, joka koostui useista kulttuurinationalistista moraalisaatetyprojekteista. Nämä toisiinsa kietoutuneet projektit pyrkivät tuottamaan yhtenäisen kansan ja teollisuusyritysten yhtiöperheen (Kettunen 2002b, 315), mutta lisäksi myös uudenlaisen työntekijäkansalaisen, joka uusintaisi omaa työtehoaan sekä tuottaisi kelvollista työvoimaa jälkipolvestaan. Erilaiset hyvinvointivaltion rakentamisen tutkimuspohjaiset suunnitelmat, työelämän rationalisoinnin operaatiot sekä uudenlaisen työläisen tuottamistarpeet voidaan ymmärtää kokonaisuutena kansalliseksi moraalisaatetyprojektiksi. Samalla hahmottuu, miten kokonaisvaltaisesti niiden avulla pyrittiin muokkaamaan työläisten identiteettiä ja vaikuttamaan heidän elämänsä kulkuun.

Käsitteen ”kansallinen etu” muotoilu on vaatinut kansakunnan konstruointia, jossa kuviteltu poliittinen yhteisö muodostuisi yhteisesti jaettuna (Anderson 1991,

6; Ruuska 1998, 285). Kettusen (2001a), mukaan Suomessa työväenliikkeessä oli pystytty nousemaan ”kuvitellun yhteisön” tavoitteluun, kun aiemmin oli korostettu kansakunnan ja luokkaristiriidan vastakkaisuutta. Toisen maailmansodan vuosina SAK otti periaatteessa myönteisen kannan teollisuuden rationalisointiin. ”Oikea” rationalisointi parantaisi työmenetelmiä, nostaisi palkkatasoa ja mahdollistaisi työelämän demokratisoinnin. (Kettunen 1994; Teräs 1992, 254–255.) Sosialidemokraattinen ammattiyhdistysliike ja työnantajat saavuttivat yhteisymmärryksen työn ja tuotannon rationalisoinnin tarpeellisuudesta, sillä sen katsottiin olevan koko yhteiskunnan ja samalla kansakunnan etu.

Yhteistoimintaa parantamaan kehiteltiin erilaisia osallistumisjärjestelmiä, kuten esimerkiksi tuotantokomiteoita. Kuitenkin Suomessa yhteistoiminta jäi Ruotsia enemmän työnjohtovallan eli ”porvarin intressin” piiriin, eikä niinkään pohdittu vallan ja vaikuttamisen kysymyksiä. (Emt., 145–154.) Suomessa työnantajat ovat voineet esittää omat taloudelliset vaatimuksensa kansakunnan menestyksen kannalta yhteisinä päämäärinä ja hyvinvointivaltion säilyttämisen edellytyksinä. ”Kansallisen edun” käsitteen avulla voitiin oikeuttaa tehtyjä valintoja, jolloin ”kuviteltu yhteisö” määrittyi tapauksen mukaan kansakunnaksi tai teollisuusyritykseksi, joilla oli yhteinen etu ajettavanaan. Tällaisen diskursiivisen vallankäytön avulla myös vaikutettiin sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen.

Teollisuuden vapaaehtoisen sosiaalisen toiminnan erilaisten moraalisisäätelyprojektien taustalta löytyy monia syitä. Sosiaalitoimintaan sijoittamista perusteltiin teollisuustyönantajien keskuudessa odotetun tuotannon kasvun ja voiton parane-
misen avulla. Tällöin edellytettiin, että teollisuusyritykseen ja sen tuotantotavoiteisiin sitoutunut työvoima olisi lojaalia, ammattitaitoista, tehokasta ja vähemmän altista lakkoiluun. Toisaalta taloudelliset intressit olivat myös epäsuoria, jolloin ne liittyivät enemmän yrityskuvan luomiseen. Modernin teollisuusyrityksen imagoon kuului vapaaehtoinen sosiaalinen toiminta, jota esiteltiin niin yrityksen vuosikertomuksissa ja yrityshistoriikeissa kuin myös yrityksen omissa esittelyfilmeissä. Menestyvän suuryhtiön esitettiin kantavan vastuunsa myös työntekijöistään ja laajemmin koko yhteiskunnan hyvinvoinnista. Tällainen mielikuvavaikuttaminen edesauttoi kauppasuhteiden luomista ja antoi vakaan kuvan yrityksen vastuullisesta toimintakulttuurista. Loma- ja vapaa-ajantoiminnan esittely saattoi myös olla valtti uusia työntekijöitä rekrytoitaessa, amerikkalaiseen malliin. Työnantajan tarjoamat työsuhte-edut, jotka työntekijöiden näkökulmasta olivat vakinaisen työsuhteen mukana ”saavutettuja etuja”, henkivät vakavaraisesta yrityksestä.

Uudenlainen yrityskulttuuri loi vakautta ja turvasi elintason myös työntekijöille, joten teollisuuden sosiaalinen toiminta kaikkineen hyödytti työntekijöitä. Tämä ei tarkoittanut, että työväenjärjestöt olisivat samanaikaisesti purkaneet omia järjestelmiään ja verkostojaan – päinvastoin. Sosialidemokraattisessa ammattiyhdistysliikkeessä hyväksyttiin koko kansakunnan etua ajatellen teollisuuden rationalisointi, mutta toisaalta taas luotiin edellytyksiä yhtenäisen ammattiyhdistysrintaman rakentamiseen. Työväenliikkeen kaksoisstrategiaa noudattaen työväenjärjestöt jatkoivat loma- ja vapaa-ajan organisoimista 1960-luvun jälkeenkin. Tuolloin monet teollisuustyönantajat olivat kiihdyttäneet vapaaehtoisen sosiaalitoimintansa kokonaan. Vasemmistolaisimmin ajatelleen ammattiyhdistysväen keskuudessa sosiaalitoimien työtä pidettiin repressiona, kun taas heikko-osaisimpien keskuudessa

mahdollisuudet hyödynnettiin hanakasti. Tähän on voinut ruohonjuuritasolla vaikuttaa vanhakantainen tehdaspatalnismi, joka lienee elänyt etenkin maalta kotoisin olleen tyväestön mielissä. Tällä perinnöllä saattaa selittyä myös maaseutukeskuksissa sijainneiden paperinjalostusteollisuuden yritysten erityinen panostus vapaaehtoiseen sosiaaliseen toimintaan.

Teollisuusyritysten moderni sosiaalinen toiminta muutti työväenhuollosta lähinnä terminologian ja tavan argumentoida. Toisaalta rationalisointiin liittyneet projektit muokkasivat ja uusinsivat uudenlaisen työläisen, työntekijän, joka tunsi arvonsa ja hallitsi myös ammattiyhdistyspolitiikoinnin. Oliko moraalisaätely sitten saavuttanut päämääränsä ja tehnyt itsensä tarpeettomaksi? Ainakin tämän 1930-luvun lopulta alkaneen ja 1960-luvun puolenvälin jälkeen päättyneen ajanjakson jälleenrakennuksen sukupolvet omaksuivat me kaikki -hengen ja siihen liittyneen retoriikan. Tällöin hyvinvointivaltion ”yhteisen hyvän” ja ”hyvän kehän” ajatusta ylläpitänyttä ja kehittänyttä ajanjaksoa voidaan pitää hyvinkin omana historiallisena episodinaan.

8. LOMA TEHTAAN VARJOSSA

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvot ovat heijastuneet pyrkimyksiin tasavertaisen loma- ja vapaa-ajan toteuttamiseksi. Sosiaalipoliittisen intervention myötä muotoillun suomalaisen loma- ja vapaa-ajanpolitiikan lähtökohdaksi määriteltiin yksilö – ei valtio tai kaupalliset markkinat. Tätä linjaavissa argumenteissa korostettiin, että yksilönvapauden nimissä jokaisella olisi oikeus viettää vapaa-aikansa haluamallaan tavalla. Tähän oli yhteiskunnassa luotava edellytykset. Kansalaisten välillä oli kuitenkin ilmennyt selviä eroja loman saamisessa ja vapaa-ajan vieton mahdollistamisessa. Lakisääteisen vuosilomainstituution olisikin pitänyt taata kaikille kansalaisille yhtäläinen oikeus lomaan, mikä tarkoittaisi palkkatyöläisten lisäksi myös kotityötä tekeviä perheenemäntiä, maanviljelijöitä sekä pätkä- ja kausityöläisiä.

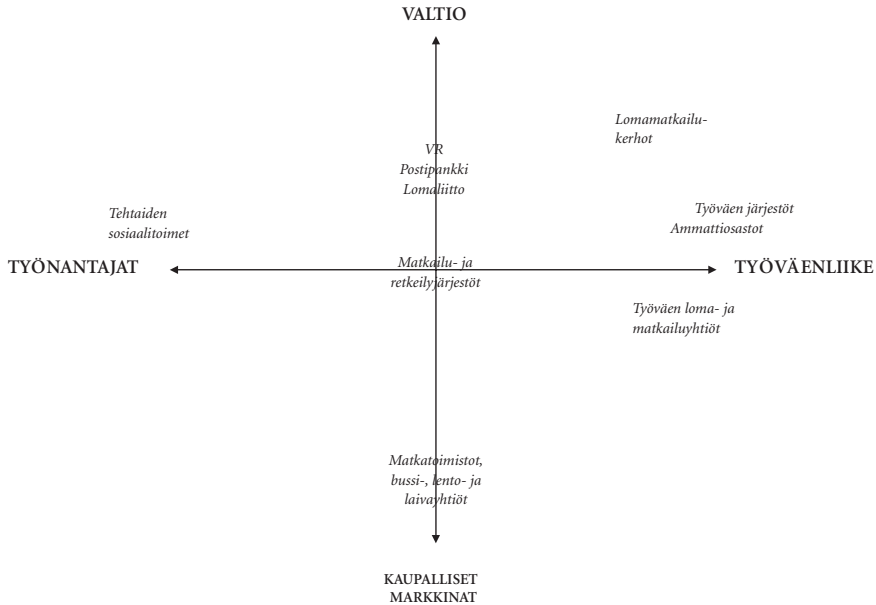
Koska loma- ja vapaa-ajan politiikassa oli periaatteena turvata sekä yksilön että yhteisön hyvinvointi samanaikaisesti, merkitsi tämä markkinatalouden ja sen kansalaisille luomien houkutusten kontrollia. Tällöin yksilönvapauden ohelle nostettiin toiseksi lähtökohdaksi juuri markkinatalouden hillintä. Vapaat järjestöt ja organisaatiot tarjosivat lomankäyttömahdollisuuksia valtion tukemina, sillä vähävaraisimmilla ei ollut mahdollisuuksia kaupallisten lomapalveluiden ostamiseen. Lisäksi vapaiden järjestöjen tarjoaman loma- ja vapaa-ajantoiminnan ajateltiin vähentävän matkailu- ja loma-alalla toimivien yritysten taloudellista voitontavoittelua. Tälle perustalle rakentui suomalainen sosiaalisten lomien tukijärjestelmä.

8.1. LOMATOIMINNAN JÄRJESTÄMINEN

8.1.1. LOMAORGANISOINNIN KENTTÄ

Edellisissä analyysiluvuissa olen selvittänyt, mitkä toimijat ovat osallistuneet teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan kysymysten ratkaisemiseen niin konkreettisesti kuin diskursiivisellakin toiminnan tasolla. Pysin selvittämään, minkälaisia toimijoita ja toimijaverkostoja on muodostunut ja mitkä ovat olleet näiden tahojen intressit. Voidakseni vetää yhteen tuloksia erilaisten yhteyksien sekä toimintaa ohjanneiden päämäärien ja intressien osalta, olen hahmotellut kuvioon lomaorganisoinnin kentän, josta selviävät keskeisimmät loma- ja vapaa-ajan organisoinnin toimijat Suomessa 1940–1960-luvuilla.

Olen sijoittanut lomaorganisoinnin eri toimijat teollisuustyönantajat–työväenliike sekä valtio–kaupalliset markkinat -akseleille. Aivan keskeltä löytyvät erilaiset matkailu- ja retkeilyjärjestöt, kuten Suomen Matkailijayhdistys, sekä muut vapaat järjestöt. Niiden toiminnan ensisijaisena syynä ei ole ollut taloudellinen menestys vaan yleishyödyllisyys, millä perusteella valtio ja RAY ovat tukeneet niiden toimintaa. Lomaliitto paikantuu niin ikään keskelle nelikenttää. Alunperin lomatoiminnan keskusorganisaatioksi perustetun Lomaliiton jäseninä ovat olleet valtion elimet, työntekijäjärjestöt, teollisuuden työnantajat ja tehtaast sekä matkailu- ja

Kuvio 5. Loma- ja vapaa-ajan organisoijat Suomessa 1930–1960-luvuilla

retkeilyjärjestöt. Kansainvälisen työjärjestön vuosina 1924 ja 1936 laatimien suositusten mukaan valtion tehtävänä oli paitsi tukea erilaista lomatoimintaa myös järjestää infrastruktuuri matkustamiseen. Valtion Rautatiet ja Postipankki olivat tarkasteluajankohtana vielä valtion omistamia instituutioita, jotka osallistuivat lomakysymyksen ratkaisemiseen omilla matkailua ja lomailua helpottaneilla järjestelyillään.

Kaupalliset markkinat tarkoittavat kuviossa puhtaasti liiketoimintaa harjoittavia matkatoimistoja sekä linja-auto-, laiva- ja lentoyhtiöitä. Listaan voisi lisätä myös leirintäalueet, hotellit, motellit ja kylpylät. Niiden omistajina ovat olleet niin kaupungit, kunnat, järjestöt kuin yksityishenkilöt, joten moninaisista sidoksista johdun en ole sijoittanut niitä kentälle erikseen. Lisäksi kylpylätoiminta ei laajentunut kansankylpylöiksi tai viihdekylpylöiksi kuin vasta vuosikymmeniä myöhemmin, joten tästä syystä niitäkään ei löydy kentältä. Myöskään kansanopistoja en ole paikantanut kuvioon, koska niiden osallistuminen teollisuustyöväestön lomahuoltoon ja vapaa-ajan organisointiin jäi kyseisenä ajanjaksona epäselväksi.

Teollisuuden sosiaalinen loma- ja vapaa-ajantoiminta jatkui monen teollisuusyrityksen tehtaalla aina 1970-luvulle. Vaikka loma- ja vapaa-ajantoiminta onkin ollut teollisuusyrityksen harjoittamaa vapaaehtoista sosiaalista toimintaa, oli sen päämääränä sosiaalisten suhteiden rauhoittaminen ja ”yhteisen hyvän” saavuttaminen nimenomaan tuotantoa ja taloudellista tuottavuutta kasvattamalla. Teollisuuden sosiaalinen toiminta on luonteeltaan ollut rinnakkaista valtiolliselle sosiaalipolitiikalle. Se on myös jatkanut perinteistä teollisuuspaternalismiin kuulunutta huoltotyötä.

Työväen ”omaehtoista” lomailua ja matkailua ajaneet tahot löytyvät läheltä työväenliikettä. Ammattiosastojen ja työväenjärjestöjen loma- ja vapaa-ajantoiminta

on ollut osa järjestötoimintaa. Erilaista huvi- ja vapaa-ajantoimintaa on tarjottu niin jäsenille kuin muillekin halukkaille, joita on toiminnan avulla yritetty saada myös mukaan järjestötoimintaan. Lomamatkailukerhot taas ovat olleet Lomaliiton alaisia, mutta koska ne perustettiin ammattiosastojen tai työyhteisöjen yhteyteen, olen sijoittanut ne Lomaliiton ja työväenjärjestöjen välille lähemmäksi valtiota mitä muut työväenjärjestöjen lomaorganisaatiot. Työväen loma- ja matkailuyhtiöt tarkoittavat esimerkiksi Työväen Matkailuliittoa, Kansan Matkatoimistoa ja Solaris-Lomia. Niiden tehtävänä on ollut järjestää ”omaehtoista” työväenliikkeen matkailu- ja lomatoimintaa.

8.1.2. VALLAN VERKOSTOT

Teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-ajantoiminnan linjauksia ja käytännön organisoimista voidaan lähestyä tarkastelemalla erilaisia toiminnan ja ”vallan verkostoja”. Verkostoja on olemassa erilaisia, joista yhtenä verkostomuotona ovat organisoidut mutta samalla vapaaehtoisuuteen perustuvat verkostot. Tällaisia ovat sosiaalisten liikkeiden tai yhdistysten toimintaverkostot. Arkipäivän matalissa, vertikaalisissa verkostoissa on verkostoituminen tapahtunut esimerkiksi työtoveruuden, sukulaisuuden, ystävyiden tai naapurisuuden perusteella ilman erillistä organisoitumista. Tällaisissa verkostoissa ei ole virallisia hierarkkisia käskytyssuhteita. Kolmannet, kaikkein vaikutusvaltaisimmat verkostot, ovat politiikan, talouden ja hallinnon verkostoja. Ne liittyvät puolueiden, yritysten ja organisaatioiden toimintaan, ja niissä hierarkkisuus tarkoittaa eri toimijatasojen välisiä suhteita aina rivijäsenistöstä johtoportaan. (Teräs 2001, 32; Alapuro 1998b, 333–334.)

Sosiaalisten verkostojen havaitsemista ja hahmottelemista vaikeuttaa osaltaan se, että verkostot ovat sisäkkäisiä ja rinnakkaisia (Alapuro 1998b, 337; Teräs 2003, 136–137). Loma- ja vapaa-ajantoiminnan kentällä erilaisten verkostojen välistä sidosteisuutta on lisännyt niiden päällekkäisyys, sillä samat ihmiset ovat kuuluneet moniin verkostoihin yhtä aikaa. Lisäksi verkostoja ovat yhdistäneet mahdolliset samansuuntaiset intressit, esimerkiksi siinä missä raittiustyö myös lomatoiminta on ollut osana virallisten instituutioiden, poliittisten puolueiden, liikkeiden ja järjestöjen toimintaa. Verkostojen yhteistyötä ja toiminnan linjauksia on leimannut se, että toiminta-aktiivisuus on kasautunut tietyille toimijoille, napahenkilöille, jotka ovat olleet välittäjinä ja innovaattoreina loma- ja vapaa-ajantoiminnan kentän eri toimintatahoilla (ks. Virtanen 2003). Verkostojen muotoutuminen liittyi ensimmäisten vuosilomalakien ympärillä käytyyn laajamittaiseen yhteistyöhön yksittäisten ihmisten ja erilaisten taustaorganisaatioiden välillä. Tuolloin alkoivat muotoutua vaikutusvaltaisimmat politiikan, talouden ja tieteen verkostot, joten vuosiloma- ja työaikalainsäädännöllä on ollut kauaskantoisia seurauksia.

Vuosilomakysymyksen ratkaisua etsittiin kahden komitean avulla. Niistä toinen oli valtioneuvoston nimittämä ja toinen taas työväenjärjestöjen itsensä perustama komitea. Ensimmäinen varsinainen työläisten loma- ja vapaa-ajankysymystä linjannut ”vallan verkosto” hahmottuu lomankäyttökomitean ympärille. Tämän verkoston keskushahmona oli sosiaalipoliitikko Heikki Waris, joka oli eräänlaisena napahenkilönä yhteydessä kansalaisjärjestöihin, ja lisäksi hänellä oli kiinteät suhteet

sosialidemokraattiseen ammattiyhdistysliikkeeseen. Waris toimi yhteyshenkilönä työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen sisällä sekä myös valtion ja työntekijä- ja työnantajapuolen välillä. Hän oli myös keskushenkilö niin sosiaalipoliittisten työelämää koskevien tutkimusten toteuttamisessa, loma- ja vapaa-ajanjärjestelyjen kartoituksessa ja linjauksissa kuin myös lomaorganisoinnin ja -huollon suunnittelussa.

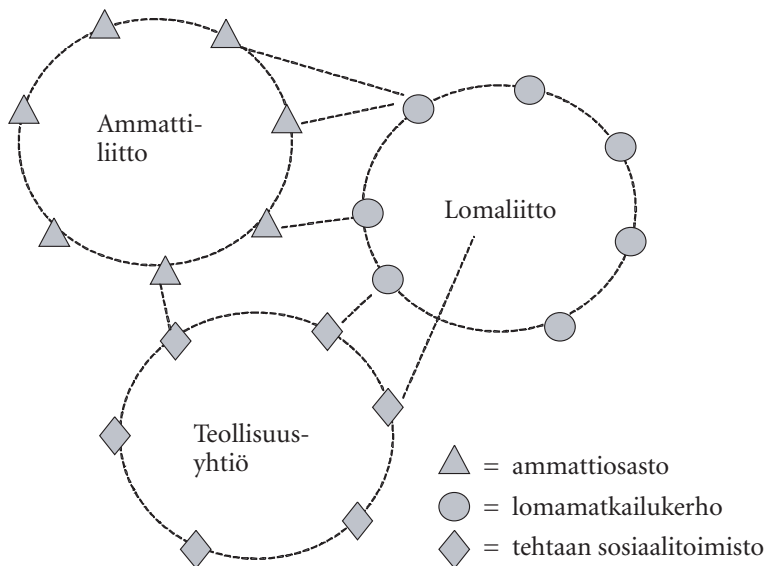
Erilaisiin kansalaisjärjestöihin yhdistyy tärkeä taustavaikuttamisen ”vallan verkosto”, joka on osallistunut välillisesti loma- ja vapaa-ajan ohjailuun. Se muodostui puoluerajat ylittäneiden järjestöjen, kuten esimerkiksi Suomen Aseveljien Liiton jäsenistä. Toisen maailmansodan ajoista yhteistyötä tehneet henkilöt hyödynsivät oppejaan propagandajärjestöissä, elokuvayhtiöissä sekä tutkimus- ja tietotoimistoissa. Lisäksi verkostot ylittivät työntekijä- ja työnantajapuolen rajat sekä politikoinnin ja tieteenteon rajat. Esimerkkinä tällaisista henkilöistä mainittakoon Heikki Waris, Pekka Kuusi ja Tapani Virkkunen (Peltonen 2002, 199; 56–59; Vesikansa 2004, 29–36). Heidän lisäksi monia muitakin osallistui niin poliittisten puolueiden, työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen kuin myös vapaiden järjestöjen toimintaan, jolloin muodostui erilaisia sisäpiirejä sekä vahvoja siteitä eritasoisten verkostojen välille.

Työläisten vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen toimintaideologia on näyttäytynyt käytännössä moraalisaätelyprojekteina. Näiden projektien moraalura-koitsijoina ovat olleet sosiaalipoliitikkojen ohella työväenliikkeen aktiivit. Heistä mainittakoon tässä kaksi, mutta en tietenkään väitä, että tässä esittelemäni henkilöt olisivat olleet ainoita aktiivisia toimijoita. E. K. Louhikko oli lomaorganisoinnin järjestelyissä keskeinen henkilö yhdessä Wariksen kanssa. Hän oli mukana aktiivisena toimijana, napahenkilönä, SAK:n, Työväen Matkailuliiton, Kansan Matkatoimiston, Lomaliiton ja monen muun työväenyhdistyksen toiminnassa. Varsinaisen lomaorganisoinnin lisäksi hän myös tuotti runsaasti materiaali ”lomapropagandistiseen” toimintaan. Toisena aktiivisena toimijana mainittakoon muun muassa Työväen Sivistysliitossa ja sosialidemokraattisessa raittiustoiminnassa vaikuttanut ja myöhemmin opetusministerinä toiminut Reino Oittinen, joka osallistui yleisemmin valistustyön sekä harrastus- ja opetustoiminnan sekä sitä kautta työväestön vapaa- ja loma-ajan toiminnan linjaamiseen.

Kun työväen- ja matkailujärjestöt perustivat oman lomatutkimuskomiteansa lomankäyttökomitean rinnalle, sen jäseniä olivat muiden edustajien ohella Louhikko, Oittinen ja Waris. Louhikko oli lomatutkimuskomitean puheenjohtaja ja valtion lomankäyttökomitean matkailuasiantuntija. Waris taas toimi valtion lomankäyttökomitean puheenjohtajana ja työväenjärjestöjen lomatutkimuskomitean jäsenenä. Työväen omaehtoisen lomatoiminnan verkosto yhdistyy työväenliikkeen kaksoisstrategiaa noudattaen ensimmäiseen ”vallan verkostoon”. Lomankäyttökomiteassa vieraili asiantuntijoina myös työnantajien edustajia – työväen- ja matkailujärjestöjen omassa lomantutkimuskomiteassa ei heitä tietenkään kuultu. Lisäksi Louhikko ja Waris osallistuivat aktiivisesti paitsi Lomaliiton myös pohjoismaisten ja kansainvälisten työväenmatkailujärjestöjen toimintaan.

Varsinaisten vaikutusvaltaisten ”vallan verkostojen” lisäksi työväen loma- ja vapaa-ajantoiminnan verkostot hahmottuvat ammattiliittojen, teollisuusyritysten tehtaiden sekä Lomaliiton ja muiden järjestöjen moninaisina ja eri tasoisina sidossuhteina, joita olen kuvannut kuviossa 6. Lomaliittoon kytkeytyvät verkostot ovat yhdistyneet eri instituutioissa ja organisaatioissa toisiinsa. Lomaliiton

ehdotuksesta ja ammattiliittojen innostamana perustettiin ammattiosastojen yhteyteen lomamatkailukerhoja, joiden piirissä toimi myös halukkaille säästäjille vielä erityisiä säästökerhoja. Lomamatkailukerhot saattoivat olla paitsi ammattiosastojen omia tai yhteisiä myös muiden työväenjärjestöjen keskuuteensa perustamia ”omaehtoisia” yhdistyksiä. Niiden jäsenistöön kuului ihmisiä, jotka olivat tulleet mukaan toimintaan perheenjäsenyyden tai ystävyyden perusteella. Tässä mielessä lomamatkailukerhojen verkostot kytkeytyivät muihin rinnakkaisiin toimijaverkostoihin sekä myös arkipäivän mataliin verkostoihin.

Kuvio 6. Ammattiliittojen, tehtaiden sosiaalitoimistojen ja Lomaliiton verkostot

Vapaaehtoisuus ja verkostoituminen ovat näkyneet lomamatkailukerhojen toiminnassa. Kerhojen välillä pidettiin tiivistä yhteyttä ja ne harjoittivat vastavuoroista vierailukäytäntöä, jolloin vierailuohjelmaan kuuluivat kansalliset nähtävyydet, kaupunkikierrokset ja lomapaikkavierailut. Kuitenkaan monissa työväenjärjestöissä ei innostuttu erillisestä lomamatkailutoiminnasta, sillä ne tekivät jo entuudestaan retkiä muun muassa työväen liitto-, laulu- ja urheilujuhille. Toisaalta myös työväenliikkeen hajaannus vaikutti lomakerhotoiminnan onnistumiseen – ja sen nopeaan kuihtumiseen. Lomamatkailukerhoista jäi vain muutamia elämään.

Ammattiliittojen paikalliset osastot muodostivat oman sosiaalisen verkostonsa ensinnäkin tehtaiden sisälle. Lisäksi ammattiosastot myös verkostoituivat ammattialoittain, jolloin teollisuudenalasta riippuen verkostot olivat osittain päällekkäisiä saman yhtiön eri tehtaiden työntekijöiden verkostojen kanssa. Tehtaan ja työn keskeisyys näkyi esimerkiksi siinä, että ammattiosastojen välinen vierailukulttuuri sisälsi yleensä tehdaskäyntejä. Tällaiset retket tarkoittivat vierailuja toiselle ”oman” yhtiön tehtaalle tai saman ammattiliiton muiden ammattiosastojen vieraaksi. Esimerkiksi tällaista vastavuoroista retkeilyä harrastivat Yhtyneiden Paperitehtaiden eri tehtailla toimineet paperiammattiosastot keskenään. Yhtäläillä käytiin myös

muiden Paperityöväenliiton ammattiosastojen vieraina kesäisin. Työnantajat tukivat tällaista vierailukulttuuria pienimuotoisesti, lähinnä siten, että yhtiön auto annettiin matkavälineeksi tai tehtaalla tarjottiin ammattiosastoisännille ja -vieraille kahvit.

Ammattiliittojen ja Lomaliiton ohella myös teollisuustyönantajilla oli omat rinnakkaiset toimintamuotonsa. Teollisuusyhtiöiden sisällä eri tehtaat ovat muodostaneet oman verkostonsa, jonka piiriin kuuluivat yksittäiset tehtaat sosiaalitoimistoihin ja huoltokonttoreineen. Lisäksi STK:lla oli oma sosiaaliosasto, joka tuotti aktiivisesti materiaalia teollisuusyhtiöiden henkilöstölehtiin. STK:n Taloudellinen Tiedotustoimisto harjoitti tieteellistä ja muuta julkaisuutoimintaa, joka liittyi osaltaan teollisuustyöläisten loma- ja vapaa-aikaan. STK:n sosiaalipäällikkönä toiminut Tapani Virkkunen osallistui aktiivisesti vuosilomalainsäädäntöön, kun taas Taloudellisen Tutkimustoimiston johtajana ja *Teollisuus*-lehden päätoimittajana toiminut Esa Kaitila vastasi STK:n tiedotusmateriaalista.

Tehtaiden sosiaalitoimistojen kautta ylläpidetyt yhteysverkot rakentuvat paitsi STK:n kautta myös yhtiökohtaisesti ylläpidettyjen keskinäisten suhteiden avulla. Lisäksi monella tehtaalla oli jonkinlaista yhteistyötä oman tehtaan ammattiosastojen sekä Lomaliiton kanssa. Mahdollinen työnantajan järjestämä työsuhteasunto ja loma- ja vapaa-ajanvietto lisäsivät entisestään työpaikkojen ja ammattiosastojen verkostojen päällekkäisyyttä. Näitä ja muita perinteisemmän huoltotyön peruja voi havaita jääneen henkiin, kun tarkastellaan yhteistoimintaa tehtaiden sosiaalitoimistojen ja tehtailla toimineiden ammattiosastojen välillä. Tähän viittaa työnantajapuolen vapaaehtoisen sosiaalisen toiminnan erityinen kiinnostus työläisnaisten ja lasten sekä yleisemmin työläisperheiden hyvinvointia kohtaan. Tosin työväenhuollon ajoista työläisten asema alkoi ammattiyhdistysliikkeeseen järjestäytymisen myötä muuttua yksittäisten toimien kohteesta kollektiiviseksi toimijasubjektiksi, mikä näkyi esimerkiksi työläisten edustuksena tehtaiden tuotantokomiteoissa. Myös Lomaliiton synty ja toiminta ovat olleet hyvä esimerkki yhteistyöstä työmarkkinaosapuolten ja monien muiden tahojen välillä.

Työläisperheiden hyvinvointi on ollut avainkäsite, jonka avulla hahmottuu vielä yksi sukupuolispesifi verkosto naiskysymyksen ympärille. Perheenemännät eivät kuuluneet lomaoikeutettuihin. Lisäksi kotityöt ja lastenhoito jäivät naisten harteille, vaikka he olisivatkin olleet palkansaajia ja siten myös lomaoikeutettuja. Naisten lomaoikeus ja äitien jaksaminen yhdisti useat toimijaverkostot toisiinsa. Lomaliitolla oli oma naisjaoksensa. Liiton harjoittama äitileiritoiminta kumpusi pitkälti työväenjärjestöjen toimintaperinteistä. Lomaliiton jäsenenä olleiden teollisuusyritysten monet tehtaat lähettivät sosiaalitoimistojensa organisoimana tehdasyhteisönsä äitejä vapaalomille. Näin tekivät myös muut Lomaliiton jäsenjärjestöt ja -organisaatiot. Aktiivisimmat teollisuustyönantajat käynnistivät oman äitileiritoimintansa, joten yhtäläillä huolta uupuneista äideistä kannettiin teollisuuden vapaaehtoisessa sosiaalisessa toiminnassa. Lomaliiton ohella erityisesti työväen naisliikkeen aktiivisuus niin naisten, äitien kuin lastenkin loma- ja vapaa-ajankysymyksen järjestelyssä on ollut huomionarvoista. Naisten ja äitien lomakysymyksen ratkaisemisessa oli 1930-luvun lopulta harjoitettu verkostoitumista yli puoluerajojen. Monilla naisten virkistystoimintaa ajaneista järjestöistä

oli suora yhteys poliittisten puolueiden toimintaan sekä myös kytköksiä ammat-
tiliittoihin ja muihin työväenjärjestöihin.

8.2. LOMA- JA VAPAA-AJAN DISKURSIIVINEN RAKENTUMINEN

Sosiaalisessa todellisuudessa ja sen erilaisilla kentillä ilmenee aina erimielisyyksiä, vaikka päällisin puolin kentällä näyttäisi vallitsevan doksinen tila. Näin on ollut myös loma- ja vapaa-ajantoiminnan kentällä, siitäkkin huolimatta, että moraalisisäätelyn kohteista ja toimintamuodoista oltaisiinkin eri toimijoiden kesken oltu samaa mieltä. Erimielisyyksiä ilmaistaan diskursiivisella tasolla eri tavoilla säädellysti, sillä diskursiivisen vallankäytön alueella käydään kamppailua niin itse määrittelyvallasta kuin määrittelyiden erilaisista sisällöistä ja tulkintojen oikeellisuudesta. Oikeus lomaan ja demokraattiseen vapaa-aikaan on synnyttänyt erilaisia latauksia, joita moraalisisäätelyä harjoittaneet ovat tulkinneet ja hyödyntäneet omien intressiensä pohjalta. Demokraattisen vapaa-ajan toteutuminen on toisaalta antanut palkansaajille lakisäätelyn oikeuden lomaan, joka on yhteiskunnallinen velvollisuus ja on velvoittanut toimimaan tietyillä tavoilla. Toisaalta loma on taas nähty vapautena vailla velvollisuutta, jolloin yksilön omat toiveet ja tarpeet ovat nousseet etusijalle yhteiskunnallisten velvoitteiden sijaan.

Loma- ja vapaa-aikaan kohdennettu moraalisisäätely on muokannut työläisten loma- ja vapaa-ajankysymykseen kiinnittyneitä puhetapoja, jotka ovat hahmotuneet kahdeksi rinnakkaiseksi diskurssiksi. Olen nimennyt ne *virikistäytymisen* ja *vapautumisen diskurssiksi* (ks. asetelma 4). Ne ovat esiintyneet ambivalentisti rinnakkain aina Kansainvälisen työjärjestön antamasta vapaa-ajan käytön suosituksista, demokraattisen vapaa-ajan ideologian ja pohjoismaisen työväen loma- ja matkailuliikkeen syntyajoista saakka. Myös suomalaisessa työväestön loma- ja vapaa-ajan tarvetta, pituutta ja sisältöjä koskeneissa keskusteluissa nämä molemmat diskurssit ovat eläneet rinnakkain vuosikymmeniä.

Luonteeltaan virikistäytymisen ja vapautumisen diskurssit ovat molemmat moraalisisäätelydiskurssija, joiden avulla on pyritty määrittelemään, linjaamaan ja ohjaamaan modernin teollisen hyvinvointivaltion vapaa-ajan politiikkaa ja siihen liittyvää toimintaa. Moraalisisäätely on tarkoittanut nimenomaan sitä, että lähtökohtaisesti on diskursiivisesti määritelty, että tietynlaisesta työväestön toiminnasta on aina vääjäämättä seurannut sosiaalisia ongelmia. Nämä ongelmat ovat näkyneet paitsi yksilön ja hänen läheistensä elämässä myös yhteiskunnan tasolla. Esimerkiksi yksilön heikko terveys ei ole pelkästään ollut hänen oma asiansa, koska se voidaan nähdä myös osana laajempaa kansanterveydellistä ongelmaa. Tällä tavoin argumentoiden on oikeutettu ”hyväksi” ja ”oikeaksi” määritelty toiminta, joka ennaltaehkäisee ongelmien syntyä. Ennaltaehkäisyä on edistetty erilaisin diskursiivisin keinoin. Diskurssija on hyödynnetty kansallisesta loma- ja vapaa-ajan politiikasta päättävien keskusteluissa ja moraalisisäätelyn toimeenpanijoiden taholta, mutta kohteeksi on määritetty työväestö ja vielä tarkemmin työtä tekevä kansalainen.

Virkistäytyminen – Vapautuminen

Ylenen etu ja hyöty – Yksilön vapaus

Lomalla on virkistäydytään, – Loma on osa vapaa-aikaa,
levätään ja toivutaan työstä joka on itsenäinen elämänalue

Virkistäytyminen työstä työtä varten – Vapaus työstä, työssä ja vapaa-aikana

Matkustaminen tuo vaihtelua. ”Lomanormia” ei tarvitse noudattaa,
Tällaisen ”lomanormin” vaan voi jäädä kotiin. Voi tehdä
toteuttaminen vaatii – kaikkea, mikä itsestä tuntuu
säästämistä ja suunnittelua mukavalta*Asetelma 4.* Kaksi työväen loma- ja vapaa-ajankäytön diskurssia**8.2.1. VIRKISTÄYTYMINEN**

Selkeä periaatteellinen ero diskurssien välillä löytyy suhteessa työn ja loma- ja vapaa-ajan väliseen suhteeseen. Virkistäytymisen diskurssissa korostui työntöön ensisijaisuus, jolle muut elämänalueet olivat alisteisia. Vapaa-aika nähtiin työn jälkeisenä aikana (*free time*). Tällöin painotettiin työntekijän levon ja palautumisen tarvetta, mikä tarkoitti työstä toipumista ja palautumista työtä varten (*recreation*). Virkistäytymisen diskurssi tähtäsi ”hyödyllisen” ja ”rationalisoidun” loma- ja vapaa-ajan käyttöön. Työn tuotavuus ja tehokkuus eivät saaneet kärsiä väsyneen, hulttoman tai tapaturma-alttiin työntekijän vuoksi. Keskeistä olikin ”yhteinen etu” ja hyöty, joilla viitattiin teollisuusyhtiön ja -yhteisön hyvinvointiin sekä viimekädessä koko yhteiskunnan toimeentuloon ja kansakunnan menestykseen.

Monessakin mielessä Löfgrenin (1985; 1999) luoma jaottelu ”vapaus jostakin” ja ”vapaus johonkin” löytyvät virkistäytymisen taustalta. Virkistäytymisen diskurssi leimasi kymmeniä lehtijuttuja, lyhytelokuvia sekä muuta lomapropagandistista materiaalia, joiden tarkoituksena oli vaikuttaa työtätekevän kansan ajatteluun ja toimintaan. Niissä vedottiin moraaliin, vastuuseen ja velvollisuuteen sekä ohjattiin ”oikeaan” loma- ja vapaa-ajankäytön pariin. Tällainen ohjailu tähtäsi erilaisiin päämääriin, jotka moraalisaatöelyn kohteiden haluttiin omaksuvan. Ensinnäkin ajettiin suunnitelmallista loma- ja vapaa-aikaa, jonka olisi oltava ennalta harkittua. Tällöin ”tarkoituksenmukaisesti käytetty” loma- ja vapaa-aika mahdollistettaisiin pitkäjänteisen säästämisen avulla. Suunnitelmallisuus tarkoitti, että loma-aikana tiedettäisiin, minne mennään ja mitä tehdään sekä miten arkeen tuova vaihtelu voitaisiin saavuttaa. Toiseksi ”hyödyllisesti” ja ”oikein” käytetty vapaa ei ollut joutenoloa ja leikkotöitä, vaan se tuli käyttää hyödyllisesti. Tämä edellytti fyysistä ja psyykkistä aktiivisuutta, virkistystä tuottavaa toimintaa. Tällöin hyväksyttäväksi miellettiin sivistävä tai terveyttä edistävä ja elinvoimia palauttava toiminta, olihan työläisen mieli ja keho oli saatava virkeäksi. Esimerkiksi retkeily ja urheilu edustivat

kaikissa muodoissaan terveellistä ulkoilmaelämää, jonka avulla fyysinen ja psyykinen työstä palautuminen voitiin saavuttaa.

Lisäksi lomalaisia patistettiin lähtemään pois kotoa matkalle tai retkelle sekä pois kaupungista maalle ja merelle. Matkailu vei pois kotoa tutuista jokapäiväisistä piireistä ja toi arkeen vaihtelua. Samalla se tutustutti kansalaiset kotimaan nähtävyyksiin ja edisti kansakunnan henkistä ja kulttuurista integraatiota, yhteisöllisyyttä ja yhteenkuuluvuutta. Sen sijaan erityisen työläismatkailun taas nähtiin palvelevan kansainvälisen työväenliikkeen tarpeita, koska matkailu sivisti ja edisti suvaitsevaisuutta. Ajateltiin, että matkailu toisten heimojen tai kansojen parissa auttoi ymmärtämään muita tapoja, kulttuureja ja elämäntapoja. Myös matkailuun heijastui työn ja tehtaan varjo. Huvin vuoksi matkailu saattoi tuntua ajan ja rahan haaskaukselta, sillä sen hyötyvaikutukset eivät olleet mitattavissa konkreettisesti.

Virkistäytymisen diskurssissa rakennettiin tietynlaisia ”lomanormeja”, jotka määrittivät ”oikeaa” ja ”tarkoituksenmukaista” lomankäyttöä. ”Lomanormien” ytimenä ollut vaihtelu virkistää -ajatus edellytti konkreettista paikkakunnan vaihtoa, matkailua ja retkeilyä, joita varten rakennettiin lomaorganisoinnin järjestelmä lomakoteineen ja -hotelleineen sekä leirintä- ja retkeilyalueineen. Esimerkiksi Lomaliiton vuonna 1960 tehdystä tutkimuksessa Littunen (1962,111) totesi, ettei lomalaisilta kannattanut kysyä, mikä on loman tarkoitus tai merkitys, sillä juuri epävirallisesta ”lomanormista” johtuen niitä olisi pidetty itsestäänselvyyksinä. Kun tutkimuksen koehaastatteluissa kysyttiin ihmisiltä, oliko loma virkistänyt heitä, monet olivat vastanneet ”ihmetellen myöntävästi”, sillä ”virkistäväksihän loma on tarkoitettukin”.

Virkistäytymisen diskurssin doksiset päämäärät muotoutuivat kaikkiaan suunnitelmallisuudeksi, aktiivisuudeksi ja rationaalisuudeksi. Tavalla tai toisella loma- ja vapaa-ajan ”oikea” ja ”hyödyllinen” käyttö miellettiin levoksi ja palautumiseksi työstä. Kuitenkin loma tarkoitti akkujen lataamista nimenomaan työntekoa varten, mikä edellytti lomankäytön rationalisointia tehdastyön tapaan. Virkistäytymisen diskurssissa olivat vahvasti läsnä työtehon ylläpitämisen ja työssä jaksamisen vaatimukset. Tämä näkyi esimerkiksi retoriikassa, jossa toiminta yhdistettiin tehokkaaseen ja sisältörikkaampaan vapaa-ajanviettoon. Tällöin myös matkailu ja retkeily olivat ennen kaikkea työväsymyksen ja kiireisen elämänmenon poistajia.

Alun perin porvariston lomailutavat, joihin virkistäytymisen diskurssin ”lomanormit” ovat perustuneet, korostivat aktiivista toimintaa. Vaihtelevan toiminnan tuli sisältää henkistä ja fyysistä terveyttä edistäviä aktiviteetteja, joiden avulla voitiin ennaltaehkäistä yhteiskunnallisten sosiaalisten ongelmien syntyä. Ylempien yhteiskuntaluokkien loma- ja vapaa-ajan toiminnan ja tapojen imitointi määritti siten ”oikean” ja ”hyvän” muodot, jotka valutettiin työväestölle kulttuurisen valuman avulla.

8.2.2. VAPAUTUMINEN

Hyödyllistä ja järkevää lomankäyttöä ajaneen virkistäytymisen rinnakkaisdiskurssiksi hahmottui vapautumisen diskurssi. Kansainvälisen työväen vapaa-ajan liikkeen ja sen näkemyksiä edustaneen Burnsien (1936/1932) mukaan vapaa-aika

tuli nähdä jonakin muuna kuin vain pidempänä taukona työnteon lomassa. Vapautumisen diskurssissa vapaa-aika oli itsessään jo enemmän. Tällöin ei lomaakaan ymmärretty työn vaatimuksille alisteiseksi elämänalueeksi, eikä vapaa-ajan tehtävänä pelkästään ollut antaa voimia työssä jaksamiseen. Vapautumisessa korostui se näkemys, että vapaa-aika toi yksilölle työhön uhratun ajan kompensatiota – se oli työläisen omaa aikaa.

Vapautumisen tematiikka oli hengeltään pitkälti poliittinen, jolloin korostettiin loma- ja vapaaehtoisuutta ja vapaavalintaisuutta. Vapaa yhdistettiin tällöin työväen ”omaehtoiseen” kulttuuriin ja yhdistysten toimintaan, joiden piiristä yksilö voisi itsenäisesti valita omat harrastuksensa. Vapaus asetettiin tällöin pakon ja velvollisuuden vastakohtaksi. Pakko taas edellytti sanktioitua järjestelmää, jossa esimerkiksi puolueen tai yhdistysten jäsenyys ei ollut vapaavalintaista. Tällä viitattiin etenkin fasistisiin järjestelmiin, joissa työläisten itsensä perustamat yhdistykset lakkautettiin ja kiellettiin. Työläisellä ei tällöin ollut järjestäytymisen, toiminnan eikä mielipiteenilmaisun vapautta. Velvollisuus taas merkitsi sitä, että työläinen ei ymmärtänyt omaa subjektiivuttaan vaan oli yhä isäntävallan määräysten ja toimien kohteena. Työläisen velvollisuutena oli tällöin totella ja osallistua työnantajan loma- ja vapaa-ajantoimintaan. Subjektiivisuuden taustalta löytyi näin ollen ajatus kollektiivisesta voimasta, järjestäytymisestä työväen- ja ammattiyhdistysliikkeeseen.

Loma- ja vapaa-ajan pidentämisen vaatimuksiin liittyi erilaisia tulkintoja vapaa-ajan ja vapauden tarkoituksista. Vapautumisen diskurssissa eli demokraattisen vapaa-ajan ideologia, joka on peräisin sosialistisen vapausutopian kahdesta näkökannasta. Ensinnäkin työstä vapautuminen korosti loma- ja vapaa-ajan itsenäisyyttä omana elämänalueena (*leisure*). Lomapropagandassa tämä näkyi kaupunki–maaseutu -vastakohtaisuutena, jolloin katsottiin, että kaupunki ja sisätyö tehtaissa tukahduttivat työläisen elämänhalua. Toiseksi vapautumisen diskurssissa työnteon tuli tuottaa työläiskansalaisen identiteettiä vahvistavaa uudenlaista ”työn iloa”. Tähän liittyen vapaa-ajalla tehty työ määrittyikin uudella tavalla. Työssä vapautuminen sai uudenlaisia merkityksiä, kun työnteko perustui vapaaehtoisuuteen tai harrastuksiin. Vaikkei lomalla sopinut tehdä oman alan töitä, lakihan kielsi sen, muunlaisia vapaaehtoisia töitä saattoi tehdä vapaasti. Esimerkiksi lomapropagandassa talkootyö maaseudulla saatettiin esittää urheiluun ja leikkiin vertautuvana ruumiinkunnon ylläpitämisenä. Tämä taas viittaa kansallisten ihanteiden kieppiin; rahvaan työteliäät tavat puhdistettiin ja muotoiltiin uudelleen, minkä jälkeen ne kierrätettiin vapautumisen diskurssissa takaisin työväestölle. Erona virkistäytymisen diskurssiin verrattuna kuitenkin oli se, että vapautumisen diskurssissa ”lomanormin” sijaan korostettiin työväen vapaa-ajan käyttöä ohjailevan liikkeen esiin nostamia ”vapauden” merkityksiä ja päämääriä.

Käytännössä tilanne saattoi olla kuitenkin toinen, eikä romantisoitu kuva työstä ulkona maalla perustunut vapaaehtoisuuteen, vaan vastavuoroisuuteen, jolloin työ saattoi olla palkka loma-ajan ruoasta ja majoituksesta. Lomaliiton vuonna 1960 tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että lomavierailut saattoivat tarkoittaa heinätöitä tai muita sadonkorjuutöitä, lastenhoitoa sekä rakennus- ja talkootöitä. Haastelluilta kysyttiin, joutuivatko he tekemään lomallaan jotakin sellaista työtä omaistensa tai kotinsa hyväksi, joka ei kuulunut lomanormien määrittämään ”oikeaan lomaviihtöön”. ”Oikea” jäi kuitenkin lomalaisen itsensä määriteltäväksi. Ruusala (1964) täs-

mensi, ettei sille annettu etukäteen valmiita määritelmiä. Teollisuustyöntekijöistä lähes puolet katsoi tehneensä tällaista työtä. Lisäksi nämä työt tehtiin ilmaiseksi. (Mt., 44–45.) Myös sukupuoli vaikutti kokemukseen. Monille naisille arkityö ei loppunut lomallakaan, sillä lomatkin olivat samaa ”piikomista olosuhteiden pakosta”, kuten eräs naisinformantti totesi (Littunen 1962, 39).

Vapautumisen diskurssissa argumentit kohdistettiin myös suoraan virallista ”lomanormia” vastaan. Ihmiset saattoivat noudattaa ”oikeaa” lomanviettotapaa, vaikkei siitä itse oikeasti nauttinutkaan. Tällöin lomanormin noudattaminen tarkoitti ulkokohtaista, rahaperustaiseen arvostukseen ja porvariston lomatapojen imitointiin liittyvää korkean elintason esittelyä. Lomanormin noudattaminen oli omaksuttu kulttuurisen valuman periaatteen mukaisesti, jolloin tapoja jäljiteltiin muodollisesti ja varioiden. Sen sijaan, että kaikkien tulisi tavoitella tai noudattaa ”lomanormia”, nostettiin esiin ajatus, ettei ohjailusta tarvitsisi välittää. Tällainen argumentointi kohdistui virkistäytymisen diskurssin normatiiviseen, lomapropagandistiseen ytimeen.

Vapautumisen diskurssissa tarjottiin ”luonnolliseksi” ja ”normaaliksi” muodostuneen ”lomanormin” sijaan vaihtoehdoksi sellaista toimintaa, jossa painotettiin yksilön omatoimisuutta ja omaehtoisuutta. Loma- ja vapaa-aika olisivat tällöin lafarguelaiseen henkeen enemmänkin ”oikeutta joutilaisuuteen” tai Burnsien sanoin ”luovaan joutilaisuuteen”, jotka mahdollistavat yksilön monipuolisen kehittymisen. Tällöin loma ja vapaa-aika olisivat sosialistiseen vapausutopiaan vertautuvia tiloja, joissa ihminen voisi toteuttaa unelmiaan vapaasti harrastuksissaan ja muissa vapaa-ajan toimissaan, jolloin marxilaisittain ilmaistuna kapitalismilla on ollut myös työväestöä sivilisoivia vaikutuksia. Lomalla olisi aikaa harrastaa sekä saada aikaa itselle ja perheen kanssa oleskeluun. Vapautumisen diskurssissa vapaa-aika määrittyi työläisen itsensä vapaasti päätettävissä olevana asiana, joskaan ei sitä ei ole esitelty täysin ”kuolleena” aikana – moraalisaätelydiskurssille tyypilliseen tapaan.

8.2.3. DISKURSSIEN INTRESSISIDONNAISUUS

Moraalisäätelyä harjoittaneiden toimijoiden välillä diskursiivinen vallankäyttö ei ole jakautunut selvästi, vaan kumpaistakin diskurssia on hyödynnetty sen mukaan, mitä argumentteja omien intressien ajamiseen on tarvittu. Niin sosiaalipoliitikot, työväenliike kuin työnantajatkin ovat tukeutuneet virkistäytymisen diskurssiin. Sen sijaan vapautumisen diskurssia ovat käyttäneet lähinnä ammattiyhdistysliike, työväen järjestöt ja niitä lähellä olleet sosiaalipoliitikot. Jossakin määrin työmarkkinaosapuolten diskurssivalinnat ovat riippuneet niiden kulloisistakin intresseistä, jolloin retoriikassa on poliittisen argumentoinnin ohella hyödynnetty tieteen tuottamaa tietoa, kuten lääketieteellistä tutkimusta.

Työväenjärjestöissä on diskurssin painoituksia vaihdettu tilanteesta riippuen. Lähinnä ammattiyhdistysliike taiteili diskurssien välillä. Yhteistyöhengessä esitettiin työnantajille virkistäytymisen diskurssia, mutta omalle väelle työväenliikkeen sisällä argumentoitiin vapautumisen diskurssin keinoin. Kärjistetysti sanottuna työntekijäpuoli valitsi käyttämänsä diskurssin strategisesti, jotta vaatimukset loma- ja vapaa-ajan pidennyksistä olisivat saaneet parempaa vastakaikua. Koska

työnantajille tuotannollistaloudelliset intressit ovat olleet keskeisimpiä, käytti ammattiyhdistysliike hyväkseen virkistäytymisen diskurssin ydintä. Työvoiman uusintaminen tarkoitti työstä palautumista työtä varten. Tähän työntajapuoli vastasi kuitenkin osittaisella torjunnalla, sillä virkistäytymisellä oli rajallinen aikansa, muuten tuotanto ja koko kansantalous kärsisivät. Tähän kantaan yhtyivät myös ne 1960-luvun sosiaalipoliitikot, jotka esittivät työntekijäpuolelle malttia loma- ja vapaa-ajanvaatimuksiin.

Sosiaalipoliitikot ovat ajaneet monella tavoin yhteisrintamassa ammattiyhdistysliikkeen kanssa vapaa-ajan- ja lomankäytön kysymyksissä hyvinvointivaltion päämääriä. Tällöin on tähdätty nimenomaan hyvinvoinnin edistämisen ja sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisyyn. Poliittiseksi sosiaalipoliitikkojen linjaukset on tehnyt sosiaalisten reformien muotoilu ja toimeenpano sekä niiden ympärillä käyty kamppailu diskursiivisesta määrittelyvallasta modernin sosiaalitieteen keinoin. Monet sosiaalipoliitikot määrittelivät tieteellisissä tutkimuksissaan, mikälainen oli riittävän pitkä loma- ja vapaa-aika ja millä tavoin työstä vapaa aika käytettäisiin ”oikein”. Tällaisissa tutkimuksissa huomioitiin sekä yksilölliset että yhteiskunnalliset vaikutukset.

Työnantajien kiinnostus työyhteisön hyvinvointiin ja työntekijöiden sosiaaliseen toimintaan on ollut selvä jatke traditionaaliselle työväenhuollolle, mutta ennen kaikkea sosiaalinen toiminta oli alisteista taloudellisille intresseille. Päämäärään, tuotannon ja talouden kasvuun, pyrittiin myös epäsuorin keinoin sijoittamalla työntekijöihin. Tuotannon ja talouden rationalisointi edellytti onnistuakseen suunnitelmallisuutta, jotta voitiin vähentää tuotantoon vaikuttavia ristiriitoja, kuten esimerkiksi eri työntekijäryhmien välisiä jännitteitä. Moderni tuotantolinja edellytti saumatonta yhteistyötä. Tukea tuotantoelämän ja tuottavuuden suunnitelmien haettiin yhtälailla tieteellisistä tutkimuksista, joiden avulla pyrittiin suunnittelemaan ja rationalisoimaan tuotantoa.

Työnantajien näkökannoissa on samastettu tuotantolaitosten taloudelliset intressit ja yhteiskunnan ”yhteinen hyvä”. Poliittiseksi sen teki sen kahtalainen olemus: puhe ”yhteisestä hyvästä” loi turvaa ja antoi uskoa paremmasta tulevaisuudesta, mutta samalla se myös edesauttoi moraalisaatetyä. Kuten Chris Rojek (1992, 356) toteaa, moraalisaatetyen perillemeno edistivät säätelyn kohteiden varattomuus ja puute sekä heidän käyttäytymisensä valvonta. Työnantajien harjoittama sosiaalinen toiminta näkyi sekä tehtaan sisällä että ulkopuolella. Sen avulla pyrittiin vaikuttamaan työläisten elämäntapaan, toimintaan, kulttuuriin ja identiteettiin. Valvontaan osallistui myös vähitellen voimistunut ammattiyhdistysliike.

Työväenaktiivien piirissä taas on harjoitettu kaksoisstrategiaa. Toisaalta painotettiin luokkatietoista erottautumista, jolloin ”omaehtoisuuden” retoriikan taustalta löytyivät työväenliikkeen poliittiset intressit. Erilliskulttuurin korostaminen edellytti työväen ”omaehtoisen” kulttuurin ja elämäntavan sekä luokkatietoisien identiteetin säilyttämistä. Työväenaktiivit ja sosiaalipoliitikot korostivat lomakysymyksen kohdalla työläisten oikeutta lomaan, riittävään vapaa-ajan suomaan kompensaatioon sekä yleisemmin parempaan elintasoon. Tällöin demokraattisen loma- ja vapaa-ajan idea määritti konkreettisen ja diskursiivisen toiminnan strategiat uudelleen. Poliittisesti määrittynyt ”omaehtoinen” korvattiin yleisemmällä demokraattisuudella, kaikille avoimella toiminnalla, jonka tarkoituksena oli tarjota

vaihtoehtoja kaupallisten markkinoiden kalliille vaihtoehdoille. Tällöin myös vähätuloisemmillakin olisi mahdollisuus ”oikeaan” loma- ja vapaa-ajanviettoon.

8.3. DEMOKRAATTISEN LOMA- JA VAPAA-AJAN ORGANISOINNIN KAUSI

1930-luvun puolenvälin jälkeen moderneissa teollisuusmaissa heräsi kysymys siitä, miten kansallisella tasolla saataisiin aikaiseksi ajanmukainen vuosilomalainsäädäntö sekä miten työläisten lomailu pystyttäisiin käytännössä järjestämään. Työn ja vapaa-ajan välisen suhteen uudelleenmuotoilun taustalta löytyvät kaksi Kansainvälisen työjärjestön antamaa suositusta. Ensinnäkin vuonna 1924 Kansainvälinen työjärjestö antoi suosituksen työntekijöiden vapaa-ajan käyttämisestä, ja tämän jälkeen vuonna 1936 työjärjestön sopimukset edellyttivät jäsenmailta käytännön tekoja työläisten palkallisten vuosilomien mahdollistumisen parantamiseksi. Vuosilomaoikeutettujen lomajärjestelyjen organisoinnin lisäksi ratkaistavaksi tuli vuosilomaoikeuden ulkopuolelle jääneiden kansanryhmien oikeus lomaan ja vapaa-aikaan.

Kansallisella tasolla eri maat järjestivät työläisten loma- ja vapaa-ajan organisoinnin eri tavoin, voidaan puhua jopa erilaisista malleista. Ensinnäkin oli jo ennen varsinaisen vuosilomakysymyksen syntyä oli vallalla niin sanottu markkinaohjautuva malli, jossa kaupalliset loma- ja matkailumarkkinat ohjasivat työläisten lomatottumuksia ja -tapoja. Tällaiset vapaat markkinat hallitsivat loma- ja vapaa-ajan tarjontaa esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa myös vuosiloman pituus neuvoteltiin työsuhdekohtaisesti.

Toinen malli taas oli käytössä fasistisessa Italiassa ja Natsi-Saksassa 1920–1940-luvuilla. Tämä valtiojohtoiseksi kutsuttu malli perustui autoritäärisen valtion ohjaamaan toimintaan. Yhden puolueen järjestelmässä valtio oli pääorganisoiija, kun työläismassoille tarjottiin halpoja loma- ja vapaa-ajanmatkoja ja -tilaisuuksia. Valtiojohtoisuus ja puoluekeskeisyys yhdistyivät lisäksi teollisuustyönantajien järjestämään työn jälkeen -toimintaan, jossa työnantaja organisoivat työläistensä vapaata aikaa. Tällaisessa toiminnassa korostuivat rationalisoinnin prinssiipit.

Näiden kahden mallin eräänlaiseksi vastavoimaksi muotoiltiin niin kutsuttu yhdistysvetoinen malli, jossa työläiskansalaisia ei pakotettu markkinahintojen armoille eikä puoluekoneiston alaisten järjestöjen pakkojäsenyyteen. Yhdistysvetoisuudella tarkoitettiin työväen valinnan vapautteen, vapaaehtoisuuteen ja omaan aktiivisuuteen perustuvaa loma- ja vapaa-ajanorganisointia. Keskeisinä organisoijina olivat erilaiset vapaat järjestöt, joista työväenjärjestöt sekä matkailu- ja naisjärjestöt olivat erityisen aktiivisia. Tällainen yhdistysvetoinen malli oli voimissaan eritoten Ranskassa ja Pohjoismaissa 1930–1960-luvuilla.

Suomessa haettiin 1930-luvun lopulla mallia muista Pohjoismaista, etenkin Ruotsista. Kun ensimmäinen varsinainen vuosilomalaki saatiin säädettyä, täytyi selvittää, miten vuosilomaorganisointi toteutettaisiin käytännössä. Tätä suunnitelluista varten valtioneuvosto perusti erityisen lomankäyttökomitean Ruotsin mallin mukaisesti. Sen toteuttamien erilaisten kyselyjen ja kartoitusten jälkeen päädyttiin oman lomahuollon mallin muotoilemiseen. Lomahuollolle määriteltiin kolme

keskeistä tehtävää: (1) pidettäisiin valtiojohtoisesti huolta vähäosaisista ja muista muuten lomaoikeuden ulkopuolelle jäävien lomanvietosta, (2) lomaoikeutetut saivat järjestää vapaasti ja omatoimisesti lomailunsa ja (3) lomailijoita ohjattaisiin ”hyvien” ja ”oikeiden” lomanviettotapojen pariin, joita tarjosivat erilaiset valistus-, kulttuuri- ja urheilujärjestöt.

1930-luvun lopulla työväenmatkailuaktiivit olivat perustaneet lisää työväen matkailujärjestöjä Pohjoismaissa. Niiden toiminnassa toisiinsa yhdistyivät sekä poliittinen ”omaehtoisuus” että yleinen avoimuuden periaate. Suomalaiset työväenmatkailuaktiivit perustivat retkeilyjärjestöjen kanssa oman lomamatkailukomitean, joka oli monella tavoin rinnakkainen valtion lomankäyttökomitealle, aina tehtävistä ja komiteajäsenistä alkaen. Tässä komiteassa korostettiin kuitenkin matkailuliikettä, joka taas jäi sosiaalipoliittisia ulottuvuuksia kartoittaneen yleisen lomankäyttökomitean työssä vähäisemmälle huomiolle. Työväen- ja matkailuaktiivien sekä sosiaalipoliitikkojen eräänlaisena yhteismuotoiluna synnytettiin vuonna 1941 erityinen valtiollinen Lomankäytön Keskusliitto eli Lomaliitto. Sen toiminta-tehtäviin kuului niin käytännön lomaorganisointi kuin lomapropagandan tuottaminen, joihin saatiin lisävahvistusta etenkin Kansan Matkatoimistolta ja Työväen Matkailuliitolta.

Myös SAK ja STK olivat Lomaliiton jäsenjärjestöinä muiden pienempien matkailu- ja retkeilyjärjestöjen, ammattiliittojen sekä teollisuus- ja kuntatyönantajien ohella. Näillä järjestöillä oli tarjota omia loma-aktiiviteetteja jäsenilleen, aivan kuten teollisuuden työnantajillakin. Kuitenkin ammattiyhdistystoiminnan tunnustaminen sekä virallisten suhteiden luominen SAK:n ja STK:n välille vuonna 1940 oli luonut uuden tilanteen, jossa työntekijöiden ja työnantajien välinen suhde muuttui. Tätä kuvastivat esimerkiksi lakisäätöiset tehtaiden tuotantokomiteat, joiden jäsenistä puolet oli työläisiä. Heikko ammattiyhdistysliike suostui siihen, että teollisuusyrittäjät saivat edelleenkin järjestää huoltotyötä, tosin uudelleen organisoituna. Toiminnan nimeksi muutettiin sosiaalinen toiminta, ja sitä varten perustettiin erityisiä sosiaalitoimistoja tai -osastoja yhtiöiden tehtaille. Lisäksi useat teollisuusyritykset perustivat henkilöstölehtiä, joiden tehtävänä oli muun muassa vähentää erottelua työläisiin ja toimihenkilöihin ja kertoa ”yhteisen hyvän” tuotannollis-taloudellisista päämääristä. Teollisuuden sosiaalisessa toiminnassa nostettiin perinteisten asuntotuotannon ja terveydenhoidon rinnalle monenmoiset vapaa-ajantoiminnan muodot. Yhtiö opasti työläisiä muun muassa omakotitalojen rakentamisessa sekä puutarhan ja kodinhoidon suunnittelussa. Lisäksi järjestettiin erityisiä kursseja, kerhoja ja leirejä erityisesti työläisäideille ja heidän lapsilleen.

Loma- ja vapaa-ajan ympärille muotoutui siten kansallisella tasolla erilaisiin intresseihin kiinnittyneiden kamppailujen sosiaalinen kenttä, jossa eri toimijat ja instituutiot ovat puolustaneet intressejään. Nämä kamppailut ovat näkyneet konkreettisen toiminnan ohella kamppailuna diskursiivisesta määrittelyvallasta, ja niitä käytiin lähinnä taloudellisista, poliittisista sekä kulttuurisista syistä. Kuitenkin suomalaisen lomaorganisoinnin kenttää hallitsi monelta osin maltillisuus. Tähän oli epäilemättä omat syynsä. Kamppailuja käytiinkin enemmän diskursiivisella tasolla. Työväestöön kohdennettiin erilaisia moraalisisäätelyllisiä keinoja, jotta heidät olisi saatu sitoutettua sosiaalisten ongelmien ehkäisemiseen ja ”yhteisen hyvän” tavoitteluun. Moraalisäätely vaati kuitenkin spesifimpiä työläisten vapaa-ajan ja koko

elämän identiteettipolitiikkaan vaikuttavia järjestelyjä sekä myös työläisten itsensä suostumista jossakin määrin sen päämääriin.

Jos moraalisaätelyn tarkoituksena oli saada säätelyn kohteet säätämään itseään ja tehdä moraaliorakointi täten lopulta tarpeettomaksi, ei kyse pidemmän päälle voinut olla pelkästä alistussuhteesta. On muistettava, että moraalisaätelyä eivät harjoittaneet vain teollisuustyönantajat, vaan myös työväenjärjestöt ja valtiointituutiot olivat aktiivisia loma- ja vapaa-ajan ”hyvän” ja ”oikean” käytön määrittelyissä. Työväestön loma- ja vapaa-ajan politiikan linjaukset ovat heijastuneet käytettyihin tapoihin ja keinoihin. Ei käytetty pakkoa, vaan työläisten itsemäärittelyyn, toimintaan sekä identiteettiin pyrittiin vaikuttamaan suostuttelun, valistuksen, propagandan ja muiden sivistyneiden keinojen avulla. Päämääränä oli silloin emansipaatio, vapautuminen. Tätä katsantokantaa vasten työnantajien harjoittama sosiaalinen toiminta näyttäytyi sitovana ja sitouttavana. Se kasvatti työsopimussuhteen epäsuhtaa, sillä työläiset pidettiin myös työn ulkopuolisena aikana riippuvaisina työnantajasta. Moraalisaätelyyn onnistumiseen tarvittiin silti säätelykohteiden suostumusta. Vaikka teollisuustyönantajien harjoittama säätely olikin ulkonaista, työläiset saattoivat sisäistää sen, jolloin säätelystä tuli työläisen oma pyrkimys. Myötämielisyys taattiin esimerkiksi erilaisilla työsuhde-eduilla. Kyse oli kuitenkin ohimenevästä vaiheesta.

1930-luvun lopulta aina 1960-luvun lopulle ulottunutta lomaorganisoinnin historiallista episodua voidaan ajatella eräänlaisena siirtymäaikana. Silloin luotiin perusta suomalaiselle lomahuollolle. Malli oli yksi mahdollinen tapa järjestää työläisten vuosilomakysymys ylläpitämällä ja tukemalla erilaisten yhdistysten ja organisaatioiden loma- ja vapaa-ajantoimintaa. Malli pohjasi hyvinvointivaltion rakentamisen periaatteisiin, jolloin valtiollisen sosiaalipolitiikan toteuttaminen edellytti niin valtion ohjailua ja tukea, aktiivista kansalaisyhteiskuntaa kuin myös vapaata markkinataloutta.

Toisen maailmansodan jälkeen pyrittiin ratkaisemaan työläisten vuosilomajärjestelyt olemassa olleilla resursseilla. Vaikka hyvinvointivaltio tavallaan jatkoi tehdaspatalnialismin muotoja, sen kehittyminen ei kuitenkaan tarkoittanut täydellistä luopumista tehtaanisännän määräysvallasta, ei siltikään, vaikka työelämän demokratisointi toi työläisillekin toimijasubjektin aseman. Lisäksi valtiollisen sosiaalipolitiikan kehittämisessä monet reformit jäivät vuosikymmeniksi suunnitelmiksi, sillä maan rakentaminen moderniksi hyvinvointivaltioksi oli riippuvaista ennen kaikkea talouspolitiikan onnistumisesta ja kansallisesta kilpailukyvyistä. Teollisuustyöläisen loma- ja vapaa-ajantarve, valinnanvapaus ja yleisempi hyvinvointi saivat tällöin odottaa.

LÄHTEET

ARKISTOMATERIAALIT

Kansallisarkisto

Sosiaaliministeriön lainsäädäntödiari. L.D.Sos.M.1938. Nr 577.

Karhulan tehtaiden arkistot

Majasaari mpk. A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden mökkipäiväkirjat vuosilta 1964–1976

(yht. 16 kpl):

Alli mpk 1964–1976

Haahka mpk 1964–1976

Haapana mpk 1964–1976

Koskelo mpk 1964–1976

Kuikka mpk 1964–1976

Kuovi mpk 1964–1976

Sirri mpk 1964–1976

Sorsa mpk 1964–1976

Sotka mpk 1964–1976

Tavi mpk 1964–1976

Telkkä mpk 1964–1976

Tiira mpk 1964–1976

Tylli mpk 1964–1976

Uikku mpk 1964–1976

Uivelo mpk 1964–1976

Viklo mpk 1964–1976

Lomakerho Kankureiden arkisto

Kankurit tmk. Kankurien toimikunnan kokouspöytäkirjat vuosilta 1947–1980.

Kankurit tk. Kankureiden toimintakertomukset vuosilta 1947–1985.

Lomaliiton arkisto

Lomaliitto tk. Lomaliiton toimintakertomukset vuosilta 1941–1977.

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto

STK:n kiertokirje N:o 8 Keskusliiton jäsenille 1943.

STK:n kiertokirje N:o 12 Keskusliiton jäsenille 1944.

STK:n kiertokirje N:o 14 Keskusliiton jäsenille 1944.

Suomen Elokuva-arkisto (SEA)

Aurinkoa tehtaan varjossa (1948). Lavola.

Aurinkopäivien aikaan (1949). Suomi-Filmi Oy.

Bulgaria, auringon maa (1963). Laihanen.

Huoleton loma (1948). Kansan Elokuva Oy.

Hyvin harkittu – puoliksi tehty (1943). Finlandia-kuva Oy.
Jokipellon lastentarha (1940-luvun alku). A. Ahlström Oy.
Kanervalan lomaparatiisi (1953). Laihanen.
Keidas pääkaupungin sydämessä (1959). Laihanen.
Kesäistä iloa (1948). Finlandia-kuva Oy.
Kesällä kerran (1948). Lavola.
Kympin loma (1960). J.A. Filmi.
Leppoisa pyhäpäivä (1961). Laihanen.
Leirintä yleistyy (1962). Laaksonen.
Leirintäloma (1962). Suomen Matkailijayhdistys.
Lomaretkellä (1946). Filmistudio.
Me vietämme lomaa (1959). Kunnallisten työntekijöiden liitto.
Onni yksillä, kesä kaikilla (1947). Suomi-Filmi Oy.
Palkkapäivä (1948). Suomi-Filmi Oy.
Takapihalta valoon (1940). Suomen Filmiteollisuus Oy.
Tampere sosiaalisen huollon kaupunkina (1948). Karho-Filmi Oy.
Tehdas ja ihminen (1947). Aho & Soldan.
Työtä ja urheilua (1948). Suomi-Filmi Oy.
Työväenhuolto Suomen tehtaissa (1928). Aho & Soldan.
Täydellinen loma (1961). Filmiseppo.
Varma on aina varmaa (1948). Postipankki.
Yhteiskunta heikointen huoltajana (1947). Arvo Heinonen.
Yhteisö isäntänä (1948). Kansan Elokuva Oy.

Suomen Paperityöntekijäin Liiton ammattiosasto 45:n arkisto

Paperi 45 pk. Kuukausikokouksen pöytäkirjat vuosilta 1945–1970.
 Paperi 45 tmk. Toimikunnan pöytäkirjat vuosilta 1945–1966.
 Paperi 45 tk. Toimintakertomukset vuosilta 1949–1970.
 Lundan, Pentti (31.8.1984): Puhe Untolan 20-vuotisjuhlissa.
 Untola vk. Untolan lomapaikan vieraskirjat vuosilta 1965–1970.

Työväen arkisto

HTM ts. Helsingin Työväen Matkailuyhdistyksen toimintasuunnitelma 1932.
 HTM tk. Helsingin Työväen Matkailuyhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1953.
 HTM kirje 31.7.1937. Helsingin Työväen Matkailuyhdistyksen lähettämä kirje 31.7.1937.
 HTM kirje 10.7.1937. J.V. Elialan kirje Helsingin Työväen Matkailuyhdistykselle 10.7.1938
 Kansanmatkailu- ja lomajärjestöt 1951. Erillinen luettelo toimivista kansanmatkailu- ja lomajärjestöistä.
 KAP tk 1953. Kajaanin a.p. (KAP:n) Naisjaoston Loma- ja matkailukerho (käsinkirjoitettu) toimintakertomus vuodelta 1953
 PSP tk1953. Postisäästöpankin lomakerhon toimintakertomus vuodelta 1953.
 TTM tk1954. Turun Työväen Matkailijayhdistyksen toimintakertomus vuodelta 1954.
 TML tk. Työväen Matkailuliiton toimintakertomukset vuosilta 1938–1971.
 TML:n kysely 1953. Kysely työväenjärjestöille TML:n toiminnan kehittämisestä.
 TML:n neuvottelukokous 1953.

Valtioneuvoston arkisto

- Asanti, Atle (1938): ”Kraft durch Freude” -järjestö. Suomen Berliinin lähetystön lähetystöavustajan tekemä raportti järjestön toiminnasta. Päivätty 12.7.1938.
- D.50.1937. Kansainvälisen työjärjestön kysely. Suomennos, lyhennetty versio.
- Kunnallisen Keskustoimiston kirje (25.2.1939) kylpylälaitosten soveltumisesta laajamittaiseen loma-käyttöön. Kylpylöille osoitetun kyselyn ohessa. No 229/1939 EW/AG.
- LKK. Lomankäyttökomitean pöytäkirjat vuosilta 1938–1940. Puhtaaksikirjoitettujen pöytäkirjojen ohella myös keskustelupöytäkirjat.
- Lomankäyttökomitean kirje kylpylaitoksille (25.2.1939).
- Merenkulkuhallituksen kirje Heikki Warikselle (29.8.1939)
- Suomen-Matkojen toimitusjohtajan Börje Sandbergin asiantuntijalausunto (28.11.1938)
- Suomen Kansanopistoyhdistykselle (14.8.1939). Lomankäyttökomitean lähettämän kyselyn ohessa oleva kirje.
- Suomen Kansanopistoyhdistyksen vastauskirje (12.9.1939).

ÄSIKIRJAT**Asetukset, lait ja päätökset**

- Laki 141/1922. Työsopimuslaki 1922.
- Asetus 389/1936. Asetus kansainvälisen työkonferenssin vuonna 1936 hyväksymän, vuosilomaa koskevan sopimuksen voimaansaattamisesta.
- Laki 110/1939. Työntekijäin vuosilomalaki 1939.
- Laki 546/1941. Laki työntekijäin vuosilomaetujen säilyttämisestä eräissä tapauksissa 1941.
- Laki 547/1941. Laki vuosilomakorvaukseen nähden lyhytaikaisina pidettävistä töistä 1941.
- Päätös 305/1942. Päätös työntekijäin vuosilomien järjestämisestä vuonna 1942.
- Päätös 262/1944. Päätös työntekijäin vuosilomien järjestämisestä vuonna 1944.
- Laki 317/1946. Työntekijäin vuosilomalaki 1946.
- Laki 843/1949. Laki tuotantokomiteoista 1949.
- Laki 199/1960. Laki työntekijäin vuosilomasta 1960.
- Laki 713/1965. Laki työaikalain muuttamisesta 1965.
- Laki 272/1972. Vuosilomalaki 1972.
- Laki 725/1978. Laki yhteistoiminnasta yrityksissä 1978.

Valtiopäiväasiakirjat

- VA 1938–1939:
- SuV 1938. Suuren valiokunnan mietintö n:o 52.
- TyV 1938. Työväenasiainvaliokunnan mietintö n:o 9 hallituksen esityksen johdosta, joka sisältää ehdotuksen laiksi työntekijäin vuosilomasta.
- VP 9.9.1938–28.3.1939. Ehdotukset työntekijäin vuosilomalaiksi. 1. käsittely. 189–901. 2. käsittely. 2176–2184. VP. 3. käsittely. 2238–2244.
- VA 1959–1960:
- LA 101/1960. Kansanedustaja Matilaisen ym. lakialoite n:o 101.
- SuV 1960. Suuren valiokunnan mietintö n:o 45.
- TyV 1960. Työväenasiainvaliokunnan mietintö n:o 6 hallituksen esityksen johdosta laiksi työntekijäin vuosiloman muuttamisesta.

VP 20.3.1959. Ed. Flinckin ym. kysymys koskien työntekijäin vuosilomalakia. 178–181.

VP 20.5.–31.5.1960. Ehdotus laiksi työntekijäin vuosilomalain muuttamiseksi. 1. käsittely. 788–789. 2. käsittely. 848. 3. käsittely. 916.

Komiteamietinnöt

KM 1937:4. *Matkailukomitean mietintö*. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.

KM 1946:21. *Työaikalainsäädännön tarkistamiskomitean mietintö (n: 2) vuosilomalain uudistamisesta*.
Moniste.

KM 1957:50. *Työajan tutkimuskomitean mietintö*. Moniste.

KM 1959:3. *Vuosilomalakikomitean mietintö*. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki

KM 2001. *Vuosilomakomitea 2001:n mietintö*. Luettavissa Työministeriön internet-sivuilla osoitteessa:
<<http://www.mol.fi/julkaisut/>>

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Sanomalehdet

Aamulehti 2.2.1939 ”Lomanhuolto Suomessa hyvin vähäistä”.

Aftonbladet 23.4.1939. ”Finland lär Fritid av Sverige. Tre delegater på besök i Stockholm”.

Ajan Suunta 22.7.1938. ”Loma-aikojen käytön tarkoituksenmukaistaminen”

Ajan Suunta 30.8.1938. ”Hallitus fascistisena”.

Ajan Suunta 2.2.1939. ”Järjestettyä lomanhuoltoa on maassamme toistaiseksi ollut varsin rajoitetussa määrin”.

HS. Helsingin Sanomat vuosikerrat 1938–1948.

Hbl. Huvudsstadsbladet 21.10.1938. ”Fritidens problem rycka fram i förgrunden även hos oss”.

Hbl 2.2.1939 ”Semesterproblem under utredning”.

Hbl 8.2.1939. ”Semesterutställning I Stockholm. 14 dagars semester för en miljon svenska medborgare.”

Ilkka 2.2.1939 ”Varojen puute estää pääasiallisesti loman vieton oikealla tavalla”.

Itä-Savo 2.2.1939. ”Lomahuolto” (pääkirjoitus).

Karjala 2.2.1939. ”Yleisen lomanhuollon järjestämisessä meillä on noudatettava omia mahdollisuuksiamme”

Kansan Lehti 7.11.1938. ”Säästökerho työväen matkailun edistämiseksi. Työväen matkailuliitto suunnittelee matkoja”.

Kansan Lehti 2.2.1939. ”Tarkoituksenmukaista lomankäyttöä haittaavat järjestelyn ja varojen puute”.

Kansan Lehti 30.12.1962. ”Työväen Matkailuliitosta erotaan – poliittiset syyt vaikuttimena”.

Kansan Työ 2.2.1939. ”Järjestettyä lomanhuoltoa on maassamme toistaiseksi ollut varsin rajoitetussa määrässä”

Kansan Työ 7.4.1939. ”Kansan Matkatoimisto aloittanut toimintansa. Se saa heti hoidettavakseen 87 ryhmämatkaa ym. Nämä käsittävät noin 5000 henkilöä”.

Paperiliitto (4.10.1984). ”Valkeakoskella oma mökki jo 20 vuotta”. N:o 17/84. 11.

Paperiliitto (29.11.1984). Jorma Kalela: ”Mitä pirun tekemistä ammattiosastolla on minun vapaa-aikani kanssa?”. 11.

Savon suunta 23.8.1938. ”Korporatismiin jälkiä. Valtioneuvosto ottaa esimerkkiä fascisti- ja diktatuuri-maista: työläisten loma-ajan virkistävää viettoa suunnitellaan”.

Savon Työmies 11.4.1939. ”Kansan Matkatoimisto aloittanut toimintansa. Se saa heti hoidettavakseen 87 ryhmämatkaa y.m. Nämä käsittävät noin 5000 ihmistä”.

- Savon Työmies* 22.6.1940. ”Matkustakaa ja retkeilkää loma-ajalla”. Rengasmatkalippuja ja matkasuunnitelmia kysytään Kansan Matkatoimistosta”
- Socialdemokraten* 23.4.1939. ”Semester åt Mor”.
- Sosialisti* 11.7.1939. ”Runsaasti asioita Työväen Matkailuyhdistyksen kokouksessa. Lähiaikoina yhdistys järjestää kaksi kiertomatkaa Turun saaristoon ja retken Helsinkiin ja Hämeenlinnaan”.
- Sosialisti* 3.9.1939. ”Matkailun ja retkeilyn merkityksestä tekee Työväen Matkailuliitto arvokasta propagandatyötä”.
- Sosialisti* 15.6.1940. ”Matkustakaa ja retkeilkää loma-ajalla”. Rengasmatkalippuja ja matkasuunnitelmia kysytään Kansan Matkatoimistosta”.
- Suomen Sosialidemokraatti* vuosikerrat 1935–1948.
- Suomen Sosialidemokraatti* 30.12.1962. ”SAK tekee täysremonttia. Eroaa Työväen Matkailuliitostakin”.
- U-S. Uusi-Suomi* vuosikerrat 1938–1948.
- Valkeakosken Sanomat*. (21.5.1975). ”Untola kesäkuuntoon jo ensi lauantaiksi”.10.
- Vapaus* 12.9.1940. E.K. Louhikko: ”Vuosiomat ja kansan laajojen kerrostien mahdollisuudet niiden käyttöön”.

Aikakauslehdet

- Loma-aika* (*Loma-aika – Oma aika*). Lomaliiton julkaisu vuosikerrat 1947–1966.
- Me kaikki*. A. Ahlström Oy:n ja Karhulan tehtaiden henkilöstölehti vuosikerrat 1956–1966.
- SA. Sosiaalinen Aikakauskirja* vuosikerrat 1925–1966.

HAASTATTELUT

- HELANDER, TOIVO (15.11.1984). Paperiliiton Valkeakosken osasto 45:n aktiivin ja liittotason luottamushenkilön haastattelu. Haastattelija Pentti Lundan.
- HELMIO, EILA (3.11.2004). Lomakerho Kankureiden perustajajäsenen (os. Laakso) haastattelu. Haastattelijat Heli Kumpula & Virpi Väänänen.
- LAINEN, KERTTU (20.10.2004). Lomakerho Kankureiden entisen rahastonhoitajan haastattelu. Haastattelijat Hanna Kylmäluoma & Heidi Hukkanen.
- LEHTONEN, ELMI (18.2.2003; 3.2.2004). Lomakerho Kankureiden puheenjohtajan ja pitkäaikaisen jäsenen haastattelu. Haastattelija Anu-Hanna Anttila.
- LEHTINEN, KALEVI (20.10.2004). Haastattelijat Hanna Kylmäluoma & Heidi Hukkanen.
- LEHTINEN, LILJA (19.10.2004). Lomakerho Kankureiden pitkäaikaisen jäsenen haastattelu. Haastattelijat Hanna Kylmäluoma & Heidi Hukkanen.
- PAAVOLA, ERKKI (25.10.1996). A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden entisen sosiaalitarkastajan haastattelu. Haastattelija Anu-Hanna Anttila.
- SALOVAARA, ARMAS (24.10.1996). A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden entisen työntekijän haastattelu. Haastattelija Anu-Hanna Anttila.
- WAHLBERG, VIENO (24.10.1996). A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaiden entisen työntekijän haastattelu. Haastattelija Anu-Hanna Anttila.

KIRJALLISUUS

- 25 ÅR MED RESO. FÖR RIKARE FRITID I SAMTID OCH FRAMTID (1962). Reso, Stockholm.
- 40 VUOTTA HEINOLAN HENGESSÄ (2000). Paperiliiton Heinolan osasto n:o 81 ry. 1960–2000. Omakustanne.
- 60 TOIMINNAN VUOTTA. 1936–1996 (1996). Paperiliiton ammattiosasto 10:n historiikki. Omakustanne.
- 75 VUOTTA PAPERITYÖLÄISTEN JÄRJESTÖTOIMINTAA KAUTTUAALLA. Paperiliiton Kauttuan osasto N:o 7 ry. Omakustanne.
- ABRAMS, PHILIP (1982): *Historical Sociology*. Cornell University Press, New York.
- ADORNO, THEODOR (1981/1969): ”Vapaa-aika”. *Uuden ajan aura* no:1. 13–17.
- AHPONEN, PIRKKOLIISA & JÄRVELÄ, MARJA (1983): *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos*. WSOT, Juva
- AHTOKARI, REIJO (1974): *Karhulan tehtaat 100 vuotta*. Omakustanne. A. Ahlström Oy, Varkaus.
- ALAMERI, MIKKO (2003): ”Juna lähtee”. Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkyläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 106–109.
- ALAPURO, RISTO (1973): *Akateeminen Karjala-seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla*. WSOY, Juva
- ALAPURO, RISTO (1987): ”Suomalainen Bourdieu ja Musta leski”. *Sosiologia* 1:1987. 3–7.
- ALAPURO, RISTO (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja jää, Porvoo.
- ALAPURO, RISTO (1998a): ”Sivistyneistön ambivalentti suomalaisuus”. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska: *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere. 175–190.
- ALAPURO, RISTO (1998b): ”Sosiaaliset verkostot ja kollektiivinen toiminta”. Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere. 333–347.
- ALAPURO, RISTO & STENIUS, HENRIK (1987): ”Kansanliikkeet loivat kansakunnan”. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki. 7–52.
- ALASUUTARI, PERTTI (1989): *Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Hanki ja jää, Helsinki.
- ALASUUTARI, PERTTI (1991): ”Individualism, Self-control, and Finnish Temperance Movement.” *Ethnos* 56:3–4. 173–188
- ALASUUTARI, PERTTI (1994): *Laadullinen tutkimus*. 2. uudistettu painos. Vastapaino, Tampere.
- ALASUUTARI, PERTTI (1996): *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino, Tampere.
- ALLARDT, ERIK (1989): ”Yhteiskuntamuoto ja yhdenmukaisuuden paine”. Teoksessa Pertti Suhonen (toim.): *Suomi muutosten yhteiskunta*. WSOY, Juva. 13–23.
- ALLARDT, ERIK (2003): ”Robert K. Merton – Monimuotoisuuden teoreetikko”. *Sosiologia* 4:2003. 269–278.
- AMBJÖRNSSON, RONNY (1988): *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sångverksamhälle 1880–1930*. Carlsson, Stockholm.
- ANDERSON, BENEDICT (1991): *Imagined Communities*. Verso, London.
- ANTTILA, ANU-HANNA (1999): *Loma tehtaan varjossa. Työläisten moraalisaatety Majasaaren mökki-päiväkirjoissa*. Sosiologian laudatur-tutkielma. Turun yliopisto/ yhteiskuntatieteellinen tiedekunta.
- ANTTILA, ANU-HANNA (2000): ”Ja tahmeeta on kun Konosen kävely... Työläismiehen rekonstruointi rituaalien avulla”. Teoksessa *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työvään huumoriin*. Väki voimakas 13. Työvään historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. 131–157.

- ANTTILA, ANU-HANNA (2004): ”Vapauteen, luontoon, aurinkoon on päästävä!” Lomapropagandaa tyväestölle 1940-luvun lyhytelokuvissa. *Sosiologia* 4:2004. 280–296.
- ANTTILA, ANU-HANNA (2005): ”Yleistettävyyden ongelmat historiallisen sosiologian tutkimuksessa”. Teoksessa Räsänen, Pekka & Anttila, Anu-Hanna & Melin, Harri (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteessä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-Kustannus, Jyväskylä. 201–218.
- APO, SATU (1997): ”Rikastuminen, työ ja supranormaali vanhassa kansanomaisessa ajattelussa”. Teoksessa Raimo Parikka (toim.): *Tyväestö ja kansakunta*. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. 7–26.
- APO, SATU (1998): ”Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio”. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere. 83–128.
- ARO, JARI (1999): *Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora*. Acta Universitatis Tampereensis 654. Tampereen yliopisto, Tampere.
- ARON, CINDY S. (1999): *Working at Play. A History of Vacations in the United States*. Oxford University Press, New York.
- AUER, JAAKKO (1964): *Postisäästöpankki vuosina 1886–1961*. Postisäästöpankin julkaisu, Helsinki.
- AUTIO, MATTI & NORDBERG, TOIVO (1985): *Vuosisata paperiteollisuutta I. Valkeakosken, Simpeleen, Myllykosken ja Jämsänkosken paperiteollisuuden vaiheet Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön perustamiseen saakka. Yhtyneet Paperitehtaat, Valkeakoski*.
- AUTTI, AUNE & EINOLA, KAARINA (toim.) (1966): *Valtion komiteamietinnöt. Statens kommittébetänkanden 1930–1960*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- BAILEY, PETER (1987): *Leisure and Class in Victorian England. Rational Recreation and the Contest for Control, 1830–1885*. Methuen & Co. Ltd, London.
- BARANOWSKI, SHELLEY (2001): ”Strength through Joy. Tourism and National Integration in the Third Reich”. Teoksessa Shelley Baranowski & Furlough, Ellen (eds.): *Being Elsewhere. Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. University of Michigan Press, Ann Arbor. 213–238.
- BARANOWSKI, SHELLEY & FURLOUGH, ELLEN (2001): ”Introduction”. Teoksessa Shelley Baranowski & Furlough, Ellen (eds.): *Being Elsewhere. Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. University of Michigan Press, Ann Arbor. 1–34.
- BARTHES, ROLAND (1994/1957): *Mytologioita*. Gaudeamus, Helsinki.
- BERGHOLM, TAPIO (2001): *SAK:n vuosisata*. SAK, Helsinki.
- BERKOWITZ, MICHAEL (2001): ”A ‘New Deal’ for Leisure. Making Mass Tourism during the Great Depression”. Teoksessa Shelley Baranowski & Furlough, Ellen (eds.): *Being Elsewhere. Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. University of Michigan Press, Ann Arbor. 185–212.
- BLOCH, ERNST (1985): ”Paremmat maailman maalareita”. Teoksessa Keijo Rahkonen & Esa Sironen (toim.): *Utopia, luonto, uskonto. Johdatusta Ernst Blochin ajatteluun*. Suom. Raija Sironen. KSL, Helsinki. 34–40.
- BOURDIEU, PIERRE (1987/1980): *Sosiologian kysymyksiä*. Vastapaino, Tampere.
- BOURDIEU, PIERRE (1984/1979): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge.
- BRADEN, DONNA (1988): *Leisure and Entertainment in America*. Henry Ford Museum & Greenfield Village, Dearborn.
- BRAVERMAN, HARRY (1998/1974): *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*. 25th Anniversary edition. Monthly Review Press, New York.

- BRYANT, JOSEPH M. (1994): "Evidence and Explanation in History and Sociology: Critical Reflections on Goldthorpe's critique of Historical Sociology". *The British Journal of Sociology*, 45:1. 3–19.
- BURKE, PETER (1981): *Sociology and History*. 2nd edition. Controversie in Sociology: 10. Ed. by T.B. Bottomore and M.J. Mulkey. Open University Set Book. Gerge Allen & Unwin, London.
- BURKE, PETER (1988): *Popular Culture in Early Modern Europe*. Wildwood House, Aldershot.
- BURKE, PETER (1992): *History & Social Theory*. Polity Press, Cambridge.
- BURKE, PETER (2001): "History of Events and Revival of Narrative". Teoksessa Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. 2nd edition. Polity Press, Cambridge.
- BURNS, C. DELISLE (1936/1932): *Fritiden i det moderna samhället*. Bonniers, Stockholm.
- CAMPINGKIRJA (1959). *Mitä-Missä-Milloin*. Otava, Helsinki.
- CHATMAN, SEYMOUR (1990): *Coming to Terms. The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. Cornell University Press, Ithaca.
- CERUTTI, SIMONA (2004): "Social Relations versus Cultural Models?" Teoksessa Anna-Maija Castrén & Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-building*. Studia Historica 70. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 17–40.
- CLARKE, JOHN & CRITCHER, CHAS & JOHNSON, RICHARD (eds.) (1980/1979): *Working-Class Culture. Studies in History and theory*. 2nd ed. Hutchinson, London.
- CORMACK, BILL (1998): *A History of Holidays 1812–1990. The History of Tourism. Thomas Cook and the Origins of Leisure Travel* -teossarjan neljäs osa. Routledge, London.
- CORRIGAN, PHILIP & SAYER, DEREK (1985): *The Great Arch. English State Formations as Cultural Revolution*. Basil Blackwell Ltd, Oxford.
- CROSS, GARY (1993a): *Time and Money. The Making of Consumer Culture*. Routledge, London.
- CROSS, GARY (1993b): "Time, Money, and Labor History's Encounter with Consumer Culture". *International Labor and Working Class History*, 43. 2–17.
- DAHLKILD, NAN (1988): "Ferie for folket – omkring oprettelsen af Dansk Folkeferie". *Arbejder Historie* 31. Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie oktober 1988. 2–17.
- DAVIES ANDREW (1992): *Leisure, Gender and Poverty. Working-Class Culture in Salford and Manchester, 1900–1939*. Themes in the Twentieth Century. Buckingham Open University Press, Buckingham.
- DE GRAZIA, VICTORIA (1981): *The Culture of Consent. Mass Organization of Leisure in Fascist Italy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DE GRAZIA, VICTORIA (1993): "Beoynd Time and Money". *International Labor and Working Class History*, 43. 24–30.
- DEAN, MITCHELL (1994): *Critical and Effective Histories. Foucault's Methods and Historical Sosiology*. Routledge, London.
- DEAN, MITCHELL (1997): "Köyhyyden hallinnoinnin genealogia". Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.): *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyydestä ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Gaudeamus, Helsinki. 64–110.
- DEAN, MITCHELL (1999): *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. Sage, London.
- DELANTY, GERARD & F. ISIN, ENGIN (eds.) (2003): "Introduction". Teoksessa Gerard Delanty & Engin F. Isin: *Handbook of Historical Sociology*. Sage, Thousand Oaks. 1–8.
- DURKHEIM, ÉMILE (1990/1893): *Sosiaalisesta työnjaosta*. Gummerus, Jyväskylä.

- EHRNRÖÖTH, JARI (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Historiallisia tutkimuksia 167. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- ELIAS, NORBERT (2000/1939): *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Revisited ed. *History of Manners and State Formation and Civilization*. Blackwell, Oxford.
- ELIAS, NORBERT (1997): *Saksalaiset. Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla*. Gaudeamus, Helsinki.
- ELINKUSTANNUSTUTKIMUS (1954). Helmikuu 1950–Tammikuu 1951. XXXII Sosiaalisia erikoistutkimuksia 21. Suomen virallinen tilasto, Helsinki.
- ENKELBERG, KAARINA (1992): *Meidän neiti. Ines Ahlamo – Suomalaisen sosiaalityön uranuurtaja*. Karas-sana, Juva.
- ERÄSAARI, RISTO & RAHKONEN, KEIJO (2001): ”Johdanto”. ”Työväenseikka”. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.): *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Gaudeamus, Helsinki. 11–55.
- ESKILSSON, LENA (2000): ”Fritid och demokratering”. Teoksessa Klas Sandell & Sverker Sörlin: *Friluftshistoria. Från ”hårdande friluftslif” till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlsson, Stockholm. 64–83.
- ESKOLA, JARI & SUORANTA, JUHA (1998): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.
- EWALD, FRANCOIS (2003): *Normi yhteisen mittapuun käytäntönä*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, E-sarja N:o 8. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki.
- FACOS, MICHELLE (2002): ”A Sound Mind in a Sound Body: Bathing in Sweden”. Teoksessa Susan C. Anderson & Bruce H. Tabb (eds.): *Water, Leisure & Culture. European Historical Perspectives*. Berg, Oxford. 105–118.
- FAIRCLOUGH, NORMAN (1992): *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge.
- FAGERHOLM, K.-A. (1939): ”Vuosisilomallin velvoitukset työntekijöille ja työnantajille”. Teoksessa *Loma alkaa. Uusi vuosisilomalaki selostettuna. Uusia lomankäyttömuotoja*. SAK, Helsinki. 3–5.
- FOUCAULT, MICHEL (1972/1969): *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock, London.
- FOUCAULT, MICHEL (1998/1976): *Seksuaalisuuden historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- FOUCAULT, MICHEL (2000/1975): *Tarkkailla ja rangaista*. 2. painos. Otava, Helsinki.
- FOSTER, JOHN (1977/1974): *Class Struggle and the Industrial Revolution. Early Industrial Capitalism in three English Towns*. Weidenfeld and Nicolson, London.
- FRYKMAN, JONAS (1993): ”Becoming the Perfect Swede: Modernity, Body Politics, and National Processes in Twentieth-Century Sweden”. *Etnos* 58: 3–4. 259–274.
- FRYKMAN, JONAS & LÖFGREN, ORVAR (1983/1979): *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. Rutgers University Press, New Brunswick.
- FRYKMAN, JONAS & LÖFGREN, ORVAR (1994/1979): *Den kultiverade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 11. Lund, Liber Förlag.
- FRYKMAN, JONAS & LÖFGREN, ORVAR & AHLSMARK, GUNNAR & JOHANSSON, ELLA & LINDQVIST, MATS & STIGSDOTTIR, MARGARETA & ÅKESSON, LYNN & ÅSTRÖM, LISSIE (1985): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Lund, Liber.
- FURLOUGH, ELLEN (1998): ”Making Mass Vacations. Tourism and Consumer Culture in France 1939s to 1970s”. *Comparative Studies in Society and History*, 40:2. 247–286.
- GIDDENS, ANTHONY (1987): *Social Theory and Modern Sociology*. Polity Press, Cambridge.
- GIDDENS, ANTHONY (1992): *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.

- GINZBURG, CARLO (1996): *Johdantolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus, Helsinki.
- GOLDTHORPE, JOHN H. (1991): "The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies". *The British Journal of Sociology*, 42:2. 211–230.
- GOLDTHORPE, JOHN H. (1994): "The Uses of History in Sociology: A Reply". *The British Journal of Sociology*, 45:1. 55–77.
- GRAMSCI, ANTONIO (1982/1934): "Amerikanismi ja fordismi". Teoksessa *Vankilavihkot*. Valikoima 2. Kansankulttuuri Oy., Helsinki. 131–167.
- GRAMSCI, ANTONIO (1982/1975): *Vankilavihkot*. Valikoimat 1 ja 2. Kansankulttuuri Oy., Helsinki.
- GRONOW, JUKKA (1997): *The Sociology of Taste*. Routledge, London.
- GRÖNHOLM, PERTTI (1997): "Narratologia ja narratiivisuus historiantutkimuksessa". Teoksessa Eero Kuparinen (toim.): *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Yleisen historian laitoksen julkaisuja n:o 43. Turun yliopisto, Turku. 271–295.
- GUSTAFSSON, ANDERS (1981): *Sommargäster och bofasta kulturmöte och motsättningar vid bohuskusten*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund, 12. Liber Läromedel, Lund.
- HAAPALA, PERTTI (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino, Tampere.
- HAAPALA, PERTTI (1989): *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- HAATAJA, LAURI (1986): "Vaaran vuodet ja realismi". Teoksessa Lauri Haataja ym.: *Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–1948*. Tammi, Helsinki. 13–44.
- HAATAJA, LAURI & HENTILÄ, SEPPÖ & KALELA, JORMA & TURTOLA, JUSSI (toim.) (1978): *Suomen työväenliikkeen historia*. III painos. Työväen Sivistysliitto ry & Kansan Voima Oy, Helsinki.
- HALL, STUART (1992): *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino, Tampere.
- HALTTUNEN, KAREN (1999): "Cultural History and the Challenge of Narrativity". Teoksessa Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt (eds.): *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. University of California Press, Berkeley. 165–181.
- HARJU, JARI & RISTIMÄKI, MIKA (1993): *Patruunahenkeä ja paperityöläisten edunvalvontaa. Paperiliiton Tervekosken osasto 54:n 50-vuotishistoriikki*. Omakustanne.
- HARRA, TAISTO, BOMAN, PITVA & MONNI, VEIJO (1997): *Juuret paperissa. Paperimiehen tie*. Paperiliiton Jämsänkosken osasto 11 r.y. 90 vuotta. Omakustanne.
- HEIKKINEN, ANTERO (1991): *Terveyden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*. SHS tutkimuksia 159. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- HEIKKINEN, SAKARI (1996): "Kulttuuri, kansa ja rillumarei". Teoksessa Matti Peltonen (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 309–330.
- HEINILÄ, KALEVI (1959): *Vapaa-aika ja urheilu*. WSOY, Porvoo.
- HEINONEN, EILA (2004): *Aktiivinen harrastus työn siirtymän ja kompensaaion ilmentymänä – Case matkailuoppaat*. Sarja Ae-6:2004 A-6:2004. Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja, Turku. Luetavissa Tukkk:n internet-sivuilta osoitteesta: <http://www.tukkk.fi/julkaisut/vk/Ae6_2004.pdf>
- HEINONEN, JARI (1999): *Hyvinvointimalli murroksessa. Aikamme sosiaalinen kysymys ja sen ratkaisuvaihtoehdot*. Kustannusyhtiö TA-Tieto Oy, Helsinki.
- HEISKALA, RISTO (1995): "Valtiolliset sivilisaatiot ja moderni länsi: Michael Mannin valtalähdeanalyysin sisältö". Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologian teorian uusimmat virtaukset*. Gaudeamus, Helsinki. 182–216.

- HEISKALA, RISTO (2000): *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskunta-teoriassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- HENTILÄ, MARJALIISA (1999): *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalvelu-aikaan*. Liikealan ammattiliitto ry & Edita, Helsinki.
- HENTILÄ, MARJALIISA (2003): ”Kortilla vai tiskin alta?”. Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkylläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 29–33.
- HENTILÄ, SEPPÖ (1986): ”Pelkoa vai peloteltua? Sosiaalidemokraattien propaganda ja kommunistit”. Teoksessa Lauri Haataja ym.: *Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–1948*. Tammi, Helsinki. 115–138.
- HIETALA, MARJATTA (2001): ”Mitä tutkia ja miten?”. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.): *Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi*. Vastapaino, Tampere. 15–28.
- HILDÉN, JUHANI (1993): *Huvilarannikko. Tamperelais herrasväen kesäasutuksen vaiheita Rantaperkiössä ja Härmälässä*. Härmälä-seura r.y., Tampere.
- HIRN, SVEN & MARKKANEN, ERKKI (1987): *Tuhansien järvien maa. Suomen matkailun historia*. Matkailun Edistämiskeskus & Suomen Matkailuliitto, Helsinki.
- HJERPPE, RIITTA (2003): ”Kun setelit leikattiin”. Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkylläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 24–25.
- HOBBSBAWM, ERIC (1987): *Age of Empire 1875–1914*. Pantheon Books, New York.
- HOBBSBAWM, ERIC (1994): *Nationalismi*. Vastapaino, Tampere.
- HONKA-HALLILA, ARI (1995): ”Elokuvakulttuuria luomassa”. Teoksessa Honka-Hallila, Ari & Laine, Kimmo & Pantti, Mervi: *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa*. Turun yliopiston Täydennyskoulutuskeskus, Turku. 11–72.
- HONKA-HALLILA, HELENA (2002): *Lasten kesät 1952–2002*. Lasten kesä ry, Jyväskylä.
- HUNT, ALAN (1997): ”Moral Regulation and Making-up the New Person. Putting Gramsci to work.” *Theoretical Criminology*. Vol 1, No. 3. 275–302.
- HUNT, ALAN (1999): *Governing Morals. A Social History of Moral Regulation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HUTTULA, TAPIO (2000): *Nauloilla laadittu laki. Työväentalojen sulkemiset 1929–1932*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HYRKKÄNEN, MARKKU (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- HYVÄRINEN, MATTI (1994): *Viimeiset taistot. Taistolainen opiskelijaliike, kertomus ja retoriikka*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, julkaisu nro 6/1994. Vastapaino, Tampere.
- HÄNNINEN, SAKARI & KARJALAINEN, JOUKO (1997): ”Johdanto: Foucault ja hallinnoimisen ongelma”. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.): *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhydestä ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Gaudeamus, Helsinki. 7–27.
- ILMONEN, KAJ (1985): *Tarpeiden järjestelmä ja järjestelmän tarpeet. Tutkielma sivilisaation ja tarpeiden vuorovaikutuksesta*. Kulutustoiminnan keskusliitto KK, Painokaari Oy.
- INGLIS, FRAD (2000): *The Delicious History of the Holiday*. Routledge, London.
- JAATINEN, STIG (1997): *Elysium Wiburgense. Villabebyggelsen och villakulturen kring Viborg. Viipurin tienoon huvila-asutus ja huvilakulttuuri*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 151. Suomen Tiedeseura, Helsinki.
- JAMESON, FREDRIC (1981): *The Political Unconscious. Narrative as Socially Symbolic Act*. Methuen, Cambridge.

- JOKINEN, ARJA & JUHILA, KIRSI (1993): ”Valtasuhteiden analysoiminen”. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Diskursianalyysin aakkoset*. Vastapaino, Tampere. 75–106.
- JOKINEN, EEVA & VEIJOLA, SOILE (1990): *Oman elämänsä turistit*. Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- JULKUNEN, RAIJA (1987): *Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 47. Vastapaino, Tampere.
- JUVA, EINAR W. (1957): *Rudolf Walden 1878–1946*. Yhtyneet Paperitehtaot, Valkeakoski.
- JONES, STEPHEN G. (1986): *Workers at Play. A Social and Economic History of Leisure 1918–1939*. Routledge & Kegan Paul, London.
- KAARNINEN, MERVI (2001): *Loma Kotorannassa*. Lomakoti Kotoranta ry, Saarijärvi.
- KAITILA, ESA (1947): ”Teollisuuden sosiaalitoiminta yhteiskunnallisena ilmiönä”. Eripainos *Liike-maailma*-lehdestä n:o 7. Sarja: A:5. Taloudellinen Tutkimuskeskus, Helsinki.
- KAITILA, ESA (1948): ”Teollisuuden sosiaalitoiminnasta ja sen kehityksestä”. Teoksessa Keijo Keravuori (toim.): *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työnantajain keskusliitto, Helsinki. 9–21.
- KALELA, JORMA (1986): *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Paperiliitto ry, Helsinki.
- KALELA, JORMA (1990): *Työväen perinteisen elämäntavan mureneminen ja joukkoviestintä*. YLE suunnitteluosasto. Sarja B 7/1988. Yleisradio, Helsinki.
- KALELA, JORMA (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- KANSA KAIKKI KESÄLLÄ KIERTÄÄ (1939). TML:n ja Kansan Matkatoimiston toimintaa esittelevä 32-sivuinen lehtinen. Moniste.
- KARVONEN, RAUHA (1948): ”Lasten huolto”. Teoksessa Keijo Keravuori (toim.): *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työnantajain Keskusliitto, Helsinki. 236–243.
- KASVIO, ANTTI (1979): ”Gramsci, ’fordilainen työläinen’ ja työväenluokan elämäntapa monopolikapitalismissa”. *Sociologia*-lehti 1979/1. 42–50.
- KASVIO, ANTTI (1982): *Teollisuustyö ja elämäntapa. Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammattitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa*. Acta Universitatis Tampereensis 134. Tampereen yliopisto, Tampere.
- KASVIO, ANTTI (1986): *Teollisesta vallankumouksesta työyhteiskunnan kriisiin. Työelämän muutoksen ja siihen kohdistuvan sosiaalitieteellisen tutkimuksen erittelyä*. Sarja C 29/1986. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Tampereen yliopisto, Tampere.
- KASVIO, ANTTI (1994): *Uusi työn yhteiskunta. suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet*. Gaudeamus, Helsinki.
- KATAINEN, ELINA & KAUPPI, MATTI (1993): ”Huvinsa kullakin – vapaa-ajan ongelma ja autuus”. Teoksessa Antti Häkkinen (toim.): *Kaupungin laita – Helsingin kaupungin sosiaalishistoriaa*. Helsingin kaupunginmuseon vuosikirja Narinkka, Helsinki. 61–73.
- KATAINEN, ELINA (2001): *Oikeus lomaan*. Äitien lomahuolto ry. & Lomakotien liitto ry., Kerava.
- KAUPPINEN, TIMO (1992): *Suomen työmarkkinamallin muutos*. Työpoliittinen yhdistys r.y:n julkaisu 1. Työpoliittinen yhdistys r.y., Helsinki.
- KELLY, JOHN R. (1990): *Leisure*. Prentice Hall, New Jersey.
- KERAVUORI, KEIJO (1948): *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työnantajain Keskusliitto, Helsinki.
- KERKELÄ, HEIKKI (2004): ”Yhteiskunnallisten muutosten käsitteellistämisestä”. *Sociologia* 41:2. 81–93.
- KESÄMÖKIT 1995 (1996). Asuminen 1996:4. Tilastokeskus, Helsinki.

- KESÄMÖKIT 1996 (1997). Asuminen 1997:4. Tilastokeskus, Helsinki.
- KETTUNEN, PAULI (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- KETTUNEN, PAULI (1994a): ”Historiallistaminen ja suunnitteleminen. Ajan hallinnan jännitteitä sodanaikaisessa ja sodanjälkeisessä Suomessa”. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Teuvo Rätty & John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.): *Historia, Sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itsemääräyksen jäljillä*. Hanki ja Jää, Helsinki. 75–114.
- KETTUNEN, PAULI (1994b): *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Historiallisia tutkimuksia 189. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- KETTUNEN, PAULI (1997): *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Tutkijaliiton julkaisu 83. Tutkijaliitto, Helsinki.
- KETTUNEN, PAULI (1998a): ”Miksi toista työmarkkinaosapuolta kutsutaan liikkeeksi?” Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja Vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere. 101–136.
- KETTUNEN, PAULI (1998b): ”Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta”. Teoksessa Risto Alapuro (toim.): *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Juva. 273–292.
- KETTUNEN, PAULI (2001a): *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*. Yliopistopaino, Helsinki.
- KETTUNEN, PAULI (2001b): ”Mitä yhteiskunta tekee Pohjoismaissa?” *Tiede ja edistys* 26:4. 257–269.
- KETTUNEN, PAULI (2002a): ”Suunnitelmataloudesta kansalliseen innovaatiojärjestelmään”. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.): *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku. 15–46.
- KETTUNEN, PAULI (2002b): ”Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan”. Teoksessa Antti Kuusiterä (toim.): *Suuryritys ja sen muodonmuutos. Partekin satavuotinen historia*. Partek Oyj. Omakustanne. 265–380.
- KETTUNEN, PAULI (2004): ”The Nordic Model and Concensual Competitiveness in Finland”. Teoksessa Anna-Maija Castrén & Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-building*. Studia Historica 70. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 289–309.
- KISER, EDGAR & HECHTER, MICHAEL (1991): ”The Role of General Theory in Comparative-Historical Sociology”. *American Journal of Sociology* 97:1. 1–30.
- KISER, EDGAR & HECHTER, MICHAEL (1998): ”The Debate on Historical Sociology: Rational Choice Theory and Its Critics”. *American Journal of Sociology* 104:3. 785–816.
- KOIVISTO, MAUNO (1998/1956): *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus*. 2. painos. Teema Viestintä, Helsinki.
- KOIVUNIEMI, JUSSI (2000): *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Bibliotheca Historica 64. SKS, Helsinki.
- KOLI, PAAVO (1955): *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä edellytyksistä*. Omakustanne, Porvoo.
- KORTTEINEN, MATTI (1982): *Lähiö. tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Otava, Helsinki.
- KORTTEINEN, MATTI (1992): *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hanki & Jää, Helsinki.
- KOSHAR, RUDY (2000): *German Travel Cultures*. Berg, Oxford.

- KOSHAR, RUDY (2002): "Seeing, Travelling, and Consuming: an Introduction". Teoksessa Rudy Koshar (ed.): *Histories of Leisure*. Berg, Oxford. 1–26.
- KOSKELA, KARI (2002): *Huligaanit. Katuelämää Sörkässä suurlakosta sisällissotaan*. SKS:n Toimituksia 870. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKINEN, TARMO (1987): *Tehdasyhteistö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteistöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. 2. painos. Tutkimuksia No 123, Sosiologia 8. Vaasan korkeakoulu, Vaasa.
- KOSKIRANTA, KATARINA (1992): "Erittäin halpa seuramatka työläisille". *Työväen matkailu ja työväen matkailujärjestöt Suomessa 1930-luvulta 1960-luvun lopulle*. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen pro gradu -työ, julkaisematon. Helsingin yliopisto.
- KOSONEN, PEKKA (1998): *Pohjoismaiset mallit muutoksessa*. Vastapaino, Tampere.
- KOSTIANEN, AUVO & AHTOLA, JANNE & KOIVUNEN, LEA & KORPELA, KATARIINA & SYRJÄMAA, TAINA (2004): *Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme*. SKS, Helsinki.
- KOTKAVIRTA, JUSSI & SIRONEN, ESA (1989): "Modernin maailman tuleminen". Teoksessa Jussi Kotkavirta & Esa Sironen (toim.): *Moderni/Postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. 2. korjattu ja täydennetty painos. Gummerus, Jyväskylä. 7–36.
- KRIPPENDORF, JOST (1996): *The Holiday Makers. Understanding the Impact of Leisure and Travel*. Butterworth/Heinemann, Oxford.
- KROHN, AARNI (1991): *Elämän lomassa. Suomalaisen loman historiaa*. Lomaliitto, Helsinki.
- KRÖGER, TEPPO (1997): *Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana*. Acta Universitatis Tamperensis 561. University of Tampere, Tampere.
- KULUTUSTUTKIMUS (1959): *Kaupungit ja kauppalat 1955–1956*. Suomen virallinen tilasto XXXII:22. Helsinki.
- KUUSI, EINO (1931): *Sosiaalipolitiikka I ja II*. WSOY, Porvoo.
- KUUSI, PEKKA (1968/1961): *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 6. 5. painos. WSOY, Porvoo.
- KWINT, MARIUS (2002): "The Circus and Nature in Late Georgian England". Teoksessa Rudy Koshar (ed.): *Histories of Leisure*. Berg, Oxford. 45–60.
- LAAKKONEN, VESA (1958): *Työntekijä ja teknillinen uudistus*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 5. WSOY, Juva.
- LAAKSO, MIKKO (2003a): "Kaksi nollaa pois". Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkyläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 25.
- LAAKSO, MIKKO (2003b): "Kotimaata ristiin rastiin". Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkyläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 110–111.
- LASCH, CHRISTOPHER (1985): "Historical Sociology and the Myth of Maturity: Norbert Elias's 'very Simple Formula'". *Theory and Society* 14:5. 705–720.
- LAFARGUE, PAUL (1981/1880): *Oikeus laiskuuteen*. Toim. Keijo Rahkonen. Marksilaisuuden ja työväenliikkeen tutkimusprojektin julkaisu. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki.
- LAINEN, KIMMO (1995): "Elokuvateollisuutta rakentamassa". Teoksessa Ari Honka-Hallila, Kimmo Laine & Mervi Pantti: *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa*. Turun yliopiston Täydennyskoulutuskeskus, Turku. 73–138.
- LAINEN, KIMMO (1999): "Pääosassa Suomen kansa". *Suomi-filmi ja Suomen Filmitteollisuus kansallisen elokuvan rakentajina 1933–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 732. Suomen elokuva-arkiston julkaisuja. SKS, Helsinki.

- LAMMI, MINNA & PANZAR, MIKA (2002): ”Modernin kuluttajakansalaisen synty – lyhytelokuva suomalaista nykyaikaa rakentamassa.” Teoksessa *Hyvä Suomi! Suomalaisen Työn Liiton 90-vuotisjuhla-lehti*. Suomen Business Viestintä Oy, Helsinki. 1–18.
- LATVALA, W.K. (1938): *Mainonta. Propaganda*. Erva-Latvala Oy, Helsinki.
- LEHTO, VEIKKO (1989): *Paperiliiton Kauttuan osaston historia 1914–1989*. Paperiliiton Kauttuan Osasto N:o 7 ry. Omakustanne
- LEHTONEN, AMALIA (1930): *Mitä merkitsee työväestön osallistuminen matkailuun?* Lentolehtinen n:o 1. Hämeen Työväen Matkailijayhdistys, Tampere.
- LIIKANEN, ILKKA (1995): *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- LIIKANEN, ILKKA (1998): ”Fennomania poliittisena liikkeenä”. Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere. 59–78.
- LITTUNEN, YRJÖ (1962): *Sosiaalinen sidonnaisuus*. WSOY, Juva
- LOMA-AIKASI -OPAS (1941). *Loma-aikasi* -näyttelyn käsiohjelma. TML, Helsinki.
- LOMA ALKAA. *Uusi vuosilomalaki selostettuna. Uusia lomankäyttömuotoja* (1939). SAK, Helsinki.
- LOMA UUDISTAA. *Tiellä iloon ja terveyteen* (1951). Toim. Matti Kurjensaari. Lomaliihto r.y., Helsinki.
- LOMA ÄIDILLE. *Äitien lomahuolto 10 vuotta* (1961). Äitien lomahuolto, Helsinki.
- LOMAYHTYMÄ. *Muistikuvia viideltä vuosikymmeneltä* (1999). Toim. Kari A. Nurmela. Lomayhtymä ry., Jyväskylä.
- LOUHIKKO, E.K. (1939a): ”Työläisten matkailusta sivistys- ja kasvatustekijänä”. Teoksessa *Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Työväen sivistystyö II. TSL, Helsinki. 225–231.
- LOUHIKKO, E.K. (1939b): ”Uusia näköaloja lomanvietossa”. Teoksessa *Loma alkaa. Uusi vuosilomalaki selostettuna. Uusia lomankäyttömuotoja*. SAK, Helsinki. 21–24.
- LOUHIKKO, E.K. (1941): *Loma-aika. Pientä opastusta matkailusta ja retkeilystä lomankäytössä*. Työväen Matkailuliitto r.y., Helsinki.
- LÄHTEENMÄKI, MARIA (1997): *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 2. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- LÖFGREN, ORVAR (1984): ”Turism som kultur och klassmöte”. Teoksessa Lars Henrik Schmidt & Jens Kristian Jacobsen (toim.): *Turisme og reiseliv*. Arbejdsrapport fra NSU nr. 20. Nordisk Sommaruniversitetet, Aalborg. 98–125.
- LÖFGREN, ORVAR (1994a): ”Learning to Be a Tourist”. *Ethnologica Scandinavica* 24. A Journal for Nordic Ethnology. 102–125.
- LÖFGREN, ORVAR (1994b): ”Materializing the Nation in Sweden and America”. *Ethnos* 58: 3–4. 161–296.
- LÖFGREN, ORVAR (1999): *On Holiday. History of Vacationing*. University of California Press, Berkeley.
- LÖFGREN, ORVAR (2001): ”Know your Country. A Comparative Perspective on Tourism and Nation Building in Sweden”. Teoksessa Shelley Baranowski & Ellen Furlough (eds.): *Being Elsewhere. Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. The University of Michigan Press, Ann Arbor. 137–154.
- MACCANNELL, DEAN (1999/1976): *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. California University Press, Berkeley.
- MACKAMAN, DOUGLAS P. (1994): *Leisure Settings. Bourgeois Culture, Medicine, and the Spa in Modern France*. University of Chicago Press, Chicago.

- MACKAMAN, DOUGLAS P. (2001): "The Tactics of Retreat. Spa Vacations and Bourgeois Identity in Nineteenth-Century France". Teoksessa Shelley Baranowski & Ellen Furlough (eds.): *Being Elsewhere. Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. The University of Michigan Press, Ann Arbor. 35–62.
- MANN, MICHAEL (1986): *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MANN, MICHAEL (1994): "In Praise of Macro-sociology: A Reply to Goldthorpe". *The British Journal of Sociology*, 45:1. 37–54.
- MANSNER, MARKKU (1984): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940–1956*. Teollisuuden Kustannus Oy, Helsinki.
- MANSNER, MARKKU (1999): "Järjestöt". Teoksessa Kristiina Andreasson & Vesa Helin (toim.): *Suomen vuosisata*. Trendit. Tilastokeskus, Helsinki. 338–342.
- MARKKOLA, PIRJO (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- MARX, KARL (1974/1890): *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Kustannusliike edistys, Moskova.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1973/1846): *Saksalainen ideologia*. Valitut teokset kolmessa osassa. Osa 1. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1998/1890): *Kommunistinen manifesti*. Vastapaino, Tampere.
- MASSAN VOIMALLA. Paperiliiton Varkauden osasto n:o 14 ry 70 vuotta. Omakustanne.
- MATKUSTELKAA JA RETKEIKKÄÄ. *Uusi ympäristö avartaa näköpiiriänne (1940)*. TML:n ja Kansan Matkatoimiston toimintaa esittelevä kahdeksansivuinen lehtinen.
- MEINANDER, HENRIK (1994): *Towards a Bourgeois Manhood. Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880–1940*. Societas Scientiarum Fennica 47. The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki.
- MELTTI, VÄINÖ (1939): *Työaika teollisuudessa*. Yhteiskunnallisen kirjallisuuden kustannusosakeyhtiö Tiede, Helsinki.
- MICKWITZ, JOACHIM (1995): *Folkbildning, företag, propaganda. Den finska icke-fiktiva filmen på det fält där nationellt symbolgods skapades under mellankrigstiden*. Historiallisia Tutkimuksia 190. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- MOYLAN, TOM (1986): *Demand the Impossible. Science Fiction and the Utopian Imagination*. Methuen, Cambridge.
- MUMFORD, LEWIS (1949/1938): *Kaupunkikulttuuri*. WSOY, Juva
- MUTKA, PERTTI & VALKONEN, MATTI (1996): *Kylpyläelämää "onnellisten saarilla"*. *Satavuotias Savonlinnan kylpyläitos*. Omakustanne.
- MÄKELÄ, JOHANNA (1995): "Pierre Bourdieu – erottautumisen teoreetikko". Teoksessa Risto Heiskala (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki. 243–269.
- MÄKELÄ, KLAUS (1985): "Kulttuurisen muuntelun yhteisöllinen rakenne Suomessa". *Sociologia* 22:4. 247–260.
- NIEMINEN, ARMAS (1955): *Mitä on sosiaalipolitiikka. Tutkimus sosiaalipolitiikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä*. WSOY, Porvoo.
- NIEMINEN, ARMAS (1981): "Piirteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta". Teoksessa *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*. Sosiaalipoliittinen Yhdistys ja Alkoholitutkimussäätiö. Weilin & Göös, Helsinki. 16–35.

- NIEMINEN, JARI (1999): ”Kesämökkit”. Teoksessa Kristiina Andreasson & Vesa Helin (toim.): *Suomen vuosisata*. Trendit. Tilastokeskus, Helsinki. 141–145.
- NIEMINEN, OTTO (1996): ”Hämärätunti, kissaviikko, luppoaika”. Teoksessa Ritva Palviainen (toim.): *Kissaviikoista kesälomaan. Työtä ja työntäyteistä vapaa-aikaa*. Jyväskylän ikääntyvien yliopiston antologiasarjan julkaisu 6. Jyväskylän kesäyliopisto ja täydennyskoulutuskeskus, Jyväskylä. 2–3.
- NIITEMAA, TIMO (1995): *30 vuotta kotimaisia aurinkolomia*. Solaris-lomat ry, Oulu.
- NOKIAN PAPERITYÖLÄISTEN HISTORIA. *Järjestötoimintaa 60 vuoden ajalta* (1965). Omakustanne, Tampere.
- NORO, ARTO (1986): ”Simmel, muoti ja moderni.” Esipuhe teoksessa Simmel, Georg: *Muodin filosofia*. Kustannus OY Odessa, Rauma.
- NORO, ARTO (1993): *Postfranzenia. Tekstejä itsepäisestä lapsesta postmoderniin muukalaiseen*. Tutkijaliiton julkaisusarja 75. Tutkijaliitto, Helsinki.
- NORO, ARTO (2000): ”Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä”. *Sosiologia* 2: 2000. 321–239.
- NORO, LEO (1963): ”Toipumisloma”. Teoksessa *Suomalainen loma*. Toim. Urpo Iivarinen. Lomaliitto, Helsinki. 20–22; 128.
- NURMELA, KARI A. (toim.) (1999): *Lomayhtymä. Muistikuvia viideltä vuosikymmeneltä*. Lomayhtymä ry., Jyväskylä.
- NÄSSTRÖM, GUSTAF (1936): ”Förord”. Teoksessa C. Delisle Burns: *Fritiden i det moderna samhället*. Bonniers, Stockholm. V–VIII.
- OITTINEN, REINO (1937): *Raittiuskysymys ja työväen vapaa-ajan käyttö*. Suomen Sos.-dem. Raittiiliitto, Hämeenlinna.
- OITTINEN, REINO (1939): ”Työläisten vapaa-ajan yhteiskunnallinen ja sivistyksellinen merkitys”. Teoksessa *Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Työväen sivistystyö II. TSL, Helsinki. 142–186.
- OITTINEN, REINO (1943): *Työväen urheiluliike ihmisen kasvattajana*. Työväen Sivistysliitto, Turku.
- OLLILA, ANNE (1994): ”Naisliike, nationalismi ja kansanvalistus: Miksi Martta-yhdistys halusi riveihinsä ”kaikkien kansanluokkien naiset”?”. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (eds.): *Naisten hyvinvointivaltio*. Vastapaino, Tampere. 53–72.
- PAPERILIITON LOHJAN OSASTO 80. 1906–1986. Omakustanne.
- PAPERILIITON KEMIN OSASTO 33:N HISTORIIKKI (1997). Vuodet 1927–1997. Omakustanne.
- PAPERILIITON TAINIONKOSKEN OSASTO N:o 22 RY:N HISTORIIKKI. Omakustanne.
- PAPERITEOLLISUUDEN TYÖNTEKIJÄIN LIITON LIELAHDEN OSASTO N:o 6. RY:N 60-VUOTISJUHLAJULKKAISU. Omakustanne.
- PARIKKA, RAIMO (1987): ”Paikallinen työläisyhteisö, työväenkulttuuri ja työväenliike”. Teoksessa Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen ja Juha Hannikainen (toim.): *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan*. Väki voimakas 3. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. 119–152.
- PARIKKA, RAIMO (1997): ””Varo veli, topora yksin matkustaa”. *Rahvas, vastarinta, politiikka*”. Teoksessa Raimo Parikka (toim.): *Työväestö ja kansakunta*. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. 99–171.
- PAUKKUNEN, LEO (1955): *Teollisuuden sosiaalitoiminta toisen maailmansodan jälkeen*. Sarja A:1. Taloudellinen Tutkimuskeskus, Helsinki.
- PAUKKUNEN, LEO (1964): *Sosiaalitoiminta ja sen kustannukset Suomen teollisuudessa*. Sarja: A: 6. Taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

- PAUKKUNEN, LEO (1967): *Teollisuuden välilliset työvoimakustannukset vuosina 1946, 1952, 1961 ja 1965*. Sarja B 15. Taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.
- PAUKKUNEN, LEO (1981): ”Setlementtiliike ja sosiaalityö”. Teoksessa *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*. Sosiaalipoliittinen Yhdistys ja Alkoholitutkimussäätiö. Weilin & Göös, Helsinki. 81–97.
- PELTONEN, MATTI (1992): *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki & jää, Tampere.
- PELTONEN, MATTI (1996a): ”Matala viisikymmenluku”. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 7–20.
- PELTONEN, MATTI (1996b): ”Olympiavuoden käytösopas”. Teoksessa Matti Peltonen (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 283–308.
- PELTONEN, MATTI (2002): *Remua ja ryhtiä. Alkoholiolet ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- PELTONEN, MATTI (2004): ”After the Linguistic Turn? Hayden White’s Tropology and History Theory in the 1990s”. Teoksessa Anna-Maija Castrén & Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nationbuilding*. Studia Historica 70. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 87–101.
- PELTONEN, ULLA-MAIJA (1996): *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PELTONEN, URHO (1939): *Työsuhde. Teollisuustyöväestön kohtelu, huolto ja palkkaus*. Suomen Rationalisoimistyön Edistämisyhdistyksen julkaisu, No 4. WSOY, Porvoo.
- PELTONEN, URHO (1943): *Teollisuuden kustannuslaskenta*. Suomen Rationalisoimistyön Edistämisyhdistyksen julkaisu, No 6. WSOY, Porvoo.
- PEMBLE, JOHN (1987): *The Mediterranean Passion. Victorians and Edwardians in the South*. Clarendon Press, Oxford.
- PENTIKÄINEN, T. (1948): ”Lomahuolto”. Teoksessa Keijo Keravuori (toim.): *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työnantajain Keskusliitto, Helsinki. 169–173.
- PIERSON, PAUL (2004): *Politics in Time. History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton University Press, Princeton.
- POHJANEN, JORMA (2002): *Mitä kello on? Kello modernissa yhteiskunnassa ja sen sosiologisessa teoriassa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- POLIN, JULIUS (1932): *Kymiyhtiön sivistyksellinen ja yhteiskunnallinen toiminta*. Kymmene Aktiebolagin jaettavana. Omakustanne.
- PROCCACCI, GIOVANNA (1997): ”Sosiologian köyhät”. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen (toim.): *Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyydestä ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta*. Gaudeamus, Helsinki. 28–63.
- PUHAKKA, Y.W. & VIRKKUNEN, TAPANI (1946): *Työntekijäin vuosilomalaki*. 2. uudistettu painos. Suomen Työnantajain Keskusliitto, Helsinki.
- PULKKINEN, TUIJA (1989): *Valtio ja vapaus*. Tutkijaliitto, Jyväskylä.
- RAHKONEN, KEIJO (1996): *Utopia ja antiutopiat*. Gaudeamus, Helsinki.
- RAHKONEN, KEIJO (1981): ”Johdanto: oikeus laiskuuteen?!” Teoksessa Paul Lafargue (1981): *Oikeus laiskuuteen*. Toim. Keijo Rahkonen. Marksilaisuuden ja työväenliikkeen tutkimusprojektin julkaisu. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki. 7–22.
- RAITTIUS- JA ALKOHOLIASIAIN TIETOKIRJA (1971). Suomen raittiusjärjestöjen liitto. WSOY, Helsinki.

- RASILAINEN, ARI (1995): ”Lähdekritiikki ja todistusharkinta”. Teoksessa Timo Soikkanen (toim.): *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 1. Turun yliopisto, Turku.
- RAUTATEIDEN RENGASMATKAT (1938). VR:n rengasmatkojen esittelykirjanen vuodelta 1938.
- RENVALL, PENTTI (1983/1965): *Nykyajan historiantutkimus*. WSOY, Juva.
- RISTIMÄKI, ARHIPPA (1996): ”Suomalaiset uutisfilmikatsaukset”. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. 251–282.
- ROJEK, CHRIS (1985): *Capitalism and Leisure Theory*. Tavistock Publications, London.
- ROJEK, CHRIS (1989a): ”Leisure and ”The Ruins of the Bourgeois World””. Teoksessa Chris Rojek (ed.): *Leisure for Leisure*. Macmillan Press, London. 92–114.
- ROJEK, CHRIS (1989b): ”Leisure Time and Leisure Space”. Teoksessa Chris Rojek (ed.): *Leisure for Leisure*. Macmillan Press, London. 191–204.
- ROJEK, CHRIS (1992): ”The Eye of Power”. Moral Regulation and the Professionalization of Leisure Management from the 1830s to the 1950s”. *Society and Leisure*. 15:1. 355–375.
- ROJEK, CHRIS (1995): *Decentring Leisure. Rethinking Leisure Theory*. Sage, London.
- RONKAINEN, SUVI (1999): *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Gaudeamus, Helsinki.
- ROOS, J.P. & RAHKONEN, KEIJO (1985a): *Att vilja leva annorlunda. På jakt efter den nya medelklassen i Finland*. Sosiaalipoliittikan tutkimuksia 1985:2. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- ROOS, J.P. & RAHKONEN, KEIJO (1985b): *Elämäntapaa etsimässä*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- ROOS, J.P. & RAHKONEN, KEIJO & SEPPÄLÄ, ULLA-MAIJA (1989): *Onko metallimies eri mies? Tutkimus uuden keskiluokan ja työväenluokan makueroista*. Metallityöväenliitto, Helsinki.
- ROSE, NIKOLAS (1999): *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ROSENGREN, CAROLA (2003): *Unelmana kesä. Huvilaelämää Ruissalossa 1910-luvulla*. k & h -sarja. Kulttuurihistoria. Turun yliopisto, Turku.
- RUONAVAARA, HANNU (1993): *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950*. Sarja C:97. Turun yliopisto, Turku.
- RUONAVAARA, HANNU (1995): ”Teoria ja historia – keskustelua historiallisen sosiologian dilemmasta”. *Sociologia* 32:4. 253–262.
- RUONAVAARA, HANNU (1998): ”Vanhat yhteiskunnalliset liikkeet moraalisaatelyn projekteina”. Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja Vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere. 43–58.
- RUUSALA, RAILI (1964): *Loma sosiaalisena laitoksena*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun Tutkimuslaitos, julkaisusarja M, 9/1964. Moniste. Yhteiskunnallinen korkeakoulu, Tampere.
- RUUSKA, PETRI (1998): ”Mennyt tulevaisuutena”. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska: *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere. 281–311.
- RÄISÄNEN, PÄIVI (2004): ”Sivilisaatioteorian nousu ja tuho, Norbert Elias ja historiantutkimus Saksassa”. *Ennen ja Nyt* 3:2004. 1–7. Luettavissa lehden internet-sivuilta osoitteesta: <<http://www.ennenjanyt.net/3-04/elias.pdf>>
- SAARIKANGAS, KIRSI (2003): ”Työppitalo – tie tehokkaaseen jälleenrakennukseen”. Teoksessa *Eilispäivän Suomi. Jälleenrakennuksesta yltäkylläisyyteen*. Oy Valitut Palat, Helsinki. 21–23.
- SAK:N VUOSIKIRJAT (1935–1946).
- SANDELL, KLAS & SÖRLIN, SVERKER (red.) (2000): *Friluftshistoria. Från ”hårdande friluftsliv” till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlsson, Stockholm.

- SARKKO, KAARLO & KOSKINEN, PIIRKKO K. (1989): *Vuosilomalaki*. 5. painos. Suomen Lakimiesliiton kustannus Oy, Helsinki.
- SATAMO, SEPO (1998): *Kallioon paalutettu. Valkeakosken suojeluskunta ja Lotta Svärd -paikallisosasto isänmaata rakentamassa*. Omakustanne.
- SATKA, MIRJA (1994): ”Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa”. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.): *Naisten hyvinvointivaltio*. Vastapaino, Tampere. 73–96.
- SEABROOK, JEREMY (1988): *The Leisure Society*. Basil Blackwell, Oxford.
- SELÉN, KARI (2001): *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY, Juva.
- SEPPÄNEN, ANNE (2000): *Populaarikulttuuri sosiaaliturmisväylänä. Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917*. Acta Universitatis Tamperensis 786. Tampereen yliopisto, Tampere.
- SEPPÄNEN, PAAVO (1958): *Tehdas ja ammattiyhdistys. Työntekijäin kaksitahoinen liityntä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 4. WSOY, Juva.
- SIIPPI, JOUKO (1954): *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisen palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnallaan*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 1. WSOY, Juva
- SIISILÄINEN, MARTTI (1990): *Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- SILLANPÄÄ, MERJA (2002): *Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla*. Bibliotheca Historica 72. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SILVERMAN, DAVID (1995): *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Sage, London.
- SIMMEL, GEORG (1986/1905): *Muodin filosofia*. Odessa, Helsinki.
- SIMONEN, AARRE E. (1939): ”Mitä vuosilomalaki sisältää?”. Teoksessa *Loma alkaa. Uusi vuosilomalaki selostettuna. Uusia lomankäyttömuotoja*. SAK, Helsinki. 13–20.
- SINEMÄKI, AINO (1995): ”Norbert Elias ja sivilisaatioprosessi”. Teoksessa Risto Heiskala: *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki. 223–240.
- SIREN, ARI (1997): *Elämää portin kahta puolta. Valkeakosken paperiteollisuuden 125 vuotta*. UPM-Kymmene Oy, Tervasaari.
- SMITH, DENNIS (1991): *The Rise of Historical Sociology*. Polity Press, Cambridge.
- SMITH, DENNIS (2001): *Norbert Elias and Modern Social Theory*. Sage, London.
- SMITH, PAUL (ed.) (1998): *The History of Holidays 1812–1990*. 4. osa kirjasarjasta *The History of Tourism*. Routledge/Thommes, London.
- STINCHCOMBE, ARTHUR (1978): *Theoretical Methods in Social History*. Academic Press, New York.
- SULKUNEN, IRMA (1986): *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 134. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- SULKUNEN, PEKKA (1980): *Alkoholin kulutus ja elinolojen muutos toisen maailmansodan jälkeen*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- SULKUNEN, PEKKA (1990): ”Ryhmähaastatteluiden analyysi”. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.): *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Gaudeamus, Helsinki. 264–285.
- SULKUNEN, PEKKA (1992): *The European New Middle Class. Individuality and Tribalism in Mass Society*. Avebury, Aldeshot.
- SUOMALAINEN LOMA (1963). Toim. Urpo Iivarinen. Lomaliitto r.y., Helsinki.
- SUOMALAISET. YHTEISKUNNAN RAKENNE TEOLLISTUMISEN AIKANA (1985). Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja & Tom Sandlund. WSOY, Porvoo.

- SUOMEN MATKAILULIITTO 1887–1987 (1986). Suomen Matkailuliitto, Helsinki.
- SUONINEN, MARJA (2001): ”Mikrohistoria vastauksena historiallisen Sosiologian dilemmaan”. *Sosiologia* 38:1. 14–26.
- SUURIMMAN VOIMALLA. Paperiliiton Kaukopään osasto 50-vuotias. Omakustanne.
- SYRJÄMAA, TAINA (1997): *Visitez L'Italie. Italian State Tourist Propaganda abroad 1919–1943. Administrative Structure and Practical Realization*. Turun yliopiston julkaisuja, Humaniora. Sarja B, osa 217. Turun yliopisto, Turku.
- TARVAINEN, ILMARI & KÄÄPÄ, PENTTI & HOLOPAINEN, VALTO (1982): *Yhteistoimintaa työelämässä. Varkauden paperiteollisuuden tuotantokomitean historiikki. 1946–1979*. A. Ahlström Oy, Varkaus. Omakustanne.
- TAYLOR, FREDERIK W. (1914/1911): *Tieteellisen liikkeenhoidon periaatteet*. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna.
- TEOLLISUUDEN SOSIAALINEN TOIMINTA (1948). Toim. Keijo Keravuori. Kustannus OY STK, Helsinki.
- TERÄS, KARI (1992): ”Yrittäjyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet”. *Turun Historiallinen Arkisto* 47. Turun Historiallinen Seura, Turku. 233–290.
- TERÄS, KARI (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. 66 Bibliotheca Historica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TERÄS, KARI (2003): ”Liikeverkostot”. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.): *Työväen verkostot. Väki voimakas* 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. 134–150.
- THOMPSON, E. P. (1996/1967): *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnätavot 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus, Helsinki.
- THOMPSON, E. P. (1981/1963): *The Making of the English Working Class*. Penguin Books, London.
- TILLY, CHARLES (1981): *As Sociology Meets History*. Academic Press, New York.
- TOIVANEN, PEKKA (1995): *Työn puolesta*. Paperiliiton Pietarsaaren os. 52 ry. 1945–1995. Omakustanne.
- TUOMISTO, JUKKA (2003): ”Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä”. Teoksessa Virve Riikonen (toim.): *Valituksesta tietämysyhteiskuntaan*. Kansanvalistusseura Opintotoiminnan Keskusliitto, Helsinki. 43–80.
- TURNER, LOUIS & ASH, JOHN (1975): *The Golden Hordes. International Tourism and the Pleasure Periphery*. Constable, London.
- TYÖLÄISNAISEN TARINA (1995). Sosialidemokraattiset Naiset, Helsinki.
- TYÖVÄEN KULTTUURITYÖRYHMÄN MUISTIO (1994). Työväen keskusmuseoyhdistys, Tampere.
- TYÖVÄEN OMAEHTOINEN SIVISTYSTYÖ (1954). Toim. Arvi Hautamäki ym. Pieni tietokirjasto. Tammi, Helsinki.
- TÖRRÖNEN, JUKKA (2004a): ”Julkinen tila ongelmana, säätelyn alueena ja tutkimuskohteena”. Teoksessa Jukka Törrönen (toim.): *Valvontaa ja vastuuta. Päihteet ja julkisen tilan moraalisisäätely*. Gaudeamus, Helsinki. 11–31.
- TÖRRÖNEN, JUKKA (toim.) (2004b): *Valvontaa ja vastuuta. Päihteet ja julkisen tilan moraalisisäätely*. Gaudeamus, Helsinki.
- URPONEN, KYÖSTI (1994): ”Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon”. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen: *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki. 174–252.
- URRY, JOHN (2002/1990): *The Tourist Gaze*. 2. painos. Sage, London.
- URRY, JOHN (1988): ”Cultural Change and Contemporary Holiday-making”. *Theory, Culture & Society* 5: 1988. 35–55.

- UUSITALO, KARI (1965): *Suomalaisen elokuvan vuosikymmenet. Johdatus kotimaisen elokuvan ja elokuva-alan historiaan 1896–1963*. Otava, Helsinki.
- UUSITALO, KARI (1977): *Ruutia, riitoja, rakkautta. Suomalaisen elokuvan sotavuodet 1940–1948*. SES sarja n:o 3. Suomen Elokuvasäätiö, Helsinki.
- UUSITALO, KARI (1978): *Hei rillumarei. Suomalaisen elokuvan mimmitteollisuusvuodet 1949–1955*. SES sarja n:o 5. Suomen Elokuvasäätiö, Helsinki.
- UUSITALO, KARI (1981): *Suomen Hollywood on kuollut. Kotimaisen elokuvan ahdinkovuodet 1956–1963*. SES sarja n:o 12. Suomen Elokuvasäätiö, Helsinki.
- VAINIKKALA, ERKKI (1993): *Oppinut taikina. Kirjoituksia kirjallisuuden teoriasta, kielestä ja kulttuurista*. JYY:n julkaisusarja N:o 30. JYY, Jyväskylä.
- VALAVAARA, V. (1948): ”Tuotantokomiteat”. Teoksessa Keijo Keravuori: *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työntantajain Keskusliitto, Helsinki. 306–315.
- VALKONEN, MARJAANA (1987): *Yhdessä elämä turvallisiksi*. Osa 2: Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto 1930–1947. SAK, Helsinki.
- VALVERDE, MARIANNE (1991): *The Age of Light, Soap, and Water. Moral Reform in English Canada, 1885–1925*. McClelland & Stewart Inc, Toronto.
- VASARA, HEIKKI (1997): *Vapaan Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. Bibliotheca Historica 23. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- VASARA, HEIKKI (1998): ”Suojeluskuntajärjestön valistus-, urheilu- ja poikatoiminta”. Teoksessa Risto Alapuro (toim.): *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Juva. 123–150.
- VEBLEN, TORSTEIN (2002/1899): *Joutilas luokka*. Art House Oy, Helsinki.
- VEIJOLA, SOILE (1988): *Turismin näyttämöt ja kulissit. Huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*. Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- VESIKANSA, JARKKO (2004): *Salainen sisällissota. Työntantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Otava, Helsinki.
- VIHKARI, MATTI (1995/1984): ”Samaa aihetta koskevien vaihtoehtoisten historiallisten kertomusten valintakriteereistä”. Teoksessa Tapani Hietaniemi & Tuomas M. S. Lehtonen ja työryhmä (toim.): *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta*. Tutkijaliitto, Helsinki. 469–484.
- VIRKAMÄKI, MARKKU (1986): *Tehdas, paperityöläiset ja Mänttä – Mäntän paperiammattiosaston 80-vuotishistoriikki*. Omakustanne.
- VIRKKUNEN, TAPANI (1961): *Laki työntekijäin vuosilomasta*. Erikoisteos, Helsinki.
- VIRKKUNEN, TAPANI (1973): *Vuoden 1973 vuosilomalaki. Käytännöllistä tietoutta työntäjille ja työntekijöille*. Toinen korjattu painos. Loimijoki-teos, Forssa.
- VIRTANEN, MATTI (2003): ”Sukupolvet Bourdieun kentillä”. Teoksessa Harri Melin & Jouko Nikula (toim.): *Yhteiskunnallinen muutos*. Vastapaino, Tampere. 121–138.
- VUORI, OLLI (1966): *Kesähuvilanomistus Suomessa. Kartoittava tutkimus kesäasutuksesta ja huvilanomistuksesta taloudellisena ilmiönä*. Scripta Lingua Fennica C3. Turun yliopisto, Turku.
- VUORI, OLLI (1968): *Huvilaväestön sosiaalinen käyttäytyminen*. Turun yliopiston Sosiologian laitos, monisteita 15. Turun yliopisto, Turku.
- VÄLIMÄKI, JOHANNA (1996) (toim.): *Lepopirtti*. Miina Sillanpään Säätiön julkaisusarja A:3. Miina Sillanpään Säätiö, Helsinki.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL (1987): *Historiallinen kapitalismi*. Sivilisaatiohistoria-sarja 1. Vastapaino, Tampere.

- WARD, COLIN & HARDY, DENIS (1986): *Goodnight Campers! The History of British Holiday Camp*. Mansell Publishing, London.
- WARIS, HEIKKI (1940): ”Lomankäytön järjestely sosiaalipoliittisena tehtävänä”. Ylipainos *Sosiaalisen Aikakauskirjan* numerosta 8:1940. Helsinki.
- WARIS, HEIKKI (1950): ”Sosiaalipoliitiikan kehitys ja sen vaikutus loma-aikoihin”. Pääkohdat Wariksen puheesta kansanmatkailu- ja lomajärjestöjen kansainvälisessä kokouksessa Helsingissä ja Keuruuselällä 1950.
- WARIS, HEIKKI (1955): ”Työehtosopimus työnantaja–työntekijäsuhteen kehittäjänä”. *Kansamme Talous* 2/1955. 15.
- WARIS, HEIKKI (1961): ”Murrosvaihe työmarkkinajärjestöjen suhteissa”. Teoksessa R.H. Oittinen, Paavo Happonen & Päiviö Hetemäki (et al.) (toim.): *K.A. Fagerholm. Mies ja työcenttä*. 161–167.
- WARIS, HEIKKI (1966): ”Muuttuva loma”. Wariksen puhe Pohjoismaisessa ”Loma 66” -loma-kongressissa 13.5.1966.
- WARIS, HEIKKI (1973/1932): *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle*. 2. tarkistettu painos. Weilin & Göös, Helsinki.
- WARIS, HEIKKI (1973/1961): *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipoliittikka*. 5. Painos. WSOY, Helsinki.
- WEBER, MAX (1990/1904–05): *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. 2. painos. WSOY, Helsinki.
- WEBER, MAX (1997/1948): *From Max Weber: Essays in Sociology*. Eds. H.H. Gerth & C. Wright Mills. Routledge, London.
- WILLIS, PAUL (1977): *Learning to Labour. How Working Class Kids get Working Class Jobs*. Saxon house, Farnborough.
- YHTIÖN KANSSA NAIMISSA (1987). *Paperiliiton Veitsiluodon ammattiosasto 41 ry. 1937–1987*. Omakustanne.
- YRJÖ-KOSKINEN, YRJÖ-SAKARI (2001/1874): ”Työväenseikka”. Teoksessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.): *Työväenkysymyksestä sosiaalipoliittikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Gaudemus, Helsinki. 56–100.
- ÅMARK, KLAS & PALME, JOAKIM (1999): ”Historia, samhällsvetenskap och välfärdsstat i brytningstid”. Teoksessa Anders Berge, Walter Korpi, Joakim Palme, Sten-Åke Stenberg, & Klas Åmark (red.): *Välfärdsstat i brytningstid: Historisk-samhällsvetenskapliga studier om genus och klass, ojämklighet och fattigdom*. 9–39.
- ÄITIEN LOMAHUOLTO (1944). *Lomankäytön Keskusliitto*, Helsinki.

INTERNET-LÄHTEET

Kansainvälinen työjärjestö (ILO)

- ILO C1 (1919). *Hours of Work (Industry) Convention*. [viitattu 25.5.2004]. Internet-osoite: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/recdisp1.htm>>
- ILO C52 (1936). *Holidays with Pay Convention*. [viitattu 25.7.2001]. Internet-osoite: <<http://ilolex.ilo.ch:1567/cgi-lex/convde.pl?C052>>

- ILO C52 *Ratifications*. [viitattu 25.8.2002]. Internet-osoite: <<http://ilolex.ilo.ch:1567/english/newratframeE.htm>>
- ILO C132 (1970). *Holidays with Pay Convention* (Revised). [viitattu 25.7.2001]. Internet-osoite: <<http://ilolex.ilo.ch:1567/scripts/convde.pl?C132>>
- ILO *History. About the ILO*, International Labour Organisation. [viitattu 8.11.2000]. Internet-osoite: <www.ilo.org/public/English/about/history.htm>
- ILO *Mandate*. ILO: *Who we are*. International Labour Organisation. [viitattu 8.11.2000]. Internet-osoite: <www.ilo.org/public/English/about/mandate.htm>
- ILO:n yleissopimus 52. Luettelo Kansainvälisen työjärjestön yleissopimuksista 1936–1951. [viitattu 16.10.2001]. Työministeriön kotisivut. Internet-osoite: <<http://www.mol.fi/kansainvaliset/ilosopimukset1936-51.html>>
- ILO R21 (1924). (Withdrawn) *Utilisation of Spare Time Recommendation*. [viitattu 25.5.2004]. Internet-osoite: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/recdisp1.htm>>
- ILO R47 (1936). *Holidays with Pay Recommendation*. [viitattu 25.7.2001]. Internet-osoite: <<http://ilolex.ilo.ch:1567/scripts/convde.pl?R47>>
- BERGHOLM, TAPIO (2004): *SAK:n historia*. Aikajana. 1930–1970-luvun tapahtumia käsittelevät luvut: ”SAK:n vaikea alkutaival”, ”Työväenliikkeen nousukausi”, ”Talvisodan yksimielisyys”, ”Vakauttamiskausi”, ”Yleislakko”, ”Hajaannus”, ”Pirstoutumisen ja rinnakkaistoiminnan aika” sekä ”Saavutuksia ja tyytymättömyyttä”. [viitattu 22.2.2004]. Internet-osoite: <<http://www.sak.fi/mikaon.shtml?x>>
- BRITISH SEASIDE HOLIDAY 2002. ”A Brief History of the British Seaside Holiday”. The National Trust Library. [viitattu 22.3.2002]. Internet-osoite: <http://www.nationaltrust.org.uk/coastline/visit/seaside_holidays.html>
- BUTLINS – FAMILY HOLIDAYS. [viitattu 3.4.2002]. Butlins-kotisivu. Internet-osoite: <<http://www.butlinsonline.co.uk/>>
- BUTLIN’S HOLIDAY CAMP CLACTON-ON-SEA 2002. ”Hello & welcome to Butlin’s Holiday Camp Clacton-on-Sea...”. Light-Straw.co.uk:n kotisivut. [viitattu 22.3.2002]. Internet-osoite: <<http://www.light-straw.co.uk/butlins/>>
- BUTLIN’S HOME 2002. ”RESORTS”. [viitattu 22.8.2002]. Internet-osoite: <<http://www.butlinsonline.co.uk/resorts/>>
- DOPOLAVORO 2001. ”Dopolavoro. The Italian Approach to Workers’ Leisure Time” (2001). Fiat Group. [viitattu 18.10.2001]. Internet-osoite: <<http://www.fiatgroup.com/fiat-centenary/appro/appro12.html>>
- ”HEINOLAN HISTORIAN ESITTELYÄ” (2000). Mikkelin kaupunginkirjasto-maakuntakirjaston kotisivut, *Historiallisia lähteitä Etelä-Savosta*. [viitattu 29.3.2004]. Internet-osoite: <<http://www.mikkeli.fi/kirjasto/historia/Heinola.htm>>
- MUSTARANTA, MARIA (2002): ”90 vuotta täyttänyt kylpylaitos on muovannut Lappeenrannan historiaa”. *Etelä-Saimaa* -lehden nettiarkisto. [viitattu 29.3.2004]. Internet-osoite: <<http://www.esaimaa.fi/arkisto/vanhat/2002/06/26/alueuutiset/juttu7/sivu.html>>
- ”NAANTALIN AURINKO NOUSEE” (2004). Naantalien kaupungin *Matkailijan Naantali* -kotisivut. [viitattu 29.3.2004]. Internet-osoite: <<http://www.naantali.fi/historia/his3.htm>>

- RAHANARVON KERROINTAULUKKO 1860–2003. [viitattu 14.4.2004]. Tilastokeskus. Internet-osoite: <http://www.tilastokeskus.fi/tk/hp/khi_eki_rahanarvo.html>
- SAK:N HISTORIA LYHYESTI (2004). *SAK:n ja Suomen työmarkkinakehityksen tärkeitä vuosia*. [viitattu 25.2.2004]. Internet-osoite: <<http://www.sak.fi/mikaon.shtml?593>> Toinen linkki: <<http://www.siikaranta.fi/internetopiskelu/histsak.htm>>
- STRANDBERG, TOM & PÄRNÄNEN, JANI (2000): ”Hangon kylpylä 1919–1939”. Hangon historian esittely *Kuninkaantie 2000* -internet-sivustolla. [viitattu 29.3.2004]. Internet-osoite: <<http://myy.helia.fi/~king2000/arcada/Hanko.htm#6>>
- SYRJÄMAA, TAINA (2001): ”Roskaa katsottavaksi, roskaa tutkittavaksi? Liikkuva matkailumainos 1920- ja 1930-luvun Italiassa”. *Wider Screen* 2–3/2001 [viitattu 10.2.2004] Internet-osoite: <http://www.film-o-holic.com/widerscreen/2001/2-/roskaa_katsottavaksi_roskaa_tutkittavaksi.htm>
- TYÖTÄ JA TYÖTAISTELUJA 1960-LUVUN ALKUVUOSINA (2004). [viitattu 25.2.2004]. Rakennustyöväenliiton Siikaranta-opiston itseopiskelumateriaali. Internet-osoite: <<http://www.siikaranta.fi/internetopiskelu/histkierros.htm#1960-luvun>>
- YHDISTYSNETTI. Patentti- ja rekisterihallitus. [viitattu 29.8.2002 ja 5.11.2003] Internet-osoite: <http://www.prh.fi/fi/yhdistysrekisteri/tietopalvelut/sahkoiset_palvelut/yhdistysnetti.html>

ASETELMAT, KUVIOT JA TAULUKOT

ASETELMAT

<i>Asetelma 1.</i> Työväenliikkeen harjoittaman kasvatustyön epämieluisat lähtökohdat ja tavoiteltavat päämäärät	49
<i>Asetelma 2.</i> Porvarillinen ja työväenluokkainen loma	71
<i>Asetelma 3.</i> Porvariston kaupunki- ja kesäelämä	72
<i>Asetelma 4.</i> Kaksi työväen loma- ja vapaa-ajankäytön diskurssia	221

KUVIOT

<i>Kuvio 1.</i> Lomaliiton toimipaikoissa lomaansa viettäneiden määrä vuosina 1941–1950	146
<i>Kuvio 2.</i> Lomaliiton kohteiden käyttö majoitusvuorokausina vuosina 1957–1970	148
<i>Kuvio 3.</i> Lomakerho Kankureiden jäsenmäärä ja lomakassan säästäjät vuosina 1947–1969	163
<i>Kuvio 4.</i> Suomen Paperityöväenliiton Valkeakosken ammattiosasto 45:n jäsenmäärä vuosina 1949–1969	168
<i>Kuvio 5.</i> Loma- ja vapaa-ajan organisoijat Suomessa 1930–1960-luvulla	215
<i>Kuvio 6.</i> Ammattiliittojen, tehtaiden sosiaalitoimistojen ja Lomaliiton verkostot	218

TAULUKOT

<i>Taulukko 1.</i> Työaika- ja vuosilomasäädäntö Suomessa 1900-luvulla	99
<i>Taulukko 2.</i> Työläisten loman organisointimallit	116
<i>Taulukko 3.</i> Kylpylälaitosten soveltuminen laajamittaiseen lomakäyttöön: vuonna 1939 toteutetun kyselyn tulokset	121
<i>Taulukko 4.</i> Teollisuusyritysten toiminta henkilökunnan lomankäytön edistämiseksi vuonna 1948	193
<i>Taulukko 5.</i> Välilliset työvoimakustannukset (koko henkilökunta) prosentteina työajalta maksetuista palkoista vuosina 1952, 1961 ja 1965	203
<i>Taulukko 6.</i> Teollisuusyritysten sosiaalisen toiminnan nettokustannukset markkoina ja vuosina 1946–1961	204
<i>Taulukko 7.</i> Lakisääteisen ja vapaaehtoisen sosiaalitoiminnan nettokustannukset vuosina 1946–1961	205

LIITTEET

<i>Liite 1.</i> Esimerkkimaiden sitoutuminen Kansainvälisen työjärjestön sopimuksiin palkallisesta vuosilomasta vuosina 1936 ja 1970	255
<i>Liite 2.</i> Vuosina 1944–1970 perustetut lomajärjestöt Suomessa	256

LIITTEET

Liite 1. Esimerkkimaiden sitoutuminen Kansainvälisen työjärjestön sopimukseen palkallisesta vuosilomasta vuosina 1936 ja 1970.

	C52 ILO 1936 Holidays with Pay Convention		C132 ILO 1970 Holidays with Pay Convention (revised)	
	sopimustiedot:	lisätiedot:	sopimustiedot:	lisätiedot:
Suomi	voimaan: 22.9.1939 ratifioitu: 23.8.1949		voimaan: 30.6.1973 ratifioitu: 15.1.1990	loma-aika 24 työpäivää
Ruotsi	voimaan: – ratifioitu: –		voimaan: 30.6.1973 ratifioitu: 7.6.1978	loma-aika 5 viikkoa
Tanska	voimaan: 22.9.1939 ratifioitu: 22.6.1939		voimaan: – ratifioitu: –	–
Norja	voimaan: – ratifioitu: –		voimaan: 30.6.1973 ratifioitu: 22.6.1973	loma-aika 24 työpäivää
Ranska	voimaan: 22.9.1939 ratifioitu: 23.8.1939		voimaan: – ratifioitu: –	–
Saksa	voimaan: – ratifioitu: –	Erosi jäsenyydestä v. 1933.	voimaan: 30.6. 1973 ratifioitu: 1.10.1975	loma-aika 18 työpäivää
Italia	voimaan: – ratifioitu: –	Erosi jäsenyydestä 30-luvun lopulla.	voimaan: 30.6.1973 ratifioitu: 28.7.1981	loma-aika 3 viikkoa
Neuvostoliitto	voimaan: 22.9.1939 ratifioitu: 10.8.1956	Ei jäsenenä 1939–1955.	voimaan: – ratifioitu: –	–
Iso-Britannia	voimaan: – ratifioitu: –	Laki kuntoon kansallisella tasolla.	voimaan: – ratifioitu: –	–
Yhdysvallat	voimaan: 00.00.00 ratifioitu: 29.10.1938	Ei hyväksytty eri osavaltioissa.	voimaan: – ratifioitu: –	–

Liite 2. Vuosina 1944–1970 perustetut Lomajärjestöt Suomessa
(toiminta on jatkunut ainakin vuoteen 2003)

VUODET 1944–1959

	Ensirek.pvm	Järjestön nimi	Kotipaikkakunta
1.	2.12.1959	Ailisen kesäkotiyhdistys ry	Tampere
2.	12.1.1951	Helsingin poliisilaitoksen kesäkotiyhdistys ry	Helsinki
3.	31.1.1952	Lasten Kesä r.y.	Helsinki
4.	2.12.1958	Lintulammen Kesäkotiyhdistys r.y.	Vihti
5.	17.12.1958	Iisalmen Seudun Lomakotiyhdistys r.y.	Iisalmi
6.	26.1.1959	Joensuun Seudun Äitien Lomahuolto r.r.	Joensuu
7.	17.12.1958	Keski-Pohjanmaan Äitien lomahuolto r.y.	Kokkola
8.	14.9.1956	Keski-Suomen Äitien lomahuolto r.y.	Jyväskylä
9.	9.4.1959	Koillismaan Äitien lomahuolto r.y.	Kuusamo
10.	11.12.1954	Liikeväen Lomakotiliitto r.y.	Helsinki
11.	26.10.1957	Lomakerho Kankurit r.y.	Turku
12.	15.6.1954	Lomakoti Järvelän kannatusyhdistys ry	Valkeakoski
13.	15.1.1955	Lomakoti Koivuranta ry	Kajaani
14.	10.9.1956	Lomakoti Onnela r.y.	Oulu
15.	22.12.1958	Lomakoti Tammilehto ry	Turku
16.	4.12.1944	Lomaliitto ry	Helsinki
17.	28.7.1953	Maaseudun Lomaliiton Lapin osasto r.y.	Rovaniemi
18.	18.12.1952	Maaseudun Lomaliiton Pohjois-Savon osasto r.y.	Kuopio
19.	16.11.1951	Maaseudun Lomaliiton Ylä-Savon osasto r.y.	Iisalmi
20.	6.10.1954	Maaseudun Terveys- ja Lomahuolto ry	Helsinki
21.	9.1.1959	Pohjois-Hämeen Äitien Lomahuolto r.y.	Tampere
22.	27.4.1950	Pohjois-Karjalan Lomakodin Kannatusyhdistys r.y.	Eno
23.	31.1.1955	Rautatieläisten Lomaliitto r.y.	Helsinki
24.	7.6.1951	Saimaan Lomakodin Kannatusyhdistys r.y.	Ruokolahti
25.	29.11.1956	Sallan Lomakoti	Salla
26.	13.5.1959	Satakunnan Lomahuolto r.y.	Pori
27.	25.4.1958	Seinäjoen Postiautomiesten Lomakotiyhdistys r.y.	Seinäjoki
28.	17.10.1956	Tampereen Karjalaisten Lomakodin kannatusyhdistys r.y.	Tampere
29.	22.6.1951	Tampereen Lomamatkailijat ry	Tampere
30.	21.11.1956	Turun Karjalaisen Siirtoväen Lomakotiyhdistys r.y.	Turku

VUODET 1960–1970

	Ensirek.pvm	Järjestön nimi	Kotipaikkakunta
1.	14.10.1967	4. Erillisen autokomppanian viran- ja toimenhaltijain kesämajayhdistys r.y.	Hämeenlinna
2.	29.7.1963	Etelä-Hämeen Työväen Virkistys- ja Lomakeskus r.y.	Lahti
3.	19.1.1961	Haukiputaan lomakodin kannatusyhdistys r.y.	
4.	28.7.1970	Heinolan poliisin kesäkotiyhdistys r.y.	Heinola
5.	14.4.1964	Imatran Kesäkotiyhdistys ry	Imatra
6.	20.1.1968	Kainuun Loma ja Virkistys r.y.	Kajaani
7.	1.8.1969	Kainuun lomayhdistys r.y.	Kajaani
8.	12.7.1968	Karjävään lomaliitto r.y:n Etelä-Pohjanmaan piiri r.y.	Seinäjäki
9.	28.7.1967	Karjävään lomaliitto r.y:n Kainuun piiri r.y.	Kajaani
10.	7.6.1967	Karjävään lomaliitto r.y:n Lapin piiri r.y.	Rovaniemi
11.	17.6.1965	Keravan Poliisien Kesäkotiyhdistys r.y.	Kerava
12.	7.11.1960	Keski-Lapin Lomakoti r.y.	Rovaniemi
13.	29.9.1962	Kesäasuntosäästäjien yhdistys r.y.	Helsinki
14.	14.10.1970	Koivulan Lomakerho r.y.	Kerava
15.	25.1.1964	Kokkolan posti- ja lennätinväen kesämajayhdistys r.y.	Kokkola
16.	7.12.1970	Kotkan Loma ja virkistys r.y.	Kotka
17.	13.2.1964	Kotkan Työväen virkistys- ja lomakeskus r.y.	Kotka
18.	22.11.1968	Kouvolan ja Ympäristön Ammattiautoilijoiden lomavieroyhdistys r.y.	Kouvola
19.	17.4.1964	Kutomatyöläisten lomakotiyhdistys r.y.	Tampere
20.	28.11.1962	Kutomatyöntekijäin Lomatuki r.y.	Tampere
21.	30.12.1970	Lapin Loma- ja Virkistys r.y.	Rovaniemi
22.	29.2.1968	Loma ja Virkistys Jyväskylän osasto r.y.	Jyväskylä
23.	20.5.1968	Loma ja Virkistys Karhulan osasto r.y.	Kotka
24.	23.4.1968	Loma ja Virkistys Keski-Pohjanmaan osasto r.y.	Kokkola
25.	24.2.1968	Loma ja Virkistys Lehden osasto r.y.	Lahti
26.	24.2.1968	Loma ja Virkistys Oulun osasto r.y.	Oulu
27.	12.3.1969	Loma ja Virkistys Tampereen osasto r.y.	Tampere
28.	26.3.1963	Lomakoti Mäntyrinte ry	Rauma
29.	13.10.1967	Lomakotiyhdistys Ilonpisara ry	Hämeenlinna
30.	16.10.1967	Lomalaidun ry	Helsinki
31.	25.5.1967	Lomayhtymä ry	Espoo
32.	6.8.1969	Lounais-Suomen Loma ja Virkistys ry	Turku
33.	4.1.1963	Maaseudun Lomaliiton Etelä-Savon osasto r.y.	Mikkeli
34.	31.1.1962	Maaseudun Lomaliiton Oulun piirin osasto r.y.	Oulu
35.	18.6.1963	Maaseudun Perä-Pohjolan Lomaliiton osasto r.y.	Kemi
36.	2.10.1963	Maaseudun Lomaliiton Uudenmaan osasto r.y.	Helsinki
37.	29.12.1965	Meilahden Lomakoti r.y.	Helsinki
38.	14.6.1966	Melkin Kesänviettäjä r.y.	Helsinki
39.	19.5.1960	Myyntimiesten Lomaliitto r.y.	Helsinki

	Ensirek.pvm	Järjestön nimi	Kotipaikkakunta
40.	27.4.1961	Pietarsaaren Suomalainen Evankelis-luterilainen Kesäkotiyhdistys ry	Pietarsaari
41.	2.4.1968	Pohjois-Karjalan Loma ja Virkistys r.y.	Joensuu
42.	18.11.1961	Posti- ja lennätinlaitoksen Kouvolan posti- ja lennätinkonttorin henkilökunnan kesäkotiyhdistys r.y.	Kouvola
43.	22.4.1970	PU:n Varkauden Puhelinmiesten Lomayhdistys r.y.	Varkaus
44.	6.11.1970	Sodankylän Työväen Virkistys- ja Lomakeskus r.y.	Sodankylä
45.	12.1.1963	Tampereen Seudun Lomahuolto r.y.	Tampere
46.	16.12.1963	Toverien Lomanviettoyhdistys r.y.	Hyvinkää
47.	31.3.1964	Turun Poliisien Lomakotiyhdistys r.y.	Turku
48.	23.11.1961	Turun Seudun Äitien Lomahuollon Kannatusyhdistys r.y.	Turku
49.	28.2.1964	Turunmaan Kesäkotiyhdistys - Åbolands Sommarhemsförening r.y.	Turku
50.	8.8.1963	Vaasan posti- ja televäen Kesämajayhdistys r.y.	Vaasa
51.	10.12.1966	Velsan Lomakerho ry	Kurikka
52.	2.1.1963	Virkamiesten ja Julkisten Yhdyskuntien Työntekijäin Valtakunnallinen Lomajärjestö r.y.	Helsinki
53.	2.4.1968	Vuoksenlaakson Loma ja Virkistys	Imatra
54.	29.9.1969	Vääksyn Loma r.y.	Asikkala

ENGLISH SUMMARY

HOLIDAY IN THE SHADOW OF THE FACTORY

The Moral Regulation of Industrial Workers' Vacation and Leisure Time in Finland from the 1930s to the 1960s

From the late 1930s, the question of how to organise vacations for the masses became an international social issue, or even a social question. The development of legislation on vacation time in Western industrial countries was based on the Holidays with Pay recommendation of the International Labour Organisation (ILO) in the mid-30s. As applied to all member states, the ILO recommended that they should organise their legislation on the vacation of workers as soon as possible. On the national level, vacation became its own 'social field' (Pierre Bourdieu) of economic, political and cultural struggle, where the main questions were: how to make mass vacations possible in general; which organisations should be involved in organising holidays; and how to handle the new situation faced by those workers who previously had not had any vacations at all?

There had been different kinds of models of how to organise mass vacation and, more generally workers' leisure time during and after the Second World War. Under the first, market-driven model, workers were steered directly by the liberal travel and leisure markets like, for instance, in the United States. The second model is called the state-dominated model, where the authoritarian state organised vacations and other leisure activities, like in Fascist Italy and Nazi Germany. The third model is known as the popular tourism's associationist model (Ellen Furlough), which has been constructed by the workers' travel and other associations as an alternative model for the two aforementioned ones. This democratic model has been applied especially in France and the Nordic Countries.

In Finland, an own model of mass vacation organisation was constructed between the 1930s and the 1960s. I have approached this specific historical episode by using different kinds of sources and data, basing my analysis on the theories of moral regulation and civilisation processes. In my doctoral dissertation "Vacation in the shadow of the factory" I have focused on both macro and micro level analyses. My research questions have been the following: Which actors and organisations have taken part in the organisation of mass vacations? What kinds of battles have they become engaged in within this specific social field? What ideals have been defined as good or right ways to use one's vacation and leisure time, and for what reasons? And finally, which kinds of discourses have been constructed and connected to Finnish industrial workers' vacation and leisure time?

Leisure time as a target of moral regulation and civilisation

The increased leisure time of workers generated a moral debate about the right and suitable ways of spending one's leisure time. Middle-class educators would moralize about wrongly spent leisure time and how it could not benefit anyone, because

bad habits, like heavy drinking and gambling, would only generate social problems. That kind of idleness was not suitable, as argued by the educators; instead, leisure time ought to be spent more effectively, including a variety of activities like physical exercise, education, and gardening. For that reason campaigns for rational recreation were organised.

The theory about moral regulation includes the idea of educating the people to embrace what is right and normal. Moral regulation is a specific form of social order, and the term 'moral regulation' has been defined as "a project of normalizing and rendering natural, taken for granted" (Phillip Corrigan & Derek Sayer). The final goal of moral regulation is to make itself inessential when people start to regulate themselves; in fact, this is where moral regulation differs from other terms of regulation and control. The goal of moral regulation was to cultivate independent, more self-conscious citizens and workers with high levels of morality, discipline, and self-control. That can also be called as governance of identity and 'subjectivation' (Michel Foucault).

Moral regulation campaigns and projects have, on the one hand, comprised various forms of action, and on the other, specific moral discourses. Moral regulation is seen as a national process of normalization, where the main entrepreneur is the nation state, but there are also other moral entrepreneurs competing against each other within the domain of civil society. More generally, moral regulation has been directed towards shaping the actions, culture and identity of the working classes, and more generally other groups under repression. Moral regulation discourses can be identified by their form: they share a common structure where the actions of the moralized subjects are seen to always and obviously hold various socially harmful consequences.

Norbert Elias has examined the same kind of regulation, but his theory of the 'civilization process' does not include organised education as the theory of moral regulation does. Generally, the idea of the civilization process is that the lower social classes imitate the lifestyles and habits of higher social classes. Because of this, bourgeois social groups have created more specific and sophisticated habits to distinguish themselves from their imitators. Leisure time and holidays have traditionally been part of a bourgeois life-style. After gaining their first holidays, working class people have adopted the bourgeois models of how to use one's free time, and what to do and where to go for one's holidays. This kind of imitation that does not include a reconstruction of identity can be called as 'cultural trickle down'.

In Finland, the moral regulation of the vacations and leisure time of working class people has been a specific project. The moral entrepreneurs and educators came from the intellectual elite, the pro-Finnish intelligentsia. The image of 'real Finnishness' is based on an idealised image of agricultural working class culture, which has been refined and recycled back to common people as a 'loop of national ideals'. With this strategy the middle-class educators tried to legitimise the modern industrial nation state and civilise what they saw as the rough working classes and backward people. Correspondingly, the economic, political, cultural and social interests of the nation state and industrial enterprises were also varied. The leaders of the labour movement absorbed these ideals, too, but they added to them the socialist ideals of class-conscious worker production. This double strategy has been

namely used by the Social Democrats, who have strived towards a higher standard of living and increased employment in the name of democracy.

The forms of control over the vacation and leisure time of workers are based, first, on national social legislation, and second, on moral regulation, which has included, on the one hand, concrete actions, and on the other, more abstract discursive manipulation.

The Socio-political Intervention

In Finland, working class people gained a one-week period of rest in the 1860s. The legislation on the 8-hour working day (1917) gave more leisure time to industrial workers. Since then, the debate about how long vacations and leisure time can be has been an urgent social issue in negotiations relating to the legislation of working hours and vacation, but also in collective bargaining. The leisure time and wage demands of industrial employees have been in contradiction with the economic interests of the employers.

The first specific law on annual holidays with pay came into force in the summer preceding the Second World War. Before that, the legislation controlling working hours (1922) had included regulations and rules on paid vacations; however, these regulations were relatively loose and they opened up for several interpretations. For these reasons, among other issues the first actual law on holiday with pay (1939) denied occupational work during the vacation and stated that the vacation was to be held all in one. It was not possible to change one's vacation time for money. This law was revised straight after the Second World War (1946), and after that revisions have been made twice. Made in 1960 and in 1973, the latest revisions have increased vacation time to four weeks on average. In addition, in the mid-60s new legislation on the 40-hour working week came into force, which meant the lengthening of weekends to cover two days.

From the mid-30s and during the war, the Social Democrats lead the country and dictated the direction and timetable of several social reforms in the Finnish Parliament. In the same year, following the enactment the first law on annual holidays, the Finnish Government appointed a special committee the main mission of which was to explore the possibilities and costs of organising mass vacations. At the same time, labour movement activists and the travel associations set up their own committee for the same reason. The Social Democrats, the Central Organisation of Finnish Trade Unions (SAK), and the Ministry of Social Affairs had their representatives on both committees.

Labour movement activists and the travel associations established several new labour travel associations, tourist agencies, and various of holiday clubs within local trade unions, which began, on the one hand, to organise cheap or even free package holidays and group trips, and on the other, to propagate for the right styles of using one's vacation time. The most important of these new organisations was Lomalitto (1941), which was founded as a general organisation for the organisations of leisure time and holidays. The idea was adopted from the other Nordic Countries, especially Sweden, where a special central organisation (Reso) had been established a few years earlier.

The institutional members of Lomaliitto have covered the entire gamut of society: state institutions, travel and labour associations, industrial employers, SAK, the Central Organisation of Finnish Industrial Employers (STK), and municipalities. All of these organisations had their own ways and facilities for offering vacation and leisure time activities, but many of them had links to various networks at the same time. These networks included hierarchical and powerful ones, such as economic and political networks, or vertical and parallel, like networks of workmates, friends and families.

After Work

Finnish industrial employers had traditionally been involved in taking care of their workers' welfare for decades. Companies had had a relatively highly paternal role as builders of housing, schools, and churches for their employees, and as organisers of children's day care and workers' health care. In particular, rural paper mills have been the centres of workforce well-being both inside and outside the factory. That kind of traditional patronizing role of the employer can be described also using the notion of the moral entrepreneur.

In the 1920s and 30s, Taylorist and Fordist rationalisation became a keyword for industrial production in Western industrial countries. Industrial rationalisation also shifted the focus onto more effective moral regulation projects inside the factories. In the name of rationalisation employers wanted to produce a proper Fordist or Taylorist worker with ethical subjectivity. This new worker was expected to internalise both time and sexual discipline if they wanted to become more effective in order to serve the economic interest of Fordist employers (i.e. 'interest theory' by Antonio Gramsci). In Finland, the rationalisation and modernisation strengthened straight after the Second World War. The Social Democratic trade union leaders offered moderate support for rationalisation: their main concern was that the pace of work would not quicken.

After the Second World War, the collective agreement system has altered industrial relations in general. The central organisations, SAK and STK, established their relations with each other officially (1940), and a few years later they established their first general contract (1944). One obvious consequence was the legislation on 'workplace committees' (1946) under which, according to the principles of industrial democracy, workers should have half of all representatives on a factory's 'workplace committees'. Rationalisation did not mean that employers would have abstained from active intervention in the lives of their employees, especially outside the factory; on the contrary, the 'interest theory' showed its force, and direct connections between the economic interests of Finnish industrial employers and the production of the effective rational worker are, in fact, possible to detect in this case.

As the question of the rationalisation of working hours, working methods, and the labour force became relevant, the rationalisation of industrial workers' leisure time gained more attention as well. To reproduce a good workforce, the largest industrial employers established voluntary social security offices and personnel magazines in their factories. There were social workers paid by the company, who acted

as moral entrepreneurs explicitly directing the workers on matters concerning their personal hygiene and health care and, more generally, their leisure time at home, for example cooking, gardening and house construction. The support offered by the private social security office was not directly financial in nature, but more cultural, including, for example, sports clubs, holiday resorts, leisure travel and camps, and physical education for family members. Specific target groups comprised working mothers, the children of the workforce, and pensioners of the company.

However, in practice the situation on factory sites was quite awkward between the 1940s and the 1950s due to the poor economic situation and low standard of living, and because the labour and the trade union movements were dispersed. Together with the Conservatives, the Social Democrats wanted to eliminate and decrease support for the Communists, and to stabilise the situation in Finnish society. The voluntary social care of industrial employers was nothing more than renamed patronizing, a relic of the transition to modernity, which was harnessed as part of the battle against communism. It was only in the late 1960s that collaboration within the left became a reality.

Discursive regulation

The main reasons for the demands on correct holidaymaking were socio-political. In Finland, too, social policy was based on the idea of the social protection of the working class. The Finnish welfare state has mainly been social democratic in its outlook, and the common social security system has meant both control and protection. The state has controlled in many ways the different aspects of the working citizens' lives, but it has also taken care of the disadvantaged.

Two corresponding discourses of workers' vacation and leisure time

The discourse of recreation – The discourse of emancipation

Common advantage and benefit. – Individual liberty.

Vacation is for rest and recreation from work. – Vacation is a part of leisure time, which is an independent part of life.

Recreation from work and for work. – Freedom from work, at work and in leisure time.

Travelling provides variety.	There is no obligation to follow
This kind of "holidaymaking norm" requires spending and planning.	– the "holidaymaking norm"; one can stay home and do anything that makes one feel good.

The first of the two corresponding discourses of moral regulation I found in this study has been named the discourse of recreation. It argues for high collective morality or joint responsibility. The first expectation concerning vacations was how to use leisure time in the right way, for example, by participating in instructed activities. The unsuitable way of spending one's holiday was, for example, to be idle or to spend one's entire holiday lounging on the beach. Policymakers in the field of

social welfare argued that this way of spending one's holidays meant that vacations would lose their taste and social purpose, which would lead to moral temptations and social dangers. Thus, this meant that the summer rest should not only benefit the vacationer herself but also the entire society.

An important function of this style of patronising social protection was to ensure that workers could rest and gain the most out of their leisure time, and that the industrial workers' productivity would resume its former course. This would generate benefits for the nation state and industrial employers alike. The other reasons why recreation was necessary were similarly submitted to the common good: individual health was seen as a matter of public health, and workers' recreation as a precondition of better productivity. Recreation is seen as rest from work but for work, too.

The other important demand concerning vacations was the need to break away from daily drudgery, and one's vacation time had to be used somehow exceptionally. The 'travelling gives variety' slogan became the 'holidaymaking norm'. This is seen as an example of imitation in the meaning of 'cultural trickle down'. Saving up for a holiday was quite hard for many workers because of the lack of money. First, the holiday pay was quite small; second, the workers who had families could not save anything from their salaries. For that reason, the rational worker enables his holiday by spending and planning.

Those whose morality was most anxiously in the minds of the social politicians were, in particular, young workers and women, who might have been exposed to several temptations, for example spirits and promiscuity, in large industrial cities. This can be seen in the argumentation for proper vacations, which attached having more leisure time and better salaries to temptations and social problems. These kinds of demands and orders of proper vacation and leisure time included in this discourse could be interpreted as moral regulation.

The other discourse is called the discourse of emancipation. It echoed the aims of the international labour leisure movement, and for that reason individual liberty is connected to labour politics, and against fascist and other totalitarian systems. Within the emancipation discourse leisure time is seen as an independent part of life, not only as a break from work. In this point of view, emancipation meant that leisure would give compensation. Leisure time is the worker's own time, and he has the individual liberty of using it as he pleases, almost regardless of the arguments of moral entrepreneurs or other controllers. The emancipation has meant new kind of interpretation of the 'joy of work' when an industrial worker has the individual liberty of choosing to 'work' while engaged in activities to improve his health or his hobbies during his leisure time.

Under the discourse of emancipation vacationers had the freedom to either follow the 'holidaymaking norm' or to ignore it. If you wanted, you could stay home and do anything that made you feel good. This discourse did not include explicit moralizing demands or orders concerning vacation and leisure time; on the contrary, it demonstrated the construction of a more independent and class-conscious worker. This is seen as an example of how the 'loop of national ideals' has been recycled back to the workers following the double strategy.

The so-called vacation propaganda appealed to both the collective sentiments

of the nation and to the subjective hopes of the individuals. This propaganda had been spread in the media, at travel and leisure exhibitions, at various meetings and events organised by the labour and trade union movement, and at workplaces. In particular, vacation propaganda has reached the masses of Finnish vacationers through short films and journals.

Conclusions

The main idea of the mass vacation was to give every worker the equal right to have a real rest and refreshing variety. The Finnish social holiday care system was seen as one solution to the problems of working class families with low financial resources: for them, the other options were to stay at home or to take part in haymaking at relatives' farms. Paid holidays has become a social institution which guarantees a proper period of paid rest to workers. The Annual Holidays Act made employers give annual, paid holidays to their workers, but the employers wanted their compensation, too. In fact, the vacation of workers was not only their right and a privilege but also their duty.

Like the labour movement and the trade union movements, industrial employers have participated in the moral regulation of workers' leisure time and holiday-making prudently. The moral entrepreneurs involved in the organisation of mass vacations included various travel associations, trade unions, women's and labour associations, and the social security offices of industrial companies. The two common factors describing the type of control these entrepreneurs exerted on civil society are closely related to class and gender.

In Finland, the historical episode reaching from the 1930s to the 1960s, can be seen as a transition from patriarchal labour protection to state-dominated welfare, and from agrarian to a modern industrial society. The Ministry of Social Affairs, a number of labour associations and their central organisation, and several major industrial employers and their central organisation took part in the construction of a specifically Finnish model of modern social holiday care. This model became part of the growing state-dominated social policy, which has become the foundation of the Finnish welfare state. In consequence, the main title of my doctoral dissertation "Holiday in the shadow of the factory" has a specific meaning, and all the words appearing in the title are metaphors: 'holiday' is a metaphor of freedom, 'factory' illustrates discipline and order, and 'shadow' means protection.